ECONOMIE

Pakketbezorger

Scannen, rennen, brengen: rond Black Friday bezorgt Colin 250 pakjes per dag

PAGINA 18

CULTUUR

Expositie

'Duitse natuur': beestachtig gewelddadig, maar ook hemels harmonieus

PAGINA 24-25

WETENSCHAP

Taalkunde

Oude 'couranten' werpen nieuw licht op 17de-eeuws Nederlands

PAGINA 4-5

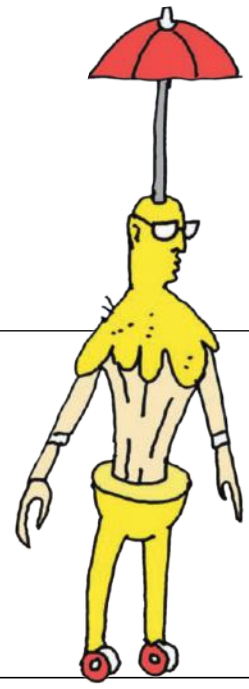

OPINIE & DEBAT

Opwarming

Zeven ideeën om ons beter voor te bereiden op een veel warmere planeet

PAGINA 2-5

nrc

ZATERDAG **29 NOVEMBER**
ZONDAG **30 NOVEMBER 2025**
LUX ET LIBERTAS

Hoe werkt dat, zo'n burgerberaad?

175 burgers spraken een jaar over klimaatbeleid. NRC was erbij

IN HET NIEUWS 16-20

IN HET NIEUWS PAGINA 22-23

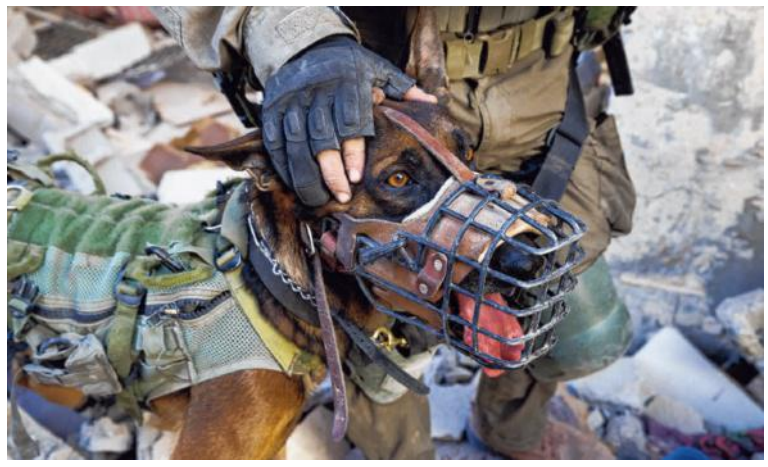

Legerhonden

Achter de schermen zorgde Israël ervoor dat Nederland honden kon blijven leveren aan het Israëlische leger

WEEKEND PAGINA 20-21

Antjie Krog

'Er zit altijd iets onethisch in wat je schrijft'

WEEKEND PAGINA 14-16

Haroon Ali

'Breken met familie doe je alleen als het niet anders kan'

Advertenties

executivepeople
p.14 Voorzitter Raad van Commissarissen
executivepeople.nl

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY
pag. 10 Head of Legal, Compliance & Risk
legalpeople.nl

JAARGANG 56 no. 52 **PRIJS €5,50**
BELGIË € 6,50
Bezorginformatie nrc.nl/service
8 710404 000545 64825

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

COLUMN
FLOOR RUSMAN

Een powermove van jewelste

De afgelopen maanden was ik wegens ziekte vaak met andere dingen bezig, maar het nieuws, en met name het politieke nieuws, wist toch telkens mijn gezichtsveld binnen te sluipen. Wat mij sinds de verkiezingen het meest fascineert is het getouwtrek om ‘het midden’: dat zou terug zijn, of juist onder druk staan. Bovendien was er onenigheid over wat het midden is.

Zijn VVD en GroenLinks-PvdA middenpartijen? Deze kwestie kan ik makkelijk oplossen: volgens mij zijn er twee definities. Onder de ruime definitie vallen alle partijen die de rechtsstaat respecteren en bereid zijn te regeren. Van oudsher omvat dit alles van PvdA tot en met VVD. GroenLinks heeft nooit geregeerd, maar gezien de ambitie van GroenLinks-PvdA om dit wél te doen, en om een brede linkse partij te zijn, zou ik ook de fusiepartij een middenpartij noemen.

Dan is er de smalle definitie, volgens welke een middenpartij letterlijk een middenpositie inneemt tussen links en rechts. In deze definitie zijn alleen D66, CDA en ChristenUnie middenpartijen – en, vooruit, 50Plus. Onder Sybrand Buma en Wopke Hoekstra was het CDA zelfs ronduit rechts, maar Henri Bontenbal heeft het teruggebracht naar het midden.

Nog een onenigheid betrof het etiket voor mogelijke kabinetten. Sommige duiders, denk aan *Telegraaf*-columnisten Ronald Plasterk en Afshin Ellian, noemen een coalitie van GroenLinks-PvdA, D66, CDA en VVD ‘centrumlinks’. De gedachte erachter is simpel: D66, CDA en VVD zijn midden, en GroenLinks-PvdA links. Maar dit klopt niet. Als je GroenLinks-PvdA links noemt, dan is de VVD rechts. D66 is midden, hangend naar links; CDA is midden, hangend naar rechts. Dit kabinet zou een ode zijn aan de symmetrie. Toch noemt ook de VVD zelf, in een stuk vorige maand op de eigen website, een kabinet van de vier grote middenpartijen „een links kabinet”.

Nog zo’n kwestie: Dilan Yesilgöz blijft steevast verwijzen naar haar lievelingscombinatie (D66, CDA, VVD, JA21, mogelijk nog BBB) als ‘centrumrechts’. Ik zou dit eerder een rechtse coalitie noemen. De VVD, een rechtse partij, neemt hier immers een middenpositie in tussen enerzijds D66 en CDA en anderzijds het radicaal-rechtse JA21, en mogelijk BBB. Ik snap Yesilgöz’ voorkeur voor de term centrumrechts: die ademt redelijkheid en stabiliteit. Maar voor media is dat geen reden die framing over te nemen – wat ze wel doen.

Er zijn ook mensen die vinden dat Yesilgöz’ voorkeurscombinatie centrumrechts is, en de andere optie centrumlinks, omdat ze zich op die manier verhouden tot de kiezers. Die zijn immers naar rechts opgeschoven, wat een middenkabinet relatief links maakt. Maar dit is niet hoe politieke etiketten werken. Op deze manier zou, in een land met overwegend extreemrechtse kiezers, een extreemrechts kabinet een ‘middenkabinet’ heten. Maar termen als links en rechts zijn niet relatief: ze hebben een inhoudelijke betekenis. Een kabinet van GroenLinks-PvdA, D66, CDA en VVD mag dan links zijn ten opzichte van de bevolking, het zal geen typisch links beleid maken. Daar zou de VVD immers nooit aan meedoen.

Maakt het uit, deze definitiestrijd? Ja, want wie bepaalt waar het midden ligt, beslist wat normaal is en wat abnormaal. Het fanatiekst hierin is Yesilgöz, die al ver voor de verkiezingen verkondigde dat GroenLinks-PvdA „uit het midden van de Nederlandse politiek gerukt” was. Ter illustratie noemde ze de vernielingen op campussen en steun voor Hamas, beide geenszins de GroenLinks-PvdA-partijlijn. Verder bleef het bij vage kreten als: „Er wordt geëist dat gewone, hardwerkende Nederlanders hun leven aanpassen naar hoe de radicalen het willen.”

Wie bepaalt waar het midden ligt, beslist wat normaal is

Al dan niet bewust volgde Yesilgöz hier de strategie van radicaal- en extreemrechtse politici in verschillende landen om heel links tot radicaal te bestempelen. Alternative für Deutschland doet dit expliciet, zo schreef correspondent Nynke van Verschuer onlangs in *NRC* over een document waarin de partij haar strategie beschreef. „De AfD probeert een wig te drijven tussen de middenpartijen SPD en CDU/CSU, die samen de regering vormen. Daartoe moet de AfD de SPD consequent als radicaal-links afschilderen, volgens de strategie, zodat kiezers van CDU/CSU aan de samenwerking gaan twijfelen. Doel is dat de CDU/CSU niet anders kan dan met de AfD in zee gaan.”

Iets soortgelijks doet Yesilgöz, maar dan met haar *eigen* kiezers als publiek. Ze hitst ze als het ware op tegen links, om die afkeer vervolgens in te zetten in de formatieonderhandelingen: ‘Ik kan samenwerking met links niet aan mijn kiezers verkopen.’ Het is een *powermove* van jewelste: eigenhandig verschuift Yesilgöz het midden van de politiek. Dat daarbij het een en ander sneuvelt – de reputatie van een mede-middenpartij, het belang van rationele argumenten, een sterke onderhandelingspositie in de gesprekken met JA21 – neemt ze op de koop toe, of vindt ze überhaupt niet erg. Het is een roekeloze strategie die, in de brede definitie, niet past bij een middenpartij.

Floor Rusman (f.rusman@nrc.nl) is redacteur van NRC

In het nieuws

Jan Struijs, lijsttrekker van 50Plus. 50Plus zou een rechtse coalitie aan een meerderheid kunnen helpen. FOTO BART MAAT

KABINETSFORMATIE

Iedereen belt deze formatie met Jan Struijs

Informateur Buma heeft nog één week: dan moet er een stuk zijn van D66 en CDA dat de formatie verder helpt. Maar wie mogen er aan tafel?

Lamyae Aharouay en **Petra de Koning**
DEN HAAG

„Wie heeft het nummer van Jan Struijs?”, klinkt het door de gang in de Tweede Kamer, woensdag aan het begin van de middag. De partij van Struijs, 50Plus, heeft twee zetels en normaal zou dat betekenen dat je er in de Haagse politiek nauwelijks toe doet. Maar iedereen die het nummer van Jan Struijs hééft, belt hem voortdurend.

In de kabinetsformatie is 50Plus de partij die een rechtse coalitie van D66, CDA, VVD en JA21 (75 zetels) aan een meerderheid zou kunnen helpen. Dat informateur Sybrand Buma, D66-leider Rob Jetten en Henri Bontenbal van het CDA Struijs állemaal bellen, laat zien dat dat een serieuze mogelijkheid is. Al wil D66, de grootste partij, veel liever met GroenLinks-PvdA. En dus wordt ook Jesse Klaver gebeld. Klaver was deze week heel tevreden met de steun van D66 en het CDA voor zijn motie over twee miljard euro om Oekraïne te helpen. Het was even alsof ze al met z’n drieën bij elkaar hoorden.

Maar Klaver kan er niet zeker van zijn dat zijn partij zal mogen aanschuiven aan de onderhandelingstafel. Hij doet wat hij kan. Andere Kamerleden zagen Klaver deze week proberen om een afspraak te maken met Joost Eerdmans van JA21. Al past die partij qua standpunten helemaal niet bij hem. Het is Eerdmans die Klaver een plek aan de formatietafel zou kunnen bezorgen, als de VVD blijft vasthouden aan de blokkade tegen links. Zonder de VVD is er ook een meerderheid mogelijk van D66, CDA, GroenLinks-PvdA, JA21 en de ChristenUnie (76 zetels). Jetten en Bontenbal noemden die optie allebei al een keer. Bij hen groeit de irritatie over de VVD, die volgens hen maar door blijft gaan met campagne voeren en zich niet verantwoordelijk gedraagt.

Rechtse wolk

Maar JA21, zeggen betrokkenen tegen *NRC*, wil helemaal niet in een kabinet zonder de VVD. Eerdmans en VVD-leider Dilan Yesilgöz gingen dinsdag samen lunchen in Den Haag, voor veel mensen zichtbaar. Bij sommige partijen is het idee dat die twee zich aan elkaar vasthouden en alleen nog maar sámen in een kabinet willen, als een ‘rechtse wolk’. JA21 rekent daarop. Volgens VVD’ers in Den Haag zijn daar geen afspraken over gemaakt, bij andere partijen is het idee: Yesilgöz zal Eerdmans laten vallen zodra het haar partij goed uitkomt.

Aan de formatietafel zijn Jetten en Bontenbal druk aan het schrijven, onder leiding van Buma. De Tweede Kamerleden van D66 en het CDA mogen al meedenken en meedoen. Eerst was het de bedoeling dat er uiterlijk op 9 december een document gepresenteerd zou worden over vijf onderwerpen: migratie, wonen, stikstof, energie en veiligheid. Maar aan tafel is doorgedrongen dat zo’n stuk alléén weinig zin heeft; ze hebben andere partijen nodig. Er is bedacht dat die nog vóór 9 december moeten langskomen. Partijen als GroenLinks-PvdA, VVD, JA21 en 50Plus gaan ervan uit dat zij daarbij horen. Andere partijen kregen vorige week alleen een telefoontje van Buma met een wat algemeen verhaal over het verloop van de formatie. Buma zelf zegt vrijdagmiddag dat hij nog niet kan zeggen wie mee mag doen aan verdere gesprekken en wie niet. Hij zegt ook dat de blokkade van de VVD tegen een coalitie samen met GroenLinks-PvdA nog steeds bestaat.

> Jetten en Bontenbal kunnen het aan tafel goed met elkaar vinden, en dat vertellen ze bijna elke dag

Voor de camera’s liet Buma deze week zien dat hij niet goed weet hoe hij het de komende week gaat aanpakken: moet het stuk van de twee partijen eerst naar buiten, voordat andere partijen aan tafel komen? Als die het binnen pas te zien krijgen, is er een kans dat ideeën via hén naar buiten komen. D66 en het CDA zijn er nu heel tevreden over dat nog niets is gelekt. Jetten en Bontenbal kunnen het aan tafel goed met elkaar vinden, en dat vertellen ze bijna elke dag. „Er blijken ook normale mensen in de Tweede Kamer te werken”, zei Bontenbal. Hij wees er een paar keer op dat er niet met deuren werd gesmeten, dat er niet is gehuild en ook niet is geschreeuwd. Hij lachte erbij. Zo was het in de vorige kabinetsformatie wel steeds gegaan.

Minister worden

Bij de VVD en GroenLinks-PvdA zijn ze voorbereid op onderhandelingen. Ze hebben per onderwerp bedacht wat ze willen bereiken en hoe ze dat gaan aanpakken. Wie er als mede-onderhandelaar mee zal gaan met VVD-leider Dilan Yesilgöz is nog niet bekend, bij GroenLinks-PvdA wordt dat volgens betrokkenen Kamerlid Kati Piri.

Het is de derde kabinetsformatie waarin Klaver probeert om mee te doen. Om hem heen valt te horen dat hij graag minister wil worden in het volgende kabinet. GroenLinks-PvdA’ers vinden het tijd worden dat ze in een regering gaan zitten, al zijn er ook die het risico ervan zien: na Rutte II, van VVD en PvdA, ging de PvdA van 38 zetels naar 9 zetels in de Tweede Kamer. Wat bij de twijfelaars ook meespeelt: als ze meedoen aan een coalitie met D66 en het CDA, is GroenLinks-PvdA de meest linkse partij in die coalitie, in een verder vooral rechtse Tweede Kamer. Er is dan ook geen grote linkse oppositie meer om hen te helpen als dat nodig is.

Bij 50Plus, waar de twee Kamerleden Struijs en Corrie van Brenk nog maar net beëdigd zijn, zijn ze zich bewust van de strategische positie die ze mogelijk hebben in deze formatie, als het uitdraait op een rechtse coalitie met de VVD en JA21. Ze maken er onderling grappen over hoe geliefd ze zijn in Den Haag: iedereen wil met hen koffie drinken, ideeën voorleggen en hen overhalen om mee te doen met voorstellen.

De ChristenUnie had 50Plus deze week nodig om aan een meerderheid te komen voor hun plan om de accijns op benzine toch te verhogen, en kreeg Struijs en Van Brenk mee. Daardoor komt er meer geld voor het openbaar vervoer. De twee overgebleven partijen in het demissionaire kabinet, VVD en BBB, stemden tegen het plan. Ze zullen het toch moeten uitvoeren.

KAMA

NRC rectificeert berichtgeving rondom informateur Wijers

Beste lezer,

Deze week zijn er nieuwe feiten bekend geworden over onze berichtgeving over informateur Hans Wijers. Na nader intern onderzoek moeten we constateren dat we bij het voorleggen van zijn vermeende uitspraken aan de heer Wijers, te weinig transparant en duidelijk zijn geweest over onze eigen precieze bevindingen. We wekten de indruk dat we meer bronnen hadden die Wijers „leugenaar” hoorden zeggen, dan we in werkelijkheid hadden.

Inmiddels heeft *de Volkskrant* meer bronnen gesproken die zeggen dat Wijers VVD-leider Dilan Yesilgöz niet een leugenaar heeft genoemd. Onze onderbouwing van het verwijt dat Wijers „leugenaar” zei, is daarmee niet houdbaar en daaruit volgt ook dat we niet meer volledig kunnen instaan voor onze berichtgeving over informateur Wijers.

Wij rectificeren onze verslaggeving. Het gaat om artikelen die zijn gepubliceerd op donderdag 13, vrijdag 14 en zaterdag 15 november.

Wij bieden de lezer onze excuses aan. De heer Wijers hebben wij inmiddels ook onze excuses aangeboden.

Deze uitkomst is voor *NRC* uiterst pijnlijk, maar noodzakelijk voor onze zorgvuldige, betrouwbare en op feiten gebaseerde journalistiek. U mag meer van NRC verwachten.

Eerder beloofden wij u al onze omgang met gevoelig nieuws tegen het licht te houden en waar nodig aan te scherpen, om te garanderen dat er altijd voldoende tijd wordt genomen om feiten te wegen en van context te voorzien. Die belofte herhalen wij hier en wij zullen er de komende tijd alles aan doen om uw vertrouwen waar te maken.

Patricia Veldhuis, hoofdredacteur NRC

Als u wilt reageren, kan dat via hoofdredactie@nrc.nl.

Advertentie

Meulengraaf & Meulengraaf high end partner search

Entrepeneur, levenskunstenaar, romanticus (begin 70) zoekt gedistingeerde, elegante, lieve vrouw

Een bijzonder aimabele en betrokken man. Charmante uitstraling en een natuurlijk charisma. Inspirerend, gedreven; altijd met humor en lichtheid. Onze cliënt is een goed opgeleide, succesvolle zakenman. ‘Ik heb het geluk gehad een rijk leven te leiden. Niet alleen als ondernemer, maar vooral als mens!’ Is een trotse vader en opa, en een dierbare vriend voor velen. Gastronomie en gastvrijheid kreeg hij van huis uit mee. Een gevleugelde uitspraak in de familie is: ‘lage hekken, lange tafels’. Hij heeft op diverse plekken in Nederland gewoond. Hecht aan mensen, niet aan huizen. Woont een deel van het jaar in Zuid-Europa, waar hij zich net zo thuis voelt als in zijn woonplaats in Midden-Nederland. Hij is erudiet: belezen en breed ontwikkeld. Sportief en energiek. Favoriete bezigheden: reizen, water- en autosport, schilderen en schrijven. Naar Peru zou hij nog eens willen teruggaan, maar ook India, Vietnam en Jordanië maakten indruk. Veelzijdige muzieksmaak: van Vivaldi en Schubert tot Toto en The Stones. Deze man leeft het leven bewust, met aandacht voor grote én kleine geneugten. Zijn droomvrouw: is 60-70 jaar, fit en actief en tevreden met wat zij heeft bereikt. Iemand met karakter en een eigen mening, warm en empathisch. Gecultiveerd, wereldwijs, maar nog steeds met een nieuwsgierige blik. Elegantie en allure; een uitstraling zonder schreeuwerigheid. Zij waardeert een man van rust, diepgang en verlangen ... zonder haast.

Reageer vertrouwelijk en kosteloos, of tip iemand!

meulengraafenmeulengraaf.nl/cliëntprofielen - 085 077 61 00

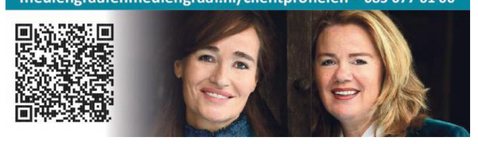

GASWINNING

Hermans: geen nieuwe gasboringen in de Waddenzee nabij Ternaard

De NAM krijgt géén toestemming om naar nieuw gas te boren in de Waddenzee, in de buurt van Ternaard.

Rosa Uijtewaal

WIERUM

Protest in het Friese Ternaard tegen de gaswinning op de Waddenzee.
FOTO KEES VAN DE VEEN

Gasvelden in Noord-Nederland

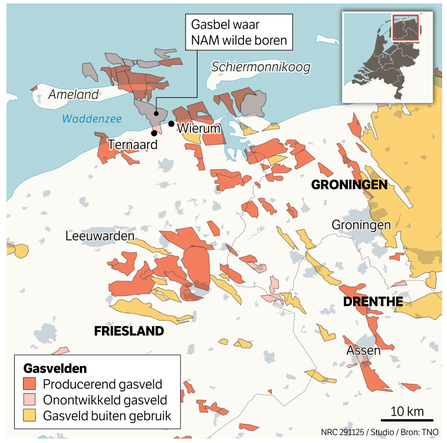

In het dorpshuis van het Noord-Friese Wierum zit demissionair minister Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei, VVD) tussen bewoners van het nabijgelegen Ternaard. De bijeenkomst gaat over de toekomst van het natuurgebied honderd meter verderop, de Waddenzee. Onder water ligt een gasbel, waar de NAM (een joint venture van olie- en gasbedrijven Shell en ExxonMobil) wil boren.

Op dat voornemen is al jarenlang veel kritiek van milieuorganisaties en bewoners. In het nabijgelegen plaatsje Ternaard, waar geboord zou worden, is meermaals geprotesteerd. De minister heeft nu besloten dat de gasboringen geen doorgang vinden.

Daartoe is een compromis gesloten tussen de NAM en de staat. Het oliebedrijf wordt financieel gecompenseerd voor de gederfde inkomsten met 163 miljoen euro. In ruil daarvoor trekt de NAM het verzoek tot winning in. De facto wordt de NAM fors minder gecompenseerd, benadrukt het ministerie. Het oliebedrijf moet eerst tal van belastingen en premies afdragen, ook aan staatsdeelneming EBN.

Daarna blijft een bedrag van 80,8 miljoen euro over, waar de NAM nog winstbelasting over moet afdragen. De Tweede Kamer moet het akkoord nog goedkeuren.

Hermans beëindigt hiermee een jarenlange discussie tussen de NAM, diverse overheden en natuurorganisaties over het verzoek voor nieuwe gaswinning op de Waddenzee. Het besluit van Hermans geldt als een overwinning voor de milieubeweging en de lokale overheden. Gedeputeerde Friso Douwstra is „heel erg content” met het besluit.

Het verzoek van de NAM kon rekenen op felle tegenstand vanuit de noordelijke provincies, Wetterskip Fryslân (het Friese waterschap), bewoners en natuurorganisaties, zoals de Waddenvereniging. Die vreesden voor onherstelbare natuurschade. Unesco waarschuwde meermaals dat de Werelderfgoedstatus die het Waddengebied geniet, „onverenigbaar” was met gaswinning.

Tot twee keer toe maande de bestuursrechter van de Raad van State opeenvolgende kabinetten (Rutte-IV en Schoof) tot haast. Ook legde de bestuursrechter het demissionaire kabinet-Rutte IV een dwangsom op van 37.500 euro, voor het geval dat toenmalig staatssecretaris Hans Vijlbrief (Mijnbouw, D66) per 1 april 2024 nog geen besluit had genomen. Die termijn verliep, de tweede ook.

In datzelfde jaar had de belangrijkste toezichthouder Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) een negatief advies uitgebracht. Gaswinning op de Waddenzee kon niet veilig, stelde de SodM, op basis van nieuwe berekeningen over een stijgende zeespiegel. Gaswinning leidt namelijk tot bodemdaling. Het was volgens de SodM onvoldoende mogelijk om het kenmerkende ecosysteem van de Waddenzee - met het volstromen en droogvallen van het wad - te beschermen bij de plannen van de NAM én de verwachte zeespiegelstijging.

Kanteling

Eind 2024 kantelde ook de politieke discussie in Den Haag. Partijen als CDA en VVD, die de gaswinning tot dan toe hadden verdedigd en redeneerden dat Nederland nog lang aardgas nodig zou hebben, kwamen terug op hun standpunt. In december 2024 steunde een Kamermeerderheid (met uitzondering van Denk, FVD en JA21) een motie die opriep om géén vergunning voor Ternaard af te geven. De motie verwees direct naar het SodM-advies.

Het kabinet-Schoof had de ambitie om méér Nederlands gas te winnen, maar ging op zoek naar een manier om het gaswinningsverzoek voor Ternaard af te wijzen. Dat lukte niet op grond van mogelijke milieu- en natuurschade, schreef minister Hermans in het voorjaar aan de Kamer, omdat de NAM al een natuurvergunning had voor het project. Uitkopen werd de enige uitweg.

De gaswinning in Ternaard is niet het enige slepende dossier tussen de NAM en de staat. Over de financiële afwikkeling van de gaswinning in Groningen en de herstelbetalingen daar, lopen diverse arbitragezaken. In een voorlopige uitspraak in één zaak bleek donderdag dat de NAM de staat 1,35 miljard euro moet betalen voor de schadeafhandeling en versterking van huizen in Groningen in 2024.

Vuisten

Wanneer Hermans bekendmaakt dat de vergunning van de NAM wordt ingetrokken, beginnen de aanwezigen in het zaaltje in Wierum luid te applaudisseren. „Ik had het eerlijk gezegd niet verwacht”, zegt een van de bewoners. Een van hen steekt twee gebalde vuisten in de lucht. „Een heel mooi Sinterklaascadeau.”

Klaaske de Groot uit Ternaard is opgelucht en ook wel emotioneel, zegt ze na afloop. „Het is belangrijk dat er waarde wordt gehecht aan het unieke gebied dat de Waddenzee is. En door de gaswinning in Groningen is het logisch dat men hier ongerust was. Bodemdaling, verzakkingen: het heeft effect op het hele gebied.”

HAAGSE POLITIEK

Opnieuw stapt een BBB-senator over naar D66

Uit onvrede over onder meer het asielbeleid van het kabinet stapt BBB'er Arie Griffioen over naar D66.

Thomas Borst

AMSTERDAM

Voor de tweede keer in korte tijd maakt een BBB'er de overstap naar D66. Arie Griffioen, Eerste Kamerlid voor de BBB, kan zich niet langer vereenzelvigen met bepaalde standpunten van de partij. Daarom stapt hij nu over naar D66, zo heeft Griffioen vrijdag bekendgemaakt in een brief aan senaatsvoorzitter Mei Li Vos.

Griffioen is het oneens met het BBB-standpunt dat de spreidingswet, die regelt dat asielzoekers naar rato over Nederlandse gemeenten worden verdeeld, moet worden ingetrokken. Hij was in Eerste Kamer woordvoerder op dit dossier. Ook is hij tegen het strafbaar stellen van hulp aan ongedocumenteerden en vindt hij dat BBB niet kritisch genoeg is op de rol van Israël in de oorlog in Gaza. Ten slotte ageert Griffioen in zijn brief tegen de BBB-voorstellen over een asielstop.

De senator vindt dat de BBB te ver naar rechts is opgeschoven. „Mijn morele kompas geeft helder aan dat de BBB niet langer de koers vaart waarin ik mij herken.”

BBB-fractievoorzitter Ilona Lagas is verrast door Griffioens vertrek. „Arie zei altijd binnen onze fractie: als er iets is, dan moeten we het daar over hebben, maar nu vertrekt hij zelf met stille trom”, zegt ze telefonisch tegen *NRC*. „Ik lees dit nieuws met verbazing en boosheid. Dinsdag heb ik hem nog gesproken en toen zei hij er niks over.”

Volgens Lagas had Griffioen soms „wel andere ideeën, vooral over asiel” dan andere fractieleden. „Met veel nieuwe mensen binnen een partij kan dat, daar moet je ook respect voor hebben, maar maak het bespreekbaar in plaats van naar een andere fractie te verhuizen.” Ze had liever gezien dat Griffioen zijn zetel had teruggeven aan de partij.

Eerder werd Lagas op dezelfde manier verrast door het vertrek van BBB'er Robert Croll. Hij stapte begin juni ook over naar D66. Dat moest ze via de pers vernemen, net als nu bij Griffioen het geval is. „Eerst de media informeren en daarna de eigen fractie is kennelijk normaal bij een fatsoenlijke partij als D66.” Griffioen was niet bereikbaar voor commentaar.

De overstap is opvallend omdat D66 en de BBB politiek behoorlijk ver uit elkaar liggen. Zo pleit D66 al jaren voor halvering van de veestapel om de stikstofuitstoot te beperken, terwijl de BBB juist zoveel mogelijk ruimte wil bieden aan de Nederlandse boeren.

Advertentie

ONTDEK AUSTRALIE

Ontdek Australië tijdens een autoreis van GreatDiscoveries. Onze reisspecialisten kennen het land uit eigen ervaring en stellen samen met u een reis op maat samen. U verblijft in sfeervolle, kleinschalige accommodaties zoals lodges en bed & breakfasts.

GreatDiscoveries is onderdeel van Style in Travel

tel: 040-2618781
info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl

Great Discoveries

Onze ervaring, uw droomreis

Advertentie

Ergens in Oekraïne traint Vitali Oestymenko buitenlandse vrijwilligers die worden klaargemaakt om aan het front te vechten. FOTO'S KOSTYANTYN CHERNICHKIN

Floris Akkerman

KYIV

REPORTAGE **CORRUPTIEBESTRIJDING**

Oekraïense militairen zijn trots op de nieuwe protestgeneratie

Dat een corruptieonderzoek nu ook de naaste medewerkers van president Zelensky bereikt, is voor activisten in Kyiv een teken van kracht. „We voeren niet alleen een existentiële oorlog tegen Rusland. Het is ook een oorlog voor een pro-Oekraïense en een pro-Europese levensstijl."

Gezeten op een krukje vertelt Vitali Oestymenko, op enige afstand van het front, geroerd over de nieuwe Oekraïense protestgeneratie. „Het was een prachtig protest. Ik ben trots op hen", zegt hij vertederd over de Oekraïense jongeren die afgelopen zomer in Kyiv de straat op gingen tegen een initiatief van president Volodymyr Zelensky dat de corruptiebestrijding zou verzwakken.

De 32-jarige Oestymenko - militair bij de 28ste brigade, en in een eerdere periode van zijn leven corruptiebestrijder in Odesa en actief tijdens de Majdanrevolutie in Kyiv elf jaar geleden - volgde de politieke ontwikkelingen van afgelopen zomer tussen zijn gevechten in Oost-Oekraïne door. Hij kan even bijslapen nu hij buitenlandse rekruten begeleidt tijdens een training ergens in het land. Om veiligheidsredenen wordt de locatie niet bekendgemaakt.

Het protest in juli draaide om een wetsvoorstel dat de onafhankelijkheid ontnam van de anti-corruptiediensten NABU en SAPO, die worden ondersteund door het Westen. Nadat Zelensky het voorstel met zijn handtekening had bekrachtigd, gingen jongeren in Kyiv de straat op. Onder hun druk, en die vanuit het buitenland, maakten het parlement en de president hun beslissing met een 'herstelwet' ongedaan en kregen NABU en SAPO hun onafhankelijkheid terug.

Juist deze twee bureaus onthulden deze maand een omvangrijk corruptieschandaal binnen de energiesector, waarbij de omgeving van Zelensky is betrokken. Vrijdag deden ze een huiszoeking bij zijn stafchef Andri Jermak, mogelijk vanwege het corruptieschandaal. Later op vrijdag stapte Jermak, leider van de vredesgesprekken met de Verenigde Staten, op. De precieze gevolgen daarvan zijn nog onduidelijk.

Nieuwe protestgeneratie

De demonstraties van deze zomer waren de eerste grote protesten sinds de grootschalige Russische invasie van februari 2022. In een land dat bekend staat om zijn verzet tegen het gezag, met in 2004/2005 de Oranjerevolutie en in 2013/2014 de Majdanrevolutie. Juist de generatie die toen het oproer vormgaf, zet zich nu in voor de verdediging van Oekraïne als vrijwilliger of als militair, of is inmiddels omgekomen aan het front.

Daarom vroeg Oestymenko zich bezorgd af of er ook tijdens de oorlog een nieuwe protestgeneratie zou opstaan. „Wij hebben ervaring. Maar wie is de volgende? Het was verontrustend geweest als de samenleving niet had gereageerd. Maar net als bij de vorige revoluties zijn er jongeren die begrijpen wat er speelt."

Aan het front kregen de militairen de betogingen in de hoofdstad mee. Ze inspireren hen om te blijven vechten tegen Rusland, vertelt Oestymenko. „Ik spreek veel mannen in het Oekraïense leger over dat protest. We zijn trots dat we zo'n mooie jonge generatie hebben. Ze reageerden en wonnen deze strijd. Zij zijn alles wat we hebben en alles wat we moeten beschermen in deze oorlog. Deze jonge generatie is de toekomst van ons land."

> Voor activist Averina zijn de protesten tegen corruptie 'democratie in oorlogstijd'

De protesten maakten voor de militairen zichtbaar voor wie ze vechten. Ze zagen, vertelt Oestymenko, wie er leven in de steden onder het gevaar van Russische raketaanvallen. „Wij proberen te voorkomen dat ze worden gedood."

Mesaanval

Op het erf van een woning vertaalt Oestymenko gevechtsinstructies van het Oekraïens naar het Engels voor acht buitenlandse rekruten . Kalm, met de handen veelal op zijn rug, legt hij uit wat de bedoeling is. De acht komen uit onder meer Frankrijk, Polen en Madagaskar. Tijdens deze tweede trainingsdag krijgen de buitenlandse militairen als lunch kippensoep, koolsalade en brood.

Oestymenko doet zijn verhaal tijdens de lunchpauze. Toen de grootschalige Russische invasie in februari 2022 begon, meldde hij zich direct aan bij de Oekraïense krijgsmacht. Hij vocht eerder bij Mikolajev en Cherson en is nu onder meer dronepiloot aan het front in Oost-Oekraïne.

Voor februari 2022 gold Oestymenko in Odesa als een van de bekendste corruptiebestrijders. Als hoofd van de lokale burgerbeweging Automajdan, waarbij in 2013 auto's werden ingezet als protest tegen toenmalig president Viktor Janoekovitsj, ging hij voorop in de strijd. Met ludieke acties joeg hij op van corruptie verdachte lokale bestuurders en streed hij tegen illegale bouwprojecten. Hij voerde in de periode 2014-2018 campagnes om de zwakke wetshandhaving en het gebrekkige rechtssysteem te verbeteren. Zijn acties waren niet zonder risico. Hij raakte in 2018 gewond bij een mesaanval, waarbij een verband met zijn anticorruptie-activisme wordt vermoed.

Oestymenko kijkt erop terug alsof het haast een onschuldige tijd was. „Het was zo simpel en klein in vergelijking met wat ik nu doe. Het was lokaal kwaad. Wat ik nu tegenover me heb, is puur, angstaanjagend kwaad. Het is een totaal andere wereld. Toen probeerden we onze staat te verbeteren, nu moeten we onze staat redden."

Over zijn leven op de barricade - van Odesa tot de oorlog - zegt hij: „Ik ben erg egoïstisch. Ik wil in een mooie omgeving wonen. Ik wil leven in een omgeving waar daadwerkelijk wetshandhavingsinstanties actief zijn, in een veilig land zonder Russische bommen en Russische soldaten en in een staat die bescherming en veiligheid biedt."

'Kartonprotest'

Bijna vijfhonderd kilometer verderop zit de 24-jarige Zinajida Averina buiten bij een hippe koffiebar in Kyiv. Ze groeide in juli uit tot een van de bepalende gezichten van het protest. Ze vertelt hoe ze van huis op weg was naar het centrum om te protesteren, en een hoop karton zag bij een afvalcontainer. Die nam ze mee voor haar vrienden, omdat ze iets nodig hadden om op te schrijven. „Op dat moment hadden we niet het idee dat dit uit zou groeien tot het zogeheten kartonprotest."

Op haar stuk karton schreef Averina: '2013, ben jij het weer?' Net als tijdens de Majdanrevolutie was er, zegt ze vier maanden later, opnieuw „een overheid die geen rekening houdt met de mensen en iets verkeerd doet".

Hun protest, zegt Averina, is een erfenis van de Majdanrevolutie. Als gevolg hiervan begon in 2014 een nieuwe regering met hervormingen en die zijn in haar ogen nog niet voltooid. Hervormingen die gericht zijn op een rechtsstaat, een anti-corruptiesysteem, economische ontwikkeling en het pad naar Europese integratie.

Met dat laatste komt ze bij het tweede aspect van de protesten. „We voeren sinds 2014 niet alleen een existentiële oorlog tegen Rusland, om een dictator uit Oekraïne te houden. Het is ook een oorlog voor een pro-Oekraïense en een pro-Europese levensstijl. Om het leven te leiden wat je wil. De Majdanrevolutie heeft deze twee ontwikkelingen aangewakkerd en daar vechten we nog steeds voor."

Ze noemt de recente protesten „democratie in oorlogstijd". Vanwege de staat van beleg in Oekraïne zijn er geen verkiezingen. Demonstraties vormen voor Averina juist daarom een democratisch instrument „om aan te dringen op hervormingen en onze stem te laten horen. Het is oorlog maar dat betekent niet dat we de overheid niet in de gaten houden".

Na de geslaagde betogingen hoorde Averina, werkzaam als adviseur groene transitie en klimaatverandering, van maatschappelijke organisaties dat na NABU en SAPO de onafhankelijke media misschien wel de volgende slachtoffers zouden zijn geweest en daarna was het mogelijk de beurt aan activisten die al langer actief zijn. Al voordat de protesten waren begonnen, werd de prominente anticorruptieactivist Vitali Sjaboenin beschuldigd van fraude en het ontwijken van de militaire dienst. „Zonder ons protest hadden de autoriteiten het idee gehad dat ze alles konden doen wat ze wilden."

Corruptieschandaal

Uitgerekend NABU en SAPO, opgericht na de Majdanrevolutie, zetten deze maand Zelensky onder druk. Uit hun onderzoek kwam naar buiten dat binnen de energiesector 86 miljoen euro aan smeergeld is geïncasseerd en witgewassen onder leiding van de zakenman Timoer Minditsj, een naaste van de president. Minister van Energie Svitlana Hryntsjoek stapte op en minister van Justitie Herman Haloesjtsjenko werd ontslagen. Dat nu ook Zelensky's rechterhand Jermak is opgestapt maakt de kwestie nog pijnlijker voor de president.

> Je geeft alles voor je land en een ander steelt miljoenen
>
> **Vitali Oestymenko**
>
> Militair en corruptiebestrijder

Deze hele zaak, vertelt Averina, laat zien dat de protesten in juli succesvol waren en ook waarom de aanval op NABU en SAPO plaatsvond. „Die aanval was een teken dat ze daadwerkelijk corruptie bestrijden. Als we ze niet hadden verdedigd deze zomer hadden we dit onderzoek niet gezien."

Het nieuws over het corruptieschandaal bereikte aan het front ook Oestymenko. Binnen zijn eenheid is het geen gespreksonderwerp. „Het is een andere wereld. Hier moet je je concentreren op je taken. Anders wordt het een puinhoop en veroorzaak je problemen aan het front."

Hijzelf probeert te volgen wat er momenteel gebeurt. Vanwege de gebrekkige internetbereikbaarheid lukt dat aan het front soms. „Het is vermoeiend om te horen als je midden in een oorlog zit. Je geeft alles voor je land en een ander steelt miljoenen."

Dit weegt niet op tegen wat Oestymenko „de grootste overwinning" noemt: eindelijk pakken diensten als NABU en SAPO corruptie in de hogere kringen aan. „Dit is misschien wel een van de grootste corruptieonderzoeken in de Oekraïense geschiedenis. Je ziet de verbetering van onze wetshandhavers. Ze doen hun werk. Nu moeten ze die gasten zoveel mogelijk in de gevangenis stoppen."

Vitali Oestymenko uit Odesa was voor de oorlog corruptiebestrijder. Nu vecht hij aan het front en traint hij buitenlandse rekruten.

Volgens Oestymenko zijn militairen aan het front trots op de jonge generatie demonstranten die protesteert tegen corruptie in Oekraïne.

Vitali Oestymenko traint buitenlandse rekruten voor het leger.

OORLOG IN OEKRAÏNE

Gesprek over vrede zonder opgestapte Jermak verder

Komende week wordt onderhandeld over een aangepast vredesplan voor Oekraïne verder, zonder de opgestapte Andri Jermak.

Simone Peek

AMSTERDAM

Vóór Thanksgiving moest Oekraïne met een vredesvoorstel akkoord gaan, drongen de Amerikanen een week geleden aan. Na een week vol verwoed diplomatiek verkeer ligt er nu een 19-puntenplan waar Oekraïne zich in kan vinden, en nemen alle partijen een lang weekend rust voordat de gesprekken vervolgen.

Hoewel, rust: vrijdagmiddag kondigde de stafchef van president Volodymyr Zelensky, Andri Jermak, plotseling aan af te treden. Hij leidde tot nu toe de gesprekken aan Oekraïense zijde. „Ik ben Andri dankbaar dat hij het Oekraïense standpunt in de onderhandelingen altijd precies zo heeft gepresenteerd als het hoort", zei Zelensky na de bekendmaking. Maar Oekraïne kan zich „geen geruchten en speculaties" veroorloven.

Tegen Jermak is nog altijd geen formele verdenking geuit, maar op vrijdagochtend heeft het anti-corruptiebureau NABU wel een huiszoeking bij de stafchef gedaan. Jermaks zeer machtige positie kwam de afgelopen weken onder grote druk te staan door een corruptie-affaire in eigen land.

Vrijdagmiddag was niet direct duidelijk wie Jermaks rol in de onderhandelingen zal overnemen. Zelensky stelde zaterdag gesprekken te gaan voeren met mogelijke vervangers voor de positie van stafchef.

Veiligheidsgaranties

Het Kremlin bevestigde vrijdag het nieuwe plan van Oekraïne te hebben ontvangen. De woordvoerder van de Russische leider Vladimir Poetin liet weten dat er volgende week weer gesproken zullen zijn. De Amerikaanse speciaal gezant Steve Witkoff zal daartoe naar Moskou reizen.

Ook in het Westen wordt verder overlegd. De ministers van Buitenlandse Zaken van de NAVO-bondgenoten komen woensdag bijeen op een vergadering in Brussel. Ook de Amerikaanse buitenlandminister Marco Rubio wordt daarbij verwacht. Rubio stelde eerder dat de VS een vredesdeal nastreven zonder invulling van veiligheidsgaranties. Eerst een akkoord, daarna veiligheidsgaranties voor Oekraïne.

Voor Europa en Kyiv gelden zulke veiligheidsgaranties - oftewel de afspraken over hoe een duurzaam staakt-het-vuren gegarandeerd wordt - juist als de belangrijkste voorwaarde voor ieder mogelijk bestand. Oekraïne kan alleen toezeggingen doen over bijvoorbeeld de omvang van de krijgsmacht of gebiedsbeheer, als het in ruil daarvoor een blijvende vrede ziet.

Wat het 19-puntenplan van Oekraïne precies behelst, is op vrijdag nog niet bekend. Maar volgens bronnen zijn de meest politiek gevoelige elementen uit het Russisch-Amerikaanse 28-puntenvoorstel van iets meer dan een week geleden verdwenen.

Het duurde bij het begin van het topoverleg tussen Oekraïne en de VS een paar uur voordat de gemoederen bekoeld waren, stelt een aanwezige tegenover de Britse krant *Financial Times*. Het voorstel waar de Amerikaanse onderhandelaars druk mee probeerden te zetten, bleek voor een groot deel rechtstreeks en zonder enige herformulering uit Russische koker te komen.

Achteraf toonden de Oekraïners zich positief. „Er is weinig over van het originele voorstel", stelde de onderminister voor Buitenlandse Zaken van Oekraïne, Serhi Kyslytsja, aldus de *FT*. „Bijna alles dat we voorstelden werd in overweging genomen." Onder meer het verbod op een Oekraïens NAVO-lidmaatschap, de precieze territoriumverdeling en de toekomstige relatie tussen Rusland en de VS zouden uit het voorstel zijn verwijderd.

Kyiv zegt geen besluiten te kunnen nemen over territorium zonder volksraadpleging. De Oekraïense grondwet schrijft namelijk voor dat het grondgebied „binnen de huidige grenzen ondeelbaar en onschendbaar" is.

> De belangrijkste vraag is of Rusland daadwerkelijk bereid is te onderhandelen

Ook aan de beperking aan de omvang van het Oekraïense leger tot maximaal zeshonderdduizend man zou nog gesleuteld zijn. En het voorstel voor algehele amnestie voor alle misdaden die gepleegd zijn tijdens de oorlog, zou zodanig zijn herschreven dat er wel genoegdoening zou kunnen komen voor de slachtoffers.

Russische eisen

De belangrijkste vraag op dit moment is of Rusland daadwerkelijk bereid is te onderhandelen, of dat het enkel een inwilliging van de eigen eisenlijst wil zien. Tot nu toe wijst weinig op het eerste. De Russische leider Vladimir Poetin stelde vrijdag tegen journalisten: „Als de Oekraïense troepen zich terugtrekken uit de gebieden die ze 'bezetten', zullen de gevechten stoppen. [...] Als ze zich niet terugtrekken, zullen we hetzelfde bereiken met militaire kracht."

Oekraïne houdt, sinds de inval van Koersk, geen enkel gebied meer bezet buiten de eigen grenzen. Rusland eigende zich in 2022 vier Oekraïense provincies toe per presidentieel decreet. Dit territorium wordt door geen enkel land internationaal erkend als Russisch, behalve door Noord-Korea.

NECROLOGIE **STIJN FRANKEN (1967-2025)** ADVOCAAT

De intellectueel onder de strafrechtadvocaten

Als advocaat stond hij bekende verdachten bij als Heineken-ontvoerder Willem Holleeder en verpleegkundige Lucia de Berk.

Jan Meeus
AMSTERDAM

Hij werd de intellectueel onder de strafrechtadvocaten genoemd: Stijn Franken. Die bijnaam dankte hij niet alleen aan zijn aanstelling als hoogleraar strafrecht aan de Universiteit van Utrecht. De lange, tanige Franken kwam door zijn langzame motoriek en wat lijzige dictie over als een bedachtzame man.

Dat imago liet Franken zich graag aanleunen, al bekende hij in de BNR-podcast *Pro Forma* dat hij met plezier en bewondering keek naar het reality-programma van volkszanger Dries Roelvink: „Het is ongecompliceerd, vrolijk en optimistisch.” Omdat strafrechtadvocaten nog weleens worden overvallen door somberheid omschreef Franken Roelvink als een „helder baken”.

Zijn collega en studiegenoot Jan-Hein Kuijpers herinnert Franken niet als die bedachtzame hoogleraar of sombere advocaat, maar als een „goede vriend” met wie je ontzettend kon lachen. „Ik ken Stijn als iemand die zich om andere mensen bekommerde: een mensenmens.” Stijn Franken overleed deze week op 58-jarige leeftijd, na een lang ziekbed.

Stijn Franken FOTO LARS VAN DEN BRINK

Volkert van der G.

Het professionele leven van Franken stond in het teken van het strafrecht dat hem van jongs af aan heeft getrokken. Hij studeerde op 22-jarige leeftijd af aan de Universiteit van Tilburg. Omdat hij zichzelf nog te jong vond om als advocaat te werken greep hij de kans om aan diezelfde universiteit een proefschrift te schrijven, dat hij in 1993 met succes verdedigde.

Daarna ging Franken aan de slag als advocaat-stagiair in Den Haag, bij het kantoor van zijn patroon Jan Sjöcrona, gespecialiseerd in financieel strafrecht. Een van de eerste grote strafzaken die Franken als zelfstandig advocaat doet, is de verdediging van Volkert van der G., de moordenaar van Pim Fortuyn.

Dat deed hij samen met Britta Böhler met wie hij dan een advocatenkantoor heeft in Amsterdam: Böhler Franken Koppe Wijngaarden. Dat kantoor heeft een wat activistisch imago en verdedigt bijvoorbeeld een aantal terrorismeverdachten die worden aangehouden na de moord op Theo van Gogh in 2004.

In die jaren raakte Franken ook betrokken bij de verdediging van de Haagse verpleegkundige Lucia de Berk, veroordeeld voor de moord op een aantal patiënten. Franken was overtuigd van haar onschuld, maar kon niet voorkomen dat zij tot levenslang werd veroordeeld.

Met de hulp van onder andere hoogleraar wetenschapsfilosofie Ton Derksen lukte het Franken om de zaak herzien te krijgen en uiteindelijk werd De Berk vrijgesproken. Franken schreef deze gerechtelijke dwaling deels toe aan het beeld dat in de media over haar was ontstaan. Het voedde bij hem de weerzin tegen overdadige media-aandacht voor strafzaken.

Dat was niet anders toen Franken zich in 2008 bij Jan-Hein Kuijpers aansloot als advocaat van Willem Holleeder, die toen werd vervolgd voor afpersing van vastgoedbaron Wim Endstra en een aantal anderen. Franken beklaagde zich over het lekken van stukken naar de pers.

Het strafproces moest worden gevoerd in de rechtszaal en niet in de media, meende Franken. Daarom trad hij zelden op in de media. Al erkende hij later dat hij daarmee de beeldvorming rond Lucia de Berk misschien wel had kunnen kantelen.

In 2016 kreeg Franken zelf last van negatieve beeldvorming. Dat speelde in een nieuwe strafzaak tegen Holleeder waarin hij uiteindelijk tot levenslang is veroordeeld. Franken zag zich genoodzaakt de verdediging van Holleeder neer te leggen op verzoek van de deken. Dat had te maken met een tuchtklacht die werd ingediend door Sandra Klepper, de ex-vriendin van Holleeder, die Franken ooit had bijgestaan. Omdat Klepper belastende verklaringen had afgelegd tegen Holleeder, zou Franken nu een strijdig belang hebben.

Franken vond het vervelend dat de aandacht zich daarom op zijn persoon richtte, vertelde hij in deze krant. „Het schijnt er bij te horen in deze zaak. Maar ik lieg als ik zou zeggen dat dit leuk is.” Uiteindelijk trok Franken zich terug omdat „hij een dringend advies” van de deken niet kon negeren.

Holleeder nam hem dat niet kwalijk. Toen hij vier jaar geleden hoorde dat Franken ongeneeslijk ziek was, belde hij meteen vanuit de Extra Beveiligde Inrichting in Vught met zijn voormalig advocaat. „Volhouden Stijn”, liet Holleeder weten.

Met die anekdote begint het boek *Laatste man*, waarin schrijfster Miek Smilde de memoires van Franken optekende. Dat Holleeder zijn voormalig advocaat belt als bekend is dat Franken ongeneeslijk ziek is, is volgens Jan-Hein Kuijpers tekenend voor de relatie die Franken had met zijn cliënten. „Iedereen liep met hem weg.”

Generatiegenoot Willem Jebbink, die in de jaren negentig met Franken zijn opleiding genoot bij het Haagse kantoor van Sjöcrona, omschrijft

> Volgens Franken moest het strafproces worden gevoerd in de rechtszaal, niet in de media

Franken als een uitmuntend jurist. „Stijn had gezag en de gave van het woord. Hij kon het verhaal van zijn cliënten in de rechtszaal uitstekend verwoorden. Als hij sprak, luisterde iedereen. En zijn cliënten hadden in hem een advocaat die naast hen stond.”

Maar dat was niet het enige talent van Stijn Franken, vertelt Jebbink. Als hoogleraar gaf hij bijna twee decennia de gespecialiseerde cursus voor advocaten die toe wilden treden tot de Vereniging van Nederlandse Strafrechtadvocaten. „Om dat eliteklasje te halen moest je een jaar lang heel hard werken”, aldus Jebbink.

In een van zijn laatste interviews in *Het Parool* stipt Franken, die in 2018 door zijn collega’s werd uitgeroepen tot beste strafrechtadvocaat, het grote verschil aan tussen de professionals in het strafrecht en de verdachten die terecht staan. „Dat probleem wordt groter en draait om gebrek aan empathie en inlevingsvermogen.”

Advocaten die empathie zochten, konden altijd bij Franken terecht, vertelt Jebbink. „Stijn was niet alleen een echte specialist, maar was ook een geliefde en verbindende figuur in de advocatuur. Hij was het sociale cement in de wereld van het strafrecht. In die rol gaan we hem heel erg missen.”

Een jongen zit tussen kratten bier. Foto Roos Koole/ANP

MACHOGEDRAG

Campagne tegen machogedrag richt zich op jongens op het platteland

Vrijdag begon een campagne tegen groepsdruk onder jongens. „Ook zij hebben erbij te winnen als ze de machonorm doorbreken.”

Bas Blokker
AMSTERDAM

„Doe eens gezellig mee man, wees eens een vent”, zegt een jonge man die een handvol bierflesjes op de bar zet. „Dus als ik niet meedrink, hoor ik er niet bij?”, zegt de hoofdpersoon van een filmpje, te zien op de site seksualiteit.nl.

In het filmpje schuilt de kern van een campagne die vrijdag is afgetrapt door onder meer Rutgers en Plattelandsjongeren Nederland: kleine woorden en gebaren kunnen grote gevolgen hebben. Een ongemakkelijke opmerking over het uiterlijk van een vrouw, een aansporing om een biertje te drinken in plaats van frisdrank, ‘homo’ roepen op het voetbalveld – het draagt allemaal bij aan een sfeer waarin machogedrag wordt genormeerd.

En dat is vervelend, zowel voor de jongen die er liever niet aan zou meedoen maar zich gedwongen voelt, als voor zijn omgeving. Dat zegt Javier Koole, onderzoeker bij expertisecentrum seksualiteit Rutgers aan de telefoon.

Jongens die zich onder invloed van negatieve groepsdruk conformeren aan normen die ze zich eigenlijk niet delen, kunnen eenzaam worden, aldus Rutgers, of te kampen krijgen met „overmatig drank- en drugsgebruik en depressies”. De omgeving zou vooral last kunnen krijgen van een ánder gevolg: die grensoverschrijdende opmerkingen creëren een sfeer waarin ook (seksueel) grensoverschrijdend gedrag kan plaatsvinden.

Mannelijkheid

In de campagnefilmpjes worden situaties getoond waarin jongens en jonge mannen elkaar op nonchalante wijze aansporen stoer te doen. Ze eindigen telkens met iemand in hun

> Wij geven niet aan dat we de norm willen veranderen. De jongeren op het platteland vragen daar zelf om

Javier Koole Rutgers Stichting

omgeving die laat zien dat ze zich ook anders kunnen gedragen of uiten, dat ze hun twijfels of kwetsbaarheid kunnen tonen. Koole: „Ze hoeven heus niet te huilen, maar wel gemakkelijker kunnen praten. Het is goed als er ruimte is voor andere uitingsvormen van mannelijkheid. Jongens hebben nou eenmaal nodig dat je hun laat zien hoe ze onder negatieve groepsdruk kunnen uitkomen.”

Onder invloed van conservatieve stemmen op sociale media krijgen jongens het gevoel dat ze tegenwoordig steeds maar moeten inschikken onder druk van de vrouwenemancipatie. Koole: „Wij willen jongens en mannen laten zien dat ook zij erbij te winnen hebben als ze de machonorm doorbreken.”

„De campagne richt zich specifiek op plattelandsjongeren”, aldus het persbericht. „Op het platteland is de druk om bij de groep te horen namelijk nog sterker.”

Koole zegt geen aanwijzingen te hebben dat drugs- en drankgebruik of depressiviteit op het platteland problematischer is dan in de steden, of dat het in de afgelopen jaren is toegenomen. Wel ziet Rutgers dat het „voor jongens op het platteland lastig is om zich een alternatief voor te stellen bij de normen die zij normaal vinden. Vooral jongeren die niet binnen het plaatje vallen hebben moeite om daarover te spreken.” Voor hem is belangrijk dat plattelandsjongeren daar een „goed handelingsperspectief” krijgen om zich te ontworstelen aan negatieve groepsdruk.

Platteland

Jannyke van Ballegooijen van Plattelandsjongeren Nederland zegt dat onderzoek dat haar vereniging heeft laten doen, laat zien „dat op het terrein van mannelijkheid en groepsdruk veel valt te winnen qua breder kijken en erover praten. Dat gebeurt echt minder op het platteland dan in het westen van Nederland en in de grote steden.”

Zij is zelf opgegroeid in Wintershwijk en zegt dat ze die negatieve groepsdruk herkent, al is ze nu geen jongere meer. „Dat het normaal is dat de man werkt. Dat de mannen met elkaar bier drinken. Dat de man kostwinner is. De vrouw mag best werken, maar niet meer verdienen dan de man.”

Is dat een probleem voor de jonge mannen zelf, of vooral voor hun omgeving? „Probleem is een groot woord”, zegt Van Ballegooijen. „Jongens en mannen willen het zelf soms wel anders.” Ze zou graag „meer openheid en gelijkheid willen zien bij die groep”.

Is de campagne nu niet te veel gebaseerd op ‘stadse’ normen? „*Wij* geven niet aan dat we de norm willen veranderen”, zegt Koole. „De jongeren op het platteland vragen daar zelf om.”

Om te voorkomen dat het lijkt of dit een stad-versus-plattelandcampagne is, zijn jongens „uit de regio” voor de filmpjes gecast. Ook is gelet op hun woordgebruik, zegt Van Ballegooijen. Eerdere campagnes waren volgens haar te zeer gericht op stadsjongeren. „Die kwamen niet binnen bij de doelgroep op het platteland.”

Advertentie

ONTDEK ZUID-AFRIKA

Ontdek Zuid-Afrika tijdens een autoreis van GreatDiscoveries. Onze reisspecialisten kennen het land uit eigen ervaring en stellen samen met u een reis op maat samen. U verblijft in sfeervolle, kleinschalige accommodaties zoals lodges en bed & breakfasts.

GreatDiscoveries is onderdeel van Style in Travel

tel: 040-2618781
info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl
Great Discoveries

IN EUROPA

Trump is Poetins ideale prooi

CAROLINE DE GRUYTER

Afgelopen week klonk er luid gejammer dat Europa was gepasseerd bij het Russisch-Amerikaanse 'vredesplan' voor Oekraïne. Europa was zijn stem op het wereldtoneel kwijt, schreef *The New York Times*. Europeanen hadden weer eens het nakijken, meldde *France24*. En de Brusselse denktank EPC: „Europa drijft naar de verkeerde kant van de geschiedenis – waarbij anderen de beslissingen nemen."

Allemaal onnodige en onnozele zelfkastijding. Het is juist goed dat Europeanen niets te maken hadden met dat zogenaamde vredesplan, dat in het Kremlin is bekokstoofd en toen in krakkemikkig Engels werd vertaald. Het heeft niets met vrede te maken. Het is puur een poging van een Russische president die politiek en economisch aan de grond zit om zijn doelen op een andere manier te verwezenlijken.

Net als vrijwel al zijn voorgangers de laatste 150 jaar deden, probeert Vladimir Poetin zijn regime te schragen en buurlanden te knechten door het plotseling over een andere boeg te gooien en het Westen 'economische samenwerking' aan te bieden. Wat hij op het slagveld en in Russische fabrieken niet gedaan krijgt vanwege incompetentie en corruptie, probeert hij alsnog te krijgen door Amerikaanse bedrijven en politici *joint ventures*, licenties en vette winst te bieden. Door Donald Trump mineralen, gaswinning, ijsbrekers en zelfs exploitatie van de Oekraïense kerncentrale Zaporizja te beloven, hoopt Poetin uit zijn internationale isolement te komen, het westerse kamp te splijten en genoeg geld te verdienen om Oekraïne op een dag militair op de knieën te krijgen. Nogmaals: heel goed dat de Europeanen daar niet in stinken.

Of liever: dat ze er niet wéér instinken. In het verleden hebben ze dat vaak gedaan, altijd met desastreuze gevolgen. Eind negentiende eeuw al smeedde de Russische tsaar, tot zijn nek in de schulden, een verbond met Frankrijk waarbij Franse banken astronomische sommen in Rusland belegden. Toen kwamen de oorlog en de revolutie, en Franse obligatiehouders konden fluiten naar hun geld fluiten.

Dat belette de nieuwe machthebber, Lenin, geenszins om al in 1919-1920 Duitsers en Britten te met lucratieve energiecontracten op de Kaukasus en in Siberië, precies zoals Poetin nu ExxonMobil teruglokt met het Sakhalin-1-project. Andere landen voelden zich toen gepasseerd. Zo rolde het westerse kamp al snel vechtend over het kleed. Dat was precies Lenins idee. Zijn credo's waren: „Buit de hebzucht van de kapitalisten uit" en „Bouw het communisme met niet-communistische handen." Dit leverde de Sovjets fortuinen op, die ze mede investeerden in het ondermijnen van westerse regeringen – alweer, *what's new*. Na een tijdje werden alle buitenlanders eruit gegooid, uiteraard beroofd van hun bezittingen.

Stalin haalde in de jaren dertig alweer Amerikaanse experts en technologie binnen voor autofabrieken en hydro-electrische projecten, en schopte die er vervolgens ook uit. Daarna sloot hij een deal met Hitler omdat hij militaire technologie nodig had.

Zoals de Franse Sovjet-expert Françoise Thom heeft gedocumenteerd, lanceerden ook de presidenten Chroestjov en Brezjnjev zulke charmeoffensieven als ze aan de grond zaten. Gorbatsjov, Jeltsin en Poetin idem dito. „Steeds als het Kremlin roept, haasten nieuwe slachtoffers zich naar de poort, aangetrokken door de luchtspiegeling van fantastische Russische rijkdommen. Westerse geesten begrijpen niet dat Russische leiders economische uitwisselingen niet op de gebruikelijke manier zien. Het gaat hen niet om het verbeteren van de levensstandaard van de bevolking of burgers rijk laten worden. Prioriteit is het versterken van het regime en het gebruik van zakendeals om anderen te ondermijnen en onderwerpen. De logica van de macht is belangrijker dan economische overwegingen."

Donald Trump, met zijn fixatie op zakendeals, is Poetins ideale prooi. In augustus, in Alaska, suggereerde Poetin dat Trump Russische energie op de wereldmarkt zou verkopen. Exclusief. In ruil moest Trump stoppen Oekraïne te steunen. Zo zou Moskou geld verdienen, het Westen verdelen, van de sancties afkomen en Oekraïne tot overgave kunnen dwingen. Europeanen doorzagen het en staken er een stokje voor. Nu doen ze dat opnieuw. Als dit is wat sommigen bedoelen met „gepasseerd worden", dan kunnen we slechts hopen dat het nog vaak gebeurt.

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

Advertentie

legalpeople

EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

Vesteda is een woningbelegger en -verhuurder die zich richt op duurzame en betaalbare woningen in het middenhuursegment. Vesteda belegt gelden van institutionele beleggers, zoals pensioenfondsen en verzekeraars. De verhuurportefeuille omvat circa 28.000 woningen met een totale waarde van zo'n 10 miljard euro. De woningen van Vesteda liggen vooral in economisch sterke gebieden en grootstedelijke regio's in Nederland. Het hoofdkantoor van Vesteda bevindt zich aan de rand van de Zuidas. Geen standaard Zuidas-kantoor, maar een plek waar verbinding, innovatie en duurzaamheid samenkomen. Vanuit dit hoofdkantoor ondersteunt een legal, compliance & risk-team de gehele onderneming. Voor dit team zijn wij op zoek naar een

vesteda

Head of Legal, Compliance & Risk een verbindende, samenwerkingsgerichte manager

Je draagt bij aan juridische zekerheid, integriteit en goed bestuur binnen Vesteda. Je ondersteunt de strategische doelstellingen door governanceprocessen effectief te faciliteren, juridische ondersteuning te bieden bij acquisities en disposals, compliance structureel te borgen en risico's beheersbaar te houden. Je hebt contact met participanten en bent betrokken bij strategische projecten. Je leidt een multidisciplinair team van juristen, compliance- en riskprofessionals. Als corporate secretary adviseer je directie en RvC over governance en besluitvorming. In geval van procedures bepaal je de juridische strategie. Je stuurt externe advocaten aan en bewaakt kwaliteit, efficiency en alignment. Het is een veelomvattende rol in het hart van de onderneming.

Profiel
- jurist met circa 12-15 jaar werkervaring en ervaring als leidinggevende
- opgedaan binnen de financiële sector, kennis van vastgoed is een pre
- grondige kennis van het brede ondernemingsrecht, toezichtregelgeving en ervaring met compliance
- ervaring, liefst als company secretary, met corporate governance
- overtuigend, tegelijkertijd verbindend en met een sterk ethisch kompas

Propositie
- een eindverantwoordelijke en leidinggevende rol met strategische impact
- bij een succesvolle onderneming in het hart van de maatschappij
- samenwerken met business, directie en RvC die staan voor een gedegen juridisch, compliance en governance raamwerk
- een samenwerkingsgerichte cultuur met 235 betrokken en enthousiaste collega's

Reactie
Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Koen Hemmes via 020-6125522 of khemmes@legalpeople.nl.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit. Legal People is onderdeel van Governance People.

vacatures

100% Slagingspercentage
30+ Jaar ervaring
PACT Unieke PACT-meting

WONEN

'Mensen zitten vast in hun huis, terwijl hun huwelijk een zinkend schip is'

Het woningtekort maakt scheiden nog complexer, zien advocaten familierecht. „Dan zit je toch elke ochtend samen aan de ontbijttafel."

Sjoerd Klumpenaar
AMSTERDAM

Een makelaar laat een woning zien die te koop staat in Wormerveer. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Een opvallende dikgedrukte zin in het verkiezingsprogramma van de SGP: „Er moet meer aandacht komen voor de toegenomen vraag naar woningen, zoals de impact van migratie en van echtscheidingsproblematiek." Geen partij die de koppeling tussen echtscheidingen en de woningmarkt zo nadrukkelijk legt als de staatkundig gereformeerden.

Want waar stellen in scheiding tijdens de huizenmarktcrisis vanaf 2008 juist bij elkaar bleven omdat het huis 'onder water' stond, is het nu de krapte op de woningmarkt die het al lastige traject van een echtscheiding nog complexer maakt.

Bij de scheidingszaken die voor de rechter komen, zien advocaten familierecht dat wie in een spoedprocedure 'het uitsluitend gebruik van de woning' krijgt, bij de rechter geen uitgemaakte zaak meer is. De uitkomst is vaak dat scheidende stellen gedurende de hele scheidingsprocedure bij elkaar in huis moeten blijven, bij gebrek aan vervangende woonruimte.

In 2024 eindigden zo'n 30.000 huwelijken en geregistreerd partnerschappen in een echtscheiding, zo blijkt uit CBS-data. Veruit de meeste scheidingen verlopen in goed onderling overleg. Maar als de partijen er niet uitkomen, ook niet via een mediationtraject, wordt door een advocaat bij de rechtbank een scheidingsverzoek gedaan. Deze bodemprocedure kan wel twee tot drie jaar lopen.

Tijdens die procedure komt het geregeld voor dat een van de partijen een tussenuitspraak aanvraagt bij de kortgedingrechter. Die moet dan uitspraak doen over drie belangrijke zaken: hoe het financieel wordt geregeld, welke regeling er gaat gelden om de kinderen te zien, en aansluitend: wie van de twee krijgt het huurrecht van de woning of kan een koopwoning alleen betalen?

Vervangende woonruimte

Vroeger was dat relatief eenvoudig, zo zegt scheidingsadvocaat René van Stralen. „Een van de twee, in de praktijk meestal de man, verliet het huis en ging tijdelijk ergens anders zitten." Van Stralen ziet nu vaker dat de rechter die knoop niet doorhakt en het scheidende stel in hetzelfde huis laat wonen omdat er geen vervangende woonruimte is. „Dan zegt de rechter: als meneer geen huis kan vinden, hoe verloopt dan het contact met de kinderen?" Hier speelt ook mee dat er tegenwoordig meer oog is voor de rol van de vader bij de opvoeding.

Terwijl het scheidende stel langer bij elkaar woont, duurt ook onderlinge spanning langer, zegt scheidingsadvocaat Winston de Brouwer: „Mensen zitten met elkaar vast in dat huis, zelfs als het huwelijk een zinkend schip is. Je bent het er samen al over eens dat je uit elkaar wilt, maar zit toch elke ochtend samen aan de ontbijttafel."

Zo maakt de krapte op de woningmarkt de drempel om te scheiden hoger. Want waar moet je na de scheiding heen? In sommige gemeenten kan, als er jonge kinderen zijn, een urgentieverklaring worden aangevraagd voor een sociale huurwoning. Al kan dat maanden duren, als urgentie al wordt toegekend en diegene überhaupt al voor een sociale huurwoning in aanmerking komt.

Voor wie niet bij vrienden of familie terecht kan, bieden vakantiewoningen of tijdelijke huurhuizen in de particuliere huursector uitkomst. Deze huurwoningen zijn relatief duur, maar wel flexibel en zonder wachtlijst. Het enige probleem is dat het aantal woningen in de particuliere huursector krimpt. Deze week werd uit cijfers van het Kadaster duidelijk dat particuliere verhuurders hun huurwoningen in toenemend tempo verkopen, uit onvrede over strenge verhuurregels en hoge belastingdruk.

Daarmee verliest de woningmarkt deels zijn 'flexibele schil', met alle gevolgen van dien voor wie niet in aanmerking komt voor een sociale huurwoning of geen dure huur- of koopwoning kan betalen.

Als kuikens in het nest

Als scheidende partners bij elkaar in huis moeten blijven, zijn er dikwijls ook kinderen in het spel. Er wordt dan een regeling getroffen die voor hen het minst belastend is, bijvoorbeeld een constructie als 'bird nesting': de kinderen blijven in het huis wonen terwijl de ouders afwisselend thuis en elders slapen. Als kuikens in het nest, waarbij de ouders om beurten voor hen zorgen.

Als dat niet lukt, halen advocaten alles uit de kast om ervoor te zorgen dat hun cliënt het gebruik van de woning krijgt toegewezen. „Ik zit voor een zitting dan spreadsheets in te vullen met de keren dat iemand een boterham smeerde voor de kinderen, of ze naar hockey bracht", verzucht De Brouwer. „Om zo deels te bepalen wie de belangrijkste zorgtaken uitvoerde en daardoor in het huis mag blijven wonen."

Wat ook niet meehelpt is dat scheidingen bij de rechter meer tijd in beslag nemen. In Rotterdam duurt een bodemprocedure bij de rechtbank gemiddeld 55 weken, zo weet De Brouwer, van het scheidingsverzoek tot aan zitting en uitspraak. „En in geval van een hoger beroep kan het zomaar oplopen tot zo'n anderhalf jaar." In de tussentijd op zoek gaan naar een koopwoning is vaak lastig, omdat hypotheekverstrekkers pas willen praten over een nieuwe financiering als de scheiding helemaal is afgerond.

Die birdnesting-periode kan relatief goed verlopen, zo zeggen de advocaten, maar kan ook zorgen voor problemen. Van Stralen: „Sommigen gedragen zich gewoon netjes. Anderen blijven in hun boosheid hangen en gaan zich misdragen. Dingen doen als de wc niet doortrekken of de kinderkleding bewust niet wassen." Ook De Brouwer heeft genoeg voorbeelden. „Ik heb wel meegemaakt dat mensen ieder een eigen koelkast hadden omdat ze bang waren dat de ander iets met hun eten zou doen. Mensen vertrouwen elkaar in dat stadium helemaal niet meer."

Uiteindelijk, zo besluit Van Stralen, heeft de SGP een goed punt door problemen op de woningmarkt aan scheidingen te koppelen. „Al zou ik het willen omdraaien: laat mensen eerst eens op huwelijkscursus gaan voordat ze gaan trouwen."

Aantal scheidingen stijgt weer licht

Echtscheidingen in Nederland

Aantal echtscheidingen per duizend echtparen, per 1 januari

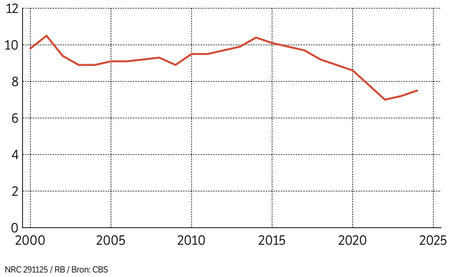

NRC 291125 / RB / Bron: CBS

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

SINTERKLAASMYTHE

Sommige ouders willen niet liegen over Sinterklaas: ‘Het blijft net zo leuk’

Ouders die hun kinderen niet willen voorliegen over de Sint merken dat dat wel wat weerstand oproept.

Teri van der Heijden

AMSTERDAM

Een medewerker van het bedrijf Boek de Sint maakt zich klaar voor de intocht in Putten. FOTO SIMON LENSKENS

De kinderen van Anouk van der Lucht, van vijf en acht jaar oud, gaan naar de intocht, zetten hun schoen en vieren pakjesavond. Maar ze weten, en hebben altijd al geweten: Sinterklaas bestaat niet.

Van der Lucht, pedagoog en opvoedcoach uit Rotterdam, wil „voorleven” wat ze belangrijk vindt, zoals eerlijk zijn. „En het doet niets af aan de feestvreugde.” Dit najaar bracht ze een prentenboek uit met daarin het echte verhaal over de bisschop van Myra: *Hoe de Sint Sinterklaas werd*, met tekeningen van Maxime van der Wilt. Ze had via haar opvoedblog van ouders gehoord dat ze behoefte hadden aan zo’n boek, dus besloot ze het zelf te schrijven. „Er zijn vijfduizend exemplaren verkocht.”

Meer ouders spreken zich uit voor deze Sintvariant. Influencer Leonie ter Veld zei in haar opvoedpodcast *KINDEREN!!!* dat ze niet wil „meedoen aan de leugen”. Opvoedcoach Amber van Bodegom pleit op Instagram voor ‘Nieuw Sinterklaas’, zonder „de gekte van leugens”. Sommigen nemen een trend waar: columnist Evelien Compeer hoort het van veel ouders om zich heen, schrijft ze in *Flair*. En *Telegraaf*-columnist en psychiater Esther van Fenema schrijft dat „steeds meer ouders, vaak geïnspireerd door influencers, besluiten Sinterklaas niet meer ‘door te geven’” - wat ze zelf trouwens jammer vindt.

Universitair hoofddocent Rianne Kok, die aan de Erasmus Universiteit Rotterdam onderzoek doet naar liegen door ouders, heeft geen aanwijzingen dat meer ouders niet willen liegen over de Sint. Ze ziet wel dat ouders nu meer delen over hoe ze opvoeden, op sociale media, en dat keuzes over Sinterklaas daardoor „een groter bereik” hebben. Wat we wel weten uit onderzoek, zegt Kok, is hoe kinderen reageren als ze de waarheid horen. „Een derde tot de helft zegt: ik was een beetje boos of verdrietig, maar dat duurde kort. Één op de vijf zegt: ik heb getwijfeld of ik grote mensen nog wel kan vertrouwen, maar niet langdurig.”

Een meerderheid van de ouders zegt volgens Kok dat ze niet willen liegen tegen hun kinderen, „maar als je doorvraagt doet negen op de tien ouders dat in de praktijk weleens”. Kok noemt terloopse leugentjes als voorbeeld: nee hoor, er zit geen ui in de pastasaus. Of ze liegen over hoe laat het is, als kinderen nog geen klok kunnen kijken.

Waarom kiezen ouders ervoor om niet mee te doen met de sinterklaasmythe?

PlayStation van de Sint

Bijna veertig jaar jaar geleden was Paula Groenendijk uit Leiden in haar beleving de enige die het anders wilde doen. Ze weet nog goed dat haar tweejarige dochter „panisch” werd toen ze Sinterklaas zag. Hij kwam langs op de crèche van Groenendijks werk, ze was verpleegkundige in het Leids Universitair Medisch Centrum. Toen bedacht ze: de volgende keer mag ze gewoon meekijken als ‘Sinterklaas’ zich verkleedt. Ze wilde sowieso niet „jokken” tegen haar kinderen, zegt Groenendijk, en zeker niet voor zo’n „commercieel feest”.

Iris van Meer, creatief ondernemer uit Culemborg, kent nu wel andere ouders die dezelfde keuze maken als zij, zegt ze. Haar vier jonge kinderen heeft ze van begin af aan duidelijk gemaakt dat Sinterklaas niet bestaat. „Ik zag bij anderen: het blijft net zo leuk.” Haar kinderen vinden het *Sinterklaasjournaal* óók spannend, zegt ze, „net zoals ze *Frozen* spannend kunnen vinden”. Een van de voordelen, zegt Van Meer, is dat je je kinderen eerlijk antwoord kan geven als ze bijvoorbeeld vragen: ‘Waarom krijgt die een PlayStation van Sinterklaas, en ik niet?’

Mathijs van de Sande, universitair docent in Nijmegen, houdt tegenover zijn drie kinderen een beetje in het midden of Sinterklaas bestaat. Maar: „Het liefst zouden we onze kinderen, wanneer ze daar naar vragen, gewoon vertellen hoe het zit. Maar de sociale druk om ‘het geheim’ niet prijs te geven is erg groot. Eigenlijk is het belachelijk: waarom zou ik mijn kinderen de waarheid niet mogen vertellen, omdat anderen dat ook niet doen?”

> Mensen vinden: er is al genoeg getornd aan deze traditie
>
> **Anouk van der Lucht** pedagoog

Wat de ouders verbindt, is dat ze niet willen liegen tegen hun kinderen. De discussie hierover leeft inderdaad nu, maar is ook al stokoud. In 1852 werd al betoogd dat de „zotteklap” over Sinterklaas niet hoorde bij een „verlichte opvoeding”, beschreven onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen in 2015. Toen de bekende pedagoog Jan Ligthart zich in 1907 tegen de sinterklaasmythe uitsprak, beschrijven de onderzoekers ook, werd het vuur hem naar eigen zeggen „heet aan de schenen gelegd”.

Ontaarde moeder

Paula Groenendijk had een kleine veertig jaar geleden dezelfde ervaring. Van de *Libelle*, waar ze een ingezonden brief naartoe had gestuurd over haar manier van Sinterklaas vieren, kreeg ze een snibbige brief terug. „Een redacteur schreef dat ik een ontaarde moeder was.” En de juf van haar dochter was zo kwaad, herinnert Groenendijk zich, dat ze wilde dat zij thuis zou blijven op 5 december. „Maar mijn kinderen hebben nooit hun mond voorbijgepraat.”

Ook nu zijn de reacties soms stevig. Toen schrijver (en vader) Jan Warndorff vorig jaar in *de Volkskrant* betoogde dat het feest toe is aan een „transformatie” (zou het niet voor iedereen „veel fijner zijn om gewoon open kaart te spelen”?) werd hij prompt uitgeroepen tot ‘Sinterklaashater’ op GeenStijl en PowNed. „Ik vind het een heel leuk feest”, vertelt Warndorff. „Maar ik vond het wel lastig dat ik voor mijn gevoel niet eerlijk kon zijn tegen mijn dochter toen ze vragen ging stellen, ook omdat school er volop aan meedoet en ze in de klas bijvoorbeeld samen naar het Sinterklaasjournaal kijken.”

Anouk van der Lucht kreeg, behalve bijval, ook kritiek op een interview over haar prentenboek met het *Algemeen Dagblad*. Van kinderen worden „watjes” gemaakt, schreef een lezer op de site. Anderen vinden het „pedagogisch geneuzel”, en „politiek correct’. Eén lezer belde Van der Lucht zelfs boos op. Ze vermoedt dat het te maken heeft met angst voor verlies. „Zo van: er is al genoeg getornd aan deze traditie. En daar heb ik ook wel begrip voor.”

Advertentie

Advertentie

Een fijne buurt
begint met luisteren

We kunnen niet alles beloven familie Doornbos, maar samen komen we heel ver. We ontwikkelen wat mensen écht nodig hebben. Om dat waar te maken werken we samen, verbinden we en luisteren we vooral. Naar mensen die hier nog niet wonen, maar straks wél willen leven. Een fijne buurt ontstaat door te luisteren naar wensen en die waar te maken binnen de realiteit van nu. Dat zit in het DNA van BPD. Het is hoe we ontwikkelen. En dat levert iets bijzonders op. Zo realiseerden wij een natuurinclusieve woonwijk in World Food Center in Ede door onder meer gewassen, planten en verticale tuinen toe te voegen. En stimuleerden wij de biodiversiteit door in het ontwerp van de gebouwen rekening te houden met ruimten waar vogels en insecten zich kunnen nestelen.

Kijk op bpd.nl/fijne-buurt voor een overzicht van onze projecten en werkwijze.

bpd
bouwfonds gebiedsontwikkeling

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

AGRARIËRS

Boerenprotest: 'Operatie geslaagd, patiënt overleden, is dat wat u wil?'

Met zo'n zeventig trekkers kwamen boeren vrijdag naar Den Bosch in protest tegen maatregelen om de natuur te beschermen.

Arjen Schreuder
DEN BOSCH

Oproer! Honderden boeren zijn naar Den Bosch getogen om te protesteren tegen nieuwe, provinciale maatregelen om de natuur beter te beschermen. Oneerlijk en disproportioneel, vinden ze. „Dit is landbouwafbraakbeleid", zegt varkenshouder Cas van Zutphen (23) uit Zijtaart. „Jonge boeren hebben hier straks geen toekomst meer." Van Zutphen zit in een tractor die hij, naast ongeveer zeventig andere trekkers, onder veel getoeter op een grasveld heeft geparkeerd. „Dat gras gaan we later opnieuw inzaaien", belooft een boerenbestuurder.

Binnen volgen enkele honderden boeren de beraadslagingen van de Brabantse politiek. „Beseft u wat de gevolgen zijn van uw plan?", vraagt Lotte van Heesbeen van het Brabants Agrarisch Jongeren Kontakt aan de leden van de Provinciale Staten. „Operatie geslaagd, patiënt overleden, is dat wat u wil?"

Voorman Mark van den Oever van Farmers Defence Force bij het provinciehuis van Brabant. FOTO ROB ENGELAAR / ANP

Steen des aanstoots is het plan om boeren maatregelen te laten nemen die de stikstofuitstoot verlagen zónder daarvoor een vergunning te hoeven aanvragen. Dat lijkt misschien verstandig, nu het in Nederland door het 'stikstofslot' vrijwel onmogelijk is geworden vergunningen te krijgen, óók voor maatregelen die de natuur in beschermde natuurgebieden ten góede komen, zoals Europese regels voorschrijven. Veel partijen in de Brabantse Staten zeggen het plan om die reden te steunen, het is een van de maatregelen om eindelijk een begin te maken met het reduceren van stikstof.

'Minder varkens'

Verstandig is het plan echter allerminst, vinden de boeren. Ze worden straks min of meer gedwongen voor veel geld hun stallen aan te passen, zonder enig uitzicht op vergunningen in latere jaren. „Wel het zuur en niet het zoet", stelt Lotte van Heesbeen. Varkenshouder Cas van Zutphen: „Het lijkt heel gemakkelijk om zonder vergunning alleen maar te melden dat je bijvoorbeeld een luchtwasser gaat plaatsen. Maar weet je wat er daarna gaat gebeuren? Na de emissiereductie zegt straks de provincie tegen mij dat ik dan ook maar minder varkens moet houden. Zo worden mijn dierrechten op een smerige manier afgepakt."

Geld voor andere investeringen heeft de boer in dat geval ook al niet meer. Voor dierenwelzijn bijvoorbeeld. Het voorstel kent inderdaad „kwetsbaarheden", stelt de Nederlandse Vereniging van Banken in een brief aan de provincie: „We zien dat het innovatie en verduurzaming kan belemmeren en het verdienvermogen van agrarische ondernemers negatief kan beïnvloeden. Deze ontwikkeling kan invloed hebben op de individuele financieringsbeslissingen en risicobeoordelingen van banken."

Ook een ander plan van Brabant is veel boeren in het verkeerde keelgat geschoten. Dat behelst strenger toezicht en handhaving in de directe omgeving van de Europees beschermde Natura2000-gebieden. Daarbij gaat het om het effect van gewasbeschermingsmiddelen op kwetsbare natuur, en ook het effect van het onttrekken van water in dat gebied, nodig om gewassen te beregenen. Voor zowel het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen als voor wateronttrekkingen is volgens de provincie een vergunning nodig, tot verbijstering van onder anderen hoofdbestuurder Hendrik Hoeksema van boerenorganisatie ZLTO. „Dat betekent dat iedere individuele boer moet aantonen dat zijn bedrijfsvoering géén significante schade veroorzaakt. Die onderzoeken zijn extreem duur en de uitkomst is onzeker. Dit zet bedrijven acuut klem en bedreigt hun voortbestaan."

Groenten telen

Woordvoerders van de provincie wijzen erop dat de plannen juist zijn bedoeld om boeren per gebied te helpen, zodat ze niet de dupe worden van landelijke maatregelen die, ooit, wellicht genomen zullen worden, zoals een algehele reductie van de veestapel. Ook is de provincie nu eenmaal gedwongen te reageren op, zoals teamleider Natura2000 Piera Fehres van de provincie omschrijft, de „hagelslag aan handhavingsverzoeken" van omwonenden en milieugroepen in de gehele provincie.

> De provincie wijst erop dat de plannen juist zijn bedoeld om boeren per gebied te helpen

De protesterende boeren hebben daar even geen boodschap aan. „Wie deze maatregelen heeft bedacht, moet wel een gruwelijke hekel aan de landbouw hebben", stelt Bas Aarts van de Stichting Leefbaar Peelland. Boeren vrezen onder meer dat het telen van groenten naast natuurgebieden onmogelijk zal worden. Aarts: „Onze grond daalt door deze absurde maatregelen gigantisch in waarde en de rekening hiervoor wordt bij de boer neergelegd."

Teler Erica van Aert, werkzaam op de Brabantse Wal: „Uw maatregelen zorgen ervoor dat wij geen prei, broccoli, ijsbergsla, sperziebonen, koolrabi, knolvenkel, zoete aardappelen, rabarber en bleekselderij kunnen telen voor de winkels. Deze groenten zullen dan voor een groot deel geïmporteerd worden." Dat is rampzalig voor jonge boeren, zegt ze. „Hoe moeten wij de bedrijven van onze ouders overnemen als jullie de waarde onder onze grond weg slaan?"

Advertentie

executivepeople
EXCELLENT SEARCH CONSULTANCY

Colbe is het Europese netwerk van specialisten in gezondheid en welzijn. Colbe – kort voor collective betterment – helpt organisaties om van werk een omgeving te maken waar mensen kunnen floreren, individueel én samen. Via het ecosysteem van arbodiensten, interventiebedrijven en trainings- en adviesbureaus werken dagelijks meer dan 2.000 professionals voor meer dan 65.000 werkgevers en 1,3 miljoen werkenden. Colbe's oplossingen vergroten veerkracht, voorkomen burn-out en ondersteunen duurzame loopbanen – voor een vitalere samenleving. Colbe heeft een Raad van Commissarissen bestaande uit drie personen. Wegens het aflopen van de termijn zoeken wij een

Colbe
The work wellbeing network

Voorzitter Raad van Commissarissen
affiniteit met zakelijke, professionele dienstverlening

De Raad van Commissarissen fungeert als kritische, constructieve sparringpartner voor bestuur en aandeelhouder, met een onafhankelijke toezichthoudende rol. Als voorzitter ondersteun je de CEO en de organisatie bij internationale groei en het realiseren van ambitieuze zakelijke doelstellingen. Je vervult een verbindende rol tussen directie, RvC en aandeelhouder, en zet waar mogelijk je netwerk in ten gunste van de onderneming.

Profiel
- ervaren commissaris met voorzitterservaring
- weet de juiste balans te vinden tussen toezicht houden en ruimte geven
- sterk in verbinding, vertrouwen creëren en bruggen bouwen, teamplayer
- bij voorkeur ervaring in zakelijke dienstverlening en netwerkorganisaties
- bekend met werken met een private equity aandeelhouder

Propositie
- een invloedrijke voorzittersrol binnen een professioneel samengestelde RvC
- onderdeel zijn van een organisatie met een intrinsieke missie: het vergroten van de vitaliteit van werkenden in een tijd van grote maatschappelijke en HR-uitdagingen
- internationale groeidynamiek, met bijbehorende strategische vraagstukken

Reactie
Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Koen Hemmes via 020-2261219 of khemmes@executivepeople.nl.

Executive People is gespecialiseerd in bemiddeling van posities voor bestuurders en commissarissen. Deze opdracht is aan Executive People verleend op basis van exclusiviteit. Executive People is onderdeel van Governance People.

100% Slagingspercentage · 30+ Jaar ervaring · PACT Unieke PACT-meting

vacatures

Advertentie

'VROUWEN HEBBEN RECHT OP GELIJKE KANSEN OP GEZONDHEID'

Nu steeds duidelijker wordt dat het vrouwenlichaam specifieke zorg nodig heeft, groeit eindelijk de aandacht voor vrouwengezondheid. Het is tijd om taboes te doorbreken en vrouwen de zorg te geven die ze verdienen. Daarom investeert Salland Zorgverzekeraar in meer bewustwording onder vrouwen, betere kennis bij zorgverleners en praktische initiatieven die de zorg voor vrouwen daadwerkelijk verbeteren.

Van oorsprong is medisch wetenschappelijk onderzoek vooral gericht op mannen. Ook al komt er steeds meer onderzoek, toch is er nog altijd een groot gebrek aan kennis van het vrouwenlichaam. Hierdoor lopen vrouwen een groter risico op een verkeerde diagnose, ze krijgen later hulp, of een minder passende behandeling, met soms levensbedreigende gevolgen. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd als je kijkt naar hart- en vaatziekten en mentale gezondheidsproblemen. Ook migraine, slaapstoornissen en auto-immuunziekten komen opmerkelijk veel vaker voor bij vrouwen.

EINDELIJK ERKENNING

De laatste tijd komt er gelukkig ook onder vrouwen steeds meer aandacht voor vrouwengezondheid, ziet Simone Mensink, directeur Klant en Operations bij Salland Zorgverzekeraar: „We merken dat het onderwerp enorm leeft, in de maatschappij en onder onze klanten. Tijdens informatieavonden horen we vrouwen die opgelucht zijn dat hun gezondheidsklachten eindelijk erkend en herkend worden."
Salland Zorgverzekeraar streeft naar gelijke kansen op gezondheid voor iedereen en voelt zich daarom verantwoordelijk voor betere zorg voor vrouwen. „We willen vrouwen eerder in beeld krijgen, sneller helpen, en zorgen dat ze beter gehoord worden."

INVESTEREN IN KENNIS

Dat begint volgens Mensink met kennisopbouw over vrouwengezondheid: zowel intern als extern. „Dat doen we door onze eigen data te analyseren om verschillen te ontdekken in de zorgvraag en het zorggebruik tussen mannen en vrouwen. Tegelijkertijd willen we de kennisachterstand bij zorgverleners verkleinen en de bewustwording vergroten. Bijvoorbeeld bij de huisarts, toch vaak het eerste aanspreekpunt voor vrouwen.

Daarom starten we met Huisartsen Coöperatie Deventer en Omstreken (HCDO) met een kaderarts vrouwengezondheid, die ruim 150 huisartsen vanaf 2026 ondersteunt bij complexe vragen. Ook komt er binnenkort een podcast over vrouwengezondheid beschikbaar met concrete handvatten voor huisartsen."

ZORG GERICHT OP HET VROUWENLICHAAM

De zorgverzekeraar stemt ook haar eigen zorgaanbod beter af op vrouwen. In de aanvullende verzekeringen van Salland Zorgverzekeringen is de dekking verhoogd voor zorg voor vrouwen, zoals hormoonconsulten, sterilisatie en anticonceptie. Via wachttijdbemiddeling helpt de verzekeraar alle verzekerden sneller toegang te krijgen tot zorg, met een gemiddelde tijdswinst van twintig weken. Ook draagt Salland Zorgverzekeraar actief bij aan het terugdringen van de mentale gezondheidsproblemen, veelvoorkomend onder vrouwen, in de regio Midden-IJssel. Zo is de zorgverzekeraar groot voorstander van Ecosysteem Mentale Gezondheid (GEM), waarmee mensen sneller passende ondersteuning krijgen, zonder dat meteen een zware diagnose of langdurig ggz-traject nodig is.

Volgens Mensink is dit pas het begin. „Nieuwe zorginitiatieven starten we regionaal om snel resultaat te bereiken. Maar verzekerden hebben we in heel Nederland, dus vragen we er nadrukkelijk landelijk aandacht voor."

GOEDE ZORG BEGINT BIJ JEZELF

Een belangrijk deel van de oplossing ligt volgens Mensink bij kennis en bewustwording onder vrouwen zelf. „Daarom investeren we in voorlichting, via webinars, informatiebijeenkomsten en podcasts. Ook werken we samen met partners zoals Care for Women, met wie we 100 gratis mini-consulten over vrouwengezondheid organiseren." Daarnaast steunt de verzekeraar initiatieven als Hart voor Meiden, dat zich richt op de gezondheid van jonge vrouwen. Mensink: „Goede zorg begint bij weten hoe je lichaam werkt en welke ondersteuning er nu al beschikbaar is. We helpen vrouwen door kennis toegankelijk te maken en door een zorgstelsel te stimuleren dat beter aansluit op hun werkelijkheid."

'DEZELFDE DIAGNOSE BETEKENT NIET DEZELFDE BEHANDELING'

Jim van Os is hoogleraar in de psychiatrie en voorzitter van de Divisie Hersenen van het Universitair Medisch Centrum Utrecht en aanjager van het Ecosysteem Mentale Gezondheid. Vrouwen hebben volgens hem veel baat bij een individuele zorgaanpak, omdat duidelijk is dat vrouwen een andere behandeling nodig hebben dan mannen.

Wat zijn nieuwe inzichten in de psychiatrische gezondheidszorg over de verschillen tussen mannen en vrouwen?
„Het belangrijkste nieuwe inzicht is dat we af moeten stappen van het hokjesdenken: dezelfde diagnose betekent niet automatisch dezelfde behandeling. Zeker bij psychisch lijden moet je veel individueler kijken. Met name vrouwen hebben hier baat bij. Vrouwen hebben een specifiek biologisch ritme en fysiologie, waardoor medicatie anders op het brein werkt dan bij mannen. Maar psychische aandoeningen kunnen ook voortkomen uit sociaal-culturele invloeden, doordat vrouwen vaak een hele complexe combinatie van rollen hebben in hun leven."

Welke mentale klachten worden bij vrouwen vaak verkeerd gediagnosticeerd?
„Traumagerelateerde klachten werden geregeld verward met borderline, terwijl juist traumagerichte zorg nodig was. PMDD, ernstige stemmingswisselingen gerelateerd aan de menstruatiecyclus, werden vaak niet herkend en onterecht bestempeld als angst of depressie. Psychisch lijden uit zich bij vrouwen bovendien vaker lichamelijk, waardoor de kern van het probleem veelal niet wordt behandeld. Zelfs psychoses worden bij vrouwen nog regelmatig gemist. Psychoses treden vaak op na de zwangerschap, zijn cyclusgevoelig of gerelateerd aan relationele onveiligheid, maar worden toch regelmatig verward met burn-out of depressie. Daardoor komt de juiste crisiszorg te laat of wordt te snel zware medicatie ingezet."

Wat zou je zorgverleners met de kennis van nu willen adviseren?
„Vrouwen hebben de afgelopen decennia enorm veel benzodiazepines en antidepressiva voorgeschreven gekregen, vaak om emoties te dempen terwijl de echte pijn eigenlijk lag bij hechtings- of ander trauma. Met de kennis van nu is de zorg nu veel terughoudender in het voorschrijven van antidepressiva. Belangrijk is ook demedicaliseren waar het kan. Afbouwen van medicatie klinkt simpel, maar is vaak ingewikkeld. Veel vrouwen gebruiken al zo lang medicatie dat ze niet meer weten wie ze zijn zonder die demping. Het gaat om complexe kwesties van identiteit, emotie en herstel. En vrouwen blijken, meer dan mannen, last te hebben van ontwenningsverschijnselen en bijwerkingen. Het is dus essentieel dat een zorgverlener daarmee rekening houdt."

Tot slot: welke tip zou je vrouwen willen meegeven?
„Lees je in. Vraag je af: wat voel ik, hoe werkt dit bij vrouwen, waar verschillen mannen en vrouwen van elkaar? Win online informatie in, zodat je meer kennis over je eigen lichaam krijgt en symptomen leert herkennen.
Plus: bereid je goed voor op een consult en neem een vriend, buur of professional mee. Een klein groepje mensen dat met je meedenkt kan echt verschil maken. En tot slot: vraag een zorgverlener om te luisteren naar jouw unieke verhaal."

WAAROM VROUWEN KIEZEN VOOR SALLAND ZORGVERZEKERINGEN?

Scan de QR-code en ontdek meer over vrouwengezondheid en de uitgebreide vergoedingen.

Salland Zorgverzekeringen

Deze advertentie is gemaakt voor de adverteerder, die de inhoud heeft goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

nrc ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

Deelnemers discussiëren in kleinere groepjes bij de bijeenkomst in juni.
FOTO SIMON LENSKENS

Reportage

KLIMAATBELEID

Hoe is dat, een jaar lang deelnemen aan een burgerklimaatberaad?

Wat gebeurt er als 175 burgers uit alle hoeken van de samenleving zich zeven weekeinden lang inspannen om de overheid klimaatadvies te geven? „Dit is ook hoe democratie werkt."

Door **Floor Boon**

Januari

Als Francis Noijen (51) op zaterdag 18 januari de Rijtuigenloods in Amersfoort instapt, kijkt ze onwennig om zich heen. De Brabantse uit Boekel heeft net anderhalf uur in de auto gezeten en weet niet goed wat haar te wachten staat. Hier, in een grote hal van een voormalig spoorwegterrein, zal de komende maanden het Nationaal Burgerberaad Klimaat plaatsvinden.

In een groot ovaal staan 175 stoelen. Op de zwarte vloer liggen ronde kleden en aan de muur hangen kleurrijke posters met daarop in taartpunten uitgebeeld hoeveel Nederlanders consumeren als het gaat om spullen, voedsel en vervoer. De centrale vraag van het burgerberaad is groot afgebeeld: „Hoe kunnen we als Nederland eten, spullen gebruiken en reizen op een manier die beter is voor het klimaat?"

Francis, werkzaam als heftruckchauffeur in een distributiecentrum, is sceptisch over haar deelname. Over het klimaat denkt ze weinig na. „Wat kan Nederland nou bijdragen aan het tegengaan van klimaatverandering?" zegt ze. „Dit land is zo'n klein stipje op de wereld." Ook vindt ze het beraad maar geldverspilling. „Ik berekende meteen dat het alleen al aan vrijwilligersvergoedingen 126 duizend euro zou gaan kosten. Dat geld zou beter naar de zorg of de politie kunnen."

Mike van Meer (25) uit Leerdam, chemisch analist voor diergeneesmiddelen, maakt zich juist grote zorgen. „Ik denk er veel over na en voor mij is het heel duidelijk dat we meer moeten doen om klimaatverandering tegen te gaan", zegt hij. „Geen idee of dat via deze weg gaat lukken, maar het is de moeite van het proberen waard."

Langzaam druppelen mensen binnen. Sommigen houden hun jas aan. Buiten vriest het en de grote hal warmt nauwelijks op. Allemaal waren ze verrast dat zíj werden uitgekozen. Van de zeventigduizend willekeurige mensen die een uitnodiging ontvingen, hadden er 4070 geantwoord dat ze mee wilden doen.

Uit die groep werden via een gewogen loting 175 mensen geselecteerd. Op basis van geslacht, woonplaats, opleidingsniveau, leeftijd en hun mening over het klimaatbeleid. Samen vormen ze een representatieve afspiegeling van Nederland. Zo is 24 procent van de Nederlanders ouder dan 65, net als 26 procent van het burgerberaad. 2 procent van Nederland identificeert zich als non-binair, net als 2 procent van het burgerberaad. En 22 procent van de Nederlanders is niet bezorgd over klimaatverandering, 21 procent van het burgerberaad is dat evenmin. Opvallend is dat de groep overwegend wit is. Op migratieachtergrond mocht het burgerberaad vanwege privacywetgeving niet selecteren

Leren luisteren

Het is net een grote klas. Als de gespreksbegeleider zijn hand opsteekt, moet iedereen luisteren. „Het doel is dat iedereen gelijkwaardig aan het woord komt", spreekt gespreksbegeleider Yannick Wassmer de groep toe. „Geef ruimte en neem ruimte. Als je gewend bent je stem makkelijk te laten klinken, doe dan soms een stapje terug", zegt hij. „Ieders aanwezigheid en iedere stem is evenveel waard. Wat we hier bespreken, is vertrouwelijk."

Luisteren blijkt een van de moeilijkere opgaven en zal een terugkerend thema zijn. „De eerste weekenden vond ik langdradig", zegt Francis er later over. „Het ging wel heel veel over hoe we respect moeten hebben voor elkaar." Ook Mike vond de bijeenkomsten traag op gang komen. Maar achteraf zegt hij: „Terugkijkend snap ik pas echt waar al die tijd en nadruk op luisteren goed voor is geweest."

Zaterdagmiddag komen minister van Klimaat en Groene Groei Sophie Hermans (VVD), minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Judith Uitermark (NSC) langs, samen met Tweede Kamerrapporteur en Kamerlid voor Volt Marieke Koekkoek. Ze gaan de aanbevelingen waar het burgerberaad mee zal komen zorgvuldig bekijken, zeggen ze. Over ieder voorstel zullen ze moeten vertellen waarom ze het wel of niet overnemen.

Het is de tweede keer dat in Nederland een landelijk burgerberaad plaatsvindt. Het eerste was in 2006, toen 140 burgers zich bogen over de vraag wat het meest geschikte kiesstelsel zou zijn voor de Tweede Kamer. Het was een initiatief van toenmalig minister van Bestuurlijke Vernieuwing Alexander Pechtold (D66) met als doel de politieke impasse over deze discussie te doorbreken. Maar met de adviezen is nooit iets gedaan.

Dit Nationaal Burgerberaad Klimaat werd na een lange voorbereiding officieel ingesteld door toenmalig minister Rob Jetten (Klimaat, D66) van Rutte-IV, in juli 2023, twaalf dagen nadat dit kabinet was gevallen. Het doel was burgers meer te betrekken bij een gepolariseerd onderwerp als klimaatbeleid.

Februari

Geroezemoes en warme begroetingen. Het is zaterdag 8 februari, de verwarming loeit en ondanks een griepgolf zit de grote zaal van de Rijtuigenloods vol. Aan de muur hangen grote vellen met daarop de ruim driehonderd vragen die de deelnemers in januari hebben verzameld, zoals „hoe werkt klimaatverandering?", „is het KNMI onafhankelijk" en „hoeveel procent van het eten dat we maken wordt verspild?" Voorin de zaal staat een grote stoel, om iedereen te herinneren aan het belang van toekomstige generaties.

„Vorig weekend hebben we elkaar leren kennen en zijn we vrienden geworden", zegt Nienke Meijer, de voorzitter van het burgerberaad, tegen de groep. „Nu doen we wat goede vrienden doen op een tweede date: we gaan met elkaar op stap." Het burgerberaad gaat in kleine groepen het land door, naar 27 bedrijven en organisaties die zich bezig houden met reizen, voedsel en spullen.

Meijer is een bestuurder en toezichthouder met veel ervaring bij bedrijven en maatschappelijke organisaties en werd als onafhankelijk voorzitter benoemd door het toen demissionaire kabinet Rutte-IV. Zij moet alles wat er in het burgerberaad gebeurt overbrengen aan de hoofdrolspelers in Den Haag en daarbuiten. Ze reisde voorafgaand aan het burgerberaad het land door om kennis te maken met alle deelnemers.

„We onderzoeken wat de meerderheid wil. Vervolgens kijken we hoe we de stemmen van de minderheid dat besluit kunnen laten verrijken", zegt Meijer. Daarvoor leunt de organisatie op het principe van *deep democracy*: geen compromissen sluiten maar samen tot overeenstemming komen met de wijsheid van het collectief. „Mensen hoeven het niet met elkaar eens te zijn om samen te werken", zegt Meijer. „Als iedereen zich maar voldoende kan vinden in het eindresultaat."

De veldbezoeken brengen de deelnemers naar onder andere een paprikakweker die probeert water te besparen en een kippenboerderij die werkt aan diervriendelijker eierproductie. Naar een sorteercentrum voor kringloopwinkels, een repaircafé, naar de NS, KLM en Schiphol. *NRC* wordt ingedeeld in de groep die op bezoek gaat bij een Utrechtse vestiging van Lidl, de supermarkt die zich laat voorstaan op verduurzaming.

Op tafel in een zaaltje waar de deelnemers maar net inpassen, staan biologische producten van de Lidl uitgestald. „Wat mij stoort, is het woord duurzaam", zegt Francine Cornelissen (67), die in haar werkende leven docent Nederlands was, na een praatje van twee medewerkers over wat de supermarkt onderneemt om duurzamer te worden. „Ik had vroeger een tv, die deed het dertig jaar. Dát is duurzaam, spullen lang kunnen gebruiken. Een appel is zo weg."

Even later ontspint zich een gesprek over wat klimaat is en wat milieu. De meesten zijn het erover eens dat een groene omgeving prettig is. Dat voedsel niet verspild moet worden, dat vervuiling moet worden tegengegaan en dat spullen langer mee moeten gaan. Maar over klimaatverandering en door wie dat komt, liggen de meningen uiteen.

Wat Francine betreft, is er geen klimaatprobleem. En al helemaal niet door de mens veroorzaakt. „Ik zie de noodzaak ook niet voor klimaatmaatregelen, ik ben er zelfs tegen", zegt ze. Waarom ze er dan toch is? „Omdat ik het belangrijk vind dat er een tegenstem is. En omdat ik sta voor het milieu."

Marijke Rijskamp (34) uit het Groningse Nansum weet niet wat ze „van dat hele klimaat" vindt. „Toevallig doe ik al veel groen, ik haal eieren bij de boer, hout bij kennissen in de buurt die oude bomen hebben. Maar niet uit overtuiging hoor. Er lopen hier mensen rond met heel sterke meningen. Ik wil vooral onderzoeken hoe het eigenlijk zit."

Voor dit burgerberaad heeft de landelijke politiek ruim zes miljoen euro uitgetrokken. De organisatie doet er alles aan om eventuele drempels te verlagen. Deelnemers kunnen overnachten in een hotel, ze mogen hun reiskosten declareren, er zijn maaltijden en tussendoortjes. Er is kinderopvang en een kolf- en stilteruimte. Ze krijgen een vergoeding van 120 euro per weekend en er is een vertrouwenspersoon aanwezig.

Lees verder op pagina 18 »

Over dit artikel

Voor dit verhaal was NRC aanwezig bij alle weekenden van het burgerberaad. Daarnaast woonde NRC in april twee online bijeenkomsten van de groep Rode Draden bij, en sprak apart met voorzitter Nienke Meijer en enkele deelnemers. Voor het meeluisteren bij afzonderlijke onderdelen gold de voorwaarde dat alle betrokken deelnemers toestemming gaven. In enkele gevallen vroeg de organisatie NRC niet mee te kijken, vanwege de gevoeligheid van de gesprekken.

Afgesproken is dat NRC niet publiceert over de inhoud van het advies voordat dit aan kabinet en Tweede Kamer wordt aangeboden. Dat gebeurt op maandag 1 december.

Bij de eerste bijeenkomst van het burgerberaad leren de deelnemers elkaar kennen en bespreken ze de thema's. FOTO'S DIEUWERTJE BRAVENBOER

Deelnemers stemmen bij de bijeenkomst in Amersfoort in juni. FOTO SIMON LENSKENS

» Vervolg van pagina 17

Ook Francine maakt ieder weekend gebruik van de hotelovernachtingen. „Ik kom uit Eindhoven, anderen moeten veel verder reizen, maar ik houd niet van lang autorijden”, zegt ze. „Blijven slapen is comfortabel en bovendien gezellig. Dan doe je nog een drankje ’s avonds. Er lopen veel leuke mensen rond hier.” Marijke, die in het verleden een eigen beautysalon had en sinds 2023 geen betaald werk meer doet, neemt een keer haar oudste dochter van 8 mee. „We hebben er een uitje van gemaakt. Logeren in een hotel vond ze leuk.

Maart

Op de parkeerplaats voor de Rijtuigenloods staan twee verslaggevers van Ongehoord Nederland met een draaiende camera. Ze wachten deelnemers op en stellen ze vragen over wat zich binnen afspeelt. Het is zaterdag 8 maart, de eerste stralende lentedag van het jaar.

De eerste twee weekenden van het burgerberaad trokken veel aandacht. In reactie op een tweet van minister Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei, VVD) over haar bezoek aan het beraad, tweette Geert Wilders dat het advies „linea recta de prullenbak” in kan, „want niemand zit te wachten op deze door Jetten (D66) verzonnen links-liberale indoctrinatie door mensen wier naam we niet kennen en die in het geheim vergaderen en helemaal niemand representeert!”

Op 6 maart, twee dagen voor de bijeenkomst, dient Tweede Kamerlid Joost Eerdmans (JA21) een motie in waarin hij het kabinet oproept het beraad geen extra geld te geven. Op 11 maart verzoekt Alexander Kops, Tweede Kamerlid voor de PVV, de regering om het Nationaal Burgerberaad Klimaat „onmiddellijk stop te zetten”. De moties krijgen geen meerderheid.

De bemoeienissen van de buitenwereld dringen door tot het burgerberaad en gaan veel deelnemers niet in de koude kleren zitten. Net als de desinformatie die rondgaat. Zo circuleren er berichten dat deelnemers een spoedcursus zouden hebben gehad van Extinction Rebellion (XR). Tweede Kamerlid Henk Vermeer (BBB) stelt in juli Kamervragen over de betrokkenheid van XR - de klimaatactivisten blijken geen rol te hebben gespeeld. De rechtse opiniemaker Wierd Duk zaait twijfel door in een aflevering van talkshow Nieuws van de Dag te zeggen dat alle deskundigen die de leden raadplegen „zijn gelieerd aan de klimaatlobby”, zonder te specificeren wat die lobby is.

Tom Kellendonk (28) vertelt dat hij een filmpje had opgenomen voor de socials van het burgerberaad, waarin hij vertelt dat hij het belangrijk vindt dat openbaar vervoer beschikbaar blijft in de regio. Hij komt zelf uit een klein dorpje in het oosten van Groningen. „Daar kwamen hele negatieve reacties op. Dat ik, als deelnemer, een landverrader was en een NSB’er. Van anonieme accounts vooral, maar misschien ook van mensen met legitieme zorgen over het burgerberaad. Dat gaf me geen lekker gevoel. Dat is niet waarom ik wilde meedoen.”

Bijeenkomst drie is een ‘kennisfestival’ waarin ruim vijftig deskundigen langskomen. De sprekers zijn uitgekozen door het burgerberaad zelf. „Dat ging niet bepaald soepeltjes”, lacht Ernestine Lans (35), een van deelnemers die heeft meegedacht over de selectie, als haar ten overstaan van de groep wordt gevraagd iets te vertellen over het proces. „We kregen een lijst van de organisatie en daar hebben we heel kritisch naar gekeken. Wij wilden meer verschillende stemmen horen over het klimaat. Er waren flinke discussies, maar ik denk dat de lijst heel divers is nu.”

Er zijn klimaatwetenschappers, economen, filosofen, ambtenaren en ondernemers. Een van gevoeligste discussiepunten is hoeveel ruimte klimaatscepticsi krijgen in Amersfoort. Het burgerberaad heeft klimaatscepticus Marcel Crok gevraagd, oprichter van Clintel Nederland dat de menselijke invloed op klimaatverandering „onzeker” noemt. Hij komt en gaat in gesprek met Maarten van Aalst, directeur van het KNMI, onder de noemer ‘dialoog tussen twee verschillende perspectieven op het klimaatprobleem’.

Mensen verdringen zich om erbij te kunnen zijn en het leidt tot spanning in de organisatie. *NRC* mag er niet naar binnen.

„Geweldige man, goed dat hij er is”, zegt Francine, de oud-docent. „Hij zegt tenminste waar het op staat.” Andere deelnemers zijn minder onder de indruk en nemen zijn komst ter kennisgeving aan. „Onbegrijpelijk dat er nog mensen zijn die de invloed van de mens op klimaatverandering niet serieus nemen”, foetert Mike, de chemisch analist, zachtjes. „Dat zou toch de ondergrens moeten zijn van wat we met elkaar doen hier.”

Sterre Meijerink (26), een illustrator en kunstenaar die zich grote zorgen maakt over klimaatverandering, denkt dat deze dag de bubbels waar mensen in zitten alleen maar versterkt. „Iedereen zoekt de deskundigen die zijn of haar ideeën bevestigen,” zegt ze. Ze wordt er „een beetje moedeloos” van. „Veel mensen denken dat ze pas volledig worden ingelicht als ze worden bevestigd in wat ze vooraf al vonden.

April

Bij station Apeldoorn staan kleine shuttlebusjes te wachten. De lucht is strakblauw, de temperatuur loopt op tot 24 graden en sinds eind februari heeft het amper geregend. De droogte is zichtbaar in het heidelandschap. Het is zaterdag 12 april en het burgerberaad vergadert eenmalig in het hart van de Veluwe: het monumentale gebouw van voormalig zendstation Radio Kootwijk.

De bemoeienissen van de buitenwereld dringen door tot het burgerberaad en gaan veel deelnemers niet in de koude kleren zitten

De opstelling in de grote, hoge ruimte is hetzelfde als in Amersfoort, maar hier is veel meer licht. Deelnemers wordt gevraagd te gaan zitten in hun leeftijdscategorie. „Hoe voelen jullie je?”, vraagt gespreksleider Yannick. „Lentekriebels!”, roept iemand. Er wordt gelachen. De jongste groep, van 16 tot 19 jaar, kijkt wat ongemakkelijk voor zich uit.

„Vandaag gaan we van wie heeft er gelijk, naar wat is er mogelijk”, zegt Yannick. Om de groep op te warmen, vraagt hij de mensen met een of meer tatoeages in het midden te komen staan. Zo’n twintig mensen schuifelen naar voren. „Wie houdt er van dansen?” Tientallen mensen stappen het ovaal in. „Wie heeft er moeite met de vraag die door het kabinet is gesteld?” Zeker 35 deelnemers staan op.

In de eerste drie weekenden vormde het burgerberaad zich als groep. Mensen spraken met elkaar in allerlei formaties. Er ontstonden warme contacten, soms uitgediept tijdens de borrel in het hotel. Mensen die in de echte wereld nooit met elkaar in contact zouden komen, kregen begrip voor elkaar - of juist niet. Er werden inhoudelijke gesprekken gevoerd. Soms liepen discussies hoog op.

Nu komt er voor het eerst een fundamenteel vraagstuk op tafel. Kan iedereen zich achter de hoofdvraag van het burgerberaad scharen? Die vraag luidt: „hoe kunnen we als Nederland eten, spullen gebruiken en reizen op een manier die beter is voor het klimaat?” In het midden van de zaal worden twee groepen gevormd. Aan de ene kant gaan mensen staan die akkoord zijn, aan de andere kant mensen die moeite hebben met de vraag.

Het wordt een gesprek ‘met voeten’ genoemd, waarin de voors en tegens worden onderzocht. „Ik vind het een goede vraag, omdat we maanden de tijd hebben om er met elkaar over na te denken en gevoed worden met informatie”, zegt een deelnemer. Iedereen die zich daarin kan vinden, gaat achter haar staan. „Ik vind het een goede vraag, omdat het een groot en ingewikkeld probleem concreet maakt, zodat we ook met concrete antwoorden kunnen komen”, zegt een ander. Ook zij krijgt bijval.

Dan is de andere kant aan de beurt. „Met deze vraag legt de politiek de verantwoordelijkheid voor dit vraagstuk bij de consument neer”, zegt een tegenstander. Een ander: „Het is een oppervlakkige vraag, want Nederland is geen eiland in de wereld, we hebben ook een economie waarvoor we moeten zorgen.” Een derde: „Als het woord klimaat vervangen zou worden door het woord milieu, zou het al veel beter zijn.”

Zo gaat het een kwartier door. Deelnemers luisteren naar elkaar, sommigen veranderen van mening op basis van andermans argumenten. Dan neemt gespreksleider Yannick weer het woord. Hij wijst naar het touw dat de ruimte in tweeën deelt. Bijna iedereen gaat aan dezelfde kant staan, en stemt in met de vraag, maar een handvol deelnemers niet. Zij mogen hun zegje doen, maar Yannick vraagt ze nadrukkelijk om te kiezen.

„Ik zie de vraag als een kleurplaat”, moedigt een vrouw uit het voorkamp de anderen aan. „Af en toe buiten de lijntjes kleuren kan juist een mooie toevoeging zijn.” Een enkeling twijfelt. „Kunnen jullie door?”, vraagt Yannick. Tot voelbare opluchting stemt het hele burgerberaad in

Rode draden

Na de pauze, waarin deelnemers een rondje lopen over de Veluwe, komt de groep Rode Draden naar voren. Mike was deel van die groep en zegt: „We zijn drie keer online samengekomen en hebben besproken welke rode draden zich aftekenen in wat we hier bespreken, zonder onze eigen mening daar doorheen te laten schemeren.”

De groep is uitgekomen op vier hoofdonderwerpen. Naast reizen, spullen en voedsel komt er een categorie ‘algemeen’, die gaat over gedragsverandering en hoe de overheid en de markt zich tot elkaar moeten verhouden bij het maken van klimaatbeleid. Binnen die categorieën moet het beraad verschillende aanbevelingen gaan formuleren.

Yannick legt de spelregels uit. Er zijn minimaal drie mensen nodig om aan een aanbeveling te werken, bij meer dan zeven mensen wordt de groep opgesplitst. „Je mag altijd ergens anders heen als je niks hebt bij te dragen”, zegt hij. Een speciale rol is voor de mensensoort die op meerdere plekken wil meedoen: de bij. „Die zorgt voor kruisbestuiving.”

Aan ronde tafels gaan de groepen aan de slag. Als een groep het bordje ‘help ik heb een kennisvraag’ omhoog houdt, komt er iemand van de organisatie om die vraag uit te zoeken. Bij de groep die over gedragsverandering praat, woedt een felle discussie over de vraag of de overheid zich überhaupt mag bemoeien met het gedrag van burgers. Het probleem lijkt met de minuut groter te worden. „Wat bepalen we hier eigenlijk?”, vraagt een deelnemer zich vertwijfeld af.

Marijke wordt een bij en beweegt zich tussen verschillende groepen. „Ik ben een sociaal dier”, zegt ze. „Overal lekker kletsen werkt voor mij beter dan heel lang studeren op hetzelfde. Zo hou ik ook meer overzicht.”

Aan het eind van de dag noemt kunsthandelaar Berend Smeitink (31), die meedenkt over openbaar vervoer, de bijeenkomst „constructief”. „Het geeft een goed gevoel om nu écht inhoudelijk iets te doen”. Vooraf wilde hij inzetten op gratis openbaar vervoer, maar hij kwam tot het inzicht dat daar ook veel tegenin te brengen is. „Het is duur en die kosten komen via belastingen vaak toch bij de burger terecht. En uit onderzoek blijkt dat gratis ov vooral fietsers en voetgangers het openbaar vervoer intrekt en weinig gedragsverandering veroorzaakt bij automobilisten.”, zegt hij

Mei

Het begint spannend te worden en de uitgelaten sfeer van Radio Kootwijk, waar vanwege de locatie veel meer mensen bleven overnachten dan tijdens andere weekenden, is wat weggeëbd. Dit weekend moeten de adviezen concreet worden. Het is zondag 18 mei, de zon schijnt volop. Een enkeling vertrekt vroegtijdig om PSV die middag landskampioen te zien worden.

Een luid applaus stijgt op in de Amersfoortse Rijtuigenloods. Na een lange dag sleutelen aan de verschillende aanbevelingen, staat de schijnwerper ’s middag gericht op hulptroepen. Acht kinderen presenteren de uitkomsten van de speciale kinderklimaattop die onder de vlag van het burgerberaad is georganiseerd.

„Voor mij was opvallend dat het echt op kinderen was gericht”, zegt Otis (11) op het podium, over de bijeenkomst van kinderen tussen de 9 en 12 jaar. „Ik had gedacht dat het veel serieuzer zou zijn.” Er wordt gelachen. De kinderen spraken, net als de volwassenen, over eten, spullen en reizen. „Als je spullen kan delen is dat goedkoper”, zegt Pien (12). „Dan hoeven er ook minder spullen te worden gemaakt.”

De oudere groep, van kinderen tussen de 13 en 18 jaar, sprak over de invloed van cultuur, groepsdruk en rolmodellen. Dat vlees eten in sommige culturen heel belangrijk is. Dat het zou helpen als een rolmodel als Taylor Swift op sociale media zou delen dat ze de trein neemt, bijvoorbeeld. En waarom kinderen misschien wel tweedehands willen kopen, maar op school de druk voelen om bepaalde kleren te dragen, omdat ze anders „een label krijgen opgeplakt”, zoals een jongen het verwoordt.

Er worden meer hulplijnen ingezet. Zo maakt de organisatie de resultaten bekend van een landelijke raadpleging, waarin ruim 35 duizend mensen lieten weten waarmee het burgerberaad volgens hen rekening zou moeten houden. Wetenschappers en ambtenaren kijken dit weekend mee of de uiteindelijke adviezen ook juridisch houdbaar zijn. Een onderzoeksbureau gaat berekenen wat de adviezen aan CO2-uitstootvermindering zullen opleveren en wat de invloed is op samenleving en economie.

In groepen werken de deelnemers verder aan de aanbevelingen. Over bewuster reizen, het tegengaan van voedselverspilling, over slimmer omgaan met water, adviezen waar uiteindelijk het grootste deel van het burgerberaad zich in zal moeten kunnen vinden. Ze werken aan ronde tafels en zijn uren geconcentreerd in gesprek.

„Ik heb wel zorgen over de houdbaarheid van onze voorstellen”, zegt kunsthandelaar Berend. „We bedenken grote ideeën, maar die kosten veel geld. De politiek gaat dat denk ik niet allemaal uitvoeren.” Mike had verwacht dat er veel meer polarisatie zou zijn. „Het valt me juist op hoe goed mensen naar elkaar luisteren”, zegt hij. „Ook de mensen van wie ik dat vooraf helemaal niet had verwacht.

Lees verder op pagina 20 »

Deelnemer Francine Cornelissen. FOTO SIMON LENSKENS

Mike van Meer. FOTO SIMON LENSKENS

Marijke Rijskamp. FOTO SIMON LENSKENS

Reportage

Bij de bijeenkomst in juni is het zover: het burgerberaad stemt over de eigen aanbevelingen. FOTO'S SIMON LENSKENS

» Vervolg van pagina 19

Juni

Grote ventilatoren blazen de warme lucht in beweging. De luiken staan open. Er zijn waaiers en iedereen wordt aangemoedigd water te drinken. De sfeer is opgewonden, mensen houden plekjes voor elkaar vrij. De temperatuur loopt op en niet alleen letterlijk: vandaag gaat het burgerberaad stemmen over de eigen aanbevelingen. Het is zondag 22 juni en dit zou de laatste dag van het burgerberaad zijn. Maar de actualiteit dwingt de organisatie tot uitstel.

Op 3 juni is het kabinet Schoof gevallen. Het burgerberaad zou de adviezen eind september aanbieden aan het kabinet en de Tweede Kamer. Dat is een maand voor de verkiezingen, waarna de politieke verhoudingen grondig kunnen verschuiven. In weekend zes beslist het burgerberaad daarom dat er een extra bijeenkomst komt, in september. En dat het overhandigingsmoment naar na de verkiezingen wordt verplaatst.

„Vandaag vragen we jullie om stelling te nemen", zegt gespreksleider Yannick. In het midden van de zaal is met tape een grote cirkel afgeplakt, met daarbinnen het woord 'yay' – daar moeten deelnemers gaan staan als ze vóór een aanbeveling stemmen. In de afgeplakte cirkel daaromheen staat 'okay', bedoeld voor de mensen die zich er misschien niet helemaal in kunnen vinden, maar toch akkoord gaan dat de aanbeveling onderdeel wordt van het definitieve advies. Buiten de afgebakende ruimte is ruimte voor 'nay', de nee-stemmers. „Als je echt principieel bezwaar hebt en dat wil laten zien", zegt Yannick, „kun je daar ook nog een eindje vandaan gaan staan."

De stemming begint feestelijk, met het aannemen van de eerste aanbeveling met 120 stemmen voor. Maar daarna wordt het langzaam stiller in de zaal. Van de 23 aanbevelingen die het burgerberaad in totaal heeft geformuleerd, stemt de groep er tien weg. Sommige voorstellen stranden op een enkele stem.

Een kleine groep van steeds dezelfde mensen gaat bij vrijwel ieder voorstel buiten de cirkels staan, in het nay-gebied. Een van hen is Netty de Jonge, een vrouw van 64 met een rollator. „Ze hebben mijn aanbeveling ook weggestemd", zegt ze in de pauze. „En dan heb ik zoiets van: jullie ook." Ze kijkt strak voor zich uit.

Gertjan, een andere deelnemer, loopt langs. „Je aanbeveling is niet weg hè!", zegt hij, het gesprek horend. „Daar gaan de ministers ook naar kijken. Je moet niet uit boosheid anderen wegstemmen. Dan haal je de anderen onderuit." Hij kijkt haar plagend aan. „Niet mijn idee wegstemmen zo meteen, dan kom ik je opzoeken!", lacht hij. Ook Netty lacht. „Ik ga gewoon lúústeren", belooft ze, met een zwaar Zeeuws accent. „Dan zal ik het wel zien."

„De moeheid slaat toe, de warmte helpt niet", analyseert Marijke even later. „Er waren gisteren al pittige discussies", zegt ze. „Ik fladder overal doorheen, maar ik zie dat sommige mensen het écht niet met elkaar eens kunnen worden. Ik denk dat mensen er ook een beetje klaar mee zijn. Ik ben er zelf ook wel een beetje klaar mee!" lacht ze.

Voorzitter Nienke Meijer moet op haar handen zitten, zegt ze in het voorbijgaan. Ze vindt het moeilijk te zien dat sommige aanbevelingen worden weggestemd, zoals een advies over het bewuster gebruiken van water. Ze had gedacht dat mensen daar niet tegen konden zijn. „Maar dit is echt aan het burgerberaad, niet aan mij", zegt ze. „Dit is ook hoe democratie werkt."

Aan het eind van de dag is er nog een ritueel. Vertrouwde gezichten van de organisatie vormen een haag en deelnemers lopen onder luid applaus naar de bar. De ontlading is voelbaar.

September

Van der Valk in Utrecht. De Rijtuigenloods was niet meer beschikbaar voor deze extra ingelaste dag. Het is zaterdag 13 september, de regen valt met bakken uit de hemel.

De groep is met zo'n honderd aanwezigen beduidend kleiner. Ieder weekend waren er wel wat mensen niet, vanwege ziekte bijvoorbeeld. Onderweg is een aantal mensen definitief afgehaakt. Uiteindelijk zullen 157 mensen de eindstreep halen. Van de 18 stoppers heeft het grootste deel zich teruggetrokken vanwege gezondheidsredenen, privé- of werkomstandigheden. Een klein groepje trok zich terug uit principiële overwegingen, omdat ze zich niet meer konden vinden in het burgerberaad.

Dit burgerberaad, zegt Graham Smith tegen de groep, is bijzonder om drie redenen. Smith is voorzitter van een Europese ngo die alle Europese burgerfora over klimaat monitort en vandaag is hij in Utrecht. Niet eerder is er een nationaal burgerberaad geweest met zoveel deelnemers, zegt hij. Geen ander forum had zulke moeilijke politieke omstandigheden. En: „Niet eerder had een burgerberaad zoveel eigenaarschap over het proces als jullie."

Dan komt Team Schrijven naar voren. De groep had op papier een simpele opdracht: alle aanbevelingen leesbaar maken, zonder nieuwe inhoud toe te voegen. Maar voordat ze daaraan toekwamen, bleek dat eerst heel wat emoties die het stemproces had opgeroepen moesten worden gladgestreken. *NRC* mocht niet meeluisteren bij deze online sessies die tijdens de zomervakantie plaatsvonden.

Het moment breekt aan om de eindversie van het rapport uit te delen. Iedereen krijgt een genummerd exemplaar, om te verzekeren dat niemand er eentje meeneemt. Na zeker een half uur lezen in stilte komt het moment „om er een klap op te geven", zegt Yannick. Hij nodigt alle deelnemers uit om ieders naam op een groot vel te schrijven. „Om te bekrachtigen dat dit het rapport is." Iedereen komt naar voren. Er wordt geklapt en gejuicht.

's Middags gaat het burgerberaad in kleine groepen nadenken over hoe het nu verder gaat. Over de opvolging en monitoring van de resultaten. Een groep van zo'n twintig deelnemers kijkt terug op het proces, door een 'gesprek met voeten'. Hoe heb je het burgerberaad ervaren, is de vraag, wat heeft het je gebracht? Ik heb veel geleerd, zegt iemand. Hij krijgt veel bijval. „Ik kreeg er ook best stress van", zegt een tweede. Ook daar scharen veel anderen zich achter.

Zo gaat het even door. Dan zegt Ernestine: „Ik heb gezien dat het openlijk stemmen invloed heeft gehad." Een ander zegt dat het juist belangrijk is om te staan voor wat je vindt. Het leidt tot een gesprek over de minderheden binnen het burgerberaad en of die wel voldoende zijn gehoord. Met het oog op de paar afhakers die daarom eerder stopten. Kregen zij wel voldoende ruimte?

„Ik denk dat sommige mensen nu eenmaal zo zijn", zegt een vrouwelijke deelnemer. „Zij hebben een bepaalde mening en zullen nooit water bij de wijn doen. Dat ligt niet aan de mening, maar aan de persoonlijkheid." Ze krijgt bijval. „Ik had als missie om meer inzicht te krijgen in de economische haalbaarheid van klimaatmaatregelen, dat is niet gelukt", vervolgt ze. „Jammer, maar ik ben hier nog steeds en ik heb veel andere dingen geleerd. En heb ook voorstellen van anderen kunnen steunen."

Nog eenmaal komt de groep als geheel bij elkaar. „Als er één ding is dat Nederland moet weten over wat we hier hebben gedaan", vraagt Yannick, „wat is dat dan?". „Dat het geen doorgestoken kaart is!", roept Annemarie. „Dat hier écht verbinding is gemaakt tussen mensen", zegt Francine. „Dat we meer moeten lúústeren naar mekaar", vindt Netty.

Netty, uit Zeeland, voelt zich zichtbaar op haar gemak in de groep. Ze roept vaak als eerste een antwoord en maakt grapjes met Yannick. Dat gemak, vertelt ze na afloop, is gegroeid gedurende het burgerberaad. „Ik ben niet goed geletterd", zegt ze. „Mijn accent is ook heel Zeeuws, ik kom van een dorpje achteraf. Vroeger ben ik veel gepest, ik heb weinig eigenwaarde." Er klinkt emotie in haar stem. „Zo kwam ik ook hier naartoe. Ik zal wel zien."

Het begin vond Netty moeilijk. Er was veel informatie, het ging snel. Vanaf Radio Kootwijk kwam ze terecht in een groepje met vijf anderen. „Zij gingen mij waarderen. Echt lúústeren naar wat ik zei", zegt ze. „Dat had ik nog nooit meegemaakt. Ik werd altijd de grond in geboord, je kan niks, je weet niks." Netty valt even stil. „Hier telt mijn mening ineens. Ik voel me voor het eerst in mijn leven gehoord."

Vrijwel alle deelnemers roemen de mensen die het burgerberaad organiseerden en de „professionele" en „inclusieve" manier waarop ze dat deden. Ook zeggen verreweg de meesten ervan te hebben geleerd, door de kennis die ze opdeden en door tijd door te brengen met mensen die ze in hun dagelijks leven niet tegenkomen.

Voor Francis, de heftruckbestuurder, heeft het burgerberaad niet veel veranderd in haar dagelijks leven, al denkt ze nu sneller aan het klimaat als er iets omvalt op haar werk in het distributiecentrum en daardoor moet worden weggegooid. Terugkijkend vindt ze het de kosten, waar ze in het begin kritisch op was, wel waard. „Als dit echt plannen oplevert om het klimaat te helpen, dan is het goed besteed", zegt ze. „Dat is nu dus aan de politiek, om daarvoor te zorgen."

Oud-docent Francine vond het heerlijk om mee te doen, waardeert de organisatie en het proces, maar kijkt nog precies hetzelfde naar klimaat als voor het burgerberaad. In opvolging door de politiek heeft ze weinig vertrouwen. Marijke uit Groningen, die er de laatste bijeenkomst niet bij kon zijn en met gemengde gevoelens terugkijkt op haar deelname, zegt dat ze plantaardiger is gaan eten.

Mike, de chemisch analist, vond meedoen „geweldig". Hij gunt heel Nederland een burgerberaad, zegt hij. „Er zijn hier zoveel bubbels doorbroken. De ervaring dat we het uiteindelijk samen moeten doen, ook al willen we soms heel andere dingen, is heel waardevol. Ik heb meer begrip gekregen voor andermans standpunten, er was ruimte om dingen echt goed door te spreken met elkaar." Mike vertelt dat hij door het burgerberaad nu een carrièreswitch maakt. „Ik heb hier ontdekt dat ik het heel leuk vindt om mijn kennis over wetenschap met anderen te delen. Ik ben begonnen me te laten omscholen tot scheikundedocent", zegt hij. „Deze week heb ik mijn eerste les gegeven."

> **We bedenken grote ideeën, maar die kosten veel geld. De politiek gaat dat denk ik niet allemaal uitvoeren**
>
> **Berend** kunsthandelaar

Reportage

ZO SIMPEL IS HET NIET

ILLUSTRATIE CAITLIN BECKER HOF

Hoe kan Europa productiever worden?

COLUMN

Europa moet zich economisch niet meer spiegelen aan de VS. Hun economisch model is productiever, maar levert niet per se meer welvaart op.

Mario Draghi sloeg Europa ermee om de oren. Het demissionaire kabinet wil er een officiële Adviesraad voor oprichten. Bedrijven en vakbonden maken zich zorgen. En economen kraken hun hersenen erover. Ik heb het over productiviteit. Hoeveel we produceren per gewerkt uur.De aandacht is niet gek. Want productiviteitsgroei is de sleutel tot economisch succes. Meer geld verdienen met dezelfde moeite, wie wil dat niet?

Draghi sloeg een jaar geleden alarm over de concurrentiekracht van Europa. En dit jaar was hij nog somberder: Europa is traag en zelfgenoegzaam terwijl de wereld vijandiger wordt. Hij gebruikte lage productiviteitsgroei als prangend bewijs dat Europa steeds verder achterloopt op de Verenigde Staten. En waarschuwde voor een langzame lijdensweg als Europa niet snel productiever wordt.

De vraag was toen al hoe zinvol de vergelijking van de productiviteit tussen de VS en Europa was. Het verschil is namelijk niet per se een teken van economische achterlijkheid maar zeker ook van keuze. Europa legt bedrijven meer regels op, bijvoorbeeld omdat het werknemers en gezondheid van burgers meer wil beschermen. Dat drukt de productiviteit, maar zorgt tegelijk ook voor een hoge kwaliteit van leven.

Hoe verschillend de modellen zijn, zie je in de gezondheidszorg. Die is in de VS voor een groter deel privaat georganiseerd. En dat is geen voordeel. De VS geven meer geld uit maar bereiken minder: de levensverwachting is korter dan in Europa.

Economische superioriteit?

Sinds Donald Trump president is, is de vergelijking nog maller. „Wat zijn de VS nog wel het grote voorbeeld?", zegt Marcel Timmer, hoogleraar en onderdirecteur van het Centraal Planbureau. Hij bestudeert al decennia productiviteit. Trump kiest voor een economisch model dat op de korte termijn productiever is, maar niet noodzakelijk tot meer welvaart leidt. „Productiviteit meet een deel van onze welvaart. De welvaart die je er niet mee meet - gezondheid, een sociaal vangnet, opleidingsniveau, natuur - waarderen we in Europa meer dan in de VS. Dat verschil is sinds Trump alleen maar groter geworden."

Neem Trumps keuze voor fossiele brandstoffen: superproductief, want bij de productie zijn weinig mensen nodig. Maar het brengt ook schade toe aan de gezondheid (door fijnstof) en aan het klimaat. Het levert meer geld op maar niet per se meer welvaart, zegt Timmer. Hetzelfde geldt voor Trumps keuze om radicaal regels te schrappen en in de overheid te snijden. Dat geeft bedrijven vrijheid en stimuleert de productiviteit, maar is het een ingrediënt voor economische superioriteit? Niet als daardoor de kans toeneemt op epidemieën, financiële crises of gevaar voor consumenten.

Productiviteitsgroei is de sleutel tot economisch succes

„Trump is bovendien in snel tempo aan het afbreken waar Amerika zo goed in is: onderzoek en innovatie stimuleren en talent uit andere landen aantrekken, onder andere via de Amerikaanse topuniversiteiten."
Daarbij zijn het vooral de grote Amerikaanse techbedrijven die voor de relatief hoge productiviteit zorgen. Dat is fijn, maar ook gevaarlijk: deze bedrijven worden zo groot dat ze wel eens vernieuwing in de Amerikaanse economie kunnen gaan hinderen.

Kijken door een rietje

Concurrentiekracht en welvaart afmeten aan de productiviteit is kortom als kijken door een rietje. Neem de begrijpelijke wens van Europa om onafhankelijker te worden en minder kwetsbaar voor agressieve handelspolitiek uit de VS en China. Dat betekent meer hernieuwbare energie en eigen techbedrijven. Dikke kans dat die wens de productiviteit drukt. Maar als we daardoor minder speelbal zijn van China en de VS, verhoogt dat onze welvaart.

Al deze relativeringen betekenen niet dat Europa achterover kan leunen. Onze productiviteit móet omhoog. Meer doen met minder mensen is alleen al door de vergrijzing nodig.

Wat te doen? Draghi heeft een waslijst aan adviezen. Zorg voor een Europese kapitaalmarkt en integreer de Europese afzetmarkt verder, zodat jonge innovatieve bedrijven minder vaak naar de VS vertrekken. Schrap regels want die zijn niet allemaal een zegen voor de welvaart en soms zijn ze stomweg overbodig. Stimuleer innovatie en cruciale sectoren. Timmer: „Er is geen magische sleutel om de productiviteit te verhogen. Er zijn wel knelpunten waar je wat aan kan doen. Zo staat het Europese ecosysteem voor innovatie nog in de kinderschoenen."

Stop met laagproductieve bedrijven pamperen, zoals Nederland doet, door laks te zijn met het aanpakken van misstanden rond arbeidsmigranten. Bedrijven die het moeten hebben van goedkope werknemers zijn geen aanwinst voor de economie.

En wees niet bang voor faillissementen. Innovatie ontstaat vanuit creatieve destructie. En juist die neemt af in Nederland, in Europa én in de VS. Er komen minder nieuwe bedrijven bij. Oude bedrijven gaan minder vaak failliet. Innovatie concentreert zich in grote bedrijven. En dat is niet goed voor de productiviteit. Want oude en grote bedrijven verbeteren vooral bestaande producten, nieuwe kleine bedrijven vinden vaker nieuwe producten uit, bleek deze week uit onderzoek van het CPB.

Regeringen zijn geneigd juist die gevestigde bedrijven te helpen – zelfs onbedoeld. Neem de Amerikaanse belastingaftrek voor innovatie. In de VS stegen de uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling daardoor fors, maar de productiviteit deed dat veel minder, vertelde Ufuk Akcigit, hoogleraar aan de Universiteit van Chicago, deze week bij het CPB. Het belastingvoordeel hielp gevestigde bedrijven om slimme medewerkers van innovatieve bedrijven te werven. Die gingen vervolgens meer verdienen maar minder uitvinden. De innovatie in de hele economie daalde.

Europa moet dus oppassen dat het geen vermolmde industrieën gaat beschermen of subsidiëren. Timmer vreest dat het extra Europese defensiegeld naar weinig vernieuwende Europese bedrijven gaat, terwijl de oorlogsvoering via drones razendsnel verandert.

Als Europa autonomer en sterker wil worden, moet het pijnlijke keuzes maken. Europa is nu afhankelijk van Chinese aardmetalen die het ook zelf in de grond heeft zitten, maar vanwege omgevingsschade niet wil mijnen. „We moeten opnieuw nadenken over wat we belangrijk vinden. Onze waarden op het gebied van bijvoorbeeld milieu en privacy kunnen op gespannen voet staan met meer autonomie. *Something has got to give*."

Marike Stellinga (marike.stellinga@nrc.nl) is redacteur van *NRC* en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

ONDERZOEK **LEGERHONDEN**

Zo zorgde Israël dat Nederland diensthonden bleef leveren

Om de aanvoer van Brabantse diensthonden voor het Israëlische leger veilig te stellen, betaalde Israël heimelijk een schikkingsbedrag aan een Palestijns slachtoffer van een hondenaanval.

Door **Hanneke Chin-A-Fo** en **Wilmer Heck**

Israëlische militairen met **diensthonden van de Oketz-eenheid** in Jabalia, ten noorden van Gaza-Stad, in december 2024. FOTO POLARIS IMAGES/ANP

Helden zijn het, viervoetige strijders die uitblinken in loyaliteit en moed, en die net zo goed bij het Israëlische leger horen als welke menselijke soldaat dan ook. De „wonderhonden van de oorlog”, zoals ze in een item van de Israëlische nieuwszender Kanaal 13 worden genoemd, vochten mee „in de frontlinie” in Gaza en redden daarbij menig leven, aldus de video.

Militair en hond speurden samen naar explosieven en vonden Israëlische gijzelaars terug in het tunnelnetwerk van Hamas. Soms moesten de dieren dat met de dood bekopen, vertellen twee leden van de gespecialiseerde hondeneenheid Oketz, anoniem en met bivakmutsen op, in het fragment uit oktober vorig jaar. Zo werd Nero, een Mechelse herder, op 7 oktober 2023 doodgeschoten door Hamas-militanten toen hij hun schuilplaats had ontdekt. Voor Nero en andere gevallen honden hebben de Israëlische Strijdkrachten (IDF) een apart kerkhof ingericht.

Palestijnse burgers vertellen een ander verhaal over de diensthonden. Zij zeggen dat de dieren ook worden ingezet om hen aan te vallen. Zo deed de Oketz-eenheid in juli vorig jaar een inval in een huis in Gaza-Stad, waarbij een hond zijn tanden zette in de arm, hand en borst van de 24-jarige Muhammed Bhar, zo bevestigde de IDF tegen de BBC. Bhar leed aan het syndroom van Down en kon zich nauwelijks verweren. Hij stierf diezelfde week aan zijn verwondingen.

Een jonge chirurg uit het Al-Shifa-ziekenhuis in Gaza-Stad vertelde eind vorig jaar aan mensenrechtenorganisatie Physicians for Human Rights dat Israël hem had opgepakt en steeds opnieuw ondervroeg over mogelijke Hamastunnels onder het ziekenhuis. Tussendoor, zo verklaarde hij, werd hij in elkaar geslagen. Tweemaal zou hij zijn aangevallen door een hond. „Gevangenen werden willekeurig geselecteerd en dan aangevallen door vier of vijf militairen en een hond.” En: „Ze lieten de honden op ons urineren.” In het rapport van de organisatie staan meer vergelijkbare getuigenissen.

Misstanden met diensthonden van het Israëlische leger waren tien jaar geleden al eens in het nieuws, toen *NRC* aantoonde dat de meeste van die honden afkomstig zijn van het bedrijf Four Winds K9 uit het Brabantse Geffen. De toenmalige (en inmiddels overleden) eigenaar Tonny Boeijen vertelde destijds dat hij jaarlijks vele tientallen honden aan Israël verkocht. Oók een van de honden die in december 2014 de zestienjarige Palestijnse jongen Hamzeh Abu Hashem hadden aangevallen op de Westelijke Jordaanoever. Hamzeh raakte gewond aan zijn schouder en been.

Nadat toenmalig minister Lilianne Ploumen (Buitenlandse Handel, PvdA) Four Winds vervolgens had gewezen op zijn verplichting om maatschappelijk verantwoord te ondernemen, verklaarde het bedrijf geen „bijthonden” meer aan Israël te leveren. Voortaan kon Israël alleen nog speurhondenuitzoeken in Geffen, zei dochter Linda Boeijen in 2016. Met Hamzeh Hashem en zijn vader trof Four Winds in 2018 een schikking.

Toch lijkt het goed mogelijk dat honden van Four Winds betrokken zijn bij recente incidenten tijdens de Israëlische vernietigingscampagne in Gaza. SOMO, een organisatie die onderzoek doet naar multinationals, maakte in april bekend dat de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit tussen oktober 2023 en februari van dit jaar 110 veterinaire certificaten heeft verleend aan Nederlandse diensthondenbedrijven voor de uitvoer van honden naar Israël. Van deze certificaten waren er honderd voor Four Winds, maar liefst 90 procent.

Het is onbekend wat de bestemming van deze dieren in Israël was. Wel is duidelijk uit Israëlische media dat het ministerie van Defensie begin vorig jaar een grote inkoopactie plande, bij „de gebruikelijke leveranciers” in Nederland en Duitsland. Het leger had in de eerste maanden in Gaza al zeventien honden verloren en wilde de Oketz-eenheid in omvang verviervoudigen.

SOMO liet ook zien dat de Israëlische ministeries van Justitie en Defensie zich destijds uitgebreid hebben bemoeid met de schikking tussen Four Winds en dePalestijnse jongen Hamzeh Hashem. Ambtenaren van de ministeries schreven mee aan het document.

Uit onderzoek van NRC blijkt nu dat Israëls inmenging nog verder ging. Israël betaalde in het geheim de 20.000 euro waarmee Four Winds de zaak schikte, zo wordt duidelijk uit gelekte e-mails. Twee Nederlandse advocaten zorgden ervoor dat deze betrokkenheid zorgvuldig verborgen bleef.

Whiskey

Voor Israël stond er veel op het spel, toen mensenrechtenadvocaat Liesbeth Zegveld van het Amsterdamse kantoor Prakken d’Oliveira in oktober 2017 bij de rechtbank in Den Bosch een civiele rechtszaak begon tegen Four Winds. Behalve een schadevergoeding voor Hamzeh wilde zij voorkomen dat een Nederlands bedrijf bijdroeg aan mensenrechtenschendingen. Daarom eiste zij ook een verbod voor Four Winds op het uitvoeren van diensthonden naar Israël.

Dat laatste mocht absoluut niet gebeuren, oordeelde de Israëlische overheid. Zegveld was er volgens een jurist van het ministerie van Defensie op uit om het werk van de hondeneenheid „te dwarsbomen”, zo mailde hij aan het ministerie van Justitie. Four Winds had in 2016 publiekelijk verklaard geen bijthonden meer aan Israël te leveren Toch omschreef de jurist het bedrijf nog altijd als „de belangrijkste bron van honden voor de Oketz-eenheid”.

Het dier dat Hamzeh Hashem had aangevallen was in 2012 besteld bij Four Winds, mailen ambtenaren aan elkaar. Zijn naam was Whiskey, een *special forces*-hond waarvoor Israël 5.800 euro had betaald. Formeel had Israël echter niets te zeggen over de zaak. Die ging tussen de familie Hashem en vader en dochter Boeijen. De e-mails laten zien hoe Israël achter de schermen invloed uitoefende om te voorkomen dat het tot een verbod kwam.

Tonny en Linda Boeijen hadden Israël om hulp gevraagd. „Wij voelen ons het slachtoffer van iets waar we helemaal geen grip op hebben”, schreven ze in een brief aan het ministerie van Defensie. Ambtenaren van het Israëlische ministerie van Justitie trokken vervolgens samen op met Cathalijne van der Plas, destijds advocaat bij het Amsterdamse kantoor Florent en tegenwoordig hoogleraar internationaal privaatrecht in Leiden en partner bij JahaeRaymakers in Amsterdam. Van der Plas stond Israël op dat moment al bij in een andere rechtszaak in Nederland, waarbij Israël wél openlijk betrokken was.

‘Een beetje herschrijven’

Van der Plas regelt, in samenspraak met het Israëlische ministerie van Justitie, dat Four Winds wordt bijgestaan door advocaat Robbert de Bree van het Haagse kantoor Wladimiroff. Op 4 december 2017 ondertekenen Tonny en Linda Boeijen in Den Haag een overeenkomst waarin zij strikte geheimhouding beloven over Israëls hulp. De jurist van het ministerie van Defensie en Galit Raguan, ambtenaar op het ministerie van Justitie, zijn hiervoor overgekomen uit Tel Aviv.

Advocaat Liesbeth Zegveld. FOTO FRANK RUITER

> De e-mails laten zien hoe Israël achter de schermen invloed uitoefende

Na de ondertekening bespreken de Israëliërs de strategie met advocaten Van der Plas en De Bree. De Bree zal Zegveld benaderen om tot een schikking te komen. Dan hoeft de rechtszaak niet behandeld te worden en is een gerechtelijk verbod op de hondenleveringen van de baan.

In zijn contact met Zegveld houdt De Bree stil dat hij niet alleen de belangen van Four Winds dient, maar in het verlengde daarvan óók die van Israël. Van der Plas en Raguan bewaken de geheimhouding eveneens scherp. Zo mailt Van der Plas aan Raguan over een document dat naar Zegveld verstuurd wordt: „Om te voorkomen dat Z [Zegveld] je woordgebruik herkent [uit de andere lopende rechtszaak] heb ik Robbert gevraagd het een beetje te herschrijven in zijn eigen woorden.”

„Nog één technisch dingetje”, antwoordt Raguan. Ze wijst erop dat De Bree het Word-document ook na zijn wijzigingen niet rechtstreeks moet doorsturen naar Zegveld. „De metadata van het bestand kunnen makkelijk herleid worden tot het Israëlische ministerie van Justitie.”

Ruggespraak

De Brees aanpak blijkt succesvol. In januari 2017 mailt hij aan Van der Plas dat Zegveld open lijkt te staan voor een schikking. „Ik denk dat haar cliënt wil overwegen om een schadevergoeding te accepteren zonder de bredere claim van een verbod aan Four Winds om honden aan Israël te verkopen.”

Over de precieze afspraken in de schikking onderhandelt hij nog maanden met Zegveld. Daarbij houdt hij steeds ruggespraak met Van der Plas, blijkt uit e-mails en facturen. Raguan en haar collega’s op het ministerie krijgen via Van der Plas het schikkingsvoorstel toegestuurd en voorzien dat van commentaar. Hetzelfde doen ze met de persverklaring die Four Winds naar buiten zal brengen.

In de uiteindelijke schikking en de verklaring erkent Four Winds geen verantwoordelijkheid voor de aanval. Ook staat er niets in over voortzetting van de hondenverkoop aan Israël. De Israëlische ambtenaren krijgen instructies om het schikkingsbedrag over te maken op de derdenrekening van Wladimiroff, zodat het van daaruit doorgestuurd kan worden naar Zegveld en uiteindelijk de familie Hashem, blijkt uit de e-mails.

‘Aan de leiband’

Destijds was Zegveld tevreden dat ze tenminste iéts had weten te bereiken voor Hamzeh Hashem. „Dit was de enige zaak die slaagde”, schreef ze in 2023 in een opinieartikel in NRC over meerdere zaken die ze tegen Israël voerde. „De enige zaak waarin Israël geen inmenging had. In alle andere zaken zette het land, over zijn grenzen, de rechtsgang naar zijn hand”, schreef Zegveld.

Nu zegt ze in reactie: „Ik schrik hiervan. De kern van de advocatuur is dat je bekendmaakt wie je vertegenwoordigt. Mijn cliënt was aangevallen door een Israëlische legerhond en leefde onder Israëlische bezetting. Dan is het belangrijk te weten dat we eigenlijk ook tegen Israël procedeerden.”

„Dit soort schikkingsonderhandelingen is vertrouwelijk”, zegt Zegveld, „en die vertrouwelijkheid is hier geschonden. In dit geval dacht ik met een advocaat namens een Nederlands bedrijf te onderhandelen, terwijl hij in werkelijkheid aan de leiband van Israël liep.”

Zegveld heeft nog een bezwaar: „Leent de advocatuur zich ervoor om een ander land, dat al decennialang mensenrechten schendt, op deze manier te laten opereren binnen onze rechtsstaat? Dit is wat mij betreft ver door de ondergrens.”

En nu?

Een poging van tien ngo’s, waaronder SOMO en de Palestijnse mensenrechtenorganisatie Al-Haq, om via de Nederlandse rechter een einde aan de leveringen af te dwingen, is eerder deze maand mislukt. De ngo’s daagden de Nederlandse staat omdat zij vinden dat Nederland te weinig doet om schendingen van het internationaal recht door Israël tegen te gaan, onder andere door het toelaten van de hondenexport. Maar het Gerechtshof in Den Haag oordeelde in hoger beroep dat het aan banden leggen van de hondenexport een bevoegdheid van de wetgever is, niet van de rechter.

Four Winds heeft ondanks herhaalde verzoeken niet gereageerd op vragen van NRC. Een voormalig manager, die zegt niet met de pers te mogen praten, zegt wel dat Four Winds sinds 2016 helemaal geen honden meer heeft geleverd aan Israël, maar wil dat niet toelichten. SOMO heeft NRC inzage gegeven in de lijst met certificaten die nodig zijn voor de export van honden. De honderd certificaten zijn verspreid over zeventien data van oktober 2023 tot februari 2025 afgegeven voor uitvoer naar Israël.

Deze vrijdag stuurde Four Winds een verklaring aan NRC waarin staat dat het bedrijf sinds deze maand al zijn activiteiten heeft beëindigd.

Met medewerking van Yossi Bartal.

Reacties: onderzoek@nrc.nl

Actiegroep Eindhoven 4 Palestine **protesteert tegen de hondenexport van Four Winds**, in Oss in september. FOTO HANS VAN DER POEL/ANP

Een **diensthond van de Oketz-eenheid** in Jabalia in Gaza, december 2024. FOTO POLARIS IMAGES/ANP

Reacties

Cathalijne van der Plas zegt niet te kunnen reageren wegens haar wettelijke geheimhoudingsplicht als advocaat. „Door uw vragen te beantwoorden zou ik bevestigen of ontkennen wie wel of niet mijn cliënten zijn of zijn geweest en welke werkzaamheden ik wel of niet als advocaat heb verricht. Dat staat mij helaas niet vrij. In zijn algemeenheid kan ik u echter laten weten dat ik mijn beroep als advocaat steeds uitoefen in overeenstemming met de daarvoor geldende beroeps- en gedragsregels.”

Ook **Robbert de Bree** wijst op zijn wettelijke geheimhoudingsplicht. Hij e-mailt: „Dat in zaken overleg wordt gevoerd met derde partijen is niet uitzonderlijk. Het idee dat er een actieve informatieverplichting zou bestaan naar andere procespartijen ten aanzien van overleg met derden is juridisch niet juist.” En: „Ik kan u bevestigen dat ik mij in mijn werkzaamheden steeds houd aan alle wettelijke en gedragsrechtelijke verplichtingen. In algemene zin kan ik opmerken dat ik nooit heb voorgedaan dat ik voor een cliënt optrad terwijl de cliënt in werkelijkheid een (andere) derde partij was.”

De Israëlische ministeries van Defensie en Justitie hebben niet gereageerd op vragen.

Zaaloverzicht van de tentoonstelling **Natur und deutsche Geschichte. Glaube - Biologie - Macht** in het Deutsches Historisches Museum in Berlijn. FOTO SANDRA KÜHNAPFEL

Nynke van Verschuer
BERLIJN

TENTOONSTELLING **DUITSE NATUUR**

De 'Duitse natuur' is soms beestachtig gewelddadig, dan weer hemels harmonieus

Wat wordt gezien als 'oorspronkelijk' zet mensen door de eeuwen heen op een dwaalspoor, toont een tentoonstelling in Berlijn. Dat aan veel Duitse bossen niets natuurlijks meer is, maakt veel mensen niet uit, het blijft een mythische plek.

Is het echt zo moeilijk om als burger in het laatkapitalisme geen spoor van vernieling op de planeet achter te laten? Het lijkt er wel op. De Duitse mystica Hildegard van Bingen (1098-1179) klaagde in de twaalfde eeuw al over „winden die ruiken naar verderf" en „lucht die vuil spuwt". Terwijl de nonnen in het klooster van Hildegard volgens de overlevering toch vooral wroetend in de kruidentuin de tijd stuksloegen, met 's ochtends en 's avonds een lied.

Middeleeuwers vonden dat de mens van de natuur was vervreemd. Die vervreemding, zegt historica Annette Kehnel in een interview, te zien in het Duits Historisch Museum (DHM), werd gezien als de kern van de zondeval. Kehnel: „Dat ging niet zozeer om individuele schuld, maar om het inzicht dat de mens door zijn aard, met zijn hebzucht naar almaar meer, een gevaar is voor de natuurlijke orde van de wereld."

De Middeleeuwen zijn het beginpunt van een tentoonstelling in het DHM over *Natur und deutsche Geschichte. Glaube - Biologie - Macht*. Aan de hand van vijf historische periodes wordt de betekenis en de rol van 'natuur' in Duitsland onderzocht. De titel suggereert dat Duitsers een specifieke, misschien wel bijzonder machtsbeluste verhouding tot natuur hebben, een suggestie waar de bezoeker geen uitsluitsel over krijgt. Wel komt duidelijk naar voren hoe gedweep met het natuurlijke en oorspronkelijke mensen door de eeuwen heen steeds opnieuw op een dwaalspoor zet.

Beestachtige wolf

Een van de eerste objecten is een schitterende, metershoge, gedraaide slagtand van een narwal, een tandwalvis. Van Bingen en veel tijdgenoten dachten dat een eenhoorn die spits moest hebben verloren, en volgens de tentoonstellingstekst schreef Van Bingen over de eenhoorn en diens „schuwe aard".

Een ander prachtig 'object' is een opgezette wolvin, doodgereden op de snelweg nabij Magdeburg in 2012. In de tentoonstelling luidt het dier de vroegmoderne tijd in. Ook in 1630 ging het veel over de wolf en ook toen was die niet welkom. In een schotschrift dat wordt getoond wordt het beest beschreven als „onbarmhartig, afschuwelijk, gruwelijk en verschrikkelijk." Op een afbeelding op papier heeft de wolf paardenhoeven en mensenarmen waarin hij een speer houdt. De wolf staat er symbool voor de Dertigjarige Oorlog, die volgens de tekst al even beestachtig woedt als het dier dat „mens en vee verscheurt".

Omdat mensen in de loop van de oorlog vluchtten, of omkwamen door geweld en ziektes, kreeg de wolf steeds meer ruimte. Dorpen waren verlaten en akkers lagen braak. Uit tijdsberichten blijkt dat de wolvenpopulatie groeit en dat die vaker kalveren en schapen aanvalt, soms ook mensen. De oorlog werd gezien als een vorm van „abnormaal natuurgeweld", net als de wolf, volgens de tentoonstellingstekst.

Goddelijke harmonie

In alle chaos werd ook gezocht naar orde en regelmaat, onder anderen door astronoom Johannes Kepler (1571-1630) uit Linz. Keplers berekeningen en voorspellingen over de baan van de planeten overtuigden hem van de „goddelijke" harmonie van de wereld. Die berekenbaarheid van het sterrenstelsel moet voor Kepler in een absurd contrast hebben gestaan met de willekeur van de inquisitie: Keplers moeder werd vervolgd als heks (die verantwoordelijk werden gehouden voor natuurrampen) en ontkwam ternauwernood aan de brandstapel.

De eerbied tegenover die enigszins bipolaire natuur, die zich dan weer voordoet als beestachtig gewelddadig, dan weer hemels harmonieus, nam in de achttiende en negentiende eeuw hoe dan ook af, zo is te zien in het deel over de Industrialisatie. Dan ontstaat in Duitsland het woord '*Naturschutz*', natuur wordt iets om te beschermen. In reactie op snel groeiende steden, rokende fabrieken en stoomtreinen, dingen die werden gezien als 'onnatuurlijk', wordt 'natuur' een rustpunt in een veranderende wereld, aldus historicus David Blackbourn in een video-interview te zien in het DHM.

Rond dezelfde tijd wordt het 'Duitse bos' door nationalisten geclaimd en afgezet tegen de „onnatuur" in het „buitenland". Romantische schrijvers en kunstenaars maken van het bos een mythische plek. De eik wordt de nationale boom. De '*Kindergarten*' wordt bedacht; de natuur zou volgens bedenker Friedrich Fröbel de beste opvoeder zijn voor kinderen, die moesten spelen in tuinen en bossen. De kerstboom doet zijn intrede in Duitse huishoudens.

Aan historicus Blackbourn wordt in het interview de vraag gesteld of Duitsers een uitzonderlijke verhouding tot natuur hebben. Blackbourn: „Ik denk dat het een specifieke verhouding is, maar dat hebben de Britten, Fransen en Amerikanen net zo goed." Als er iets opvallends aan is, zegt Blackbourn, „dan is het misschien de afwezigheid van een duidelijke voorstelling van wildernis die te beschermen is. […] Vergeleken met het Amerikaanse idee van een bedreigde wildernis gaat het bij Duitse natuurbescherming meer om een soort groene tuin."

> De natuur zou de beste opvoeder zijn voor kinderen, die moesten spelen in tuinen en bossen

Dat idee van maakbare 'Duitse natuur' komt tot volle wasdom bij de nationaal-socialisten. Die hebben grote plannen om het landschap in de veroverde gebieden in Midden- en Oost-Europa om te katten naar hun smaak. De miljoenen mensen die daarvoor verdreven en vermoord moeten worden lijkt in het plan een bijzaak.

De nationaal-socialistische landschapsarchitect Heinrich Wiepking-Jürgensmann meende dat „het landschap een uitdrukking is van het volk dat erin leeft", en dat het landschap in Polen en Rusland anders is dan dat in Duitsland omdat de „moorden en de gruwelijkheden van de oostelijke volkeren messcherp zijn gekerfd in het mismaakte aangezicht van het landschap waar ze vandaan komen." Daarvoor in de plaats moest dus een Duits landschap komen, met daarin typisch Duitse dorpen met een klokkentorren (géén kerktoren, religie kon immers met het nationaal-socialisme interfereren), met daarvoor een exercitieplein voor de SS. In de praktijk hielden die landschapsarchitecten zich overigens vooral bezig met de camouflage van de Duitse defensiestellingen.

Over de rassenideologie van de nazi's gaat het in het DHM maar zijdelings, in een stukje over een ornitholoog die tevens SS'er in Auschwitz was en vogels die hij niet direct kon thuisbrengen „bastaarden" noemde. Voor een tentoonstelling over Duitsland en 'biologie' en 'macht' is dat een wel erg impliciet knikje naar de Holocaust.

Krijgszuchtige taal

Enkele voortekenen zitten er wel in de tentoonstelling. Zo komt het werk van zoöloog Ernst Haeckel langs, een tijdgenoot van Darwin, die diens evolutietheorie racistisch interpreteerde. En '*Biene Maja*' ('Maja de Bij'), die ieder kind in Duitsland kent, blijkt in de Eerste Wereldoorlog een welhaast doorslaggevende rol te hebben gespeeld. Het boek van Waldemar Bonsels staat vol met krijgszuchtige taal. De bijenkoningin in het boek noemt wespen en hoornaars een „nutteloos rovervolk zonder geloof en zonder *Heimat*". Een speciale editie van het boek werd gedrukt ter inspiratie voor de soldaten aan het front.

De tentoonstelling eindigt in de jaren zeventig van de vorige eeuw met een protest tegen een kernenergiecentrale in Baden-Württemberg. Op de precieze wortels voor het grote Duitse wantrouwen tegen atoomenergie, dat tot op de dag van vandaag de energiepolitiek bepaalt, wordt niet ingegaan. Dat wantrouwen lijkt specifiek Duits. Misschien heeft het, terugblikkend op eerdere periodes in de tentoonstelling, te maken met een terugdeinzen voor te grote maakbaarheidsambities.

Ook andere periodes uit de tentoonstelling hebben hun weerslag in de eenentwintigste eeuw. Mystica Hildegard von Bingen wordt nog altijd gezien als een visionair met haar concept van de '*Grünkraft*' ('groenkracht') en haar ideeën over natuurheelkunde. Volgens Hildegard was salie goed bij ziekte en verdriet en zorgden lelies voor „goede gedachtes". In de tentoonstelling kun je salie en lelies ruiken. In iedere Duitse apotheek krijg je voor diverse aandoeningen plantaardige alternatieven voor farmaceutica aangeboden.

„Als mensen in Duitsland ziek zijn, gaan ze naar het bos", zei een boswachter in het Zwarte Woud een keer op de vraag waarom zo veel mensen komen '*Waldbaden*' (blootsvoets door het bos schuifelen). Op kosten van de verzekering kunnen Duitsers inderdaad voor herstel of preventie wekenlang kuren in oorden in bossen, in de bergen of aan zee. Het gros van die Duitse bossen is aangelegd voor de bosbouw, er is niets natuurlijks aan. Maar dat maakt niet uit - door de overlevering blijft het een mythische plek.

Deutsches Historisches Museum: *Natur und deutsche Geschichte. Glaube – Biologie – Macht.* Tot en met 7 juni 2026. Info: dhm.de

De camouflage van de Westwall met rietplakken in maart 1940.
FOTO DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM

Omslag van **Die Biene Maja und ihre Abenteuer** uit 1918. FOTO DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM

Miniatuur *Das Weltenei* uit het Rupertsberger Scivias-Kodex van **Hildegard von Bingen**, uit 1175.
FOTO ABTEI ST. HILDEGARD, RÜDESHEIM-EIBINGEN

De rijke familie Tanner in de serie *Malice*. V.l.n.r. Harry Gilby, Teddie Allen, Carice van Houten en David Duchovny. BEELD AMAZON PRIME VIDEO

KRIMI

Carice van Houten maakt 'Malice' het kijken waard

In de Amerikaanse krimi 'Malice' wordt een rijk gezin onderuit gehaald door een mysterieuze nanny. Carice van Houten heeft een bijrol die toch essentieel is.

Wilfred Takken
AMSTERDAM

Leuke jongen, hij weet veel, is goed met kinderen en moeders. Adam komt binnen als bijlesleraar en weet zich al snel onmisbaar te maken bij de rijke investeerder Jamie en zijn gezin, die de zomer doorbrengen in hun witte villa aan een Grieks strand. Toch is er iets met Adam. Machovader Jamie moet sowieso al weinig hebben van deze zachtaardige *manny*. Voor kinderen en moeders doet Adam wel héél erg zijn best. Zo'n man zonder eigenschappen die altijd klaarstaat - toch een beetje *creepy*.

Jack Whitehall speelt de rol van de indringer Adam in de Amerikaanse misdaadserie *Malice* op Amazon Prime Video.Intrigerend om te zien hoe hij langzaam dieper doordringt in het gezin, totdat hij al hun zwakheden kent, en kan toeslaan.

Zijn doelwit wordt gespeeld door David Duchovny als de investeerder die zo vol van zichzelf en zijn imperium is, dat hij niet doorheeft wat hem thuis bedreigt. Ja, het gaat ineens bergaf. Hij wordt onterecht beschuldigd van mishandeling, zijn puberzoon loopt van de rails, een #MeToo-zaak komt uit de lucht vallen. Maar wie het op hem gemunt heeft hij heeft geen idee. Duchovny is bekend van *The X-Files* maar deze rol lijkt meer op die in *Californication*. Aantrekkelijke egoïst die heel koel en langzaam zijn zonnebril af kan zetten.

De serie draait om die twee mannen, jager en prooi. Maar in Nederland kijken we vooral voor de echtgenote van Jamie, gespeeld door Carice van Houten, omdat we haar zo weinig in actie zien. Sinds de fantasyserie *Game of Thrones* eindigde in 2019, staat Nederlands' grootste actrice vooral in de belangstelling als activist voor Gaza en het klimaat. Ze speelde de laatste jaren wel degelijk een rol of zes, onder meer als TBS-psycholoog in *Instinct*, sekswerkgever in *Red Light*, en sidekick van een onderwereldchirurg in *The Temple*.

In *Malice* heeft ze in feite een bijrol als 'vrouw van' - de *trophy wife* die flaneert in wijde strandjurken en van haar afwezige man een modestart-up heeft gekregen om zich onbeledig te houden. De drie kinderen zijn haar al snel te veel. Een makkelijk prooi voor Adam. Maar dankzij haar kunnen wordt het toch een belangrijke rol die de nodige warmte en gloed geeft aan de serie.

> In de laatste serie wisselt Adam ragfijne manipulaties af met bruut geweld

Malice biedt vervelende rijke mensen in de zon, net als *The White Lotus*, bedreigd door een zorgvuldige gemaskerde bedrieger, net als *The Talented Mr. Ripley.* Zoals in die laatste serie wisselt Adam ragfijne manipulaties af met bruut geweld en onhandig gesleep met lijken. Jammer is dat hij het doel van zijn wraakmissie al vrij snel hardop uitspreekt. Mooie locaties, sterk spel, spannende serie. Weinig verrassingen verder. Ik had hem overgeslagen als Carice van Houten er niet in had gezeten.

Recensie Serie

Malice. Door: James Wood. Met: Jack Whitehall, David Duchovny, Carice van Houten. 6 afl. van circa 50 min. Amazon Prime Video.
●●●○○

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Bananen

Ze kreeg bananen in plaats van bloemen bij haar afscheid van de Franse voetbalclub Montpellier. Mijn maag draaide om toen ik het bericht las. Het gebeurde in 2022 al, maar deze week kwam het verhaal van Ashleigh Weerden pas naar buiten, omdat haar ploeggenote Mary Fowler die óók bananen kreeg, erover schrijft in haar memoires.

Schijtlollige kleedkamerhumor maar niet heus, om twee voetbalsters van kleur bananen te geven. Mijn maag draaide nog eens om toen ik las dat Montpellier het voorval doodleuk ontkent. „Geen bewijs", riep de voetbalclub, en voilà: dan is het niet gebeurd.

Toen ze de bananen in haar handen kreeg was ze perplex, vertelt Weerden voor de camera van de NOS, en dat kan ik me zo goed voorstellen. Je gelooft je ogen gewoon niet. Je gelooft niet dat iemand echt zo smakeloos is. Dat iemand waarmee je elke dag traint, speelt, leeft, zomaar zoiets doet. En dat niemand er wat van zegt.

Maar het gaat zo snel, zoiets. In een reflex laat je het passeren, leg je het naast je neer. Want als je het serieus neemt, en verhaal haalt (wat je volste recht is), krijg je zoveel gedoe. En gedoe, dat wil je niet.

Wat ging er door je hoofd toen je die bananen gaf?

Dat alles lijkt in Weerdens hoofd te spelen tijdens het interview, en terug te komen in de afgewogen woorden die ze spreekt: „Nu ik erop terugkijk ben ik wel van mening dat het echt niet kon. Ik wil niet zeggen dat ik me heel racistisch aangevallen voelde, ik kruip ook niet graag in de slachtofferrol, maar het was wel een racistische opmerking. Daar kun je niet omheen." Ze staat sterk in haar schoenen, en daarom heeft ze zich geen slachtoffer gevoeld, voegt ze er nog aan toe.

Ik vind het een superpijnlijk gesprek, en breek er mijn hoofd over waarom precies. Want Weerden spreekt juist bedachtzaam, en verstandig. Wat me dwars zit, merk ik na een tijdje, is dat zij zich verdedigt. Ik voel me geen slachtoffer, want ik sta sterk in mijn schoenen. Ik kruip niet graag in de slachtofferrol. Dat woord, ik heb er eigenlijk zo'n hekel aan: slachtoffer. Het impliceert precies wat Weerden verwoordt: dat je geen krachtige vrouw bent, dat er op kousenvoetjes om je heen getippeld moet worden, omdat je iets vreselijks hebt meegemaakt en niet sterk in je schoenen staat.

Terwijl je gewoon iets overkomen is. Iets waar je absoluut niet op zat te wachten, iets wat een ander deed. Nu word je gedwongen je ertoe te verhouden. Je wilt er eigenlijk wel wat van zeggen, maar je wilt geen zeikerd zijn. Niet moeilijk doen. Geen gedoe veroorzaken. En dus verdedig je jezelf.

Het is krankzinnig dat Ashleigh zich verdedigt, en niet de dader, die nergens bij naam genoemd wordt - uit fatsoen. Maar als íémand aan een ongemakkelijk interview onderworpen zou moeten worden, is het de bananengeefster wel. Wat ging er door je hoofd toen je die bananen gaf? Heb je daar over nagedacht? Wat vind je ervan dat het voor de twee speelsters van kleur eigenlijk gewoon ronduit pijnlijk was? Hoe kijk je erop terug?

Maar neen, zelfs de club neemt de bananengeefster in bescherming. Dit is hoe het bijna altijd gaat, en ik vind het gekmakend: je zelf moeten verdedigen terwijl je nergens om gevraagd hebt. Het is de wereld op z'n kop.

Marijn de Vries is oud-profwielrenner en journalist.

Sport

PROFIEL
—
Lois Abbingh
—
HANDBALLER

Als Lois spreekt, dan luisteren mensen

Handballer Lois Abbingh (33) schoot Nederland in 2019 naar een unieke WK-titel. Het WK in eigen land, dat donderdag begon, wordt haar laatste toernooi. „Lois wil zich te allen tijde bewijzen. Maar niet om in het middelpunt te staan, júíst niet."

Door **Geertje Tuenter** en **Danielle Pinedo**

Op papier was het een prachttransfer. In 2018 vertrok handballer Lois Abbingh (33) naar Rostov-Don, een Russische topclub. Ze zou er goed gaan verdienen, maar nog belangrijker: ze zou er Champions League kunnen spelen, een lang gekoesterde wens.

Joost Lieder - toen nog haar vriend, nu haar man - verhuisde met haar mee. Al snel merkten ze dat het leven in Rusland niet makkelijk was. Rostov bleek, ondanks een aantrekkelijke promotievideo, nogal grauw. „Erg Sovjet", blikt Lieder terug, bij thee en speculaasjes in hun nieuwbouwwoning in Middenbeemster. Samen moesten ze met een vertaal-app in de weer, want niemand sprak Engels. De afstanden waren gigantisch. De sporthal, die ook dienst deed als ijshockeybaan, was koud. En geregeld viel de stroom uit, al was dat volgens Lieder ook wel weer knus. „Dan deden we kaarsjes aan en gingen we yahtzeeën."

Haar nieuwe club presteerde in Abbinghs eerste jaar weliswaar goed, ze grepen net naast de winst in de Champions League, maar haar ontvangst was er koeltjes. „Die meiden speelden haar in het begin niet eens aan", zegt Martine Smeets, die samen met Abbingh in het Nederlandse team handbalde en een goede vriendin werd. „Er was haat en nijd, veel onderlinge concurrentie."

Nog vervelender was dat Abbinghs Spaanse trainer haar amper meer opstelde nadat hij ook bondscoach van Rusland was geworden. Haar Russische ploeggenoten hadden zijn voorkeur. Abbingh vond dat „heel moeilijk", zegt Lieder. „Maar ze dacht ook: hoe ga ik hier kracht uit putten? Toen heeft ze echt haar zinnen op dat WK gezet."

Hij bedoelt: het WK van 2019. Voor het eerst werden de handbalvrouwen toen wereldkampioen, Abbingh werd topscorer van het toernooi. Nog altijd is ze een van de dragende spelers in de Nederlandse ploeg: bij het WK in eigen land, dat donderdag begon, is ze aanvoerder van Oranje. Vrijdagavond is Argentinië de eerste tegenstander. Maar hierna stopt ze. Niet alleen als international, maar ook bij haar Duitse club Borussia Dortmund, als het seizoen voorbij is. Ook Estavana Polman kondigde aan dat ze na dit toernooi stopt bij Oranje.

Abbingh zal herinnerd worden als de vrouw die in de WK-finale van 2019 het winnende doelpunt maakte tegen Spanje. Dat kenmerkende snoeiharde schot, met nog maar zes seconden op de klok. Toch was haar rol in de halve finale minstens zo opvallend, zegt Smeets. De handbalvrouwen kwamen uitgerekend tegenover Rusland te staan, op papier de sterkere ploeg. Smeets: „Lois was zó gebrand om die wedstrijd te winnen. Ze nam ook echt de leiding: *dit* is hoe we ze gaan verslaan."

Die vrijheid had ze van de bondscoach gekregen, zegt Lieder, want zij had de Russinnen van dichtbij meegemaakt. „Dan zet je Lois in haar kracht. Ze heeft een heel groot verantwoordelijkheidsgevoel." Nederland won nipt, met 33-32. Abbingh - later topscorer van het toernooi - maakte er acht. „Dat was natuurlijk een vette sportieve revanche."

Meer rek in de pols

Lois Abbingh (33) groeide op in Ten Boer, een dorp net buiten Groningen. Ouders, zusje, ooms, tantes, opa: in haar familie deed bijna iedereen aan handbal. Al snel bleek dat Abbingh wel érg goed was. Joop Fiege, handbalcoach bij de de club E&O in Emmen, werd over haar getipt door een andere trainer. „Ze zei: ik heb nóu toch een meisje. Lois was toen dertien. Ik vond dat wel wat jong, maar zag meteen dat ze talent had." Voor haar leeftijd had ze een geweldig schot, zegt Fiege. „Er zit veel meer rek in haar pols dan bij een normaal mens." Ze ging spelen voor E&O en paste zich moeiteloos aan haar 18- tot 25-jarige teamgenoten aan. „Ze was haar leeftijd ver vooruit." Omdat haar ouders niet wilden dat ze in een gastgezin kwam, verhuisde het gezin mee naar Emmen.

Niet veel later kwam Abbingh ook bij de nieuwe handbalacademie op Papendal, vanaf haar vijftiende zat ze daar intern. Het was een kweekvijver voor een zeer succesvolle generatie, die niet alleen wereldkampioen werd in 2019, maar ook zilver (2015) en brons (2017) won, nog steeds de enige Nederlandse WK-podiumplekken. Op de handbalacademie leerde Abbingh Tess Lieder (voorheen Wester) kennen, die jarenlang keepte voor het Nederlandse team. Ze werden beste vriendinnen, later zelfs schoonzussen: ze zijn met twee broers getrouwd. Tess Lieder had Abbingh aan Joost voorgesteld, hun eerste gesprek ging over hun beider gescheurde kruisband. In 2022 bevielen Abbingh en Wester allebei van hun eerste kind.

Tess Lieder vond Abbingh als jonge speelster al „echt fantastisch". „De manier waarop ze zich bewoog, het gemak waarmee ze kon schieten.." Ze was ook een meisje dat haar zaken op orde had, zegt ze. „Had ik een vijf gehaald op school, ging Lois weer met een negen naar huis." In zes jaar tijd haalde Abbingh haar vwo-diploma, „ondanks alle hectiek van het handbal", zegt haar vader Jans. Het typeert haar „winnaarsmentaliteit". „Lois wil zich te allen tijde bewijzen. Maar niet om in het middelpunt te staan, júíst niet."

Op haar zeventiende vertrok Abbingh voor het eerst naar het buitenland, naar het Duitse VfL Oldenburg. Daarna volgden nog zeven clubs, door heel Europa. Dat heeft haar veel gebracht, zegt haar vader. „Wij zijn van nature niet extravert, maar Lois is daarin wel veranderd. Als haar nu iets niet zint, dan zegt ze het. Met name in Roemenië heeft ze dat geleerd. Daar werd het salaris niet altijd uitbetaald. In het begin vond ze dat moeilijk, maar op het laatst belde ze met de baas van de club: ik moet geld hebben."

Smeets zag hoe Abbingh in het Nederlandse team met de jaren „steeds uitgesprokener" is geworden. Uit verantwoordelijkheidsgevoel, zegt ze. „Ze is naar de status van vedette gegroeid." Nog steeds op de haar kenmerkende rustige manier. „Als Lois iets zegt, dan luisteren mensen. Juist omdat ze zo evenwichtig is. Je weet: dit is doordacht, hier heb ik wat aan."

„Ik weet dat het haar veel energie kost", zegt Tess Lieder over de rol van aanvoerder, die Abbingh ook bij de Olympische Spelen in Parijs al had. „Het is makkelijker als je alleen aan jezelf hoeft te denken. Maar ze doet het voor het team, dat vindt ze het belangrijkste."

Van positie veranderd

Even was het onzeker of Abbingh het WK wel zou halen. Ze had last van haar knie, zoals zo vaak. Blessures hebben Abbingh haar hele handballeven achtervolgd. Ze scheurde onder meer twee keer haar voorste kruisband af (links en rechts) en één keer haar achterste. Tegenwoordig stapt Abbingh, die weinig kraakbeen over heeft in haar knieën, altijd met pijn uit bed, zegt haar man Joost Lieder. Elke drie maanden krijgt ze plasma-injecties, die de klachten moeten verlichten. „Ze vindt het spelletje zó leuk dat ze zich daar doorheen knokt. Maar je komt wel op het punt dat dat steeds moeilijker wordt."

Haar blessures is Abbingh altijd „met discipline" te lijf gegaan, zegt Tess Lieder. „Ik kan zelfmedelijden hebben, maar Lois denkt altijd: hoe krijgen we het zo snel mogelijk weer zo goed mogelijk? We zien later wel wat de schade is." Lieder vraagt zich wel steeds vaker af of dat met het oog op de toekomst nou wel zo verstandig is. „We willen nog op skivakantie straks, maar ze zei laatst tegen me: ik weet niet of ik dat nog kan."

De „kwaaltjes" zijn een reden voor Abbingh om binnenkort te stoppen, zegt haar vader. „Ze merkt ook dat haar spel veranderd is. Ze heeft niet meer dat harde schot waarmee ze groot is geworden."

Het is eigenlijk een wonder dat Abbingh het met al die blessures zo lang heeft volgehouden op topniveau, vindt Smeets. Dat lukt haar ook omdat ze van positie is veranderd. Ze speelt niet langer links, maar verder naar achteren, in het midden van de opbouw. Tess Lieder: „Vroeger ging ze meer de duels in, nu is ze zich gaan focussen op het creatieve deel. De buitenwereld denkt misschien dat ze minder brengt, omdat ze minder doelpunten maakt, maar heeft dan niet door wat Lois betekent voor het team."

Abbinghs plan was om de laatste periode van haar carrière te spelen in Noorwegen, bij topclub Vipers Kristiansand. Het liep anders. Vipers ging begin dit jaar failliet. Abbingh vond onderdak bij het (minder prestigieuze) Borussia Dortmund, de club waar Lieder ook speelt. Het was een nogal turbulente periode, zegt haar man Joost. „Bij Dortmund zijn ze heel blij met haar. Alleen: zij komt uit een verknipte situatie. Je hebt je kind net van het kinderdagverblijf gehaald. Je moet je verzekeringen regelen, je uitschrijven, inschrijven, een appartement vinden. Het is niet zo makkelijk om meteen goed te presteren."

Of Abbingh er een beetje klaar mee is? Ja, zegt hij. Zeker ook vanwege hun driejarige zoontje Lev. „Moet je wéér zeggen: mama gaat een toernooi spelen en is twee weken weg." En dan rijdt het stel ook nog af en aan tussen hun huis in Middenbeemster en hun huurappartement in Dortmund. „Het klinkt misschien heel saai", zegt Lieder, „maar ze heeft er behoefte aan om elke dag thuis wakker te worden."

Lois Abbingh viert een doelpunt tijdens een wedstrijd tegen Angola op de Olympische Spelen in Parijs, vorig jaar. FOTO EPA

Nederland op het WK in eigen land

Nederland zit in een poule met **Argentinië**, **Egypte** en **Oostenrijk**. Vrijdagavond speelde Oranje de eerste wedstrijd tegen de Argentijnen, zondag wacht een duel met Egypte. Het Afrikaanse land debuteert op het WK, mede dankzij de uitbreiding van het toernooi naar 32 teams. Op dinsdag volgt de laatste wedstrijd in de poule tegen Oostenrijk. De beste drie landen plaatsen zich voor de hoofdfase van het toernooi, waarin 24 landen over vier groepen worden verdeeld. De beste twee landen per groep gaan naar de knock-outfase.

> Ik weet dat aanvoerder zijn haar veel energie kost
>
> **Tess Lieder** oud-ploeggenoot

FORMULE 1

Zo repareer je snel een gecrashte F1-wagen

Zelfs na de spectaculairste ongelukken hebben F1-coureurs vrijwel altijd weer snel een opgelapte auto tot hun beschikking. Hoe doen de teams dat? „Het is op een vreemde manier opwindend."

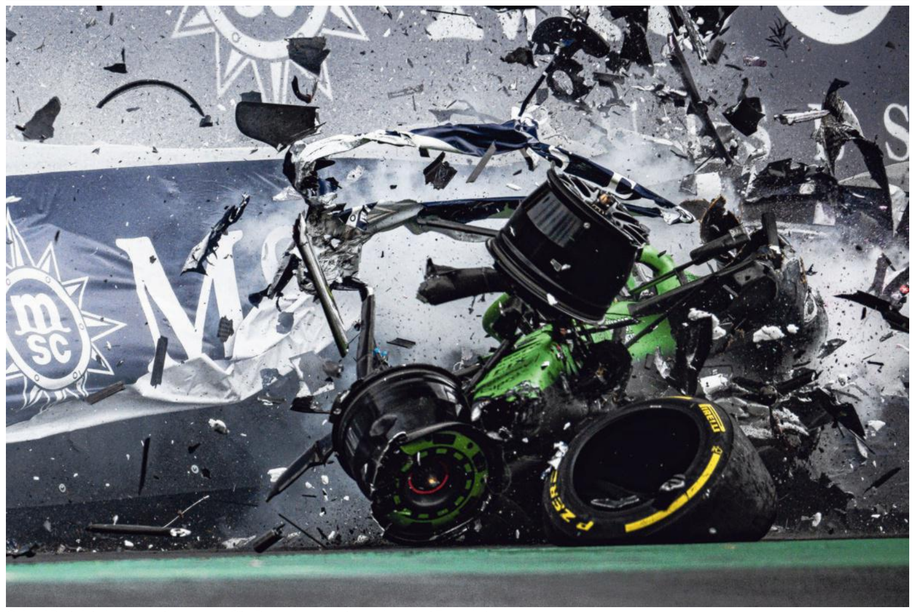

Gabriel Bortoleto had in zijn thuisrace in São Paulo de zwaarste crash van het Formule 1-seizoen. FOTO ANP

Vincent Sondermeijer
AMSTERDAM

Gabriel Bortoleto rijdt 340 kilometer per uur als hij de controle over zijn auto verliest. De groene Sauber klapt tegen een betonnen muur, vliegt een stuk door de lucht, slaat te pletter tegen de omheining aan de andere kant van het circuit en komt een meter of dertig verderop tot stilstand. Bortoleto mankeert niets, maar zijn auto ligt totaal in puin. Zelfs het stuur is afgebroken, de Braziliaan houdt het los in zijn handen.

Toch staat er drie uur na de zwaarste crash van het seizoen, begin november in de laatste ronde van de sprintrace in Bortoleto's thuisstad São Paulo, weer een auto voor hem klaar. Geen kant-en-klaar exemplaar dat ergens uit de opslag is gehaald, nee: een nieuwe auto die de monteurs in recordtempo in elkaar hebben gezet.

Zulke sterke staaltjes komen in de Formule 1 geregeld voor. Vrijwel altijd kan een zwaar gecrashte coureur de volgende dag - of zelfs een paar uur later - het circuit weer op rijden in een opgelapte auto. Hoe krijgen F1-teams dat zo snel voor elkaar?

Alles begint met een groep monteurs die in de pits naar een tv kijken, en daar plotseling een shot zien van hun eigen auto die in duizend stukken ligt. „Je eerste gedachte is dan: oh jee. Maar dat duurt tien seconden", zegt Stuart Cramp in een videogesprek. Hij was tot 2019 hoofdmonteur bij F1-team Haas en werkt nu als autosportconsultant . „De teleurstelling slaat om in: hoe gaan we dit aanpakken? En dan komt de adrenaline los."

Het duurt meestal even voor het wrak is teruggebracht naar de pits. In de tussentijd gaat het team aan de slag met het inventariseren van de schade. Ten eerste door de tv-beelden te bestuderen. „Soms is het overduidelijk wat je moet repareren, omdat het hele wiel eraf hangt", zegt Ollie Middleton, eerste monteur van de auto van Carlos Sainz bij Williams, tijdens een gesprek op het circuit in Spa. „Maar sommige dingen kan je niet zien." Technici die achter de computer de informatie uit de honderden sensoren in en op de auto analyseren, geven daarom direct een seintje als ze aan de data kunnen zien dat een onderdeel kapot is.

Zodra de gecrashte auto weer in de pitbox staat, wordt hij verder uit elkaar geschroefd. Een handjevol monteurs voert een grondige controle uit van het specifieke deel van de auto waarvoor ze verantwoordelijk zijn. Niet lang daarna is duidelijk wat er allemaal gerepareerd of vervangen moet worden.

Sprintende coureurs

Vroeger had zo'n reparatie minder haast. Teams namen altijd een volledige reserveauto mee, die als het moest binnen vijf minuten rijklaar was. Als er bij de start een grote crash was en de race werd stilgelegd, sprinten de getroffen coureurs steevast terug naar de pits om in de reservewagen te klimmen voor de herstart. Maar om kosten te besparen werden reserve-auto's in 2008 verboden. Sindsdien hebben teams alleen nog een reserve-exemplaar van het chassis: het oersterke hart van de auto, waar de coureur in zit en alle onderdelen - van motor tot de neuskegel - aan worden bevestigd.

Omdat het chassis (ook wel *monocoque* genoemd) de kern van de auto vormt, is het cruciaal bij de schade-inventarisatie. Schade bij bevestigingspunten voor bijvoorbeeld de motor of de wielophanging is een onmiddellijke no-go. „Dan schuiven we het snel aan de kant en pakken we het reservechassis erbij", zegt Cramp. Daar hebben de monteurs nog voor het begin van het weekend al zo veel mogelijk onderdelen aan bevestigd - voor het geval dat. „Je hoeft er alleen nog een motor en een versnellingsbak aan te hangen." Ook bij Bortoleto koos Sauber ervoor een nieuwe auto te bouwen rondom het reservechassis, laat het team per mail weten.

Maar in de meeste gevallen wordt de beschadigde auto daadwerkelijk gerepareerd. Ook omdat coureurs dat het liefst willen. „Ze raken gehecht aan hun chassis", zegt Cramp: een nieuw chassis voelt op de baan soms nét anders aan dan het oude. En als het nieuwe chassis per ongeluk een paar millimeter afwijkt van het beschadigde, bestaat het risico dat het achteraf niet door de technische keuring komt, met diskwalificatie als gevolg.

Zo'n reparatie is „*controlled carnage*", zegt Middleton; georkestreerde chaos. „Als je bijvoorbeeld een stuk wielophanging vervangt, en iemand anders repareert een spiegel, lig je letterlijk te werken tussen de benen van diegene." Er kunnen tegelijk wel drie of vier monteurs werken aan één 'hoek', F1-jargon voor het geheel van onder meer wielnaaf, wielophanging, schijfrem en de stang richting de vering, dat bij een botsing meestal als eerste sneuvelt. „Maar op een gegeven moment passen er geen mensen meer bij", zegt Cramp. „Dan ga je over elkaar struikelen." In de praktijk is vijftien gelijktijdig sleutelende monteurs per auto zo'n beetje het maximum.

Sommige kapotte onderdelen worden vervangen, andere gerepareerd. Dat laatste geldt vooral voor delen die gemaakt zijn van koolstofvezel - nagenoeg de volledige buitenkant van de auto. Zo zitten onder de vloer van de auto allerlei rijwindgeleiders, die bevestigd zijn met een speciale lijmsoort die loslaat door verhitting. Bij schade zijn ze eenvoudig te verwisselen voor een nieuwe. Middleton: „Dan hoeven we niet de hele vloer te vervangen."

> Zelfs als we een boterham eten, is het nog een wedstrijd. Het gaat om het gevoel niet verslagen te willen worden
>
> **Stuart Cramp**
> oud-monteur Haas

Allerlei zaken helpen mee aan een zo hoog mogelijke reparatiesnelheid. Monteurs kennen hun auto bijvoorbeeld zo goed dat ze hem volgens Cramp „bij wijze van spreken met hun ogen dicht kunnen bouwen". Daarnaast zijn er checklists waarop precies staat hoe strak elke schroef moet worden aangedraaid en welke smeermiddelen moeten worden gebruikt.

Bovendien heeft de ontwerpafdeling bij het tekenen van de auto al rekening gehouden met reparatiegemak. Soms leren de teams ook van elkaar. „Bijvoorbeeld toen Red Bull die stuurarm verving in Hongarije", zegt Middleton. In 2020 crashte Max Verstappen in Boedapest op weg naar de startopstelling, waarna zijn monteurs niet in de garage, maar op de grid in twintig minuten de linker voorwielophanging repareerden. Verstappen kon toch nog meedoen en finishte op het podium. „Daarna dachten we: hoe kunnen wij dat ook doen?", zegt Middleton. „We praten met de ontwerpers die aan de auto voor volgend jaar werken, en nemen alle wat-als-scenario's door."

Vooruitwerken is bij reparaties het allerbelangrijkst. Zo staan er altijd een paar complete hoeken achterin de garages, die tevoorschijn kunnen worden gehaald als de coureur een wiel heeft afgebroken. „Zulke delen van de auto, die bestaan uit allemaal priegelige onderdelen, schroeven we van tevoren al in elkaar", zegt Cramp. Ook voorvleugels, achtervleugels en allerlei gedeelten van de carrosserie zijn direct uitwisselbaar. Doorgaans hebben F1-teams per auto voor elk van de duizenden onderdelen meerdere reserves bij zich.

Opwindend

Als de klus erop zit, rest nog een laatste reeks controles om te zien of écht alles gerepareerd is. De auto wordt bijvoorbeeld gewogen, om te zien hoeveel gewicht op elk wiel rust. „Als daar iets niet klopt, weet je dat ergens nog iets verbogen is", zegt Middleton. Monteurs checken de versnellingsbak, vervangen de remvloeistof. „Als de auto de pits uit rijdt", zegt Cramp, „hebben we 100 procent vertrouwen dat het goed zit."

Een crash is „op een vreemde manier opwindend", vertelt Cramp. Bij een F1-team is nu eenmaal iedereen enorm competitief. „Zelfs als we een boterham eten, is het nog een wedstrijd. Het gaat om het gevoel niet verslagen te willen worden." Williams-monteur Middleton herkent dat. „Op schermen in de garage telt een klok af tot de volgende sessie. Hoe dichter bij, hoe groter de *rush*. Op de een of andere manier halen we het altijd net."

Middletons meest memorabele reparatie was vorig jaar in Brazilië, toen de kwalificatie vanwege slecht weer was verplaatst naar zondagochtend, luttele uren voor de race. Beide Williams-rijders vlogen van de baan, terwijl er vanwege eerdere ongevallen weinig reserve-onderdelen waren. Het spel leek uit. „Maar na tien minuten zeiden we: nee, we gaan dit regelen." Het hele team werkte zich een breuk om van alle beschikbare onderdelen in elk geval één auto raceklaar te maken. Met succes: Franco Colapinto kon van start gaan. „Het was geweldig om die auto weg te zien rijden voor de opwarmronde."

Helaas reed Colapinto zijn wagen in de race opnieuw aan gruzelementen. „Dat was pittig", zegt Middleton. „Dan moet je naar de kleine lichtpuntjes zoeken: we konden in elk geval lekker vroeg gaan inpakken."

De belangrijkste onderdelen van een Formule 1-wagen

Formule 1-wagen als een bouwpakket
De monocoque is het hart van de wagen. Hieromheen vind je verschillende onderdelen. Daardoor kan een gecrashte wagen snel weer worden gerepareerd.

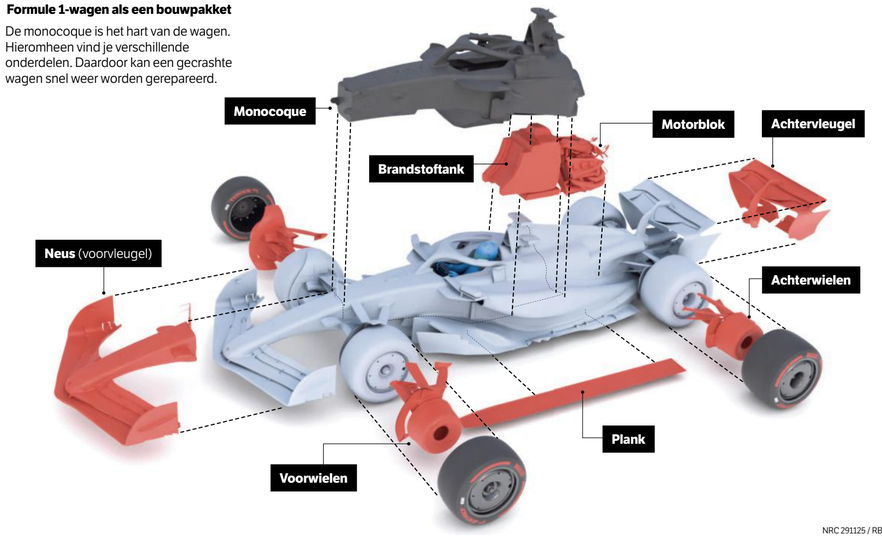

NRC 291125 / RB

Titelstrijd gaat verder in Qatar

Aan het begin van het voorlaatste F1-weekend van 2025, maken Lando Norris, Oscar Piastri en Max Verstappen alledrie nog kans op de titel. Norris is met 390 punten koploper in de wk-stand; Verstappen en Piastri volgen op 24 punten. In Qatar staan zowel een korte sprintrace (maximaal 8 punten) als een reguliere grand prix (maximaal 25 punten) op het programma. Als Norris erin slaagt verspreid over beide races twee punten uit te lopen, is hij kampioen. Ook wanneer hij één punt uitloopt én de grand prix wint, is de titel voor hem. Voor Verstappen en Piastri is de opdracht duidelijk: zorgen dat Norris niet uitloopt, zodat ze bij de slotrace volgende week in Abu Dhabi nog kampioen kunnen worden.

Advertentie

nrc › puzzels

ZZ TOP	SLAG	ZOEKBALK	NEDERLAAG
SINTERKLAAS	VETO	STATUS QUO	ALIAS
MENU	FIDEL CASTRO	MEA CULPA	KERSTMAN
NAPOLEON	ABBA	HEADER	LINKS

Precies Vier
16 aanwijzingen vormen precies 4 groepen van 4: verbind de woorden die een connectie hebben.

Speciaal voor doordenkers die overal verbanden zien

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels.
Speel hier de *Precies Vier* van vandaag!

Speel *Precies Vier* op **nrc.nl/puzzels**,
in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels-app**

Advertentie

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • Recruitment • Consultancy

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Operations Manager

Bedrijf | ArcelorMittal Projects produceert stalen funderingsproducten zoals grote diameter buizen en damwanden voor grote projecten in de waterbouw, infrastructuur en de bouw. Dat doen zij op hun productielocaties in Heijningen en Moerdijk. Functie | Als Operations Manager stuur je de productie, logistiek en planning (72 mdw. totaal) aan in Heijningen en Moerdijk, waar maatwerk plaatsvindt, zoals lassen en coaten. Je optimaliseert processen en ontwikkelt beleid voor automatisering en innovatie. Je bent de verbindende factor tussen de verschillende afdelingen.

Heijningen | Engineering & Development | Hbo
+5 jaar | € 85.000 - € 110.000/jaar

Contactpersoon YER:
Céline Landman, +31 6 293 414 25

Lead Engineer Elektrotechniek

Bedrijf | Stantec is een wereldwijd opererend advies- en ingenieursbureau dat zich richt op inrichting van de fysieke leefomgeving. In Nederland werken 500 medewerkers verdeeld over 5 locaties. Functie | Zet jij je expertise graag in op uitdagende, complexe projecten voor grote aansprekende klanten? Dan is dit jouw ideale vervolgstap! Als Lead Engineer Elektrotechniek bij Stantec leid je elektrotechnische projecten van ontwerp tot oplevering. Je coacht en begeleidt een team van junior en medior engineers en fungeert als contactpersoon voor (interne) stakeholders en klanten.

Nederland/hybride | Consultancy | Hbo/wo
+5 jaar | € 80.000 - € 100.000/jaar

Contactpersoon YER:
Bram Mutsaarts, +31 6 211 346 67

Investment Manager

Company | VIA Outlets is Europe's leading owner-operator redefining outlet shopping. With 11 centers in 9 countries and over 1,100 stores, they create premium, sustainable experiences for guests and brands. Fully owned by APG, they're shaping the future of retail. The Position | As an Investment Manager, you'll play a pivotal role in driving high-impact acquisitions, strategic growth, and innovative retail experiences across Europe. This position calls for a seasoned professional with hands-on transaction management expertise and sharp analytical skills.

Schiphol | Retail | Bachelor
+5 years | Excellent remunerations

Contact person YER:
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Senior Consultant Werving & Selectie

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelingsbureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. Functie | Als Senior Consultant Werving & Selectie bij YER ben jij de essentiële schakel tussen opdrachtgever en kandidaat. Je adviseert organisaties, begeleidt professionals in hun loopbaan en zorgt voor de perfecte match. Acquisitie, talentbemiddeling en ondernemerschap zijn voor jou vanzelfsprekend en geven je energie. Je werkt intensief samen met ervaren collega's en krijgt de ruimte om je eigen succes te bouwen.

Landelijk | Consultancy | Hbo
3-5 jaar | € 70.000 - € 150.000 OTE

Contactpersoon YER:
Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

YER ambitions in motion

LUX ET LIBERTAS

Commentaar

NEXPERIA

De wereldhandel als oorlog van allen tegen allen

Hoe de vlinderslag van een Nederlandse minister een orkaan veroorzaakte in de mondiale autoindustrie: eind september greep Vincent Karremans (Economische Zaken, VVD) hard in bij het Nederlandse chipbedrijf Nexperia. Beoogd doel: voorkomen dat Nexperia's Chinese topman Zhang Xuezheng kennis en productie van de Nexperia-chips geheel zou verhuizen naar China. Tegelijkertijd speelde een rechtszaak wegens wanbestuur bij de Ondernemingskamer tegen bestuurder Zhang, die in een versnelde uitspraak werd geschorst.

Er hangt nog enige mist om de precieze gang van zaken destijds en sindsdien. Maar de gevolgen waren al snel kristalhelder. China, dat zich onaangenaam verrast toonde, zette de export van in dat land geproduceerde Nexperia-chips stop. Die chips zijn, ondanks hun relatieve eenvoud, cruciaal voor de auto-industrie en dan met name voor toeleveranciers. Een moderne auto met al zijn automatische processen, van regensensor tot stoelgeheugen, zit er vol mee. In Europa, maar ook in de VS, kampte de autoindustrie al snel met chiptekorten, die een serieuze bedreiging voor de productie vormden. En hoewel door diplomatiek werk, tot aan het Witte Huis toe, de leveranties uit China weer enigszins op gang gekomen zijn is het gevaar nog niet verdwenen.

De Nexperia-zaak is intussen een veelzeggend precedent. Allereerst mag worden geconcludeerd dat het huidige demissionaire kabinet kennelijk onvoldoende voeling heeft met de Europese partners van Nederland, via Brussel maar ook bilateraal. Dat is een euvel dat de ploeg van premier Schoof, of wat daarvan over is, al sinds zijn aantreden parten speelt. Juist nu er internationaal zo ontzettend veel tegelijk speelt, is coördinatie cruciaal. Dat geldt ook voor het uiteenzetten en verdedigen van het Nederlandse belang.

Los daarvan is er de hevige reactie van China, dat er steeds minder voor terugschrikt zijn dominantie in de wereldwijde productie van goederen en grondstoffen aan te wenden voor zijn geopolitieke belang. Zie ook de inzet van zeldzame aardmetalen, waar China zowel bij delving als raffinage veruit de grootste speler in de wereldeconomie is. Deze voor tal van producten - denk ook aan de energietransitie - cruciale bestanddelen zijn in snel tempo een diplomatiek wapen aan het worden.

Europa zit al in de hoek waar de klappen vallen. De verhoging van Amerikaanse invoerheffingen door de regering-Trump die vanaf april dit jaar is doorgevoerd, zet de Europese Unie al sterk onder druk. En nog steeds doen de gevolgen zich gelden. De VS zien dit machtsmiddel - naast Europa's militaire afhankelijkheid van de Amerikanen - zonder meer als een mogelijkheid om in te grijpen in Europese wetgeving, zoals die inzake de techsector en sociale media. Eerder dit jaar werd zelfs de Europese btw betiteld als een heffing op Amerikaanse invoer - terwijl deze belasting geldt voor vrijwel alle goederen en diensten in de EU.

De aanvankelijke Europese reflex was buiten de VS om de handelsbetrekkingen aan te trekken met de rest van de wereld. Maar de belangrijkste speler daarin, China, ontpopt zich niet zozeer als aantrekkelijk alternatief voor een vijandige VS, maar als een extra bedreiging. In die zin is de zaak-Nexperia welkom: deze verduidelijkt eens te meer dat in de geo-economie van dit tijdperk de vijand van je vijand niet automatisch je vriend is.

Wat niet helpt is dat China zelf weinig ruimte lijkt te vinden voor toeschietelijkheid. De Chinese economie heeft het waarschijnlijk zwaar, al zijn er vraagtekens bij de statistische bewijsvoering. Twee jaar geleden veranderde het land bijvoorbeeld methodologie van de jeugdwerkloosheid in de statistieken, nadat die was gestegen tot recordhoogte. Chinese cijfers over de economische groei worden vaak met enige argwaan bekeken. Het stimuleren van de binnenlandse consumptie ten koste van de nog steeds torenhoge binnenlandse investeringen, door veel economen bepleit, lijkt er nog niet van te zijn gekomen. En dat houdt in dat het surplus in productie van de Chinese industrie, dat geen extra binnenlandse afzet vindt, in het buitenland moet worden verkocht. Europa is, zeker nu de VS zich zo assertief gedragen in de handelsbetrekkingen, de voor de hand liggende kandidaat.

Europa zit klem tussen twee economische grootmachten en moet zijn eigen weg vinden

Zo zit Europa klem tussen twee economische grootmachten VS en China, en moet zijn eigen weg zien te vinden. De zaak-Nexperia wijst erop dat er, als het erop aankomt, op weinig goede wil hoeft te worden gerekend. Van welke handelspartner dan ook. In die zin was de gedachte achter de ingreep van Karremans, in al zijn onhandigheid, verdedigbaar.

Nu is een voorkeur voor meer zelfvoorziening en productie van essentiële goederen én diensten in het eigen gebied in principe betreurenswaardig. Handel stond lange tijd in het teken van het bevorderen van vrede, welvaart en onderling begrip. Vrij van nationaal belang was dat natuurlijk al nooit. Maar nu de wereldeconomie dreigt te veranderen in een (handels)oorlog van allen tegen allen, zal extra goed moeten worden gekeken naar de overdracht van eigendom naar het Europese buitenland in essentiële bedrijfstakken, en naar het behoud van technologische kennis. En naar de enorme onderhandelingswaarde van het al dan niet gunnen van toegang tot de Europese markt.

Voor Nederland wijst de zaak-Nexperia boven alles op het belang van een nieuw stabiel kabinet van ervaren bestuurders, dat de weg naar Europa weer weet te vinden. En met enige spoed. Want tijd is op dit moment even schaars als internationaal vertrouwen.

De ombudsman is deze week afwezig.

Advertentie

nrc puzzels

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op **nrc.nl/puzzels**

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties? Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl, of adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service of bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten.
Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2025.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.
Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl.
Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing.
Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

YOUP

Arme Slot?

Het is herfst. De baantjes vallen van de bomen. Niet alleen bij ABN Amro, maar ook bij de NPO waar allemaal belangrijke televisieprogramma's verdwijnen. Wie zegt dat die programma's belangrijk zijn? De makers. Die zijn hun baan of hun lucratieve schnabbeltje kwijt. Ik zie tot nu toe weinig kijkerspaniek. Of zullen er binnenkort mensen in therapie moeten omdat *Studio Voetbal* op zondagavond van de buis verdwijnt? Volk dat na het weekend de slaap niet kan vatten omdat ze de wedstrijdanalyse van NEC-Sparta door Arno Vermeulen en Pierre van Hooijdonk verschrikkelijk missen.

Ook heerlijk dat op de NPO-Bijltjesdag het oubollige begrip 'bord-op-schoot' weer een aantal keren viel. De Studio Sport-uitzending van zondagavond zeven uur moet er binnenkort ook aan geloven. Lijkt mij logisch. Vroeger heette dat *Sport in Beeld* en keken we onder leiding van Bob Spaak of Koen Verhoeff naar alle voetbalpotjes in de eredivisie die er op die zondagmiddag gespeeld waren. Maar tegenwoordig beginnen ze op vrijdagavond al te voetballen. En de liefhebbers zien tegenwoordig alle doelpunten binnen een minuut nadat ze gemaakt zijn. Op hun telefoon.

Op zondagmiddag bij Ajax zit de helft van de tribune op zijn mobieltje naar Engelse, Spaanse en Italiaanse wedstrijden of naar Max te loeren. En terecht, want op het veld van de Johan Cruijff Arena kan je de laatste jaren alleen het gras zien groeien. De sprieten zijn sneller dan de spelers.

Verder zit iedereen gezellig te babbelen over het moment waarop Arne Slot er bij Liverpool uitvliegt of wanneer onze Johnny naar Liverpool terugkeert om zijn vriend in degradatienood te helpen. Arme Slot? Nee, niemand vindt Slot zielig, maar men heeft wel met hem te doen, omdat het een aardige man is. Geen blaaskaak.

Misschien is dat wel het belangrijkste van het voetbal tegenwoordig. Het transfergereutel in het stadion, de perikelen van de zielige bestuurskamermateurs en de miljoenen die derdehands spitsen tegenwoordig per uur verdienen. In de zandbak.

Ik bemoei me er nooit mee. Ik zit bij Ajax tegenwoordig op mijn telefoon de politieke transfers te volgen en zie de zoveelste BBB'er die het voor gezien houdt omdat het natuurlijk ook niet te doen is in die partij van de palingppopuliste Mona Keijzer, die niet alleen haar kop in de kleuren van Geertje geverfd heeft, maar ook zijn liederlijke taal uitslaat. Nu is de NOS weer de loopjongen van Hamas, heel Hilversum is een groot links complot en de Joodse kolonisten mogen hun gang gaan.

Zit er een stofje in de waterstofperoxide die Mona en Geert gebruiken? Het moet haast wel. Je gaat er in elk geval eng rechts van lullen en je wordt er niet democratischer op. Even over hun wantrouwen van de pers: zo begonnen de Duitsers in de jaren dertig toch ook? En die hebben er een tijdje veel succes mee gehad.

Ondertussen vraag ik me allerlei andere dingen af: of Poetin ooit gaat bemiddelen tussen Trump en Venezuela? Als vredestichter. En hoe zinloos was je leven als je na 25 jaar ABN Amro vervangen wordt door een chatbot? Het schijnt dat dat ontslagen bankvolk altijd wel lekker veel meekrijgt. Dat komt omdat de top van zo'n bank bij vertrek ook altijd goed in de bak met beukennootjes graait. Die kunnen na hun ontslag vele winters fluitend verder.

Mona stoot dubbel-demissionair nog wat laatste klanken uit

Toch is het zielig als je als bankemployé door een robot vervangen wordt. Heb je 25 jaar allerlei achterstallige hypotheektypes bang zitten maken en dan wordt die nobele arbeid opeens overgenomen door een opgevoerde laptop. Dan stort je wereld in. En je weet: die laptop is nooit ziek, zwak of zwanger en zevert niet over een dertiende maand of een hogere reiskostenvergoeding. Daarbij rekent-ie sneller en heeft ie geen burnoutklachten.

Eigenlijk is het een heerlijke herfst. Velen zijn verlost van hun zinloze werk, overbodige tv-programma's zijn bijna verdwenen en Mona stoot dubbel-demissionair nog wat laatste klanken uit. En dan? Een nieuwe lente. Een nieuw geluid. En verschrikkelijke Mona Keijzer? Die wordt burgemeester van Moerdijk. Kortom: een vrolijke toekomst kan beginnen.

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

PLUS-ÉÉN

Verhalen van het afgelopen halfjaar gaan over de tafel. Wijnglazen worden gevuld. Dus ik zeg tegen mijn familie: „Trouwens, ik heb ook nieuwtje." Allemaal in één draai naar mij - nu komt ze eindelijk weer eens met een plus-één op de proppen. „Wacht zus", mijn broer schenkt de glazen nog een keer vol. Ik: „Serieus, er zijn jaren voorbijgegaan dat ik dacht dat ik echt zonder kon. Maar ik ben er zo klaar mee. Hij komt maandag." Mijn broer weer: „Maandag pas, waarom heb je hem niet meegenomen?" Ik, verbaasd: „Wat moet ik hier nou met een bladblazer?"
Marlies van Boven

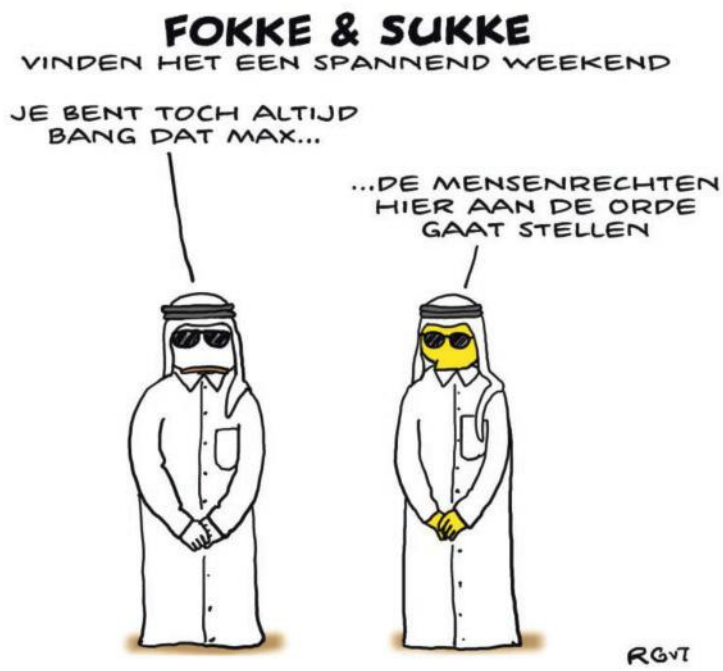

Advertentie

Nationale
Opera
&
Ballet

Nieuwe
productie

De Nationale Opera
I Capuleti e i Montecchi
Bellini's
Romeo en Julia
Vincenzo Bellini
7 – 28 december 2025

Hoofdsponsor
Nationale Opera & Ballet
HOUTHOFF

Meer informatie

De vergeten gijzeling

Op 4 december 1975 gijzelden Molukse jongens 45 mensen in het Indonesisch consulaat in Amsterdam. Wat bewoog hen?

PAGINA 5-8

Een geblinddoekte gegijzelde op het balkon van het consulaat.
FOTO KEYSTONE/GETTY IMAGES

nrc WEEKEND

ZATERDAG **29 NOVEMBER** &
ZONDAG **30 NOVEMBER 2025**

Advertentie

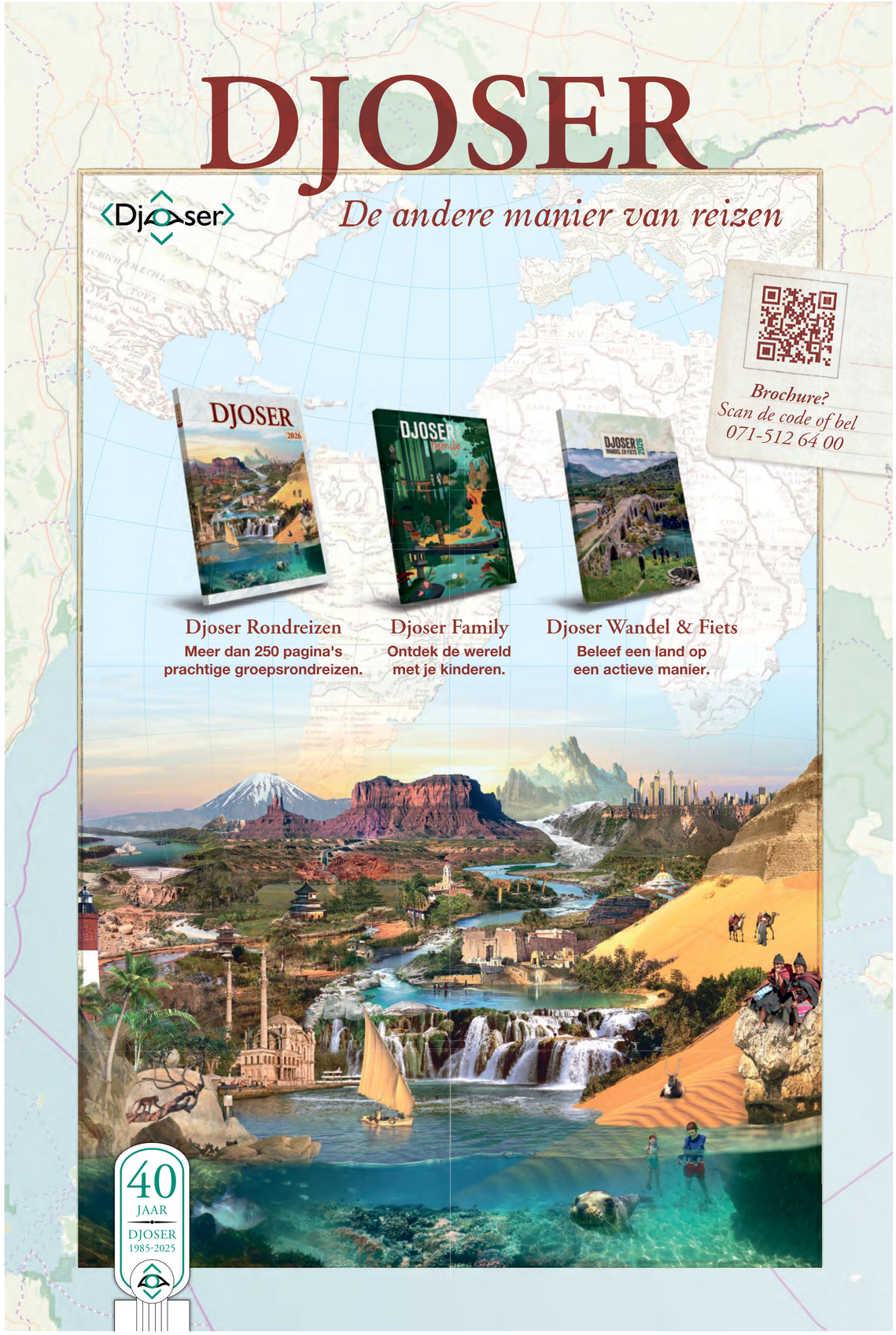

DEZE WEEK

GIJZELING

Molukse jongens bezetten vijftig jaar geleden het Indonesisch consulaat in Amsterdam. „Ze zeiden: met Kerst zitten jullie hier nog."

PAGINA 5-8

INTERVIEW

Haroon Ali schreef een boek over breken met je familie - en ja, dat heeft hij zelf ook gedaan. „Het gat dat familie achterlaat is groot."

PAGINA 14-16

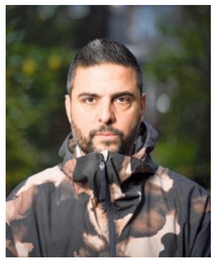

ANTJIE KROG

De Zuid-Afrikaanse auteur Antjie Krog schreef met *Binnenrijm van bloed* een autobiografische roman over de relatie met haar moeder Susanna Jacoba Serfontein , die ook verhalen schreef. „Elk boek voelt alsof ik van een waterval naar beneden spring."

PAGINA 20-21

ZIN

IN DE KRANT

Het spartelde nog even na, maar zwemmen valt niet mee in vla.

ESSAY

Het is precies de zin waar ik mezelf tijdens het leven en schrijven steeds mee gesel: 'Wat wil je nu eigenlijk zeggen? Waar sláát het eigenlijk op?'

PAGINA 10-12

VAN ALLE TIJDEN

Je ziet de trenchcoat (weer) overal, lang en beige, oversized of getailleerd. Waarom blijft de legerjas onverminder populair?

PAGINA 18-19

GRAPHIC NOVEL

De beelden zijn dromerig en nostalgisch, en in China raken ze een snaar. Op Chinese sociale media krijgt graphic novel *De olifant in de sneeuw* opvallend veel views. Kunstenaar Simaoliulian: „Ik wilde laten zien hoe mooi en vol levenskracht het plattelandsleven in mijn herinnering was."

PAGINA 22-23

IN BEELD

In een boekje van 12 bij 18,5 centimeter bundelde Vincent Mentzel honderden snapshots die hij maakte met zijn iPhone.

PAGINA 24-25

EN VERDER

COLUMN SARAH SLUIMER
PAGINA 9

AUTOTEST
PAGINA 27

JANNEKE KOOKT
PAGINA 28

VAN DE KAART
PAGINA 29

GIDS EN PUZZELS
PAGINA 30

DE LAATSTE BLADZIJDE
PAGINA 31

Advertentie

WERELD-
ZAKEN

De NRC-podcast over geopolitiek.
Luister elke dinsdag een nieuwe aflevering bij NRC

Van geheime oorlogsspellen tot schimmige denktanks, van koloniale erfenissen tot zelfgemaakte drones. Host Mandula van den Berg duikt samen met Michel Kerres en Eva Peek in de diepere lagen van de geopolitiek en analyseert hoe macht zich beweegt op het wereldtoneel. Toegankelijk, scherp en altijd uitnodigend om verder te denken.

Elke dinsdag bij NRC en in alle podcast-apps.
Ga naar nrc.nl/wereldzaken voor meer over de podcast

nrc

RECONSTRUCTIE

Op 4 december 1975 bezetten zeven jonge Zuid-Molukkers het Indonesisch consulaat in Amsterdam. Vijftig jaar later kijken gijzelnemers én gegijzelden terug.

‘Achteraf schrok ik dat ik tot zoiets in staat was’

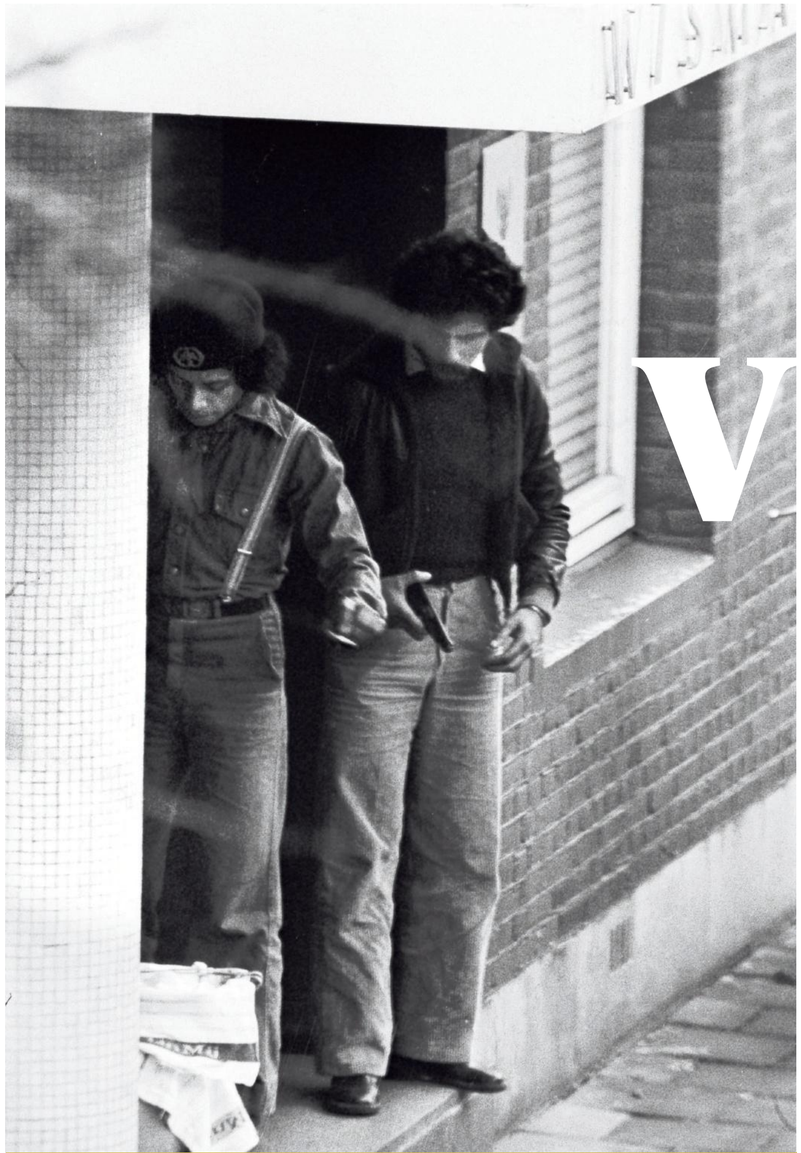

Tijdens de gijzeling werden regelmatig tassen met eten bij de deur gezet. Hier halen twee van de gijzelnemers, Otjep Hully (links) en Joop Ririmasse (rechts) ze op. FOTO BERT VERHOEFF/ANP

Door
Bram de Graaf

Vijftig jaar geleden kruisten de levens van Anita Hoeboer en Otjep Hully elkaar. Zij werkte bij een reisbureau in het Indonesisch consulaat in Amsterdam, hij was een van de zeven jonge Molukse mannen die daar een gijzeling begonnen. Het was december 1975, Queens ‘Bohemian Rhapsody’ was net uit en op weg naar de eerste plek van de Top 40. Op de radio waar de gijzelnemers de hele dag naar luisterden werd het liedje veel gedraaid.

„Het was zo onwerkelijk”, zegt Hoeboer terugkijkend. Nog altijd brengt het liedje haar terug naar die huiveringwekkende dagen. *Is this the real life, is this just fantasy?*

Ook haar gijzelnemer Otjep Hully herinnert zich ‘Bohemian Rhapsody’, en de delen van de tekst waar hij zich, bereid zich op te offeren voor waar hij in geloofde, aan vastklampte. *If I’m not back again this time tomorrow, carry on, carry on.*

‘We moesten iets doen’

Op de avond van 2 december 1975 was het druk in het jeugdhonk van de Molukse wijk in Bovensmilde, in Drenthe. Die ochtend hadden zeven jongens uit het dorp een trein gekaapt bij Wijster, twintig kilometer zuidelijker. De machinist en een passagier waren door hen doodgeschoten. In het jeugdhonk ging het vanzelfsprekend over niets anders. Otjep Hully was destijds 23 jaar oud en herinnert zich de solidariteit met de kapers, jongens met wie ze waren opgegroeid. „We moesten ook iets doen, vonden we.”

De treinkaping paste in de tijdgeest. „Overal in Nederland liepen Molukse jongeren rond met de gedachte om naar gewelddadiger middelen te grijpen”, zegt Hully. „Er werden bankovervallen gepleegd om aan geld voor wapens te komen, er waren inbraken in kazernes en wapenopslagplaatsen. De sfeer was: als Nederland niet wil luisteren, dan maar met geweld.”

De woede was een gevolg van hoe hun ouders behandeld waren. Die hadden gediend in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat in 1950 was opgeheven, en werden daarna met hun gezinnen naar Nederland getransporteerd. Het was veelal tegen hun zin - wat ze wilden was zich inzetten voor een eigen staat, de Republiek der Zuid-Molukken (RMS), binnen wat nu het Indonesië van Soekarno

LEES VERDER OP PAGINA 6

Demonstratie bij het 30-jarig bestaan van de RMS. FOTO BERT VERHOEFF

VERVOLG VAN PAGINA 5

was. Ze weigerden over te stappen naar het Indonesische leger, maar Indonesië wilde niet dat ze op de Molukken of in de buurt daarvan zouden worden gedemobiliseerd.

In het voorjaar van 1951 kwam de vader van Otjep Hully, sergeant David Hully, zodoende met ruim vierduizend andere Molukse militairen en hun gezinnen naar Nederland. Bij aankomst werden alle mannen uit het leger ontslagen en met hun gevolg weggestopt in voormalige concentratiekampen. Het gezin Hully kwam in Schattenberg terecht, voorheen Westerbork.

Daar werd een jaar later zoon Otjep geboren. Wat hem het meest bijbleef van zijn jeugd waren de nachtmerries van zijn vader, die in 1942 samen met zijn broer Hein door Japanners krijgsgevangen was genomen. „De Jappen bevalen oom Hein over de Nederlandse vlag te lopen en het portret van Koningin Wilhelmina te bespugen", vertelt Hully. „Hij weigerde. Hij is voor mijn vaders ogen onthoofd." Het trauma kwam steeds weer boven. „Op een nacht hoorden we moeder gillen. Mijn vader probeerde haar in zijn slaap te wurgen. Het was een horrorfilm." Zijn moeder werd in die tijd verteerd door heimwee. „Ze zat vaak in gedachten verzonken voor het raam met een gezangenbundel."

Onlangs verscheen het boek *De pijn is hard, omdat ik zacht ben* van de Molukse psycholoog Bram Latumahina (1957) over het „intergenerationeel trauma van de Molukkers". „Voor de mannen van de eerste generatie was het begin jaren zeventig nog steeds oorlog", zegt hij. „Sinds 1942 leefden ze in onvrijheid. Hun achtergelaten families op de Molukken werden onderdrukt door Indonesië. Ze konden niet helpen. De jongeren van de tweede generatie voelden hun pijn en verdriet en namen dat trauma over. Ze voelden dat ze de strijd moesten overnemen van hun uitgeputte vaders."

Ze hadden zich altijd loyaal aan Nederland betoond, maar Nederland deed niets aan hun situatie en spande zich niet in voor de RMS. Ze werden vergeten.

Een uzi in een sporttas

Het gevolg waren de gewapende acties van de jaren zeventig. Het vasthouden aan het ideaal van een eigen Molukse staat was voor veel Zuid-Molukkers een overlevingsmechanisme, aldus Latumahina. „Het werd gezien als een rechtvaardige strijd die ze niet wilden opgeven."

Het begon toen Indonesië in 1966 RMS-president Chris Soumokil executeerde, die een guerrillaleger had aangevoerd. Als reactie daarop gooiden Molukse jongeren in Nederland, die de strijd van hun vaders verloren zagen gaan, brandbommen naar de Indonesische ambassade in Den Haag. Toen de Indonesische president Soeharto in 1970 Nederland wilde bezoeken, bezetten 33 Molukkers, onder wie vijf uit Bovensmilde, de residentie van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar. Een agent kwam daarbij om het leven.

Kamp Schattenberg was kort daarvoor opgeheven en veel gezinnen daaruit waren in een speciale wijk in Bovensmilde gehuisvest. Daar vonden de jongeren elkaar in de kerk, bij jongerenverenigingen en sportclubs om te praten over het onrecht dat hun families was aangedaan. „De behoefte om met elkaar van gedachten te wisselen was groot", zegt Otjep Hully. „In autonome groepjes bespraken we de mogelijkheden. We bedachten de actie 'noodrem', waarbij in heel Nederland treinen stilstonden. We kalkten RMS-leuzen op gebouwen en viaducten en verstoorden een parlementsvergadering door pamfletten vanaf de publieke tribune te strooien."

Op 27 december 1974 bestormden ze na een vreedzaam begonnen demonstratie het Vredespaleis in Den Haag. „Vlak daarvoor was ik voor het eerst benaderd voor een gewapende actie", vertelt Hully. „Ik heb 'nee' gezegd, maar bereidde me vanaf dat moment mentaal voor op een gewapende actie."

Hij luisterde aandachtig naar wat zijn vader vertelde over militaire tactieken en kocht een uit een NAVO-depot gestolen uzi en een 5.5 mm *long rifle*. Hij wikkelde ze in zeildoek en borg ze op in een sporttas, samen met een baret met RMS-logo, masker, bijbel en een Molukse vlag.

Ook Henkie Metekohy, een leeftijdsgenoot van Hully, bereidde zich voor. „Mijn oudste broer haalde in België vuurwapens, waarmee we in het bos oefenden. Mijn zus woonde in Amsterdam. In de zomer van 1975 logeerde ik daar en heb mogelijke doelwitten verkend."

Hully en Metekohy wilden Indonesië treffen, niet per se Nederland. Indonesië bezette hun eilanden, onderdrukte hun families en had Soumokil vermoord. De treinkaping bij Wijster, waar de broer van Metekohy aan meedeed, was het laatste zetje dat ze nodig hadden.

Op de avond van 3 december, toen de treinkaping tussen de weilanden bij Wijster een dag bezig was, kwamen de Molukse jongeren uit Bovensmilde weer bij elkaar. Opnieuw bespraken ze de mogelijkheden voor een eigen actie. Het provinciehuis en gemeentehuis in Assen werden genoemd.

Tot Metekohy zei: „Het Indonesisch consulaat in Amsterdam."

Met zijn beste vriend Bob Solisa, ook begin twintig, nam hij de trein naar de hoofdstad. De vriend van Metekohy's zus, Joop Ririmasse, was daar al en zou voor meer wapens zorgen.

Ondertussen had Hully thuis zijn sporttas opgehaald. Hij vertrok zonder afscheid van zijn familie te nemen.

„In de kelder bleek een schooltje met diplomatenkinderen te zitten. Hadden we totaal niet op gerekend"

De vrijlating van gegijzelde kinderen bij het Indonesische consulaat, 4 december 1975. FOTO HANS HEUS/ANP

De geweerloop viel op straat

De groep, die uiteindelijk uit zeven jonge mannen zou bestaan, verzamelde zich rond middernacht in het huis van Metekony's zus aan de Haarlemmerdijk. Daar namen ze het plan door. Er waren alleen foto's van de buitenkant van het gebouw, niemand wist hoe het er van binnen uitzag. Tot Hully's ergernis had niet iedereen een wapen. „Maar we kenden elkaar door en door. We wisten dat we allemaal ons leven zouden geven voor de zaak en op elkaar konden rekenen."

Bewust van de impact daarvan in Wijster - waar de volgende dag een derde dode zou vallen - spraken ze af geen slachtoffers te maken. Ze sliepen nauwelijks. De volgende ochtend vertrokken ze in groepjes richting hun doel. Metekohy: „Een van ons, Anies Sihasale, had zijn *long rifle* onder een lange jas. Opeens een kabaal. Was de loop ervan losgeraakt en op straat gevallen. Voorbijgangers zagen het, maar niemand zei wat."

Rond het middaguur hadden ze zich verzameld bij een groenteboer op de hoek van de Emmastraat met de Valeriusstraat. In groepjes van twee liepen ze vervolgens richting de Brachthuijzerstraat, honderd meter verderop. „Met mijn uzi zou ik rugdekking geven", vertelt Hully. „Opeens verscheen een politieauto. De agenten bekeken me. Ik rolde rustig een shagje en groette. Ze reden door. Bij het consulaat kwam ik ze opnieuw tegen, blijkbaar hadden ze een rondje gereden. Ik richtte mijn uzi op ze. Achteruit stoven ze weg."

Anita Hoeboer was toen 19 jaar oud en werkte met een collega voor het op de begane grond gevestigde reisbureau Intras Travel. Het was bijna lunchtijd. Haar moeder was in Nederlands-Indië geboren en getraumatiseerd uit een Japans interneringskamp gekomen, haar Nederlandse vader was Indië-veteraan. Ze zag twee Molukkers binnenkomen, ze vermoedde voor een reis naar de Molukken. „Opeens zette één van hen een mes op de keel van mijn collega en schreeuwde: 'Dit is een gijzeling!'"

Het was Ririmasse, die met Solisa voorop was gegaan. Inmiddels was ook Metekohy binnen, samen met de fanatieke Walter 'Ottek' Lumalessil. Zij richtten zich op de bewaker in de hal. Omdat de man een pistool had, sprong Lumalessil over de balie heen, boven op de bewaker. „Het was een enorme chaos", herinnert Metekohy zich. „Overal deuren, overal ruimtes. En overal geschreeuw, iedereen rende alle kanten op. In de kelder bleek een schooltje met diplomatenkinderen te zitten. Hadden we totaal niet op gerekend."

De jonge Anita Hoeboer klapte volkomen dicht. „We moesten meekomen naar de tweede verdieping, waar aan de voorkant een grote vergaderzaal was. In de hal rende mijn collega op de klapdeuren af en ontsnapte. Ik was zo in shock dat ik haar niet volgde."

Op de derde verdieping was de in Nederlands-Indië geboren Arthur van Asdonck (28) van reisbureau Nitour in gesprek met een klant toen vanuit het trappenhuis Otjep Hully met zijn uzi verscheen. Hij sommeerde de twee om naar beneden te gaan.

'Ga, of ik schiet jou'

Terwijl de anderen de gijzelaars bewaakten doorzochten Hully, Metekohy, Solisa en Lumalessil het vijf verdiepingen tellende gebouw.

Vanuit een kamer op de eerste verdieping zagen ze dat mensen vanuit een raam één verdieping hoger probeerden te ontsnappen door zich met een touw richting de straat te laten zakken. Eén van hen hing precies in hun zicht. Lumalessil schoot met zijn pistool; toen de kogel afketste op de ruit loste Hully een salvo met zijn uzi. De man viel. Vanaf de overkant vuurde de inmiddels gealarmeerde politie een kogelregen op hen af.

De vier renden omhoog, naar de ruimte waar het touw vandaan kwam. Hully: „De deur was gebarricadeerd. We haalden de Indonesische bewaker - een forse man die meer kracht zou kunnen zetten. Ik zei: 'Jij springt tegen die deur en gaat naar binnen.' 'Maar ze schieten!' jammerde hij. Ik zei: 'Ga, of ik schiet jou!'"

De bewaker forceerde de deur. De kogels vlogen hen om de oren. Op de vensterbank zag Hully een man zitten die aanstalten maakte om te springen. Op het moment dat Hully een beweging naar voren maakte om de man te grijpen, zoefde een kogel rakelings langs zijn hoofd. „Ik vuurde een salvo richting de vuurmond en dook onder de vensterbank. Toen richtte hij zijn uzi weer op de bewaker. 'Zeg dat ze stoppen!' schreeuwde ik."

De man die uit het raam was gesprongen heette Endang Eddy Abedy, een Indonesische diplomaat van in de vijftig.

Niet alleen de politie was inmiddels met veel agenten ter plaatse, ook buurtbewoners hadden door wat er in het consulaat aan de gang was. Op de stoep voor het gebouw hadden ze een matras neergelegd. Drie mannen waren inmiddels op die manier beneden gekomen, van wie er één in de buik was geschoten door Hully. Abedy miste het matras en landde op zijn stuitje. Hij overleed enkele dagen later.

Hully beseft dat hij mede schuld heeft aan de dood van de diplomaat, en dat ook de man die hij in de buik had geraakt had kunnen sterven. „Achteraf ben ik geschrokken dat ik tot zoiets in staat was", bekent hij. „Ik keek het monster in mezelf in de bek. Maar voor onze zaak had ik alles over, ook mijn eigen leven. Ik was stapelgek op mijn vriendin, maar de stem dat plicht riep, klonk harder dan de stem van de liefde. De gijzeling zag ik als mijn laatste levensdaad."

De omgeving van de Brachthuijzerstraat werd door de politie hermetisch afgesloten met prikkeldraad en pantserwagens. Speciale, voor dit soort calamiteiten opgeleide mariniers stonden klaar om in te grijpen. Op de daken rondom lagen sluipschutters.

De Molukkers hadden de RMS-vlag die Hully tijdens zijn voorbereiding had ingepakt aan het gebouw gehangen. Tot hun frustratie zaten er onder hun 45 gijzelaars, onder wie vijf Nederlanders en vijftien kinderen, geen hoge Indonesiërs. De consul was voor overleg - over de treinkaping, nota bene - in Den Haag. In zijn vergaderzaal op de tweede verdieping plaatsten ze de mannelijke gijzelaars zo ver mogelijk bij de deur vandaan. De vrouwen zaten bij het raam en het balkon; het zou de militairen weerhouden daar aan te vallen, redeneerden ze. Het meubilair werd gesloopt om op te liggen, winterjassen dienden als beddengoed.

Hoeboer: „We moesten ons regelmatig tellen in het Maleis: *satu, dua, tiga*... Ik kan het nog. 'Als er iemand ontbreekt, schieten we twee mensen dood,' zeiden ze."

Arthur van Asdonck, de man van het reisbureau op de derde verdieping, zat het verst van de deur, samen met de klant die hij aan het bureau had toen de gijzeling begon. „Ik kwam erachter dat hij net als ik aan karate deed. We fluisterden tegen elkaar: 'Als ze gaan schieten, trappen we de balkondeur in en springen naar beneden."

De man op het balkon

In een kamer tegenover de vergaderzaal richtten de Molukkers een eigen slaapplek in. In de eerste uren werkte de telefoonverbinding nog. Hully en Metekohy waren verbaal het sterkst en werden aangewezen als woordvoerders. Nog diezelfde middag belde een radiojournalist, Metekohy nam op. De journalist vroeg waarom ze dit deden. Metekohy antwoordde: „Nederland heeft ons 25 jaar slecht behandeld. Wij zijn geen moordenaars, Nederland heeft ons gemaakt tot moordenaars." Hij beloofde dat de gijzelaars niets zou overkomen als ze niet werden aangevallen. Het gesprek werd rechtstreeks op de radio uitgezonden.

Over hoe het nu verder moest en wat ze zouden eisen hadden ze niet nagedacht. Er was geen direct contact met de treinkapers bij Wijster; alleen via televisie en de radio (in nieuwsbulletins voor of nadat 'Bohemian Rhapsody' weer was gedraaid) kregen ze mee wat daar gaande was. De kapers wilden dat Nederland de Molukse onafhankelijkheid zou steunen en verklaarden de actie pas te zullen beëindigen als zij ervan overtuigd waren dat de Nederlandse regering 'het recht zal doen geschieden'. Ook eisten ze een bus en een vliegtuig om te vluchten.

De zeven in het consulaat hadden inmiddels wel een telefoonverbinding met onderhandelaars. Ze eisten dat de dominee die ze kenden van de kerk in Bovensmilde, Samuel Metiary, bij hen langs zou komen. Deze man had hen vaak vanaf de kansel verteld welk onrecht hen was aangedaan. Maar de politie vertrouwde Metiary niet.

De Molukkers besloten daarom op de tweede dag gijzelaar Saka Datuk, een veertiger die onderwijzer was bij het schooltje in het gebouw, op het balkon te zetten en dreigden hem te executeren. „Hij was een hoogopgeleide Javaan," zegt Van Asdonck. „Hij stoorde zich aan het Maleis van de Molukkers en sprak hen daarop aan. Ze bonden een snoer om zijn nek en zetten hem in zijn hemd op het balkon."

De beelden gingen de wereld over. Achter Datuk stond Sihasale, zijn lange geweerloop duidelijk zichtbaar.

Uiteindelijk stemden de autoriteiten in met de komst van de dominee. Samuel Metiary was militanter in zijn politieke opvattingen dan RMS-president Johan Manusama en daardoor populairder bij jonge Molukkers. „We ontvingen hem in een kantoortje", zegt Hully. „Hij herkende iedereen en ik zag trots in zijn ogen, maar ook verdriet. Hij verzuchtte: 'Mijn eigen jongens, die ik zelf heb gedoopt en de kerkelijke belijdenis heb afgenomen.' Hij benadrukte dat we geen slachtoffers mochten maken, zoals in Wijster. Daarna verzekerde hij de gijzelaars dat ze niks te vrezen hadden en dat hij alles in het werk zou stellen om hen zo snel mogelijk vrij te krijgen."

Hully liet hem weer naar buiten. „Bij het af-

LEES VERDER OP PAGINA 8

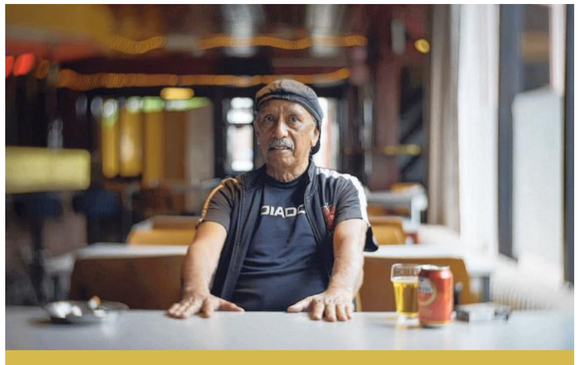

Henkie Metekohy in een *still* van de aflevering 'De vergeten gijzeling' van *Andere tijden* (NTR).

Otjep Hully in een *still* van de aflevering 'De vergeten gijzeling' van *Andere tijden* (NTR).

De Molukse vlag wordt binnengehaald bij het consulaat na het beëindigen van de gijzeling, op 19 december 1975. FOTO ANP

„Ik had begrip voor hun uitleg. Mijn vader had ook bij het KNIL gezeten”

VERVOLG VAN PAGINA 7

scheid zei hij: ‘Als ik geen dominee was, was ik jullie generaal.’ Het was voor mij een verborgen boodschap dat wij moesten volhouden.”

Dominospel van karton

Na een dag of vijf werd de sfeer in het consulaat gemoedelijker. Alle kinderen waren inmiddels vrijgelaten, net als enkele ouderen en zieken, zoals Saka Datuk, die aan de tijd dat hij in zijn hemd op het balkon moest staan een longontsteking had overgehouden. De Molukkers waren minder gespannen, de overgebleven gijzelaars hadden zich aangepast aan de situatie. Twee keer per dag werd er eten bezorgd. Het werd bij de ingang gezet in kratten, waar de agenten microfoontjes in hadden verborgen.

Van Asdonck zegt dat ze één keer vragen mochten stellen aan de Molukkers over hun beweegredenen. „Ik had begrip voor hun uitleg”, zegt hij. Mijn vader had ook bij het KNIL gezeten. Wij hadden ook het Indonesische geweld meegemaakt.”

Van karton van kalenders maakten ze een dominospel, en ook waren er speelkaarten. Dagelijks deden ze gymnastiekoefeningen. Hoeboer herinnert zich dat ze op een moment mochten douchen en dat er schoon ondergoed was. „Als je naar de wc wilde, moest je je hand opsteken. Een van hen ging dan mee. Ze waren streng. Ook moest ik een keer hun eisen uittypen en af en toe helpen eten ophalen.”

Ze hoorde van alles buiten. „We hadden continu angst voor een aanval. Die jongens schreeuwden dan veel tegen elkaar. En als ik ergens niet tegen kan, is het schreeuwen. Toen we er na tien dagen nog zaten, zeiden ze: ‘Jullie zitten hier met Kerst nog.’”

Hoeboers angst was gegrond. In het Olympisch Stadion werd geoefend met een hoogwerker die containers met daarin mariniers tegen het gebouw zou plaatsten - het werd later toegepast bij kraakpanden. Aan de achterkant van het gebouw werd dynamiet geplaatst. Toen de Molukkers hoorden dat daarvoor in het gebouw werd geboord, dreigden ze met de executie van een Indonesiër. Hully: „Omdat we een aanval vermoedden heb ik hem geblinddoekt en gezegd: ‘Beter één dood dan wij allemaal.’ Ik vuurde op de grond tussen zijn benen. Tegelijkertijd prikte ik met mijn andere vinger op zijn borst. Hij dacht natuurlijk dat hij werd geraakt en liet zich vallen. Ik deed zijn blinddoek af en zei: ‘Jij belt met de politie en vertelt wat er is gebeurd. Als ze niet stoppen, schiet ik je dood.’”

Het boren stopte.

Op zondag 14 december, twaalf dagen nadat de treinkaping bij Wijster begonnen was, gaven de treinkapers zich over. De kou en de slechte hygiënische omstandigheden hadden daarbij een rol gespeeld, net als berichten dat families op de Molukken gevaar liepen. „Omdat wij Indonesische gijzelaars hadden, besloten we vol te houden”, zegt Hully. „We konden zo Indonesië dwingen om gesprekken over de RMS aan te gaan.”

Motiverend voor hen werkte ook een op 10 december in Moordrecht afgegeven verklaring van alle Molukse belangenverenigingen dat ze achter de actievoerders stonden, al betreurden ze wel dat er slachtoffers waren gevallen. Ondertussen ging de vermoeidheid een rol spelen. „Ik zat er flink doorheen”, zegt Metekohy. „We sliepen nauwelijks, moesten continu alert zijn. We hadden het gevoel dat de onderhandelaars alles wisten over hoe het er binnen aan toe ging. We beseften dat we werden afgeluisterd.”

Maar anders dan in de trein had het consulaat verwarming, sanitaire voorzieningen, genoeg eten. En veel drank en rookwaren - vanwege de feestdagen hadden de consulaatmedewerkers taxfree goederen mogen bestellen, als cadeaus voor familie en relaties. De lading was daags voor de gijzeling bezorgd. De Molukkers maakten daar gretig gebruik van. „Ik had voor mijn vader Havannasigaren besteld”, zegt Van Asdonck. „De kokers daarvan werden gebruikt om nepexplosieven van te maken. Ze zaten bevestigd aan de ramen.”

Op donderdag 18 december, toen de gijzeling twee weken bezig was, ontvingen de Molukkers Johan Manusama, de RMS-president in ballingschap die vier dagen eerder ook had bemiddeld bij de treinkaping. Hij had een boodschap van Metiary. Metekohy: „Die luidde: jullie zijn wereldnieuws en hebben de RMS op de kaart gezet. Er komt een gesprek tussen de RMS en Indonesië. Jullie geven je niet over, maar stoppen de actie.”

De gijzelaars hoorden dat ze de volgende dag vrij zouden zijn.

Slapen in de cel

Na een gezamenlijke maaltijd verschoten de Molukkers in de kantine op de vijfde verdieping hun munitie op lege drankflessen. Hully: „Daarna hebben we onze wapens vernietigd en tot diep in de nacht gekaart en gedronken.” Hoeboer: „We hoorden ze boven lachen en zingen. Heel mooi, als een ritueel.”

De volgende ochtend hadden zich buiten, achter dranghekken, familieleden van gijzelaars en pers verzameld. Vanaf de tweede verdieping zwaaiden de gijzelaars naar hun geliefden. Vervolgens werden ze naar de hal geleid. Volgens Van Asdonck gaven de Molukkers hen allemaal een hand. „Ze zeiden dat het hun speet dat ze ons erbij hadden betrokken.”

Voor de ingang verscheen een bordeauxrode stadsbus. In kleine groepjes liepen de gijzelaars erheen, zwaaiend naar hun familieleden, met wie ze even later in politiebureau De Eenhoorn werden herenigd.

Daarna gingen Lumalessil en Hully naar boven. Voor het oog van de wereldpers rolden ze ongemaskerd de RMS-vlag op - die hangt tegenwoordig in de sportzaal van het Molukse centrum Molo-Oekoe in Bovensmilde. Beneden wachtte de politie hen op. Een voor een werden ze in een volkswagenbusje geduwd. Langs de Valeriusstraat keken nieuwsgierigen hen na, sommigen met gebalde vuist.

De zeven werden afzonderlijk van elkaar opgesloten en verhoord. Vanwege het bezit van de gestolen uzi moest Hully het ontgelden. „Ik zat drie dagen in een onderbroekje in een koude cel, alleen ’s nachts kreeg ik een deken. Tijdens de verhoren schreeuwde een agent continu tegen me: ‘Van wie heb je die uzi?’ Op een gegeven moment gooide hij een typemachine naar me.”

Metekohy was uitgeput. „Ik heb in die cel alleen maar geslapen.”

Ook hij werd verhoord. „Ze begrepen maar niet dat we onvoorbereid en spontaan een actie waren begonnen. De link met mijn broer in de trein legden ze niet.”

Ze kregen elk zeven jaar gevangenisstraf, waarvan ze er ruim vier uitzaten. Na hun vrijlating spraken ze nooit meer uitgebreid over de actie, tot ze dit jaar werden benaderd door tv-programma *Andere Tijden*.

Elk jaar in december stil

„We hebben het niet voor onszelf gedaan, maar voor de RMS”, zegt Hully, die is getrouwd met zijn toenmalige vriendin. „Veel Molukse jongeren waren destijds bereid de wapens op te nemen. Toevallig waren wij de eersten. Wij waren niet bijzonder en wilden ons niet als zodanig profileren.”

Metekohy, die op de pabo zat, is nooit onderwijzer geworden. „Ik had kinderen gegijzeld. Dat rijmde niet.”

Met andere oud-actievoerders heeft hij een stichting die onderwijsprojecten op de Molukken steunt. „Het is een van de rijkste gebieden van Indonesië, maar wordt leeggeroofd. We proberen de mensen daar weerbaar en bewust te maken.”

Vaak is hen gevraagd of ze spijt hebben. „Het verdriet, de boosheid, de teleurstelling en de bitterheid jegens de Nederlandse regering van onze ouders brandt nog altijd op ons netvlies”, zegt Hully. „Zij kwamen tegen wil en dank in Nederland terecht. Persoonlijk had ik toen geen andere keuze. Voor mijn gevoel streden we voor een rechtvaardige zaak. Als wij het niet deden, wie dan wel? Wij noemen dat *korban*: offerbereidheid om je leven te geven zodat anderen door kunnen gaan.”

Toch wil hij het verdriet van anderen niet bagatelliseren. Want hun gijzelaars kampen nog altijd met de naweeën, de een meer dan de ander. „Mijn vrouw vond me naderhand rustiger geworden”, zegt Van Asdonck. „Ik zie sinds de gijzeling de betrekkelijkheid van alles in.”

Hoeboer, inmiddels 69 jaar oud, bleef bij het reisbureau werken, dat op een andere locatie werd heropend. „Elke keer als er Ambonezen een reis kwamen boeken, kreeg ik een paniekaanval. Op mijn 25ste werd ik afgekeurd. Elk jaar in december zonderde ik me af en werd ik stil. Ik heb nog altijd moeite met donker en winter.”

Ze heeft geen hekel aan Molukkers, benadrukt ze. „De gijzeling was een daad van onmacht. Maar het heeft wel mijn leven beïnvloed.” Na veel privésores verhuisde ze afgelopen september naar Spanje. De kans is groot dat ‘Bohemian Rhapsody’ vijftig jaar na de release weer bovenaan staat in de Nederlandse Top 2000, maar het zal aan Anita Hoeboer voorbijgaan.

De gegijzelden, onder wie Anita Hoeboer (de vrouw vooraan, naast de man met de witte tas) verlaten het consulaat als de bezetting voorbij is op 19 december 1975. FOTO NICO KOSTER

Dit artikel is gebaseerd op uitgebreide voorgesprekken met de betrokkenen die gehouden werden voor het NTR-geschiedenisprogramma Andere Tijden. *Het tweeluik ‘De vergeten gijzeling’ van Tom Kleijn en Bram de Graaf werd dit najaar uitgezonden.*

COLUMN

Wijzertjes

SARAH SLUIMER

Op de basisschool, of in ieder geval de basisschool waar mijn kinderen naartoe gaan, zijn ze opgehouden met cijfers uitdelen. Zelfs een ‘voldoende’ of ‘nog niet voldoende’ is verboden.

In plaats daarvan maken ze op het online platform MijnRapportfolio gebruik van wijzertjes, die zowel kind als leraar over het kind invult. Boven de wijzertjes staan louter existentiële kwesties zoals als ‘ik kan me goed concentreren’ of ‘ik help anderen’. Voorafgaand aan het oudergesprek vul je samen met je kind die wijzertjes in.

Dat is nogal een exercitie met een zesjarige die moet bepalen of hij ‘netjes omgaat met de materialen’ of ‘doorzet als iets niet direct lukt’, terwijl hij zich in het dagelijkse leven vooral afvraagt hoe vaak je om je as kan tollen zonder over te geven. (Antwoord: achtenveertig keer, misschien is hij toch een doorzetter.)

Tijdens het oudergesprek onthult de leraar wat hij of zij heeft ingevuld bij de wijzertjes, en natuurlijk verschilt dat regelmatig. En omdat ieder wijzertje over gevoelens en sociale vaardigheden gaat, kan dit voor het kind best verwarrend zijn. Misschien vindt het van zichzelf dat hij ‘zijn best doet op school’, en vindt de leraar dat plotseling helemaal niet. Dan is de vraag: wie heeft gelijk? De leraar die ziet dat het kind er met de pet naar gooit, of de leerling die heel hard zijn best doet om erbij te blijven, maar - ik noem maar wat - het nu eenmaal niet echt kan helpen dat er af en toe een droom zijn hoofd in schiet?

Daar kom je niet achter, omdat het kind nog helemaal de woorden of de overtuigingskracht niet heeft om zulke ingewikkelde kwesties te kunnen bespreken en omdat het gesprek dóór moet, want er zijn nog twintig wijzertjes te gaan.

Het effect is dat ieder oudergesprek, waar het kind per definitie bij aanwezig is, niemand echt wijzer maakt. Het

> Aan het eind van het tienminutengesprek blijft de onbeantwoorde vraag: hoe gáát het nou eigenlijk met het schoolwerk?

kind valt gedurende de tien minuten vaak stil, overdonderd door de gesprekken die uit de wijzertjesparade volgen, die zwalken tussen therapiesessies en schoolse terechtwijzingen. Aan het einde van het tienminutengesprek blijft bij de ouders niet veel anders over dan een vreemd brouwsel van interpretaties van het karakter van het kind en de onbeantwoorde vraag: hoe gáát het nou eigenlijk met het schoolwerk?

Deze methode poogt natuurlijk gehoor te geven aan een nieuwe tijd, waarin we ieder individu willen respecteren als een vat vol tegenstrijdigheden. Tegelijkertijd vermoed ik dat de gesprekken óók op deze manier zijn ingericht om te voorkomen dat ouders doldraaien in prestatiedrang, en daarbij de leraar als hun persoonlijke werknemer beschouwen, die opgejaagd en aangevuurd mag worden in het klaarstomen van jouw oogappeltje voor een succesvol leven.

Maar toch. In klassen met dertig kinderen is het niet wenselijk om van leraren te vragen dat ze in staat zijn om het kind fundamenteel te doorgronden om vervolgens - en dit verschilt per leraar - aan te kondigen het kind óf met ijzeren hand door de trechter van het schoolsysteem te zullen duwen óf juist te trachten het kind in vrijheid te laten zwemmen. In die zin is MijnRapportfolio even vervelend voor de leraar: ook die wordt te veel gedwongen een verklaring af te leggen over functioneren en motivaties.

Het kan zo veel makkelijker. Schrijf op hoe het gaat met spelling en ruimtelijk inzicht. Monitor als er sociaal-emotionele problemen rondom het kind (dreigen te) ontstaan. Laat ouders toch maar een héél klein beetje meer toe, of praat soms met ze zonder het kind erbij. En deel eens een cijfer uit. Dat kan iedereen best aan. ■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

nrc vastgoed

Charmant en uitstekend onderhouden familiehuis (studentenhuis) in een van de rustigste straatjes van de Jordaan.

In de Hazenstraat – een idyllisch en rustig straatje bij de Elandsgracht, op enkele passen van de levendige 9 Straatjes – staat dit karakteristieke familiehuis uit 1849 (ca. 194 m²). Het pand ademt historie en biedt, dankzij de indeling in een voor- en achterhuis en het lichte karakter van de ruimtes, een bijzonder prettige woonbeleving. Het ruime dakterras (ca. 17 m²) versterkt die openheid.
De woning beschikt over een meerbewonersvergunning en was oorspronkelijk een winkel-woning met dubbele bestemming. Momenteel ingericht als woning met zeven slaapkamers, maar met de mogelijkheid om opnieuw een winkel of atelier aan huis te realiseren. Een veelzijdig pand op een unieke historische plek in de Jordaan.

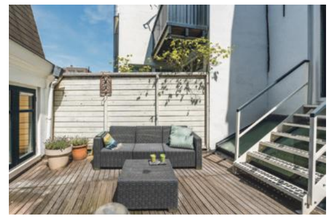

De Nederlanden | 1054 AV Amsterdam | 020-5893070 | info@mdn.nl | denederlanden.eu

Arjen van Veelen
is schrijver.

Illustratie
Martien ter Veen

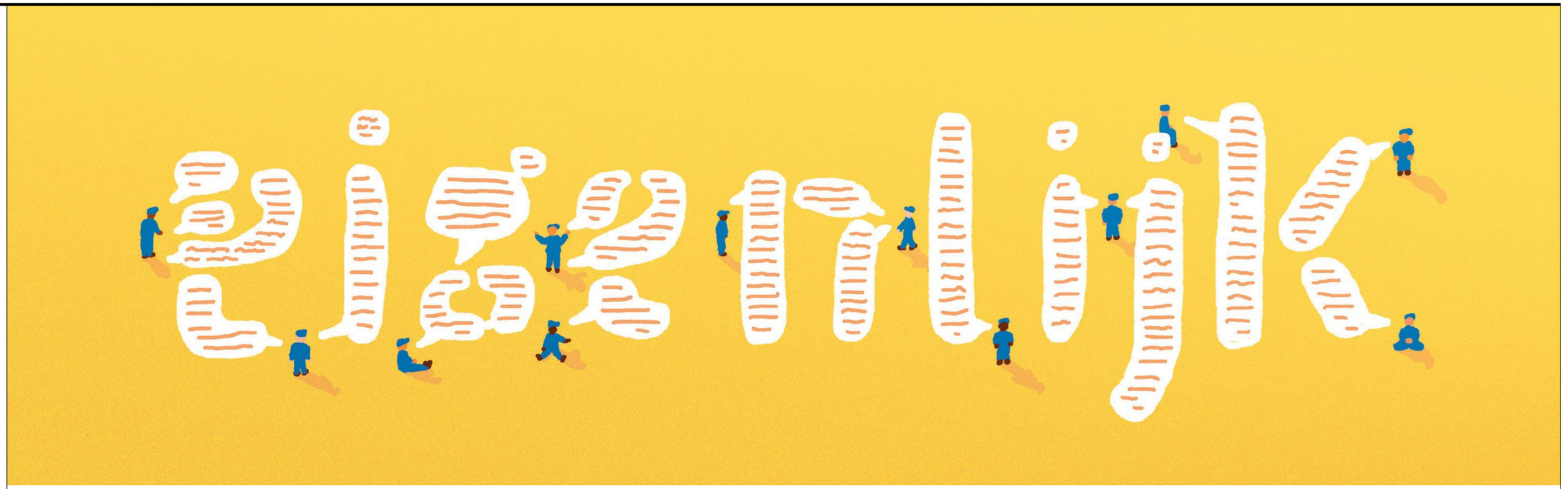

ESSAY

Zoek je 'eigenlijk'

Eh, waarom eigenlijk? Dat is volgens *Arjen van Veelen* de paradox van 'eigenlijk': het gaat over het wezen der dingen, maar kan eigenlijk ook weg.

Een blauwe maandag werkte ik als leraar Grieks en Latijn op een gymnasium. Ik studeerde nog, was meestal brak en blut. In de klas kon ik geen orde houden, in mijn eigen leven trouwens ook niet. Op een ochtend moest ik uit geldgebrek zwartrijden naar school. Verstopt op het toilet van de spitstrein bereidde ik de lessen voor, althans, ik zorgde dat ik een hoofdstukje voor liep op de leerlingen, biddend dat ze geen slimme vragen zouden stellen.

Het was een leerzame tijd. Ik leerde bijvoorbeeld dat het beruchte gevoel dat je ieder moment door de mand kunt vallen - die giftige, ondermijnende gedachte genaamd *impostor syndrome* - soms gewoon terecht is. Soms kun je iets niet goed.

Daar dacht ik aan toen ik laatst toch weer voor de klas ging staan. Ik zou een cursus essay schrijven geven aan een groep journalisten, drie middagen van ruim drie uur. Essays schrijven kan ik best, in ieder geval beter dan Latijn lezen; toch werd ik 's nachts bezocht door milde paniek, want ergens over vertellen is iets anders dan iets doen.

'Ik doe meestal maar wat', hoor ik mezelf vaak zeggen over essays. En ja, dat ondefinieerbare, die *freestyle*: dat is precies de essentie van dit genre. Maar hoe vul je drie keer drie uur met 'doe maar wat'?

Het fnuikende was dat ik prima betaald kreeg voor de cursus: dan ga je extra je best doen. Dus ik kocht *The Encyclopedia of the Essay,* een boek zo zwaar als drie melkpakken. Dat kon ik bij de eerste les mooi op mijn bureau laten ploffen, zoals je in een essay soms achteloos een woord dropt waardoor de lezer denkt: goh, die gast heeft *gravitas*.

Uiteraard deed ik ook onderzoek naar wat dat eigenlijk is: essays schrijven. Ik las er vier boeken over, geschreven door gerenommeerde, internationale essayisten. Die geen van allen precies wisten wat een essay was; toch kwamen ze met regeltjes. Verrek, zo moet het, dacht ik: schrijfregels bedenken. 'Minder regels, meer vrijheid' roept iedereen, maar stiekem snakken we allemaal naar protocollen, scripts en drills.

Ik moest ze drillen. En ik héb verdorie ook principes, bedacht ik. Ik pleng zelf per slot van rekening bloed en tranen voor zo'n tekst, ik doe helemaal niet 'zomaar wat'. Precies daarom voelt het altijd als een kaakslag wanneer een nietsvermoedende lezer me complimenteert met 'leuke column!' 'Een essée, achterlijke idioot', bijt ik ze dan binnensmonds toe, 'essée!' - maar zelf weet ik dus niet wat dat dan eigenlijk is, zelfs niet hoe je het uitspreekt. Misschien is een essay inderdaad gewoon een column waar je moeilijk bij kijkt.

Of juist een moeilijke tekst waar je luchtig over doet? Het genre heet in elk geval zo omdat een Franse kasteelbewoner genaamd Montaigne zijn stukjes zo noemde: essais. Ofwel pogingen, probeersels, experimenten. Soms waren ze korter dan een column en soms zo dik als een novelle. Ze gingen over de dood van vrienden en over scheten laten en alles daartussenin. Ik denk niet dat Montaigne 'maar wat deed'. Ik vermoed juist dat zijn label 'probeersel' bedoeld was om zichzelf moed in te praten. *Joh, ik probeer maar wat, dit is gewoon een try-out, de grap mag doodvallen, niemand zal dit ooit lezen.* Nonchalance veinzen verraadt faalangst en dus perfectionisme.

Dat 'ik doe maar wat' was eigenlijk gelul. Ik heb snoeiharde regels en ultraorthodoxe opvattingen. Bijvoorbeeld: dat elk essay minimaal één oorspronkelijke gedachte moet bevatten, één nieuwe verbinding moet aanleggen in de hersenen van de lezer ('You put together two things that have not been put together before. And the world is changed' - Julian Barnes, *Levels of Life*).

Dat saaiheid een halsmisdrijf is. Schrijven wat de lezer al vindt is vleien. De vijand van je lezer een veeg uit de pan geven is lucratief maar saai.

Dat er een gouden trio van fantastische eigenschappen bestaat: nieuwsgierigheid, moed, zelfspot. En nieuwsgierigheid is de hoogste van die drie.

Dat ik daarom pamfletten haat. Ze zijn onnieuwsgierig. Wie fascisme wil bestrijden leze de best lovende recensie van George Orwell over *Mein Kampf*.

Dat ik tegelijk het zogenaamde 'zoekende schrijven' zwaar wantrouw omdat het vaak een dekmantel is voor plechtig, nietszeggend slenteren en politiek correct flaneren. Zoeken doe je maar in je eigen tijd, verdwalen doe je in het bos: in een essay moet je iets vinden.

Uiteindelijk moet je iets vinden. Meander gerust als een rivier, maak zwierige bochten maar ga bruisend en donderend op je zee af.

Het klakkeloos gebruik van drie asterisken zij vervloekt. Drie asterisken gebruik je enkel en alleen zoals het hoort: bij een wisseling van decorstukken, van scène; niet om twee paragrafen te scheiden met een quasi-diepzinnige stilte.

Elk essay moet zo leesbaar zijn dat de lezer ook na achtduizend diepzinnige woorden nog denkt: 'lekkere column!' Die kaakslag is de kostprijs voor leesbaarheid, voor het mogen klooien aan de bedrading van andermans brein, die moet je nobel zonder klagen aanvaarden, alleen en in stilte.

Er is maar één test voor leesbaarheid: zelf je stuk hardop lezen. Je struikelt niet alleen bij moeilijke woorden maar vooral wat onheus of gekunsteld is krijg je niet uit je strot.

Dat er een gebiedsverbod geldt voor het woordje 'dagdagelijks' omdat het domweg dubbelop is. Je zegt ook niet 'verjaarjaardag' of 'mormorgen kom ik, doeidoei'. Dat laatste eigenlijk wel, als vrolijke stuiterende nadruk, maar 'dagelijks' kun je niet benadrukken, dagelijks kan echt maximaal één maal per dag. Zeg gewoon: alledaags of dágelijks. Wees precies, er staan mensenlevens op het spel.

Er staan levens op het spel. Dat meen ik echt. Schrijven is niet aan de zijlijn staan, je opereert in mensen hun hersenen. Je schrijft een essay over het woordje 'eigenlijk' en de rest van het leven voelt de lezer bij dat woord iets kietelen, gaan elektrische circuitjes nét iets anders stromen en jaren later gooit iemand ogenschijnlijk uit het niets het roer om. Een gigantische verantwoordelijkheid.

Enfin. Voor de cursus verzamelde ik een lijst met uiteindelijk tweeëntwintig vuistregels. Met uiteraard de belangrijkste: om ze allemaal aan je laars te lappen. De cursus kwam. Ik zeulde mijn drie melkpakken aan gravitas mee en een stapeltje met uitgeprinte regels. Ik dropte namen. Orwell, Baldwin, Pruis. Ik drilde ze met schrijfoefeningen, een checklist en een eierwekker. Er waren goede ideeën. Er waren goede stiltes, zoals die van mensen die tijdens het typen even opkijken van hun scherm naar een denkbeeldige vlieg. Gelach. Tranen. Na afloop was er een evaluatieformulier. (Dat is een essay op zich: we nemen tegenwoordig geen tijd meer voor levensbeschouwing of poëzie, maar na ieder postpakket volgt al een evaluatieformulier.)

Enfin. Volgens mij ging het goed. Eind goed al goed dus? Paniek om niets?

Eigenlijk niet, merkte ik pas in de trein naar huis.

De uitdrukking *esprit de l'escalier* ('trappenwijsheid') komt uit een achttiende-eeuws boek van de Franse filosoof Denis Diderot over acteren: *Paradoxe sur le comédien*. Dat 'paradox' in de titel slaat op het feit dat een acteur die emoties wil toveren in het hoofd van zijn publiek, zelf juist niet emotioneel moet zijn. Acteren is een vak waar je je hoofd bij moet houden doch *cool, calm and collected*, aldus Diderot; emoties brengen je van je stuk. Dat standpunt illustreert Diderot met een anekdote: je bent in een salon aan het converseren, overmand door emoties sta je met je mond vol tanden, pas als je de trap afloopt schiet je te binnen wat je had moeten zeggen.

Die tovertrap moet je als essayist zoeken, had ik de cursisten voorgehouden. Je moet uitzoeken wat je *eigenlijk* wil zeggen. De essayist heeft een dubbelrol van verslaggever-filosoof: je noteert niet alleen wat er is gebeurd, maar ook waar het eigenlijk over gaat.

Misschien is een essay inderdaad gewoon een column waar je moeilijk bij kijkt

Je 'eigenlijk' vinden is negentig procent van het denkwerk, zei ik, maar er zijn technieken voor. Zoals: andere mensen bellen en vragen of je zonder onderbreking vijf minuten tegen ze aan mag praten. Jezelf moe maken. Fietsen. Douchen. De wekker zetten en dertig minuten schrijven wat in je opkomt. Dronken worden met ChatGPT. Alles weggooien wat je had. Terugdenken aan die avond dat je uren stond te koken, de gasten arriveerden al, de pan vloog in de fik, je haalde friet: je had een fantastische avond omdat alles was mislukt.

Ren weg. Ren desnoods een paar keer de trap op en af, om die esprit d'escalier af te dwingen. Interview jezelf. Waarom laat dit detail me niet los? Waarom duikt dit ene woordje eigenlijk steeds op in mijn aantekeningen?

Inderdaad: in de trein terug naar Rotterdam kwam de geest: de vraag of ik, ondanks alles wat ik had gezegd, wel gezegd had wat ik eigenlijk wilde zeggen. Ontdek jouw 'eigenlijk': wat een wrede opdracht was dat eigenlijk. Wat een *mission impossible*. Het is precies de zin waar ik mezelf tijdens het leven en schrijven steeds mee gesel: 'Wat wil je nu eigenlijk zeggen? Waar slaát het eigenlijk op?'

Bij elk boek heb ik weer de hoop dat ik mijn 'eigenlijk' ontdek voordat het naar de drukker moet. Dat ik dit keer wel bijtijds op die *grand unifying theory* stuit die alle chaotische data verklaart, dat een visioen me bezoekt. Dat ik eindelijk zal schrijven als iemand die zijn speech weg ziet waaien in de wind en dan maar uit het hoofd zegt wat-ie *eigenlijk* wil zeggen. Schrijven alsof je essenties in het oor van je geliefde schreeuwt op een kaap in een sneeuwstorm.

Héél soms heb ik het gevoel dat ik *in de buurt* van het *eigenlijk* ben. Altijd ben ik dan ver weg van het scherm. Je keert terug in de stikdonkere mijn waar je door hakt tot er weer iets glinstert.

Misschien had ik ze op een dwaalspoor gezet. 'Vind jouw eigenlijk' - ik had net zo goed kunnen zeggen: 'tip: los even het levensraadsel op.' Was dat *eigenlijk* niet gewoon een gratuit stopwoord dat een verborgen waarheid suggereerde - die er eigenlijk helemaal niet is?

Waarom was ik zélf eigenlijk zo geobsedeerd door dat woordje?

In veel taalgebieden is het woord 'eigenlijk' een gehaat stopwoordje. Begrijpelijk: het wordt vaak onheus gebruikt. 'Eigenlijk heb ik geen tijd, maar ik wil best even naar je opzetje kijken (kennelijk heb je wel tijd, maar wil je de andere een guilt trip bezorgen).

'The word actually offers nothing. Actually reinforces nothing. Actually clarifies nothing', las ik op *Needles Words*, een blog over overbodige woorden.

En ja, je hebt het diepzinnige 'eigenlijk', maar je vanzelf Duits van gaat praten. 'Eigentlich ist jeder Tag ein

LEES VERDER OP PAGINA 12

ESSAY

VERVOLG VAN PAGINA 11

kleines Leben', peinst Arthur Schopenhauer. Maar daar tegenover staat het eigenlijk van de betweter of de complotdenker. 'Jij sukkelig schaap denkt dat het zo zit, maar ik ken de onderliggende waarheid: éigenlijk zit het zo.'

Op krantenredacties was het vroeger verboden om 'ik' te gebruiken. De krant, bevolkt door sigarenrokende mannen uit de bovenlaag die met hun benen op tafel artikelen dicteerden aan secretaresses, was immers volstrekt onpersoonlijk, neutraal, *cool, calm, collected*. Ook het woord 'eigenlijk' werd vaak geschrapt. Het zou niets betekenen, weg met dat stopwoordje.

En inderdaad: bij elk 'eigenlijk' kun je je afvragen: eh, waarom eigenlijk? Dat is de paradox van eigenlijk: het gaat over het wezen der dingen, maar kan ook weg.

Was ik daar soms bang voor? Diepgang die door de mand valt?

Ja. Natuurlijk. Altijd bang. De mijn is donker. Maar daarom hak je door naar de lichtjes.

De lichtjes van de heerlijk kitscherige kerstklassieker *Love actually*, een film over hoe het leven eigenlijk is, dus lelijk, pijnlijk, schitterend, kitscherig, vol liefde. 'If you look for it, I've got a sneaky feeling love, actually ... is all around', zegt Hugh Grant in de openingsscène op een vliegveld. En daarna valt nog eens tweeëntwintig keer het woord eigenlijk. De film gaat namelijk over durven. Dingen durven zeggen die je eigenlijk wilde zeggen, dingen doen die je eigenlijk wilde doen.

Nu zijn de woorden 'actually' en 'eigenlijk' geen volmaakte synoniemen; maar voor beide geldt: mensen gebruiken ze om dingen te durven zeggen.

'Eigenlijk' heeft volgens taalwetenschappers een belangrijke functie. Het is net als 'inderdaad' of 'whollah' een zogeheten discoursemarkeerder. Dat zijn woordjes die niet iets betekenen, maar wel iets doen: ze duiden de rest. Het zijn de essayistjes.

Met 'eigenlijk' doe je aan verwachtingsmanagement, lees ik op een website van het Max Planck Instituut voor Psycholinguistiek. Je geeft een seintje dat er iets verrassends komt. Dat je bijvoorbeeld een sociaal taboe doorbreekt. Stel, je bent halverwege een gesprek, je bent de naam van de ander vergeten, dan zeg je 'hoe heette je eigenlijk ook al weer?' - en je komt minder bot over. Of iemand vraagt: 'Je vind me toch niet te dik?', en je begint je antwoord met 'Nou, eigenlijk...' dan weet de ander: er komt nu een ongewenst antwoord, en landt de waarheid beter. Eigenlijk is een schoenlepel: het versoepelt wat wringt.

En zo is 'eigenlijk' ook het supersubtiele oliemannetje dat de sprong faciliteert van droom naar daad: met 'eigenlijk' kun je voorzichtig tastend mogelijkheden verkennen: 'Eigenlijk vind ik je wel leuk'.

Of juist aardbevingen zachtjes aankondigen: 'Ik wil hier eigenlijk weg'.

Eigenlijk is hij een lul. Eigenlijk ben ik geen geschikte docent Latijn. Eigenlijk ben ik helemaal geen stadsmens. Eigenlijk wil ik meer Duitse literatuur lezen. 'Eigenlijk ben ik heel anders', aldus het beroemde citaat van de Hongaars-Duits schrijver Ödön von Horváth dat ChatGPT me net influisterde, 'alleen kom ik daar zelden aan toe.'

Er zou een stemherkenningsapp moeten zijn die gaat piepen zodra je het woord 'eigenlijk' gebruikt: er is altijd iets fundamenteels aan de hand, een wringen tussen wens en werkelijkheid. Iets waar je eigenlijk iets moet doen.

Daarom verdient 'eigenlijk' juist een ode. Eigenlijk is nieuwsgierig. Eigenlijk verandert spotlights in kaarslicht en pamfletten in essays; eigenlijk is een nieuwsgierig kind, een dichter, je *wingman*, een durfal; bevrijdt gedachten uit de kooien van ons hoofd, eigenlijk is menselijk, al te menselijk, ingrijpbaar. Eigenlijk is zo'n woordje waar AI van gaat stotteren.

Ja, je kunt het altijd weglaten, niets stort meteen in – zoals je ongestraft literatuur, dans, de krant kunt schrappen – maar er begint al een licht in de treincoupé onheilspellend te flikkeren.

'Vind jouw 'eigenlijk' voor het te laat is' is daarom geen verkeerde les. Alleen is er maar één methode: je in het leven werpen. Iedereen weet dan precies wat-ie moet doen. Niet eigenlijk. Echt. Je mensenleven staat op het spel.

Advertentie

A NEW SENSE OF TIME

REDEFINING TIME DISPLAY

De QLOCKTWO EARTH CREATOR'S EDITION DESERT bestaat uit ongepolijst marmer dat de schoonheid van de woestijn weerspiegelt. Het is meer dan alleen een tijdsaanduiding - het is een moment van verbinding met de natuur.

www.qlocktwo.com

QLOCKTWO®

Advertentie

Christmas Shopping

Gezellig verlichte winkelstraten en prachtige etalages. Kom kerstshoppen!
En ontdek hoe warm de Nederlandse winter aan kan voelen. Ontdek deze leuke exclusieve aanbieders.

Cook Like a Chef dinerboxen voor thuis

Geen zin om de hele dag in de keuken te staan, maar wel zin om thuis je gasten in de watten te leggen met een sterrendiner?

Met een sterrenbox van Cook Like a Chef geniet je thuis van de signatuur-gerechten van de allerbeste restaurants van Nederland.

In de bijgeleverde instructies krijg je alle tips en tricks om je bord op sterrenniveau op te maken.

Bestel op
www.cooklikeachef.nl
ook voor de Kerstdagen

COOK LIKE A CHEF

De internationale megabestseller *Omringd door idioten* is terug in een luxe jubileumeditie: volledig herzien, uitgebreid en nóg idioter. Hét perfecte cadeau voor alle idioten in jouw omgeving.

harpercollins.nl

NORDIC
De Scandinaviëspecialist

Beleef de magie van Lapland met Nordic, dé Scandinaviëspecialist: fonkelende sneeuw, het noorderlicht, knusse lodges en onvergetelijke avonturen.

Jouw droomreis begint hier:
www.nordic.nl/lastminutes

Solitude
THE LABEL

Solitude the Label is een sieradenmerk van twee zussen in hartje Amsterdam. Hun handgemaakte collectie van recycled goud, zilver en re-used diamanten is online te bewonderen. Wil je de zussen in het echt zien smeden? Bezoek dan hun winkel + atelier.

Leliegracht 36 - Amsterdam
www.solitudethelabel.nl
020-2157512

LOTT. GIOIELLI is de plek waar je de mooiste sieraden vindt voor iedere gelegenheid of herinnering. Of je nu een mooi cadeau zoekt voor iemand anders, of iets bijzonders voor jezelf, bij LOTT. GIOIELLI vind je altijd de magic touch. Bezoek onze brandstore in Amsterdam of shop online.

LOTT.GIOIELLI

Cornelis Schuytstraat 21, Amsterdam
www.lottgioielli.com

Te midden van het sfeervolle Maastricht staat PL-Line al jaren bekend als het adres voor wie luxe, stijl en vakmanschap op het hoogste niveau weet te waarderen. Deze exclusieve boetiek voor zowel heren als dames brengt een doordacht samengestelde selectie van 's werelds meest prestigieuze modehuizen samen onder één dak.

PL—LINE
Bredestraat 7-9, Maastricht
www.pl-line.com

Meer informatie over deze pagina, neem contact op met info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - www.zadkinemedia.nl

XXX
AMSTERDAM
Regio Amsterdam en omstreken

BijondereZaken.nl
Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten
Duurzaam vergroenen

Door
Rinskje Koelewijn

Fotografie
Merlijn Doomernik

Journalist en schrijver Haroon Ali onderzoekt in zijn nieuwe boek familiebreuken. Zelf heeft hij alleen nog contact met zijn moeder. „Ik kan wat beter ademhalen, ik heb geen nachtmerries en paniek meer."

‘Breken met familie doe je alleen als het echt, echt niet anders kan’

Haroon Ali (42), journalist en schrijver, had zichzelf er dit keer zó graag buiten willen laten. Nu eens een keer een boek schrijven dat niet (ook) over hem ging. Dat is mislukt. Deels. *Het blijft toch je familie? Eerste hulp bij gezinsbreuken* lijkt het onvermijdelijke gevolg van zijn eerste twee boeken. In *Half* (2020) probeert hij zijn Pakistaanse vader te doorgronden. Hij schrijft: „In papa’s ogen was ik niet Pakistaans genoeg, niet islamitisch genoeg, niet hetero genoeg, niet genoeg zoals hij om zijn liefde en respect te verdienen. […] Ik was maar half van hem.” Haroon Ali’s moeder is Nederlands en tot zijn ouders scheidden, woonden ze in Amsterdam Nieuw-West.

In *Spectrum* (2023) viert Haroon Ali de diversiteit van de ‘regenbooggemeenschap in de 21ste eeuw’ en daarmee zijn eigen identiteit van „Pakistaans-Nederlandse homoseksuele ex-moslim” die hij naar eigen zeggen is.

En dan begin je de breuklijnen in zijn familie wel zo’n beetje te ontwaren. Niet dat zijn derde boek nou helemaal over zijn familie gaat, zeker niet, maar zijn eigen sores zijn wel de aanleiding geweest om het fenomeen familiebreuk nader te onderzoeken. Het begon met een artikel eind vorig jaar in *Volkskrant Magazine* en dat riep veel reacties op van lezers én bekenden die hem vertelden over de ellende in hún familie. Die verhalen leidden tot dit goed getimede boek. Straks zit iedereen weer dagen bij elkaar aan tafel, soms met spanningshoofdpijn en tegenzin, alleen omdat er een bloedband bestaat en een gedeelde geschiedenis.

De ondertitel van het boek - eerste hulp bij familiebreuken - lijkt te suggereren dat het een zelfhulpboek is. Dat is het niet, Haroon Ali maakt een inventarisatie van hoe familiebreuken kunnen ontstaan. De boodschap is niet: een breuk moet altijd geheeld en zo doe je dat. Hij zegt, ook namens zichzelf: breken met een familielid kán heilzaam zijn.

Zonen breken met vaders en andersom, broers en zussen negeren, ontlopen of *ghosten* elkaar, gezinsleden zwijgen elkaar dood, verbreken het contact, snijden de banden door. „Dit speelt bij zo veel mensen om zo veel redenen.” Hoe veel mensen precies is lastig te kwantificeren, Haroon Ali haalt onderzoek aan van campagnebureau Sire uit 2023 waaruit blijkt dat polarisatie („een veelal negatief ervaren vorm van tegenstellingen”) bij 1,4 miljoen Nederlanders leidt tot geen of minder contact met familie of vrienden.

Het is ook maar net welk woord je eraan geeft. Polarisatie klinkt iets te algemeen, een familiebreuk is ingrijpender dan een familieruzie over de PVV of wel/niet vaccineren - al kan het er wel op uitdraaien. Vete of brouille dekt de lading al beter, daar zit iets in van een langdurig, pijnlijk iets. *Family estrangement* noemen Amerikanen het, vervreeming. En hoe definitief moet een breuk zijn om het zo te noemen? Haroon Ali schrijft dat het meestal neerkomt op meebuigen, proberen de relatie goed te houden tot-ie barst. Hij kiest de term die nu gangbaar is onder Amerikaanse brekenden en mee-gebrokenen: *no contact*. Of: *going no contact*. „Het bewuste, ingrijpende besluit om de bloedband te pauzeren, om te breken met iemand van wie je eigenlijk zou moeten houden.”

En ja, hij heeft dat zelf ook gedaan.

Zijn lichaam kronkelt en lijkt tegen te sparteren, zo graag wil hij het *niet* over zijn eigen familiewonden hebben. We zitten bij hem thuis, een huurappartement in Amsterdam-Centrum. Zijn vriend Armando is naar zijn werk, hij is freelance tv-eindredacteur, hun hond Pablo rust uit op de bank.

Familie is belangrijk voor hem, zegt hij, misschien wel te. Maar de zijne voelt al heel lang niet meer zoals familie zou moeten voelen. In zijn boek schrijft hij over een sessie bij een gezins- en relatietherapeut. Zij zet een doos met houten poppetjes op tafel, elk poppetje is een gezinslid en hoe hij ze neerzet zegt iets over hoe hij de onderlinge familierelaties ziet.

Haroon Ali maakt vier groepjes. Hij met vriend en hond. Dan zijn zus, vier jaar jonger dan hij, en haar vier kinderen. Zijn gescheiden moeder vormt in haar eentje een groep. En zijn vader met zijn nieuwe, Pakistaanse vrouw en Haroons 25 jaar jongere halfbroertje staan apart. Vier eilandjes, ziet hij, „in een woelige zee van onbegrip en wantrouwen”. Lang onderhield hij met alle eilanden diplomatieke betrekkingen. Tot hij besloot „voor zichzelf te kiezen”. Al een paar jaar ziet of spreekt hij zijn vader niet, zijn zus spreekt hun vader ook niet en het contact tussen Haroon en zijn zus is erg moeizaam. Alleen met zijn moeder heeft hij een „normale, warme” band. „En zij moet dealen met gezinsleden die elkaar niet meer spreken.”

Liefst zou hij het hierbij laten. „Sommige pionnen in ons familiespel zijn kwetsbaar, of juist heel explosief.” En hij weet ook: dit is zijn perspectief. De andere gezinsleden zullen de poppetjes vast anders zetten en van alles van hem vinden. Sommige therapeuten kiezen daarom voor *family sculpting*, met niet één maar een paar familieleden in de spreekkamer. „Er zijn therapeuten die het liefst met drie generaties tegelijk werken om ook intergenerationeel trauma op te sporen.”

Moeten gezinsleden van elkaar houden?

„Zelfs na een jaar onderzoek, kan ik niets generaliserends zeggen over wat je bij familie moet voelen. Nee, je kiest elkaar niet uit, maar iedereen die ik sprak vindt dat familie elkaar moet steunen en er voor elkaar moet zijn. Totdat er iets gebeurt of iets woekert wat zo aan je gaat vreten dat je jezelf voorbijloopt en niet meer toekomt aan je eigen leven, je partner, je eigen mentale gezondheid. En alle ervaringsdeskundigen en behandelaars die ik sprak, vinden dat het oké moet zijn om te besluiten een flinke tijd geen contact te hebben met elkaar.”

Ook als de ander dat heel erg vindt?

„Wat ik hoop dat mensen uit mijn boek halen is dat niemand zomaar breekt. Dat doe je alleen als het echt, echt niet anders kan. Het is zo’n enorm taboe, want ‘o het is toch je familie en zoiets doe je niet’. Maar als je eraan onderdoor gaat, als je psychische problemen krijgt, als je alles hebt geprobeerd om iets van een band te houden en het lukt niet, dan kun je soms niet anders dan besluiten die ene persoon uit je leven te weren. Breek je met één ouder, dan kan de consequentie zijn dat je ze allebei niet meer ziet. Of je verliest een broer en daarmee ook een zus. Heel pijnlijk, heel naar. Maar soms moet het.”

Heeft het jou opgelucht om afstand te nemen van je vader en je zus?

„Ik kan wat beter ademhalen, ik heb geen nachtmerries en paniek meer en twijfel minder aan mijn eigenwaarde.”

Je ziet je halfbroertje niet, de kinderen van je zus minder dan je zou willen…

„Dat vind ik het allerergst. Daarom zeg ik ook: niemand breekt zomaar. Soms is de reden heel duidelijk: als er fysiek geweld is in een gezin, misbruik, alcoholisme. Religie kan de relatie ook in de weg zitten, of een kind dat queer is, een nare scheiding tussen ouders, een cultuurclash, de partnerkeuze van een kind of een ouder. Maar ik sprak ook een man die met zijn moeder brak omdat zij hem niet de emotionele aandacht kon bieden die hij nodig had. Na jaren van onbevredigende gesprekken met haar, besloot hij: dan maar niet. Contact deed meer pijn dan geen contact. Veel mensen vinden dat moeilijk te begrijpen. Maar het is zijn leven, hè. Of vind jij het egoïstisch?”

Een beetje… Een volwassene is op enig moment toch kind-af? Hij kan er ook voor zijn moeder zijn, zonder daar per se iets voor terug te krijgen.

„Ik hoop niet dat dat je take-away van mijn boek is. Dat is het vooroordeel van de boomergeneratie die vindt dat mijn generatie, de millennials, wel erg snel het contact met hun ouders verbreekt.” Hij maakt aanhalingstekens in de lucht. „De relatie voelt niet goed, mijn vader/moeder/zus is zo *toxic*, dus ik breek maar.”

Ik wist niet dat dit een generatieding was.

„Mijn generatie is de eerste die onze mentale gezondheid serieus is gaan nemen. We denken

LEES VERDER OP PAGINA 16

CV

Haroon Ali (Alkmaar, 1983) groeide op in Amsterdam Nieuw-West. Aan de Universiteit van Amsterdam behaalde hij twee masters, in sociale psychologie en journalistiek. Hij begon met schrijven bij *Trouw*, vervolgens *Beau Monde*, *de Volkskrant* en *Vice*. Sinds 2013 is hij freelancer. Hij publiceerde eerder de boeken *Half* (2020) en *Spectrum* (2023).

Haroon Ali woont met zijn vriend in Amsterdam.

VERVOLG VAN PAGINA 15

na over onszelf en onze relaties en hebben de taal en woorden om te duiden wat er niet goed gaat. Al mijn vrienden zijn in therapie of in therapie geweest. Wij praten onderling over onze jeugd, onze opvoeding en zijn opener over onze worstelingen. En daar zit een enorme kloof met de generatie boven ons, net na de oorlog geboren, veel trauma van hún ouders meegekregen. Dat is de generatie die dacht: als we nou maar een baan hebben en een huis, geld en materiële bezittingen, dan krijgen onze kinderen een beter leven dan wij. Zij hebben hun innerlijk leven genegeerd, maar dat vaak wel afgereageerd op hun kinderen. In Amerika wordt 'no contact' gezien als een trend, Oprah Winfrey maakt er nu een podcast over en de teneur is om de schuld van een breuk bij het kind te leggen en niet bij de ouder. Dat vind ik erg. Ik zeg: er zijn legitieme redenen om te breken en ik heb geen kinderen, maar als mijn kind me niet meer zou willen zien, zou ik bij mezelf te rade gaan: wat heb ik gedaan dat mijn kind zegt: 'Ik wil jou niet in mijn leven'?"

Moet een volwassen kind proberen te begrijpen waarom een ouder tekortschiet?
„Ik ben naar mijn vaders land gegaan om te achterhalen wie hij is. Zijn familie, zijn jeugd, zijn cultuur en zijn migratieverhaal. *Half* was mijn poging om me te verplaatsen in de man die mij niet accepteert zoals ik ben. Mijn hele leven heb ik geprobeerd hem te begrijpen, hij doet dat niet bij mij. Ik heb mijn best gedaan en toch is het niet gelukt."

Jij bent afgestudeerd sociaal psycholoog, kun jij begrijpen waarom hij je niet accepteert?
„Hij is een klassiek geval van de migrant die naar het Westen komt en hier niet het leven krijgt dat hij had gehoopt…"

… hij had een bachelor economie, trouwde met een westerse vrouw, zijn zoon studeerde aan de universiteit…
„Maar hij scheidde, zijn zoon bleek homo, zijn dochter werd ongehuwd zwanger. En ik heb een inschattingsfout gemaakt. Mijn boek over hem was bedoeld als eerbetoon, hij zag het als de vuile was van onze familie buitenhangen. En hij kiest de *Pakistani way*: als je er maar niet over praat, bestaat het niet. Besta ik niet."

Moet een ouder alles op alles zetten om de breuk te herstellen of juist accepteren dat een kind even afstand wil?
„Lastig… Ik heb zo geknokt voor mijn familie, het was fijn geweest als ze dat ook voor mij hadden gedaan."

Was jouw conclusie nou dat breuken vaker voorkomen in migrantengezinnen?
„Nou, experts suggereren dat er juist in westerse families en onder jongere generaties vaker wordt gebroken. In grote families, grote migrantenfamilies… Mensen komen vaker bij elkaar, er wordt meer bemiddeld en ingegrepen bij ruzies, oma's of ooms nemen de rol van ouders op zich. Aan de andere kant, die familiedruk laat gezinnen uit elkaar knallen als er eentje thuiskomt met een verkeerde partner, of als er gedoe is over religie of culturele verschillen. Kijk naar mij. Ik leid een totaal ander leven dan mijn vader."

Je schrijft dat de meeste breuken tussen broers en zussen zijn.
„Niet de meeste breuken, mijn indruk is wel dat het de meest venijnige breuken zijn. Rivaliteit is er sowieso tussen kinderen in een gezin. Maar als ouders scheiden, de kinderjaren moeizaam waren, als ouders nieuwe partners krijgen, nieuwe kinderen… dat kan kinderen uit elkaar drijven. Ouders behandelen niet elk kind hetzelfde, bewust of onbewust. En elk kind heeft z'n eigen idee over hoe de dingen vroeger zijn gegaan. Gabor Maté [een Hongaars-Canadese arts] schreef: je hebt niet dezelfde ouders en je groeit niet op in hetzelfde huis."

Maakt het nog uit of je zelf de breker bent, of degene met wie wordt gebroken?
„Ja, het is pijnlijker als iemand met jou breekt, zeker als je niet precies begrijpt waarom het gebeurt. Degene met wie gebroken wordt, heeft het recht te weten waarom je breekt. Maar in familiekwesties krijg je vaak geen duidelijkheid, er valt niets op te lossen of af te sluiten."

Je rouwt om het verlies van iemand die nog leeft?
„Het gat dat familie achterlaat is groot. Ik mis de geborgenheid, de warmte van een thuis. Heb ik altijd gemist. Ik mag niet verlangen dat mijn vriend dat gat vult, maar ik doe dat wel. De afwijzing, de minachting, het gevoel niet goed genoeg te zijn dat mijn familie me geeft, heeft me een neurotisch mens gemaakt. Ik vertrouw mensen niet snel en trek intenties in twijfel. Maar vooral twijfel ik aan mezelf, of ik het wel goed doe, of ik wel goed bén."

Ben je jaloers op mensen die wel een prettig familieleven hebben?
„O stikjaloers, niet in de zin van afgunstig, ik gun iedereen alles. Maar zeker zo rond de feestdagen mis je de familie die je had willen hebben. Mensen die kerstborrels hebben bij hun ouders. De gesprekken die ze voeren, adviezen die ze krijgen, de intimiteit. Ik mis ook de tederheid die je kunt voelen voor een ouder wordende ouder."

Heelt een breuk onder druk van de dood?
Hij knikt ja en staat op. „Eerst een kopje koffie." Als hij terugkomt vertelt hij dat zijn schoonmoeder een half jaar geleden is overleden. Zijn vriend heeft óók nogal een rommelige familie en bij hem bracht de dood twee van de drie broers nader tot elkaar. De laatste keer dat Haroon Ali zijn vader zag was in het ziekenhuis. „Een bypass-operatie, zijn vrouw had me gebeld of ik langs wilde gaan." Hij ging, zijn zus niet. „Ik dacht, het blijft toch je vader, en misschien is dit voor hem een wake-upcall, misschien wil hij me nu… Dat gebeurde allemaal niet."

En dus…?
Hij wrijft over gezicht, zijn hals. „Ik heb geen oplossing. Dit boek heb ik in een half jaar geschreven en ondertussen speelden alle pijnlijke familiekwesties op in mijn eigen leven. Ik zag wat de dood doet met een gebroken familie, ik was mijn eigen verdriet aan het opraken en verwerken. Heel intens en heel ongezond. Maandenlang had ik netelroos."

Een huidaandoening?
„Stressgerelateerd. Wat Gabor Maté al zei: 'Als je zelf de grens niet aangeeft, doet je lichaam het'."

■

BOEK

Haroon Ali: *Het blijft toch je familie? Eerste hulp bij gezinsbreuken*
De Bezige Bij, 176 blz., €19,99

„De afwijzing heeft me een neurotisch mens gemaakt"

Advertentie

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING
Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)
WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

Drie maanden extra gratis bemiddeling
Verlang je naar een duurzame relatie?
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeets.nl

Match Hunters
Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
Start jouw zoektocht vandaag nog.

Vrouw zoekt Man

Vrouw,74 jaar, heeft haar leven op orde.
Houdt van cultuur, oa musea, filmhuis, wandelen en het onderhouden van haar sociale netwerk. Zou graag voor met name weekenden iemand ontmoeten om samen boeiende activiteiten te ondernemen. Vindt het belangrijk, dat die persoon ook een eigen leven en vergelijkbare interesses heeft. Br.o.nr.:17112025

een nieuwe liefde
Vrouw -1957 - Rotterdam - **fabulous** - zonnig - grappig - **straight** - onbevangen - onbevreesd - ondernemend - werelds - weduwe - **reiziger** - sociaal hart - blond - blote voeten - **nieuwsgierig** - kunst & cultuur - te lang alleen
Wil man - **zelfstandig** - autonoom - avontuurlijk - grote **mond** nog groter hart - plezier - warmte - gunnen - reis lust - lange armen - **uitdagen** - lachen - liefhebben
Volledig profiel lezen? eennieuweliefde.nl

Dating

e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching
Schrijf gratis in en ontmoet direct singles in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

Op zoek naar aandacht?
secondlove
Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers. Ga naar ZADKINEMEDIA.NL

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen
Europa
Portugal
PORTUGAL KONINGSROUTE 15 dg v.a. € 695
Algarve-Evora-Guarda-Coimbra-Porto-Lissabon incl ontbijt
www.autoreiswinkel.nl of bel: 020-894 3135

Frankrijk
Normandië, Bretagne,N-Fr. Karakteristieke, comfortabele huizen bij zee. Boek nu: **Liberte.nl**

IJsland
Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland.
Kijk voor meer info op
trolltravel.com
of bel 078-6198525

Adverteren?
www.ZADKINEMEDIA.nl

Lapland

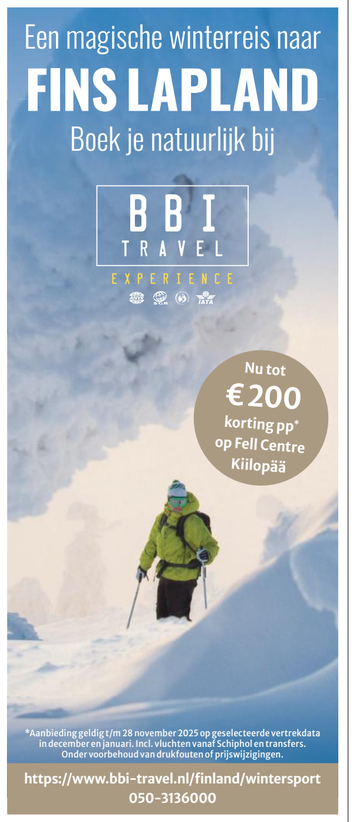

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.
Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen
038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Drempt. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl Dit is heel simpel, en betaal gemakkelijk via iDeal.

Klassieker verkopen?
Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht (consignatie) of inkoop **Bel of mail Bas** 06 33 701 582 of bas@classiccarsconnection.nl **Of www.cccz.eu**
Een klassieker geef je door

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.OUDGOUDPRIJS.NL

PLATENCOLLECTIES GEZOCHT
RecordFriend Amsterdam zoekt goede collecties elpees & singles van particulieren.
Beste prijs en ophalen door heel Nederland.
Tel. 06-51643022
www.recordfriendamsterdam.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!
Ga naar:
WWW.ZADKINEMEDIA.NL

Zaken & Transacties

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL
SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

ROTTERDAM
Regio Rotterdam en omstreken
EEN WAARDEVOL AFSCHEID
Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.
010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl
VAN DER SPEK UITVAART

Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - De brieven onder nummer sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr.

Je ziet ze overal: lang en beige, oversized of getailleerd, dichtgeknoopt of openhangend op een wijde broek. Waarom blijft de trenchcoat onverminderd populair?

Door
Esther Elligens

Iedereen een beige lap

Audrey Hepburn en George Peppard op de set van *Breakfast at Tiffany's*, 1961. FOTO CORBIS VIA GETTY IMAGES

Acteur Tony Wu Tsz-tung, 2025. FOTO VCG VIA GETTY IMAGES

Meryl Streep op de set van *The Devil Wears Prada 2*, 2025. FOTO GC IMAGES

Horst Tappert als Derrick, 1983. FOTO PETER BISCHOFF/GETTY IMAGES)

Zangeres Rosalía in Parijs, 2024. FOTO NEIL MOCKFORD/GC IMAGES

Toenmalig Vogue-hoofdredacteur Anna Wintour (midden) en actrice Olivia Colman (rechts), 2024. FOTO DAVE BENETT/GETTY IMAGES FOR BURBERRY

Kijk in de herfst om je heen en je ziet ze overal: lang en beige, oversized of getailleerd, tot aan de grond of *cropped*, soms in suède of in lakleer, geknoopt met ceintuur of openhangend op een wijde broek. En ook op de Paris Fashion Week waren zeoveral. In alle vormen en maten, maar toch onmiskenbaar: de trenchcoat. Wie draagt hem niet? De verkoop van Burberry steeg dit najaar dan ook voor het eerst in twee jaar. Voor de nieuwste campagne trok actrice Olivia Colman de iconische jas met geruite voering aan. En ook vintage exemplaren doen het goed. Op het Amerikaanse tweedehandsverkoopplatform Depop stegen de zoekopdrachten naar trenchcoats met 50 procent ten opzichte van 2024, vertelde de marketingmanager in *Glamour*. Ook op het Europese Vinted worden ontelbare exemplaren aangeboden en gezocht. De trenchcoat kan wel 'in' zijn, maar overstijgt juist de mode, zegt modehistoricus en vintagedeskundige Birthe Weijkamp. „Wie de trenchcoat draagt, laat zien dat hij of zij boven alle trends staat. Er is geen kledingstuk dat zó stijlvast is als deze jas." Sinds het ontstaan van de trenchcoat begin twintigste eeuw is hij eigenlijk nooit meer uit de mode geraakt. Waarom hullen we ons zo graag in deze klassieke jas?

Temporary gentlemen

De trenchcoat is niet zomaar een jas. Het is een jas om zowel in weg te duiken, als mee op te vallen. En precies zo was hij bedoeld in 1914, toen Burberry aan het begin van de Eerste Wereldoorlog het ontwerp indiende bij het Britse leger. De jas moest geschikt zijn om te schuilen en te overleven in de loopgraven - de *trenches*, waar de jas zijn naam aan te danken heeft - maar tegelijkertijd de soldaten een opvallende *look* geven die respect afdwong. „Dankzij de door Burberry uitgevonden lichte en waterdichte stof gabardine waren de soldaten eindelijk beschermd tegen regen, modder en wind", zegt Weijkamp. „Dat was een enorme vooruitgang op de zware, onhandige wollen overjassen die ze daarvoor droegen." Bovendien had de jas een stormflap op de borst tegen regen en terugslag van het geweer, epauletten voor ranginsignes, D-ringen aan de riem om uitrusting aan te hangen, ventilatiegaten onder de armen en aan de achterkant een diepe split voor extra bewegingsvrijheid. Weijkamp: „Allemaal details die veel trenchcoats van nu nog hebben. Toch vragen we ons nooit af waar ze vandaan komen. Dat is toch gek?" De trenchcoat van 1914 was praktisch, maar ook stijlvol. De brede schouders, smallere taille en lengte tot aan de grond gaven de mannen een imposante uitstraling. De jas was een statussymbool: alleen bedoeld voor officieren, destijds vaak van adel. Totdat officier na officier sneuvelde en deze positie ook vrijkwam voor mannen van lagere komaf. Nu mochten ook zij de trenchcoat dragen. Ze kregen de toepasselijke naam: 'temporary gentlemen'. De trenchcoat gaf dus bescherming én waardigheid. Dat gold niet alleen voor mannen. Ook vrouwen droegen de jas tijdens de oorlog, schrijft cultuurhistoricus en onderzoeker Jane Tynan in haar boek *Trench Coat*. Vooral vrouwen in 'mannenberoepen', zoals in fabrieken, droegen hem als bescherming tegen gevaarlijke stoffen en machines. Zo was de trenchcoat volgens Tynan niet alleen een beschermlaag, maar ook een symbool voor de vrouw die een plek opeiste in het mannelijke domein.

Na de oorlog werd die betekenis alleen nog maar sterker. De soldaten keerden terug naar huis, met een beetje geluk met trenchcoat en al. De jas werd onderdeel van het Britse straatbeeld en de garderobe van de vrouw. De trenchcoat gaf vrouwen iets wat de ouderwetse mantel nooit had gekund: bewegingsvrijheid – om te rennen, fietsen, autorijden – en daarmee letterlijk meer ruimte in een door mannen gedomineerde wereld. Beschermen, opgaan in de menigte én positie claimen: de trenchcoat kon het allemaal. Voor mannen aan het front én voor vrouwen op straat.

De trenchcoat is een jas om in weg te duiken én om mee op te vallen

Worstelende antihelden

Deze eigenschappen maakten de trenchcoat onweerstaanbaar. Het duurde dan ook niet lang voordat Hollywood de jas ontdekte. Ook daar gold hij vaak als symbool voor vrouwelijke onafhankelijkheid. Zo droeg Greta Garbo de jas als de roekeloze weduwe in *A Woman of Affairs* (1928) en Marlene Dietrich als vrijgevochten kroegzangeres in *Morocco* (1930).

Zeker in de jaren veertig en vijftig was de trenchcoat bijna een filmpersonage op zich. Gedesillusioneerd door de oorlog verschoof de aandacht in films van romantische liefdesgeschiedenissen naar verhalen over worstelende antihelden: gangsters, detectives en femmes fatales met wie het lang niet altijd goed afliep. De trenchcoat gaf deze filmnoir-figuren met hun geheimen en dubbele agenda's een extra mysterieuze laag. Zoals Humphrey Bogart als detective in *The Maltese Falcon* (1941) of Jane Greer als femme fatale in *Out of the Past* (1947). Wat er onder hun jas zit - of dat nou geheimen, hun ware ik of blote benen zijn - blijft verborgen totdat ze zelf besluiten een tipje van de trenchcoat op te lichten.

De trenchcoat geeft een soort ongenaakbaarheid. Ook aan de onafhankelijke Holly in *Breakfast at Tiffany's* (1961), gespeeld door Audrey Hepburn. Holly wil zich niet binden, totdat ze in de stromende regen op zoek gaat naar haar kat en 'tot inkeer' komt. Haar trenchcoat hangt doorweekt en verslagen om haar heen als ze haar tegenspeler Paul dan toch eindelijk in de armen valt. Ze hoeft zich niet langer te verschuilen.

Onzekere tijden

Ook buiten het witte doek bleef de trenchcoat populair. Burberry bleef de jas produceren, sterren als Marilyn Monroe en Brigitte Bardot werden er vaak in gespot en Yves Saint Laurent nam een trenchcoat op in zijn eerste prêt-à-porter-collectie in 1966. De jas werd ranker en slanker en was tijdens de tweede feministische golf geliefd bij elegante Françaises en onafhankelijke feministes, van Françoise Hardy tot Gloria Steinem.

In de jaren tachtig werd het silhouet van de trenchcoat weer breder. Of zelfs futuristisch, zoals het wijdvallende exemplaar van Harrison Ford in *Blade Runner* (1982). Maar de trenchcoat kon ook moeiteloos opgaan in de minimalistische jarennegentigstijl van mode-iconen Kate Moss en Brad Pitt. En ook nu dragen beroemdheden - Rihanna, Bella Hadid - de jas op hun eigen manier: sober, oversized of in leer. Roberto Luis Martins, curator mode en populaire cultuur bij museum Amsterdam, noemt de jas dan ook een zekerheid in onzekere tijden. „De trenchcoat is altijd populair geweest, maar in tijden van onrust beleeft vooral het brede silhouet een piek. In de Eerste Wereldoorlog, tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de jaren tachtig en nu weer. Alsof we, als we het allemaal even niet meer weten, teruggrijpen op deze klassieker." Burberry gebruikte begin 20ste eeuw de woorden *safety, comfort, distinction* in een advertentie, schrijft Tynan. Anno 2025 luidt de Burberry-slogan: *It's Always Burberry Weather*. Het is altijd trenchcoatweer: als je je veilig wilt voelen, even wil verdwijnen of jezelf juist aan iedereen wil laten zien. Mysterieus en sexy. Oversized of ingesnoerd. De trenchcoat kan en is het allemaal. ■

Voetbaltrainer Rinus Michels, 1976. FOTO ANP / VI ARCHIVE

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

De Zuid-Afrikaanse schrijver Antjie Krog schreef een roman over haar moeder. Het is meteen haar laatste werk: „Ik voel dat het zwakker wordt. Ik schrijf ook al sinds ik tien jaar was, ik ben moe."

Door
Toef Jaeger

Foto
Merlijn Doomernik

‘Er zit iets gemeens, iets onethisch in wat je schrijft’

cv

Antjie Krog (1952) werd geboren op een boerderij in Vrystaat. Ze studeerde Afrikaans en debuteerde in 1970 met de bundel *Dogter van Jefta*. Na haar tweede bundel, *januari-suite*, kreeg ze in 1973 de Eugène Maraisprys voor de meest veelbelovende jonge schrijver, in 1976 ook de Nederlands/Vlaamse prijs en de Reina Prinsen-Geerligs-prijs voor de meest veelbelovende jonge schrijver.

Vele prijzen volgden, waaronder nog een keer de Hertzogprys, De Alan Paton Award, de Pringle Award voor uitmuntende journalistiek voor haar verslaggeving over de Waarheidscommissie. In 2000 werd haar een prijs toegekend door de Hiroshima Foundation for Peace and Culture, als erkenning voor de impact van haar werk op het bevorderen van vrede door middel van kunst. In 2018 was zij de eerste niet-Nederlander die de Gouden Ganzenveer kreeg, een prijs voor iemand die van grote betekenis is voor het geschreven woord. Haar laatste dichtbundel, *Plunder*, verscheen in 2022.

‘Ik moet echt ophouden met schrijven, omdat ik merk dat naarmate ik ouder word, ik de grip op taal verlies. Ik vertrouw er niet meer op dat ik de juiste woorden zal vinden.” De Zuid-Afrikaanse schrijver Antjie Krog zucht even wanneer we elkaar daags voor het festival Crossing Border in Den Haag spreken over haar laatste boek, *Binnenrijm van bloed*. Ze is vooral opgelucht over haar besluit, maar haar man ziet wel op tegen wat er nu komt, vertelt ze, hij vreest dat ze zich op hem gaat storten.

Binnenrijm van bloed is een autobiografische roman over de relatie met haar moeder, Susanna Jacoba Serfontein (1925-2016), die ook verhalen schreef. Behalve het sterven van haar moeder komen herinneringen naar boven uit haar jeugd, die ze doorbracht op een boerderij in de Kaapse provincie Vrystaat, en wordt ook het verhaal verteld van de trauma’s die de witte Afrikaner Boeren opliepen in hun strijd om het land tegen de Britten tijdens de Anglo-Boerenoorlogen (1880-1902) rond de vorige eeuwwisseling. Tijdens de Tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) belandden Afrikaner vrouwen en kinderen in concentratiekampen.

Moeder en dochter stonden totaal verschillend in het leven, vooral op politiek vlak als het gaat om de positie van de Afrikaners en hun gevoelens van superioriteit in Zuid-Afrika, maar ook in hun schrijversrol. Typerend is een zin in een van de vele brieven die ze elkaar schreven. Krogs moeder schrijft: „Ook al vind je dat je eigen mensen het bij het verkeerde eind hebben, je laat ze niet in de steek en schrijft met de inkt van genade.” Elders schrijft ze: „De nostalgie van onze generatie is gedrenkt in wrok.”

Met de ‘inkt van genade’ heeft de inmiddels 73-jarige Krog nooit geschreven. Ze debuteerde op haar zeventiende met de bundel *Dogter van Jefta*. Daarna volgden vele bundels, toneelstukken en vertalingen. Haar werk geeft de gelaagdheid van de Zuid-Afrikaanse samenleving weer met een overweldigende eerlijkheid. Het werk gaat over ongelijkheid, moederschap, en het lichaam. Ze schreef schitterende non-fictieboeken, onder meer over de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie, die in 1995 werd opgericht, waarbij de daders van het apartheidsregime in ruil voor amnestie de waarheid vertelden over hun misdaden. Ook haar eigen (journalistieke) visie op en opvoeding tijdens de apartheid komen aan bod, of ze neemt haar rol onder de loep zoals in het somber stemmende *Relaas van een moord*.

Hoe kan iemand stoppen met schrijven als een bundeling van haar werk de titel ‘Om te kan asemhaal’ heeft? Schrijven is dermate belangrijk dat het gelijkstaat aan ademhalen, sprak daaruit.

„Ja, dat is waar, maar ik voel dat het zwakker wordt. Ik schrijf al sinds ik tien jaar was, ik ben moe. Bij alles wat ik zie, denk ik altijd: hoe leg ik dit vast, hoe beschrijf ik dit? Ik wil dat niet meer denken als ik ergens naar kijk. Ik liep hier in het Haagse bos en zag hoe het herfst werd. Eerst dacht ik: hoe schrijf ik hierover, maar toen ook: laat het gaan, laat het los. Je hoeft niet meer alles vast te leggen in taal, je mag gewoon kijken.”

Wanneer kreeg je dat gevoel voor het eerst?

„Tijdens het schrijven aan dit boek. Ik hikte tegen zinnen aan, welke woorden ik moest gebruiken en of ze wel logisch op elkaar volgden.”

Kan het zijn dat het kwam omdat voor je gevoel je moeder over je schouder meekeek?

„Ja, dat ook natuurlijk. De hele vraag: mag dit wel? Dat is een vraag waar je sowieso mee bezig bent: mag ik hierover schrijven? Ik dacht eerst: ik ga dit boek niet maken, het gaat over mijn moeder, weer een witte vrouw, en er is al genoeg geschreven over de Anglo-Boerenoorlog. Allemaal witte geschiedenis, en over het verval van het platteland en het wegvallen van structuren, dat is ook al zo vaak gedaan. De vorm leverde ook problemen op. Ik had eerst de stukjes geschreven over mijn moeder als ze ouder wordt, veel onderzoek gedaan naar de Anglo-Boerenoorlog en ik had een lang stuk geschreven over het ‘verbeelden van de ander’. Ik vroeg me af: hoe breng ik dit allemaal bij elkaar? De impact van een moeder op wat je schrijft is zo enorm.”

Jij had een moeder die nota bene zelf schreef, dus dan wellicht al helemaal?

„Toen mijn moeder overleden was, zei ik tegen de verpleegkundigen dat ik hun dagverslagen wilde hebben. Ik had er wel eens in gekeken en het was enorm saai, maar ik wist ook: dichter bij haar in die fase kom ik niet.”

Ben je anders naar je moeder gaan kijken?

„Dat denk ik wel. Ik kon me losmaken van de Afrikaner die zij was. Als schrijver was dat al wel zo: ze was gestopt met het lezen van mijn boeken, want ze raakte erdoor van slag. Dat is een wijs besluit geweest, want ze vond de verhouding met haar kind belangrijker dan wat dat kind schreef.”

Maar wat je schrijft is ook deel van wie je bent, een deel van je identiteit wilde ze dus niet leren kennen.

„Ja, dat is waar, dat wilde ze niet, maar het is goed, echt.”

Wat vonden je broers en zusjes van het boek?

„Ik was bang voor hun reactie, vooral van mijn broers. Die zeiden na verschijning helemaal niets. Mijn zusje reageerde wel, die zei: ‘Ik heb andere herinneringen aan haar.’ Dus ik zei: ‘Ik voel me er slecht over en wil weten of ik met dit boek ma voor een deel heb weggehaald bij julie.’ Toen ik dat vroeg, keek mijn broer me aan en zei: ‘Ma? Wie denk je wel dat je bent, dat je denkt dat je haar van ons kan afnemen?’ Hij vond het zo’n onwaarschijnlijk arrogante opmerking. Hij vond het geen manier, zoals ik me opstelde.”

Je hebt het in het boek erover dat je je op een gegeven moment een vreemde voelde in Zuid-Afrika. Is dat nog steeds zo?

„Dat is een ingewikkelde vraag, maar nee. Ik voel me op mijn plek, het is niet gemakkelijk, maar ik hoor er.”

Hoe kijk jij aan tegen Donald Trump die het heeft over ‘genocide op witte Zuid-Afrikanen’?

„Dat geeft perfect weer hoe de rol van het slachtofferschap is veranderd. Mijn moeder had duidelijke ideeën over hoe je je moest verhouden tot slachtofferschap. De ziel van ons Afrikaners is gevormd in de Anglo-Boerenoorlog, in het Commando, stelde ze. Daarmee waren ze de meest geduchte tegenstanders van de Britten in de Anglo-Boerenoorlog. Een ‘echte’ Afrikaner identificeerde zich juist niet met de slachtoffers. De Afrikaners die nu vertrekken doen dat wel. Ze zien zichzelf als slachtoffer van discriminatie, hun kinderen krijgen minder kansen, er is geweld. En dat slachtofferschap wordt versterkt door Trump.”

Je moeder hamerde erop dat Afrikaners helden vereren in plaats van slachtoffers. Verklaart dat de harde houding naar de buitenstaander, de daden tijdens de apartheid? En is die houding uniek, of zie je die ook terug in bijvoorbeeld Israël nu?

„Ik vind het ontstellend dat het tachtig jaar na de Holocaust nog zo kan ontploffen in Israël, dat een trauma nog omgezet kan worden in deze reactie. Na de Anglo-Boerenoorlog heeft de Afrikaner het slachtofferschap omgezet in het idee dat alleen de Afrikaners ertoe deden: dit is ons land, ik heb ervoor ‘betaald’. En ze voerden wetten in voor apartheid. Ik vind de parallellen heftig.”

De oudtestamentische wraak?

„Ja, zeker. Of hoewel, het is meer oudtestamentische eigengerechtigheid. Zo van: ik kan iets verkeerd doen, maar God staat aan mijn kant. De god van de wraak, van oog-om-oog.”

„Ik voel me altijd slecht, ik slaap niet, ik schaam me, en toch doe je dat om te schrijven”

En straks? Hoe gaat het nu met de traumaverwerking in Zuid-Afrika?

„Het trauma is denk ik reusachtig. De enorme criminaliteit, die gepaard gaat met de armoede en de woede: dat is een uiting van dat trauma. Na Nelson Mandela was de hoop dat er iets beters zou komen, maar dat was niet zo. Voor wie arm was, werd het zelfs erger. En dan komt dat trauma van het verleden sterker naar boven. Je ziet het overal. Corruptie komt voort uit het gevoel minderwaardig te zijn, uit onzekerheid, drie eeuwen is er verteld: je kan niets, je bent niets en je hebt niks.”

In je werk heb je jezelf zelden gespaard, en in dit boek schrijf je dat je moe wordt van jezelf. Is het niet een idee een beetje aardig over jezelf te zijn als je toch over jezelf schrijft?

„Zodra je over jezelf schrijft dan ben je die ‘ik’ niet meer, dan wordt dat een figuur. Op mijn achttiende schreef ik een gedicht waarin ik vroeg verder te kijken dan mijn ‘raarheid’, dus voorbij de puistjes op mijn gezicht, de nylon trui die ik aanhad. Maar ik had helemaal geen puistjes en mijn vader was een boer, dus ik zou nooit een nylon trui hebben gedragen. Mijn moeder breide truien voor ons van wol, maar het gaat om de essentie van wat je wil vertellen, dat je de integriteit van het verhaal vasthoudt.

„Het is vreselijk om te erkennen dat er iets gemeens, of onethisch, zit in wat je schrijft. In mijn boek *Een andere tongval* komt een stuk voor over een vriendin van mij, ze woont op het platteland en ze heeft een grote waakhond. Die hond bijt op een dag een zwarte man die voorbijkomt en ze weet: onze hond kan die man doodbijten. Dus ze springt boven op die man, en ze overleven het beiden. Het is een heel verhaal, dat ik gebruikte in dat boek. Ik veranderde alle namen, de plek waar het gebeurde, alles wat herleidbaar was, maar het verhaal bleef. Voordat ik het manuscript opstuurde, dacht ik: moet ik haar vragen of ik dit mag gebruiken? Terwijl ik het nummer intoetste, dacht ik: als ze nee zegt, dan laat ik het toch staan. Het opgeven van het witte lijf, dat was essentieel in dit boek. Ik heb haar niet gebeld. Ze heeft drie jaar niet met me gepraat.

„Ik schaamde me als ik haar zag, maar vroeg me ook af: waarom koos ik hiervoor? Iemand zei me laatst: het gaat jou niet om jouw integriteit of die van de ander, maar om die van de tekst. En daar zit iets erg lelijks aan, dat je denkt: *fokof* met z’n allen, ik moet dit schrijven. Maar dat is lelijk, hè?”

Maar als het allemaal mooi zou zijn, zouden het geen goede boeken zijn geweest.

„Ja, als het gaat om de relatie tussen waarheid en kunst moet je bereid zijn risico’s te nemen. Ik kan veilige boeken schrijven, mijn eerste boeken herhalen, maar elk boek voelt alsof ik van een waterval naar beneden spring. Ik moet niet weten wat eronder is, zo groot moet het risico zijn. Ik voel me altijd slecht, ik slaap niet, ik schaam me, en toch doe je dat om te schrijven.”

Heb je je moeder kunnen loslaten?

„Ja.”

De laatste zin in je boek luidt: ‘Maar de adem zegt: Laat me los!’ Daar ben je terug bij ‘Om te kan asemhaal’. Is dat bewust?

„Goh, inderdaad! Nee, dat is niet bewust. Maar dan is toch alles rond?”

Kunstenaar Simaoliulian (24) raakte in China een snaar met haar graphic novel *De olifant in de sneeuw*, over hoe de natuur uit haar jeugd is veranderd. „Het leven in de stad vind ik vaak monotoon en geestdodend."

‘Sneeuw tot mijn knieën, dat is sinds mijn jeugd niet gebeurd’

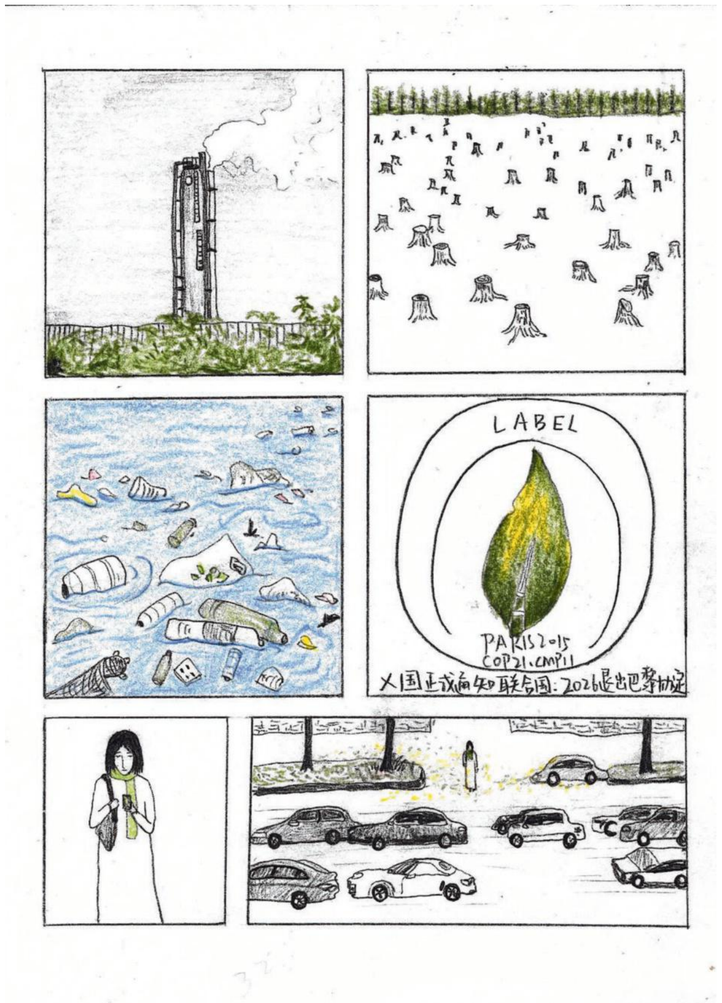

Vertaling: „Land X meldt aan de Verenigde Naties dat het zich in 2026 terugtrekt uit het Parijs-akkoord.”
ILLUSTRATIES SIMAOLIULIAN

Door **Tabitha Speelman**

Illustraties **Simaoliulian**

In de bergen van Jiangxi, een provincie in het zuiden van China, ontwikkelde kunstenaar Simaoliulian een diepe band met de natuur om haar heen. Haar vader werkte in een kolenmijn, ze groeide op bij haar grootouders. De gemeenschap betaalde een hoge prijs voor de economische ontwikkeling die de mijnen boden. Veel mannen werden ziek of overleden jong. Ze herinnert zich een aardige buurman die er opeens niet meer was.

In haar graphic novel *De olifant in de sneeuw* reflecteert Simaoliulian, die een schrijversnaam gebruikt om zich vrijer te kunnen uitdrukken, op hoe de natuur uit haar jeugd is veranderd onder invloed van klimaatverandering en snelle economische ontwikkeling.

Het verhaal is gebaseerd op haar eigen leven, maar de personages zijn deels fictief. Zo is het hoofdpersonage gefrustreerd dat ze haar dochter de sneeuw uit haar jeugd niet kan laten zien. De 24-jarige kunstenaar is geen moeder, maar ze mist de sneeuw en maakt zich zorgen over het klimaatnieuws.

De tekeningen zijn dromerig, uitgesproken en nostalgisch - en raakten een snaar bij Chinese lezers. Het beeldverhaal, dat werd gepubliceerd door Chinees literair platform One-Way Street Journal in samenwerking met het Wereldnatuurfonds, kreeg onverwacht veel views op Chinese sociale media.

Simaoliulian, die in het dagelijks leven kunstles geeft, werd erg geraakt door de belangstelling, vertelt ze in een schriftelijk interview met *NRC*. „Ik voel uit de reacties dat de mooie herinneringen en het diepe gevoel van verlies breed gedeeld worden.”

Ondanks de zware thema’s is het verhaal niet deprimerend. Er zijn ook hoopvolle ontwikkelingen. De koolmijnen zijn inmiddels vervangen door zonnepanelen en een rivier die eerst vervuild was is weer schoon. Alleen komt de sneeuw er niet van terug.

Hoe ontstond dit werk?

„De laatste keer dat ik sneeuw zag die tot mijn knieën kwam was rond het begin van mijn middelbareschooltijd. Sinds ik mijn geboortestreek verliet om in de stad naar de universiteit te gaan, en daarna aan het werk, ben ik altijd bezig geweest met de dingen uit het verleden die ik was verloren. Een geur of een bepaalde uitdrukking kunnen me zo die nostalgie in trekken.”

Hoe is de plek waar je opgroeide veranderd sinds je jeugd?

„De mijnen zijn nu allang dicht. Mensen hebben het in materieel opzicht steeds beter. Maar ik wilde laten zien hoe mooi en vol levenskracht het plattelandsleven in mijn herinnering was, zodat lezers beter snappen dat we ook dingen zijn kwijtgeraakt. Het leven in de stad vind ik daarentegen vaak monotoon en geestdodend.”

Door het verhaal heen komt het beeld van de olifant terug. Waar staat die voor?

„Aan het begin van het verhaal verschijnt er een olifant in een nachtmerrie, omringd met zwarte sneeuw. Hij staat voor het ontzag dat mensen oorspronkelijk voor de natuur hadden maar zijn verloren. Later zie je dode olifanten - we hebben dat respect verloren en maken de natuur kapot. Aan het eind zien we olifanten op televisie. Mensen hebben een groep verdwaalde olifanten geholpen hun thuis terug te vinden. Een teken van hoop. En ik had er toen ik begon niet aan gedacht, maar klimaatverandering is ook de *elephant in the room* die we vaak niet willen zien.”

De graphic novel verbindt klimaatverandering met andere thema’s, zoals vervuiling en biodiversiteit. Hoe hangen die thema’s samen voor jou?

„Ze gaan allemaal over onze omgang met de natuur en met onszelf. Hoe blijven we in balans? Alles staat met elkaar in verbinding en elke keuze die wij maken heeft grote impact. Over klimaatverandering ben ik pas de laatste jaren aan het leren. Ik kijk documentaires en lees erover. Hoe meer ik leer, hoe persoonlijker het voelt. Voor mij draait het om een verlies van schoonheid.”

Vertaling door Tabitha Speelman: „Ik herinner me dat ome Dong erg jong was toen hij overleed.” „Klopt, nog maar 35. Zo zonde, allemaal opgelopen in de mijn.” „Hoe zit het met de andere mensen met wie je toen werkte?” „De meeste van hen zijn er niet meer.” „Ik herinner me dat toen de mijn bijna dichtging er een familie in het dorp was waarvan alle zes zonen waren overleden.”

Vertaling: „De eentonige dagen herhalen zich, maar in een andere wereld waar ik geen weet van heb voltrekt zich een enorme afsterving van schoonheid.”

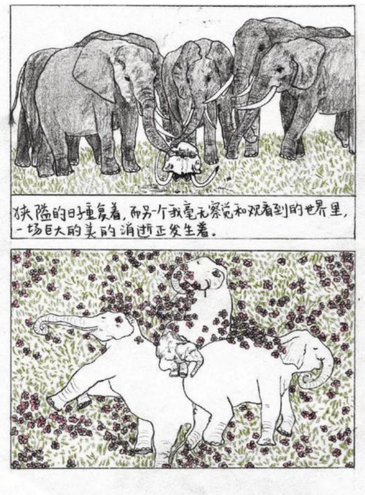

Vertaling: „Als ik mijn ogen dicht doe, kan ik terughalen hoe wijds en puur wit de sneeuw was.”
”We kunnen eten!”

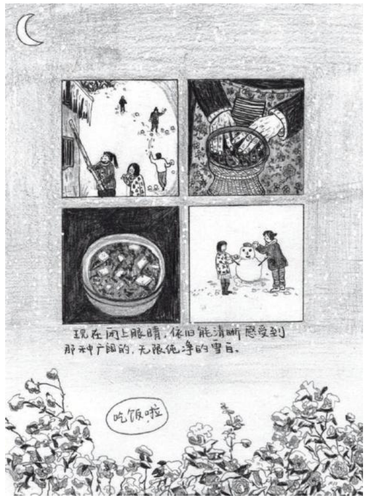

Illustraties Simaoliulian

Als Vincent van Gogh in Arles (2018).

Handpalmfotografie

Fotografie
Vincent Mentzel

Door
Rianne van Dijck

Het begon in 2010, met de foto's die fotograaf Vincent Mentzel zag in *The New York Times*. De Amerikaanse fotojournalist Ben Lowy had, embedded bij het Amerikaanse leger in Afghanistan, foto's gemaakt met zijn iPhone. De kwaliteit en de resolutie van de serie waren dan wel niet top, maar Mentzel was onder de indruk hoe de foto's in de krant overeind bleven. Lowy is pleitbezorger van het gebruik van de smartphone in de fotojournalistiek en was een van de eersten die de anonimiteit, het gebruiksgemak en het lichte gewicht prees – heel nuttig bij bijvoorbeeld het maken van reportages in conflictgebieden.

Voor Mentzel was het een eyeopener; dit kan dus ook! Zijn eerste 'telefoonfoto' stond in 2011 in *NRC*, waar hij vanaf het begin van de jaren zeventig ruim veertig jaar lang fotograaf was. Veertigduizend iPhonefoto's verder, gepensioneerd en 80 jaar oud, stelde Mentzel een boekje samen met zijn 'handpalmfotografie', zoals hij het noemt. Want zeker toen de technische kwaliteiten van de iPhone net zo goed en in sommige gevallen zelf beter werden dan van serieuze camera's, bleek de smartphone zeer geschikt voor professionele fotografen. Het boekje meet 12 bij 18,5 centimeter, een tikkeltje breder en hoger dan de grootste iPhone.

Terwijl een aantal jonge fotografen, vermoeid door de snelle digitale wereld, vaak juist weer teruggrijpt op het langzame proces van de analoge fotografie, omarmt een aantal oudere beroepsfotografen de smartphone. „Ik merkte dat het heel ontspannen kon zijn om zo even snel, tussendoor, *casual*, een foto van iemand te nemen", vertelde fotograaf en filmmaker Anton Corbijn (70) in 2022 tegen NRC bij het verschijnen van zijn boek *Instanton,* met daarin een selectie van zijn smartphonefoto's. Paul Kooiker (61), die de laatste tien jaar veel internationaal succes heeft met vooral portretten en modefotografie, gebruikt sinds de iPhone 3, de eerste met een „fatsoenlijke camera", zijn iPhone voor al zijn fotografie. „Ik houd van het imperfecte van de smartphone. Soms wordt een foto onscherp, er kan van alles misgaan, dat vind ik prettig. Het is een speelse manier van werken, en het is heel direct."

In *#vincentmentzel Handpalmfotografie* komen honderden snapshots voorbij, gemaakt tussen 2016 en 2025, tijdens reizen naar New York, Parijs en Tokio, op straat in Rotterdam, tijdens openingen en beurzen. Opvallend is het grote aantal collega-fotografen dat hij vastlegt, onder wie Eddy van Wessel en Rineke Dijkstra, waarmee het boekje ook een beetje een ode is aan de Nederlandse fotografie. En het toont dit: fotograferen met een smartphone doen we allemaal, maar je hebt toch echt een geoefend oog en een flinke dosis nieuwsgierigheid nodig om iets interessants te maken.

#vincentmentzel Handpalmfotografie, met teksten van Wim Pijbes, Sanneke van Hassel, Ernest van der Kwast en Stephan Vanfleteren, verscheen bij M10boeken, 312 blz. €29,50

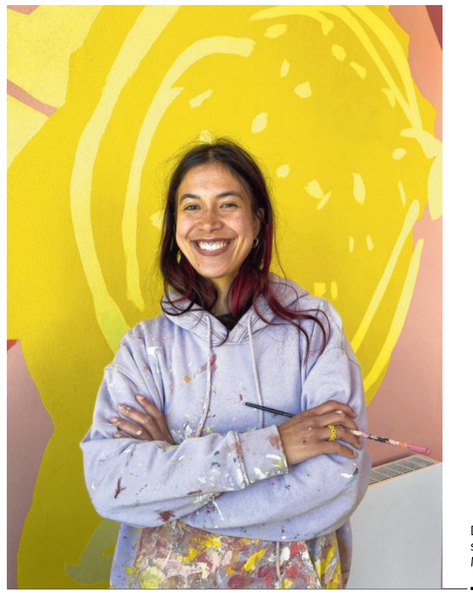

Dewy Elsinga maakt muurschilderingen in het Fenix Museum in Rotterdam (2025).

Cotton Candy Series-performance by Stephen J. Shanabrook in galerie Frank Taal (Rotterdam, 2018).

Bezoekers van de tentoonstelling van Anselm Kiefer in het Stedelijk Museum (2025).

Advertentie

nrc veilingen›

Veiling Kunst, Juwelen, Tassen & Zilver

Kijkdagen dit weekend!

Kijkdagen:
- Vrijdag 28 t/m zondag 30 november van 10-17 uur
- Lange Leidsedwarsstraat 198-200, Amsterdam

Veiling:
- Kunst avondveiling: maandag 1 december om 19.30 uur (live + online)
- Kunst dagveiling: dinsdag 2 december om 11.00 uur (online)
- Juwelen, Tassen & Zilver: dinsdag 2 december om 14.00 uur (online)

Aangeboden door lezers
Beoordeeld door experts
Live & online geveild

Hendrik Nicolaas Werkman, *Zuidlaarder paardenmarkt*, 1943, uniek druksel op papier, 50.5 x 33 cm. (€10.000-15.000). › **Bieden vanaf €9.000.**

Henk Helmantel, *Stilleven met citroenen*, 1993, olieverf op board, 65 x 85 cm. (€18.000-25.000). › **Bieden vanaf €15.000.**

Hendrik Kerstens, *Lampshade*, 2008, c-print, 36.5 x 29.5 cm. (€2.500-3.500). › **Bieden vanaf €1.800.**

Olav Cleofas van Overbeek, *Stilleven met donker maatbekertje*, 1979, olieverf op doek, 50 x 40 cm. (€3.000-5.000). › **Bieden vanaf €2.800.**

Rob Møhlmann, *Blue Band doos & Onderkant Blue Band doos*, 1992, olieverf op doek (2x), 30 x 38 cm. Samen: (€500-700). › **Bieden vanaf €400.**

Wim Oepts, *Wasplaats op het marktplein, Zuid-Frankrijk*, 1952, olieverf op doek, 71 x 91.5 cm. (€25.000-35.000). › **Bieden vanaf €20.000.**

Léon Detroy, *La Gargilesse*, olieverf op doek, 54 x 73 cm. (€3.000-5.000). › **Bieden vanaf €2.400.**

Otto B. de Kat, *Stilleven met Keulse pot*, olieverf op doek, 54.5 x 60 cm. (€800-1.200). › **Bieden vanaf €700.**

Bram Bogart, *Zonder titel*, 1999, aquagravure op papier, 548 x 540 mm. (€2.000-3.000). › **Bieden vanaf €1.500.**

Roger Raveel, *Zonder titel*, 1975, gouache op papier, 50.5 x 65.6 cm. (€5.000-7.000). › **Bieden vanaf €4.000.**

Juwelen, Tassen & Zilver

Hermès, *Vert Criquet Epsom Birkin*, 2022 (€20.000-30.000). › **Bieden vanaf €20.000.**

Smaragd en diamanten oorbellen in art deco stijl (€7.000-8.000). › **Bieden vanaf €6.000.**

Saffier diamanten ring, ringmaat 55. (€4.000-5.000). › **Bieden vanaf €3.600.**

Hollandse zilveren mand, 35 cm. breed (€500-700). › **Bieden vanaf €400.**

Alle stukken bekijken én bieden via nrcveilingen.nl

AUTOTEST

AUTOTEST Voorbeeldig zuinig, dat wel. Maar majeure ergernissen maken voor *Bas van Putten* elke rit met deze in de basis goede auto tot een bezoeking.

De vijfhoekige Mazda-grille, die bij de elektrische 6e geen grille meer is maar een paneel dat er voor door moet gaan, is bij de 6e verlicht.

Ook helemaal cliché is de zwevende middentunnel met plateau voor het opladen van de telefoon en de hier met chroomranden gedecoreerde bekerhouders.

Het interieur vertoont nog mazdaeske trekken, maar inmiddels ziet het er bij het merendeel van de concurrenten net zo uit.

De ronde elementen in de achterlichten zijn typisch Mazda en ze staan de auto goed.

FOTO'S MERLIJN DOOMERNIK

De Mazda 6e is geen Mazda meer

6e 68.8 kWh Takumi

Motor elektromotor
Vermogen 258 pk
Koppel 320 Nm
Aandrijving achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 175 km/u
Acceleratie 0-100 7,6 seconden
Verbruik gemiddeld 16,6 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
CO_2-uitstoot 0 g/km
Energielabel A
Basisprijs 44.990 euro
Prijs testauto 48.815 euro

Reden tot blijdschap. De elektrische Mazda 6e is géén suv, terwijl behalve de MX5 nu alle nieuwe Mazda's die ze hier nog verkopen in dat depri-genre vallen. Er is ook reden tot verdriet. Het is geen Mazda meer. De 6e leent zijn techniek van de Chinese Changan Deepal SL03, een naam die je in mannenconversaties over je nieuwe leasebak beter niet laat vallen als je trots je lief is.

Ik moest hem zoals meer nieuwe Chinese auto's googlen. Voilà, meer van hetzelfde. China doet niet aan dwarsliggen. De achterkant met de doorlopende clichélichtbalk en logo in het midden lijkt als twee druppels water op de Mazda-kont, de neus op alle andere Chinezen die je kende. Dat geldt versterkt voor twee andere modellen die Changan ook hier gaat verkopen. Lastig in een EV-tijdperk waarin design stilaan het enige visitekaartje is geworden, want rijden doen die stekkerdingen bijna allemaal voorbeeldig.

Dat deed Mazda beter. De 6e is een mooie, lange vijfdeurs limousine met de karakteristiek vijfhoekige, ditmaal verlichte Mazda-grille en een enorme achterklep voor een bagageruim waarin geen laadkabel meer slingert; die berg je in een vak onder de motorkap. Ondanks het batterijpakket onder de vloer oogt de Mazda minder opgehoogd dan de Volkswagen ID.7 of de Volvo ES90, die met hun hoog oprijzende carrosserieën aan laarzen met plateauzolen doen denken.

Zo lijkt hij tenminste esthetisch een waardige erfgenaam van de vorige 6, grote middenklasser met veel ruimte voor- en achterin en rijcapaciteiten waar de Mazda-man van vroeger Opels uit dezelfde divisie voor liet schieten. Zelfs toen de eigengereide Mazda-rijder met zijn zwak voor de bijzondere techniek waar Mazda ooit in uitblonk door kortpittige suv-bestuurders werd verdreven, bleven de fraaie en gedegen interieurs een attractie voor de laatste 6-rijders met stijlgevoel.

Binnen valt de schade mee. De aankleding bleef royaal, de vormgeving van het dashboard mazdaesk, ondanks de ook hier vergaande standaardisering van de binnenhuisarchitectuur. Het buitenproportionele multimediadisplay boven de luchtbrugachtige middentunnel met laadplateau en de in chroom gevatte bekerhoudergrot zie je inmiddels overal. Kwalitatief haalt de 6 niet de Mazda-norm. Boven op het dashboard zie je randjes van een speakerroostertje licht golven. Voor dat ongemak stelt hij je schadeloos met een voor zijn grootte en comfort verdedigbare prijs van rond 45.000 euro, maar helaas niet met de rijkwaliteiten van oudere Mazda's. De auto gaat zoals wel meer Chinezen zonder enig stuurgevoel de goede kant op en dat is het.

Betere partij

Verwarrend het modellenaanbod. De 6 is te koop met een 68,8 kWh-batterij en een snellaadcapaciteit van 165 kW of met een grotere 80 kWh-batterij maar een tot 90 kW gereduceerde laadsnelheid. Hoezo dan? Topsnelheden en acceleratie van beide varianten zijn vrijwel gelijk. De met 552 kilometer 70 kilometer grotere actieradius van de 6e met de 80 kWh-batterij wordt tenietgedaan door het tijdverlies bij de snellader en de prijzen ontlopen elkaar met 1.600 euro nauwelijks. Ik zie de logica niet. De laadprestaties maken bovendien geen grote indruk in een tijd waarin het goedkopere standaardmodel van de riante Xpeng G6 al tot 382 kW snellaadt. Wat dreef een innovatief Japans ingenieursmerk met klinkende palmares tot samenwerking met een technologisch niet vooraanstaande Chinese partner? Was er geen betere partij?

Maar dat is niets bij de majeure ergernissen die elke rit met deze in de basis goede auto tot bezoeking maken. Het geluid van de concentratiesensor die met een camera je aandacht voor de weg bespiedt is hels. Één zijwaartse blik naar een scherm of bekerhouder en het gebalk begint op het ritme van een trein kedeng, kedèng je zenuwen te slopen. 'Uw gezichtsveld dwaalt af. Rijd voorzichtig'.

Helaas dwaalt het oog noodgedwongen *permanent* af. De ondoorgrondelijke menu-architectuur van het touchscreen gijzelt al je aandacht. Waar zit de ruitenwisserbediening? Hoe bedien ik de temperatuurregeling? Het is een reden om van aanschaf af te zien. Ik heb geschreeuwd naar de Chinees. Hou op, doe normaal, verdomme toch. De nieuwe tijd: de auto als neurose. Anderzijds is hij met een verbruik van 14,9 kWh op 100 kilometer voorbeeldig zuinig. Dat is weer Japans aan hem, hij doet nog aan meevallen. Weliswaar is volgens de boordcomputer het bereik nooit veel meer dan 400 kilometer, je rijdt altijd op één lading retour Groningen-Amsterdam. In dat opzicht doe je geen miskoop aan de 6, maar het vernuft dat ooit des Mazda's was is dood.

■

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJDS WONEN

LEOLUX CARUZZO
MET GRATIS VOETENBANK!

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

LEOLUX PALLONE
LEAF, SKY, FOREST & SUN

Van €2135 voor €1239
Direct uit voorraad leverbaar

Zoals getoond
van €5425 voor €4250

DUTCH ORIGINALS ACTIE

Nu tijdelijk 10% korting op de Gispen 412, 405, 407 en AA Bijvoorbeeld Gispen 405 van €1995 voor €1795

JORI COMO ACTIE:

Zoek de mooiste stof of leder en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna 190/247 cm van €6075 voor €5269

ARTIFORT MARE ACTIE:

Nu actieprijs in stof Rohi Arco (geldt voor alle opstellingen)
Getoond van €3653 voor €3034

ARTIFORT
PIERRE PAULIN ACTIE

Nu 10% korting op al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

JANNEKE KOOKT

Oud-Hollandse recepten in de mix, daar komt lekkere speculaasboterkoek van. *Janneke Vreugdenhil* tipt bovendien een culinair niet-kookboek.

Speculaas + boterkoek = nieuwe koek

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Onze kookboekenmaand loopt alweer ten einde, terwijl er nog flink wat 'verse' boeken het bespreken waard zijn. Weet u wat? We nemen er nog een paar in vogelvlucht door. Drie kookboeken van eigen bodem, waarvan we er uit eentje gaan koken. Plus een culinair niet-kookboek, dat wordt het toetje. Een boek om vaak uit te koken is *Turkish Express* van Hale Amus.

Een paar jaar geleden hielp ze mij een authentiek recept van Adana-kebab te vinden. Misschien kent u haar eerste boek, *Bijbel van de Turkse keuken*. Die keuken, zo schrijft ze in het voorwoord van *Turkish Express*, is niet bepaald ontworpen voor snelheid. „Veel gerechten zijn teaminspanningen, bedoeld om in een groep te worden bereid, met eindeloos kletsen en emotionele steun." Maar het kán ook anders, laat ze zien. Ze bedacht talloze shortcuts voor traditionele gerechten, waardoor we opeens binnen een half uur lahmacun (alias Turkse pizza) op tafel kunnen toveren, gözleme (hartige filodeegpakketjes), en zelfs manti (dumplings) van bloemkool.

Veni, vidi, veggie van Geneal Harreman verscheen dit voorjaar. Harreman werkte in Amsterdamse sterrenrestaurants als Vermeer, Rijks en De Kas en is een van de vaste chefs van tv-programma *BinnensteBuiten*. Opgroeiend op Curaçao was hij als kind al gek op groenten. Maar pas toen hij naar Nederland verhuisde ontdekte hij hoeveel verschillende groenten er zijn, en op hoe oneindig veel manieren je die kunt bereiden.

Voor elke groente die hij bespreekt geeft hij eerst een basisrecept. Dat kan het roosteren van bloemkool zijn, het bakken van spruiten, het grillen van asperges, enzovoort. Alleen al die basistechnieken zijn erg leerzaam. Vervolgens geeft Harreman voor elke groente drie of vier originele bereidingen. Wat te denken van boerenkool masala met groene linzen en gele kokosrijst? Rode biet, framboos en een saus van kokosmelk, limoenblad en kaneel? Of krokante asperges met gele curry-kaassaus?

Ook *Specerijenbijbel* van Paulami Joshi verscheen al eerder dit jaar. Op alfabetische volgorde behandelt Joshi hierin een honderdtal bekende en minder bekende specerijen. Onder A leest u bijvoorbeeld over ajowanzaad, andalimanpeper, anijszaad, annattozaad en asafoetida. Onder Z worden zoethout, zout en zuurbessen behandeld. Voor elke specerij volgt een aantal recepten. Het waardevolst zijn misschien nog wel Joshi's kruidenmixen. Daarmee kunt u voortaan zelf Ethiopische berbere, Georgische khmeli suneli, Jemenitische hawaij, Indiase chai masala enzovoorts samenstellen.

Tot slot het culinaire niet-kookboek. *Er vloog een vliegje in de vla* is een gedichten- en verhaaltjesbundel van kinderboekenschrijfster Bette Westera en illustrator Sylvia Weve. Mocht u op zoek zijn naar een vrolijkmakend voorleesboek voor (klein-)kinderen, dan is dit er beslist eentje. Op luchtige toon dicht Westera de meest geestige, en soms ook een tikje gruwelijke geschiedenissen bij elkaar: „De poes van Dina is dood. Wat zielig voor Dina. Heel zielig, dat beestje was om op te vreten. Oké, zullen we dan maar?" En daar tekent Weve dan een poes bij, op de rug, pootjes omhoog, met een stel opportunistische wormen ernaast.

Het is sowieso vaak eten of gegeten worden in dit boek. Zwarte weduwen die na het paren hun man verslinden. Hazen die zich in de hazenhemel tegoed doen aan jägerschnitzel. En met dat vliegje in de vla loopt het ook al niet goed af. „Het is meteen gezonken. Het spartelde nog even na, maar zwemmen valt niet mee in vla. Het vliegje is verdronken. De moeder van het vliegje hield zich groot. Ze zoemde zacht: het was een zoete dood."

■

Speculaasboterkoek en glühwein

Met Sinterklaas op komst gaan we twee recepten maken uit *Specerijenbijbel* van Paulami Joshi: speculaasboterkoek en glühwein. Daarnaast geef ik haar recept voor speculaaskruiden. Ik weet niet hoe het u vergaat, maar in mijn ervaring is deze specerijenmix altijd nét uitverkocht wanneer je hem nodig hebt. Bovendien zijn zelfgemaakte speculaaskruiden per definitie lekkerder omdat je de specerijen vers roostert.
Het recept voor speculaasboterkoek vond ik leuk en verrassend. Misschien moet je wel in India geboren zijn om te bedenken dat je twee oud-Hollandse klassiekers tot iets nieuws kunt omsmeden. In elk geval viel dit hybride baksel erg in de smaak bij mijn huisgenoten.
Joshi bakt de boterkoek in een vierkante taartvorm. Ik besloot mijn ouderwetse boterkoekvorm – met zo'n schuifje – te gebruiken, want hoe vaak komt die nou van pas? Ook had ik geen amandelschaafsel in huis, dus versierde ik de koek met hele amandelen.

Speculaaskruiden
Voor een klein voorraadje:

1,5 tl korianderzaad; 2 tl anijszaad; 12 kruidnagels; 2 kaneelstokjes; 1 nootmuskaatnoot, grof gehakt; 10 groene kardemompeulen; 2 tl gemberpoeder.

Rooster in een droge koekenpan op middelhoog vuur het korianderzaad, anijszaad, de kruidnagels, kaneelstokjes, nootmuskaat en de kardemompeulen 3 minuten. Verwijder de vliesjes van de kardemompeulen en maal de geroosterde specerijen in de vijzel of met de specerijenmolen fijn.

Meng de fijngemalen specerijen met het gemberpoeder en bewaar tot gebruik in een glazen potje op een koele, donkere plaats. De specerijenmix blijft 6 maanden goed op smaak.

Speculaasboterkoek
Voor 8-10 personen:

375 g bloem; 350 g koude boter, in blokjes; 270 g donkerbruine basterdsuiker; ¼ tl zout (ik gebruikte iets meer, dat kan de koek wel gebruiken); 3 el speculaaskruiden; 1 ei, losgeklopt; 30 g amandelschaafsel (of hele amandelen)

Verder nodig: vierkante taartvorm (20 x 20 cm) of boterkoekvorm (20-22 cm), ingevet met boter

Verwarm de oven voor op 170 graden Celsius. Meng in een kom de bloem met de boter, suiker, het zout en de speculaaskruiden. Kneed tot een stevig en samenhangend deeg.

Verdeel het deeg over de taartvorm en druk het met de bolle kant van een lepel aan tot een zo gelijkmatig mogelijke laag. Bestrijk het deeg met ei en kerf desgewenst de bovenkant kruislings in met een vork. Bestrooi met het amandelschaafsel of druk er een mooi patroon van hele amandelen in.

Bak de boterkoek in het midden van de oven in 30-40 minuten donkerbruin en gaar. Hij mag nog een beetje zacht zijn. Laat de boterkoek minimaal 6 uur afkoelen en stevig worden voor u hem aansnijdt.

Glühwein
Voor 4 personen:

750 ml rode wijn; 60 ml cognac of brandy; 1 sinaasappel, in halve plakjes; 8 kruidnagels; 2 kaneelstokjes; 2 stuks steranijs; 2 el suiker of honing

Verhit, op een paar sinaasappelschijfjes ter garnering na, alle ingrediënten 15 minuten in een steelpan op middelhoog vuur. Zorg ervoor dat de wijn niet gaat koken.

Zet het vuur uit en laat het geheel met het deksel op de pan 3 uur trekken en afkoelen. Zeef de glühwein en serveer hem direct of warm hem later opnieuw op. Versier met de achtergehouden sinaasappelschijfjes.

VAN DE KAART

Op zoek naar een goede *cab franc* toog *Joël Broekaert* naar Haarlem. Na een koelkastkoude start ontpopt Le Mortier zich tot een prettige tent, gemoedelijk-chic.

Restaurant Le Mortier in Haarlem. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Heimwee naar de Loire in Haarlem

Ooit maakten mijn vriendin en ik een sprookjesachtige reis naar het Loiredal. We sliepen in een B&B met een enorme tuin vol pauwen en parelhoenders, waar we iedere ochtend een overvloed aan rijpe frambozen plukten voor het ontbijt. De uitbaatster trok uit haar wijnkelder, uitgehakt uit een rotswand, een witte chenin uit ons geboortejaar voor ons open. We bezochten wijnhuizen waar we met alle egards werden ontvangen. We kregen rondleidingen door gaarden en kelders. We aten, dronken, lachten en bedreven de liefde. We struinden langs de oevers van de rivier, en daar, op dat moment, wist ik: dit is mijn l'ware liefde.

Dat de Loire sindsdien mijn favoriete streek is, heeft ook meer aardse redenen. Zo kun je er in een dag naartoe rijden (als je 'm een beetje op z'n staart trapt) en komen de beste *pieds de cochon* van de slager in Saumur. Maar de belangrijkste reden: ze maken er rode wijn van de cabernet franc-druif (zie inzet).

Dat is geen druif die direct met zijn pootjes omhoog gaat liggen om zich over z'n buik te laten aaien. Sommige wijnen zijn zo ronduit plezierig dat je het ook na een glas wel gezien hebt. De cab franc is doorgaans wat straffer, schuurt wat, laat niet direct het achterste van de tong zien. Geen ordinaire onenightstand, maar *relationship material*. Dat blijft de fles lang interessant.

Afijn, in Haarlem zit restaurant Le Mortier, met eigen wijnimport uit de Loire. Het restaurant is zelfs vernoemd naar de eigen wijngaard van de familie, vlak boven Saint-Nicolas-de-Bourgueil. U begrijpt, daar moesten we heen.

We beginnen met een aardig gerecht waarin de aardpeer in verschillende vormen wordt gevierd, gevolgd door een interessanter pompoengerecht: een groen pompoentje (in een malletje) gemaakt van gebakken appel met moutazijn, op een flan van pompoen met vadouvan en een vinaigrette met blokjes gebakken pompoen, peperige waterkers en weer die moutazijn, gerijpt op sherryvaten. Hier laat chef Philippe Favié zien wat hij in zijn mars heeft. Hij haalt heel fijn het frisse groentige van de pompoen naar boven, zonder de smaak te laten verzanden in dat zoetige, weeë wat de wintervrucht kan hebben. Het gerecht is mooi in balans: friszuur van de azijn, warm-fruitig van de appel, zwoel-kruidig van de vadouvan.

Efficiëntieslag

Favié heeft een achtergrond in de haute cuisine, werkte eerder in gerenommeerde sterrenzaken als Vrienden van Jacob en Vermeer (destijds). Vorig jaar verhuisde hij met Le Mortier naar een kleinere plek. Sindsdien doet hij vrijwel alles alleen, van de mise-en-place tot de wijn, uitserveren en de afwas. De avond verloopt volgens een vast stramien: alle gasten moeten om 19.00 uur binnen zijn en iedereen krijgt tegelijk hetzelfde vijfgangenmenu.

Dat werkt natuurlijk alleen als alles strak is voorbereid: de borden staan half opgemaakt klaar en hoeven alleen met een laatste handeling te worden afgemaakt. Minpunt van die voorbereiding is dat de eerste gangen koelkastkoud op tafel komen. Dat geldt voor de anderszins plezante vega-amuses, maar bijvoorbeeld ook die pompoenflan (die eigenlijk helemaal geen flan is maar meer een deegomelet of compacte pannenkoek).

Ondanks die efficiëntieslag krijgt de vega toch telkens iets aparts. Geen makreelgerecht zonder makreel, maar een (iets te gare) gebrande bospeen met crumble van chimichurri-kruiden, zilverui-mayo, mandarijn-wortelcrème en saus van gebakken mandarijn. Met veel zorg en liefde gemaakt, verder niet geruchtmakend. Dat is de bloemkool vervolgens wel. Die is in zijn geheel geroosterd, daarna afgebakken op de barbecue - de geroosterde gist maakt 'm mega-umami-vlezig, de olijven in de bloemkoolcrème geven zilte hartigheid, stukjes augurk en ingelegde bloemkool houden het fris, zuur en knapperig. Mooie compositie.

De smaakcombinaties zijn overal wel in orde. In de uitvoering schiet het een enkele keer door. Schol is van zichzelf al een vrij papperige vis, als rouleau gevuld

> De bloemkool is geruchtmakend, de geroosterde gist maakt 'm mega-umami-vlezig

met strandkrabbenfarce is het een beetje veel zompige structuur. Ook het strandkrabbenschuim en de vinaigrette met strandkrab en brandnetel landen niet. Ik had liever gewoon een stuk gebakken schol gehad, met een goede bisque en brandnetelsalsa. Soit.

Het hoofdgerecht is een mooie bereiding van een ouderwets Spaans runderras (de Alistana-Sanabresa, voor wie het weten wil), klassiek (lees: beetje saai) gecombineerd met bietjes, maar wel met twee heel toffe details: alle schellen in de bieten-mille-feuille zijn afzonderlijk met rundervet ingesmeerd en de ragout in de flankerende bitterbal is gemaakt van gele biet met runderbouillon (geen vlees, wel de smaak).

Zoals mijn verloofde (want dat is ze ondertussen) de avond treffend samenvatte: „Het is niet vernieuwend, maar nergens plichtmatig." En zo is het. Favié is een kundige chef, Le Mortier een prettige tent, gemoedelijk-chic, met boomervriendelijke akoestiek.

De drank dan? Daar kwamen we stiekem een beetje voor. Allereerst hulde voor de aandacht voor het alcoholvrije alternatief, bijvoorbeeld een mocktail van zelfgemaakte *virgin spiced rum* getrokken van bananenschillen (een idee gejat van The Jane in Antwerpen, zegt Favié er onmiddellijk netjes bij). Qua wijn moest ik een kleine teleurstelling wegslikken: het wijnarrangement gaat de hele wereld over. Alleen maar Loire schenken wordt wat wijn-spijs betreft voor de chef ook zo sleets, dat snap ik wel. Gelukkig is er genoeg per fles te bestellen. Eigen import, dus enorm betaalbaar ook nog!

Zoals een sappige, licht-stallige Dionysos (Domaine du Mortier) met een hartige hint van gestoofde groenekoolrolletjes. Of een knappe Chinon uit 2011 (Domaine de Noiré Caractère), met wat meer leeftijd, zachtere tannines, nog wel wat kersen, maar meer richting het leer, wat karakteristieke paprika en een beetje kruidnagel. Daar kun je toch de hele avond op vooruit.

■

Prijs: ca. 250 euro voor 2 personen
●●●○○

Cab Franc

De cabernet franc komt uiteraard, zoals alle druiven, in velen gedaantes als wijn terug: snoepig en sappig als een gamay uit de Beaujolais, in natuurstijl met een reductief randje (lees: wat stal- of mestgeur in de neus), of klassiek, tanninerus, om nog even te laten liggen. Maar er zijn natuurlijk ook wat kwaliteiten die specifiek karakteristiek zijn voor de *cab franc* (voor intimi). Zo heeft men het vaak over groene paprika en potloodslijpsel. Iets peperigs is vaak wel terug te vinden; ik heb zelf vaak de associatie met nat bos, of iets mossigs.

GIDS

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het mediaaanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

TELEVISIE

Hila voorbij de Taliban
Docuserie.
Zondag, NPO 2, 20.20 uur.

Verborgen verhalen

In de driedelige serie *Hila voorbij de Taliban* keert journalist Hila Noorzai voor het eerst terug naar haar geboorteland Afghanistan. Ze legt verhalen vast die anders ongehoord en ongezien blijven. Hoe vinden vrouwen vier jaar na de machtsovername van de Taliban hun weg in het dagelijks leven? Dankzij een bijna volledig vrouwelijk productieteam en haar kennis van taal en cultuur kreeg Noorzai toegang tot plekken die normaal gesloten blijven. Zo kon ze verhalen vastleggen die anders verborgen zouden blijven. Een nieuwe generatie vrouwen deelt met haar haar dagelijkse strijd om ondanks de onderdrukking haar eigen leven vorm te kunnen geven. Noorzai eerder deze week in *NRC*: „Ik heb gezien dat mensen niet meer huilen, omdat ze aan het overleven zijn. In alle Afghaanse vrouwen die ik sprak zit vuur, maar niemand heeft het makkelijk."

STREAMING

Stranger Things seizoen 5 (deel 1)
Scif-serie.
Netflix.

Begin van het einde

Staat die kleine meid daar weer met gebalde vuisten, klaar om met haar superkrachten de demonische Vecna en zijn monsterleger te verslaan. Duisternis, ontploffingen, op de achtergrond galmt Freddie Mercury: „who wants to live forever?" Wat betekent dat? Zal de Verlosser met de Bloedneus de eindstrijd niet overleven? Gaat Eleven (gespeeld door Millie Bobby Brown) zich opofferen? De populaire scifi-serie *Stranger Things* begon in de vroege dagen van het keizerrijk-Netflix. Vele series kwamen en gingen, maar deze bom vol jaren-tachtignostalgie bleef. Nu, bijna tien jaar later, volgt eindelijk het laatste seizoen waarin alle laatste eindjes - hopelijk - worden vastgeknoopt. De eerste vier afleveringen zijn nu te zien, met Kerstmis volgen er nog vier, en op Oudejaarsavond is de grote finale.

GAMING

Call of Duty: Black Ops 7. Voor pc, PS5 en Xbox Series.
Treyach/Raven Software

'Call of Duty' blijft zichzelf

De AI-plaatjes in *Call of Duty: Black Ops 7* waren de afgelopen weken nogal een onderwerp van gesprek. 'Placeholders' die per ongeluk waren achtergebleven, was de uitleg. De nieuwe game zet ditmaal in tieder geval nog sterker in op samen spelen – de retro-scifi-verhaalmodus kan nauwelijks solo. Wel leuk: de kleurrijke vormgeving en beweeglijkheid die aan schietgames uit de jaren nul doet denken, vergezeld door het gebruikelijk sterke en vloeiende schietwerk. Een team elitesoldaten neemt het op tegen een kwaadaardig terroristennetwerk dat hallucinatiegas gebruikt, met ditmaal nadruk op de personages en hun trauma's. Verwacht verder de gebruikelijke kleine aanpassingen en verbeteringen in de multiplayer, plus een sterke zombiemodus; *Call of Duty* blijft *Call of Duty*.

RADIO

De Sandwich en **Andermans Veren**
Zondag, NPO Radio 5, 9.00 uur.

Ultieme zondagochtendradio

Deze week twee programma's die op de nominatie staan om wegbezuinigd te worden. *De Sandwich*, van 9 tot 10 en van 11 tot 12, en *Andermans Veren*, daar tussenin geklemd, zijn programma's die zorgen voor het ultieme zondagochtendgevoel. In *De Sandwich* draait Jacques Klöters een mix van muziek die je nergens anders op de publieke zenders hoort. Daardoor ontdek je artiesten waar je nog nooit van gehoord had. Zijn muziekkeuze loopt van 'Need your love so bad' van Fleetwood Mac en 'Non andare via' van Gino Paoli tot 'Aardige ogen' van Juliet en 'Dein ist mein ganzes Herz' van Heinz Rudolph Kunze & Annett Louisan. Kick Van der Veer verzorgt met *Andermans Veren* het enige programma op de radio waarin cabaret en kleinkunst te horen is. Luister, zolang het nog kan.

SCRYPTO

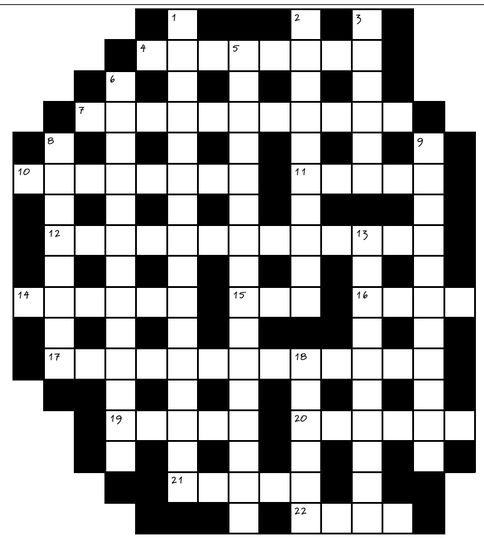

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:
4. en 7 Het paard van Sinterklaas heeft een dieet dat de plant aantast (8+3+2+6)
7. Zie 4 horizontaal (3+2+6)
10. Lange familieleden zijn belangrijk (4+4)
11. Niet geheid, wel ijzersterk (5)
12. Een militair terrein is wat we nodig hebben (13)
14. Als dat hard klinkt, zijn de gevolgen het ook (6)
15. Lage universitaire titels (3)
16. Deze Simone bestaat uit twee elementen (4)
17. Typisch zo'n grachtengordelvervoermiddel (13)
19. Bootvluchteling (5)
20. Passende aanzet (6 of 2+4)
21. Meid met een lange snavel (5)
22. Lied met een Koreaanse naam (4)

Verticaal:
1. Mensen met een WO-opleiding gezocht, al is dat praktisch niet van belang (11+5)
2. Autodealers voor mensen die een trip willen maken (10)
3. Die Brabantse gemeente komt onwenselijk dichtbij (6)
5. Gebrek aan karakter maakt dat het verzilverd kan worden (16)
6. Als we een plannetje smeden, slaan de vonken er gelijk vanaf (13)
8. Omdat hij op een filmacteur wil lijken, haalde hij slechte cijfers (8)
9. In een overvolle trein niemand om je heen hebben (6+5)
13. Schimmige boom die het gemis doet voelen (10)
18. Vlammend gewas (6)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Scryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scrypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 22 november:

Horizontaal: 3. paplepel; 7. roestplaats; 9. weerzinwekkend; 10. tegen de haren in; 12. een nacht ijs; 13. Volt; 14. techno; 16. air; 17. raap; 18. amandelgroen; 19. ongeladen.

Verticaal: 1. naast zijn schoenen lopen; 2. kletskoek verkopen; 4. lopen; 5. praten als Brugman; 6. hoge ogen; 8. Antilliaan; 9. witregel; 11. extraheren; 15. home.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

Jack A. Talakua, Voorschoten
Mark Benjamin, Dordrecht
E. de Groot, Rotterdam

J. J. Steenhuis

nrc › puzzels
NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels
Speel ze allemaal op **nrc.nl/puzzels**

SUDOKU

							8	
	9							
			8			4		
				7		6		
				4		1		
	2	5						
6		3	7					
						9	4	
					5			1050

4	6	2	8	7	9	3	5	1
3	1	9	2	4	5	8	7	6
5	7	8	3	1	6	4	2	9
7	4	6	5	2	1	9	3	8
9	3	5	4	8	7	1	6	2
8	2	1	9	6	3	5	4	7
1	8	4	7	5	2	6	9	3
2	5	3	6	9	8	7	1	4
6	9	7	1	3	4	2	8	5

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Mylène Verdurmen was allergisch voor grote ego's.
FOTO'S PRIVÉ-ARCHIEF EN ANNEKE JANSSEN/ANP

1983

DE LAATSTE BLADZIJDE

In deze rubriek elk weekeinde een portret van iemand die recent is overleden.

2022

Ze had groot vertrouwen in het talent van anderen

Mylène Verdurmen, oud-hoofd drama bij de AVROTROS en drijvende kracht achter onder meer *De Luizenmoeder*, had liefde voor de makers van goede tv.

Mylène Verdurmen (1966-2025) was iemand die je in de televisie- en filmwereld niet over het hoofd kon zien. Geestig, genereus met kennis en contacten en de drijvende kracht achter menig succes. „Zonder Mylène was er geen *Luizenmoeder* geweest", zegt scenarioschrijfster en actrice Ilse Warringa, die in die serie juf Ank speelde.

Samen met schrijver en regisseur Jan Albert de Weert heeft Warringa acht jaar lang in Hilversum geleurd met een tv-idee dat toen nog *Het Schoolplein* heette. „Toen we de eerste scripts aan Mylène voorlazen, moest ze heel hard lachen en zei: 'Doe geen concessies. *Go do*!' Mylène was onze grote stimulator."

„Mylène had een feilloos gevoel voor goede televisie. Plus een ontzettend goed gevoel voor wat scoort", zegt Eric van Stade, voormalig directeur van AVROTROS. Verdurmen werkte jarenlang bij die omroep. Na een korte carrière als mimespeler en actrice volgde zij een opleiding scenario schrijven en begon rond 2008 bij AVROTROS, waar ze na een paar jaar hoofd drama werd. „Mylène viel op. Durfde te zeggen wat ze vond, had voor ieder probleem altijd een oplossing, en ging door het vuur voor goeie ideeën", schetst Van Stade.

Verdurmen was weinig op kantoor. Ze had ruimte nodig om met makers te kletsen, mensen te ontmoeten en plannen af te tasten. „Ik moest altijd even zoeken waar ze uithing, en wat ze aan het doen was." Maar omdat ze scoorde - denk aan succesvolle series als *Het Gouden Uur, Flikken Maastricht*, *I.M.*, *Commando's* en de jongerenserie *Brugklas* - mopperde niemand. Verdurmen werkte keihard, regelde bijvoorbeeld externe financiers en internationale samenwerkingsverbanden als zij wilde dat een productie werd gemaakt en er in Nederland te weinig animo was. Ze bouwde een succesvolle drama-afdeling op.

„Na mijn stage vroeg Mylène mij als dramaturg", vertelt Ellen Dorrestein. „Ik mocht webdrama ontwikkelen, terwijl dat in 2017 nog nauwelijks werd gemaakt en ik nog best onervaren was. Mylène zei: 'Ga maar doen, schat. Dat kun jij wel'". Typisch Mylène, reageert Ilse Warringa. „Vrijheid en vertrouwen waren haar codewoorden." Scenarioschrijver en regisseur Michiel van Jaarsveld: „Mylène nodigde ons uit nadat zij ons voorstel voor *Het jaar van Fortuyn* had gelezen. We vonden het heel spannend en waren benieuwd wat ze zou zeggen. Maar ze zei niets, ze stond op en applaudisseerde. Daarna kwam ze met goede en bruikbare feedback. Maar eerst dat enthousiasme. Dat was echt vet."

Verdurmen had niets met ego's en bureaucratie. Dramaturg Dorrestein memoreert een mail waarin het team tot de orde wordt geroepen na gemopper in een WhatsApp-groep. Ze pakt haar laptop en leest voor: „Producenten zijn niet onze vijanden, maar onze lifeline. Ons ego is niks. Het gaat om de producties, dus *be nice*. We werken samen." Geëmotioneerd: „Die boodschap raakt mij nog steeds."

Piepklein dijkhuisje

Het verbindende en sociale heeft Verdurmen van haar vader. In Spaarndam, het Noord-Hollandse dorp waar zij opgroeide, was hij heel actief. Na zijn dood werd de sportzaal in het dorpscentrum naar hem vernoemd. „Hij was heel geëngageerd en kon heel erg genieten van mensen en gezelligheid, net als Mylène", zegt haar jongere zus Sandy. Ze groeiden op in een gezin met vier kinderen. Mylène en haar tweelingbroer Maurice waren nummer twee en drie. Broer Jim was de oudste. „En dan woonden ze met z'n allen in een piepklein dijkhuisje", zegt schoolvriendin Anka Draganski.

Moeder Greet was heel gelovig. Zij ging ieder weekeinde naar de Hersteld Apostolische Zendingskerk in Haarlem, waar vrouwen rokken en hoeden dragen.

> „Mylène zei niets, ze stond op en applaudisseerde"

Met haar niet-gelovige man had ze afgesproken dat de kinderen religieus werden opgevoed. Sandy: „Mijn zus was best recalcitrant. Toch ging ze lange tijd mee, al droeg ze dan bijvoorbeeld wel een broek onder haar rokje."

„Wij waren met heel andere dingen bezig", vertelt vriendin Dranganski. „In de derde klas van het atheneum besloten we te blijven zitten. In plaats van school volgden we punkbandjes als de Bizkids uit Velsen. We hingen met onze vriendengroep in het Haarlemse café Melkwoud en gingen naar het Alkmaarse poppodium Parkhof. Het was een wilde tijd." De twee vertrokken na hun eindexamen naar Amsterdam om te studeren. „Met z'n tweeën op een zolderkamertje. Ik koos voor archeologie en Mylène voor de theateropleiding aan de Hogeschool voor de Kunsten."

Verdurmen werkte tijdens haar studenten- en toneeltijd in Toscanini, een Italiaans restaurant in Amsterdam. Daar ontmoette ze de vader van haar oudste zoon, en later ook haar grote liefde Hans Kappetein. Met hem kreeg zij nog een zoon en een pleegzoon. Hans Kappetein: „Ik at vaak aan tafel nul, de plek voor vaste gasten. Ik vond haar heel erg leuk en raakte in stilte verliefd. Maar Mylène veroverde je niet zomaar. Ik heb daar een dik jaar nogal wat inspanningen voor moeten verrichten. Gelukkig kwam het allemaal goed. We waren 27 jaar samen."

Hij vertelt over vakanties in Toscane, haar leeslust („kilo's Murakami maar ook pulp fantasy"), haar tomeloze energie en enthousiasme. Omdat die laatste twee eigenschappen schuren met de stroperige besluitvorming bij de publieke omroep, stapte ze in 2021 over naar Videoland. „Als wij een genre of titel niet haalbaar voor een groot publiek vonden, kwam ze er in de volgende vergadering gewoon weer op terug", zegt zenderbaas Peter van der Vorst. „Mylène stond aan de kant van de makers. Dat vond ik mooi."

Na drie jaar bleek de commerciële wereld toch niet bij Verdurmen te passen. Te veel tijdsdruk en te weinig ruimte voor producties die slechts een klein publiek vinden. Ze besloot daarom over te stappen naar de onafhankelijke productiemaatschappij Submarine. Maar daar is ze nooit begonnen. In de zomer leek zij hersteld van keelkanker, maar tot ieders verbijstering bleek ze in oktober toch weer ziek.

■

Marloes Elings

Advertentie

Costa Rica by experience travel

De meerwaarde van reisadvies op maat

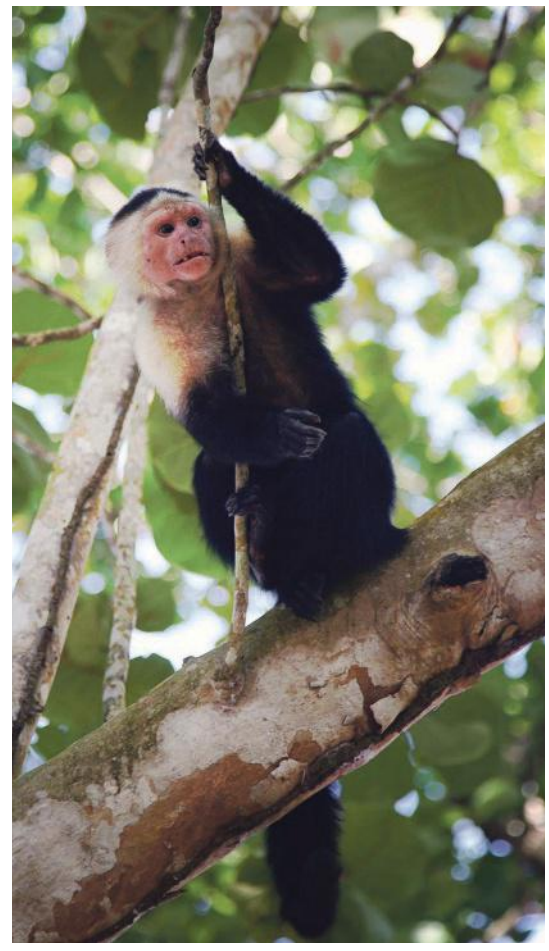

"Met het hele gezin op reis. Wat mij betreft zijn er maar weinig mooiere manieren om de onderlinge band te versterken en te investeren in gezinsgeluk. Het is echter ook een hele uitdaging, want we hebben het niet over een paar weekjes camperen in Zuid-Frankrijk. Nee, we wilden echt een rondreis maken met onze kids van 10 en 12. We speelden al een tijdje met dat idee, maar vonden ze voor een avontuurlijke rondreis nog net te jong. Wacht je echter te lang, dan loop je het risico dat je met twee starre pubers zit opgescheept. We besloten zodoende onze inmiddels vertrouwde reisspecialist Corine van ExperienceTravel in te schakelen. Ze kon een glimlach niet onderdrukken toen ik de kwestie aan haar voorlegde. "Veel gezinnen worstelen daarmee", stelt ze ons gerust. "Het is de kunst om vanuit gemeenschappelijke interesses en op basis van ieders wensen een optimale balans te creëren." Corine begon e.e.a. op te sommen: Avontuurlijk ingesteld, natuurmensen, gek op dieren, geen halve dagen in de auto...Ze wist genoeg. "In de ruim 20 jaar dat ik dit werk nu doe, heb ik nog nooit iemand teleurgesteld terug zien komen uit Costa Rica. Zéker gezinnen zijn er lyrisch over." Ze vertelde over haar eigen bevindingen en toonde een selectie van mogelijke resorts waar we zouden verblijven. Stuk voor stuk midden in de natuur gelegen en als leuke bijkomstigheid allemaal voorzien van een 'groen voetje', een soort keurmerk dat ExperienceTravel zelf is toe gaan kennen aan accommodaties die actief bijdragen aan bijvoorbeeld natuurbehoud, wilidlifeprojecten en lokale werkgelegenheid. Ook persoonlijk geluk is een pijler en dat is wat we met het hele gezin van de eerste tot de laatste minuut hebben mogen ervaren. Costa Rica openbaarde zich als een aaneenschakeling van natuurschoon met ronduit unieke dieren. Van luiaards en toekans tot brulapen en kikkertjes in alle kleuren van de regenboog. Per zipline zweefden we over de boomtoppen van het nevelwoud van Monteverde, raftend trotseerden we het wilde water van de kolkende rivieren en snorkelend voor de Costa Ricaanse westkust zwommen we met zeeschildpadden. Sinds we terug zijn is het kenmerkende levensmotto van Costa Rica met enige regelmaat te horen als we met het gezin iets te vieren hebben, Pura Vida!"

16 dagen
Familiereis Costa Rica

Reissuggestie va € 6.795 p.p.

ontdek meer →

"Vraag voor meer inspiratie het gratis ExperienceTravel reismagazine aan."

Corine den Hartog
ExperienceTravel reisspecialist

Wereldwijd persoonlijk reisadvies

Neem gerust contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Laren en Apeldoorn of bij u thuis (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

Bel 073-707 43 40

info@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl

experience travel

silverjet holidays culture

1% van de reissom gaat naar de ExperienceEarth Foundation.nl ten gunste van innovaties en natuurbeschermingsprojecten.

Advertentie

Meer informatie

ECONOMIE

nrc›
ZATERDAG 29 NOVEMBER &
ZONDAG 30 NOVEMBER
2025

FOTO SIMON LENSKENS

Pakjes, pakjes, pakjes

In Nederland worden 600 miljoen pakjes per jaar besteld. En in de laatste maand van het jaar bestellen we nog meer dan anders.

16/23

& VERDER

2/3

Kunstmatige intelligentie
Ineens liggen er drie plannen om Nederland mee te krijgen in de AI-race

11

Defensie
Wie krijgt voorrang op Europese satellieten? Musk of de ‘drone-muur’

12/15

Lesboek
Het belang van instituties voor de markt is immens. Dus is er nu een nieuw lesboek

BRONCODE

Welke ict-bedrijven moeten in ons digitale noodpakket?

Dat Solvinity werd overgenomen door een Amerikaans bedrijf, is een tegenvaller voor wie zich zorgen maakt om digitale soevereiniteit.

Economieredacteur **Marloes de Koning** schrijft over digitaal geld, digitale identiteit en privacy.

De overname van Solvinity drong vertraagd tot me door. Ik zag opwinding op socials, nadat het bedrijf verantwoordelijk voor de cruciale DigiD-dienst in Amerikaanse handen viel, maar sloeg niet direct aan. Het hielp daarbij niet dat ik niet precies wist wat het bedrijf doet en of ze echt een belangrijke schakel zijn in onze kritieke nationale digitale infrastructuur.

Daarover een dagje rondbellen bracht niet meteen opheldering. Het bedrijf zelf had het op dat moment vooral druk met pogingen afnemers gerust te stellen en liet terugbellen door een inderhaast ingehuurd communicatiebureau. Woordvoerders van de ministeries die klant zijn bij Solvinity kwamen en kwamen met weinig feiten. Bert Voorbraak, algemeen directeur bij uitvoeringsorganisatie Logius (die DigiD beheert), benadrukte deze week in een verklaring dat is 'opgeschaald' en dat 'uitgebreid onderzoek' wordt gedaan naar de mogelijke impact op dienstverlening, beveiliging en privacy. „Als de impactanalyse een onacceptabel risico laat zien, worden onmiddellijk passende maatregelen genomen." Wordt nog vervolgd dus.

Het interessantste wat ik leerde was dat er vorig jaar een poging was gedaan Solvinity terug in Nederlandse handen te krijgen. Terug, want het bedrijf is sinds 2014 voor zestig procent van buitenlandse eigenaren, een Brits private-equityfonds.

Dat was geen geheim. Ook niet dat private equity na een paar jaar met winst wil doorverkopen en Solvinity dus in de etalage stond. „Onze aandeelhouders zijn open geweest over het feit dat Solvinity te koop was en daarover zijn gesprekken gevoerd met diverse partijen", schreef de woordvoerder in reactie op mijn vragen daarover.

Dat belrondje was het begin van een kleine en niet-systematische inventarisatie. Die loopt nog en meedenken wordt zeer gewaardeerd. Mijn e-mailadres staat onderaan deze nieuwsbrief. Want als het erg is dat Solvinity van eigenaar verandert - overigens vlak nadat hetzelfde gebeurde met de beveiligde maildienst Zivver - op welke bedrijven moeten we dan nog meer letten de komende tijd?

In een leerzaam gesprek zei een kenner: „Elke overname op zichzelf is vanuit de ondernemer heel begrijpelijk. En het gaat steeds maar om een paar procentpunt van de markt. Maar samen zijn ze heel spannend, want langzamerhand raak je de *control points* en de rode knop kwijt." Hij legde het uit: „Helemaal soeverein zijn is onmogelijk. Je moet [als land, MdK] opletten dat je nog een paar niches over houdt waardoor je strategisch onmisbaar bent en kunt onderhandelen als dat nodig is. Je wilt kunnen zeggen: 'Ik heb ook een rode knop.'"

En zoals dat gaat als je vragen gaat stellen: je leert eerst vooral hoeveel je niet weet. Bijvoorbeeld aan welke bedrijven het runnen van de overheidsdatacenters is uitbesteed en wat ze daar precies doen. Bouwen ze alleen de muren en hekken en trekken ze de kabels? Of kopen ze ook de servers die daar draaien en beheren ze de software? En wat zegt dat? Zijn ze daarmee een cruciale schakel? In welke volgorde van 'belangrijkheid' moeten bijvoorbeeld deze namen worden gezien: KPN, Intermax, Leaseweb, NorthC, Conclusion, Fundaments, Schuberg Philis, Previder, Gapgemini, Pink Roccade, Equinix en Centric?

Tal van spelers hebben de 342 Nederlandse gemeenten geadviseerd en geassisteerd bij hun digitalisering. Ze zitten in die dikke tussenlaag van dienstverleners met invloed, maar zijn ze dan ook van cruciaal belang voor de veiligheid en toegankelijkheid van de data van Nederlandse burgers? Of zouden ze het noodpakket niet halen? En moeten we vooral constateren dat via die tussenlaag uiteindelijk alles in de cloud van Microsoft is komen te staan?

> *„Je wilt kunnen zeggen: 'Ik heb ook een rode knop'"*

Een nuttige bron in die context vind ik het Zwartboek Aanbestedingen op Mastodon. Valentijn Sessink publiceert daar links naar ict-aanbestedingen waarin om een merknaam wordt gevraagd. Dat mag namelijk niet, maar gebeurt wel en illustreert hoe het komt dat de Nederlandse afhankelijkheid van grote Amerikaanse cloudproviders blijft groeien.

Sessink signaleerde daar bijvoorbeeld in 2024 dat de gemeente Amsterdam in een aanbesteding om dienstverlening op Azure vroeg, de cloud van Microsoft. Dat leidde tot vragen in de gemeenteraad, maar niet tot een echte koerswijziging. Het bedrijf dat de Azure-dienstverlening uiteindelijk mocht gaan verlenen was het (Britse en straks Amerikaanse) Solvinity.

KUNSTMATIGE INTELLIGENTIE

Druk op politiek, helpt nationaal plan Nederland in de AI-race?

De techsector presenteerde deze week een reeks plannen met ideeën, waaronder een groot nationaal investeringsplan, hoe Nederland kan meedoen aan de ontwikkeling van kunstmatige intelligentie (AI). „In Nederland blinken we uit in niches."

Stijn Bronzwaer en **Daan van Lent**

AMSTERDAM

In de week dat in Nederland een reeks AI-plannen werden gepresenteerd, kwam ook de naam van Pim de Witte regelmatig voorbij. De 30-jarige Nijmegenaar is oprichter van Medal.tv, een platform waar gamers korte video's delen van hoe zij computerspellen spelen. Een goudmijn voor AI-bedrijven, die data nodig hebben om hun modellen mee te trainen.

Het Amerikaanse techbedrijf OpenAI bood naar verluidt een half miljard dollar op het platform, een bedrag dat De Witte zou hebben afgewezen. In plaats daarvan begon hij begin dit jaar zelf met een nieuwe start-up: General Intuition, dat de gamebeelden gebruikt om eigen AI-modellen te ontwikkelen. Hij haalde vorige maand 115 miljoen euro op, een uitzonderlijk hoge investering voor een onderneming van amper tien maanden oud.

De Witte woont in New York, maar zijn bedrijven staan geregistreerd in Nederland. De vraag is of dat zo blijft. Want Nederland heeft enorm veel AI-talent en een bloeiende start-upscène, maar ziet vaker dat bedrijven die echt willen groeien uitwijken naar het buitenland. In de tech-wereld wordt De Witte vaker als voorbeeld aangehaald als een AI-ondernemer die Nederland zal verlaten als politici niet snel in actie komen.

Deze week presenteerde de tech-sector een reeks plannen met ideeën over hoe Nederland mee kan doen in de ontwikkeling van kunstmatige intelligentie (AI). Dat begon maandag met een grootschalig nationaal investeringsplan van ruim vijftig ondernemers en wetenschappers onder leiding van ondernemer Jelle Prins en AI-wetenschapper Michiel Bakker. Volgens de groep wordt AI onvermijdelijk de motor van productiviteit, innovatie en concurrentiekracht in elke sector. Wil Nederland meedoen, is er onder meer een eigen AI-infrastructuur, een reeks nieuwe onderzoeksinstituten en soepelere regelgeving voor start-ups nodig.

„Zelf datacenters bouwen"

Later deze week kwam daar een plan bij van AIC4NL - een coalitie van tientallen organisaties - dat 5 miljard aan investeringen in AI voorstelde. De nationale techinvesteerder Invest-NL pleitte op zijn beurt voor gerichte investeringen waar Nederland binnen vijf jaar in kan uitblinken. Niet door een eigen ChatGPT te bouwen, maar door geld te steken in niches zoals energiezuinige chips of technologie die robots helpt om de fysieke wereld beter te begrijpen.

Voorop staat dat het in alle plannen gaat om besteding van miljarden euro's, die de overheid zelf maar gedeeltelijk zal kunnen opbrengen. In de adviezen wordt verwezen naar een rol voor de Nationale Investeringsbank, die zelf ook niet verder is dan de ideefase waar in Den Haag vooralsnog alleen maar over wordt gepraat. De gedachte is dat deze miljarden voor investeringen uit de private sector, zoals van pensioenfondsen, kan aantrekken voor bijvoorbeeld de benodigde investeringen in AI-infrastructuur.

Pim de Witte kreeg alle plannen mee, zo laat hij weten vanuit New York via WhatsApp. „Ik heb ze gelezen en ze zijn belangrijk", zegt hij. De Witte hoopt vooral dat Nederland de stap zet om zelf datacenters met AI-chips te bouwen, om zo eigen bedrijven een competetief voordeel te kunnen geven. „Als machines meer en meer beslissingen nemen moet je die zelf kunnen besturen", zegt hij. „Anders ben je geen soeverein land."

AI-staatssecretaris

Dat de plannen juist nu worden gepresenteerd is geen toeval. De tech-sector probeert via de voorstellen invloed uit te oefenen op een nieuw kabinet. Met succes: volgens Jelle Prins is zijn voorstel deze week aan de formatietafel besproken. „Ik heb begrepen dat het op de juiste niveaus bediscussieerd wordt", zegt hij daarover.

Prins en Bakker profiteren daarbij van hun band met demissionair minister van Economische Zaken Vincent Karremans, die zelf in 2011 een tech-bedrijf oprichtte (vacaturesite Magnet.me). Rond afgelopen zomer hadden Karremans en zijn ambtenaren meerdere ontmoetingen met het duo en vroeg Karremans aan Prins en Bakker om een AI-visie voor Nederland te schrijven. Karremans spreekt „de taal" van ondernemers, zegt Prins. „Hij begrijpt de urgentie en vroeg continu: hoe kunnen we dit nog sneller gedaan krijgen?"

Een van de voorstellen kreeg meteen bijval van Karremans: het aanstellen van een 'staatssecretaris voor AI', ondergebracht bij het ministerie van Economische Zaken. Wie de regie krijgt over de nationale AI-strategie wordt cruciaal voor de koers die Nederland inslaat. Vooralsnog lijkt Economische Zaken de meest logische plek, wat erop wijst dat de nadruk vooral zal liggen op economische kansen en investeringen.

Tegelijkertijd bestaat het risico dat thema's als risicobeheersing of bescherming van door AI getroffen beroepsgroepen onderbelicht blijven. Denk aan de muziek- en mediasector, die te maken hebben met AI-bedrijven die hun taalmodellen hebben gebouwd met behulp van auteursrechtelijk beschermd materiaal zonder dat daar altijd voor betaald wordt.

Werknemers aan het werk **in de Else Kooi cleanroom** van laboratoria op de TU Delft. Hier worden innovaties voor de chipindustrie onderzocht. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

Sinds anderhalf jaar is de discussie over AI in Europa compleet omgeslagen: van gesprek over meer regels en risico-beheersing, naar miljardenplannen voor AI-fabrieken en nieuwe ontwikkel-labs. Volgens Prins is er nu „momentum" voor grootschalige investeringen en moet Nederland dat vooral grijpen, zegt hij. Hij vreest voor een eenzijdige discussie over risico's. „Die kunnen we eindeloos voeren, tot we ook in de niches waar wij als Nederland nu uitblinken niet meer de sterkste zijn. Er is een *window* en die is langzaam aan aan het sluiten. Amerika wacht niet op ons tot wij weten of wij AI willen."

> Amerika wacht niet op ons tot wij weten of wij AI willen
>
> **Jelle Prins** ondernemer, mede-opsteller nationaal investeringsplan

Kritische reacties

Toch is niet iedereen overtuigd van de nieuwe koers. Prins vertelt dat hij op zijn plan naast veel enthousiaste reacties, ook een aantal „vrij agressieve berichten" binnenkreeg via sociale media. „Mensen die AI een hype vinden of zeggen: het is een stochastische papegaai (een apparaat dat toeval uitkraamt, ed), die niet te vertrouwen is. Ik dacht dat we dat punt wel een beetje voorbij waren."

Het klopt dat Nederlanders over het algemeen opvallend negatief zijn over kunstmatige intelligentie. Vorig jaar concludeerde de Autoriteit Persoonsgegevens dat slechts een op de drie Nederlanders vindt dat AI meer voordelen dan nadelen heeft. Ze vrezen het verlies van menselijke controle over machines of zijn angstig dat AI zal leiden tot massa-werkeloosheid. Daarmee zijn Nederlanders veel negatiever dan burgers uit andere landen.

Een van de deskundigen die zich zorgen maakt is internetpionier Marleen Stikker, directeur van Waag Future Lab. Het valt haar op hoe er ook deze week in de discussie over AI vooral vanuit economische kansen wordt geredeneerd en techbedrijven de politieke agenda bepalen. „Een Silicon Valley-dynamiek van *move fast and break things*. De tendens is: wij ondernemers weten het beter en geef ons nou in godsnaam maar zo veel mogelijk middelen", zegt Stikker. „We gaan in volle vaart vooruit met AI zonder dat we weten wat we aan het doen zijn."

Nederland zou het totaal anders moeten aanpakken, vindt Stikker. We zouden eerst met elkaar moeten bepalen wat we als samenleving wel en niet acceptabel vinden als het gaat over kunstmatige intelligentie, voordat we AI-bedrijven hun gang laten gaan. Ofwel: eerst regels, dan innovatie. En niet andersom.

„Publieke waarden worden door techbedrijven als een hinderlijke stoorzender gezien in plaats van een randvoorwaarde voor innovatie", zegt Stikker. „De basis van generatieve AI is taal, beeld, media. Het gaat over betekenis, relaties en semantiek. Laten we nu eerst samen bedenken hoe we onze taal en cultuur willen behouden. We willen toch niet dat allerlei belangrijke sectoren straks worden opgevroten door een AI-industrie?"

De vraag die volgens Stikker helemaal niet meer wordt gesteld: is meer kunstmatige intelligentie eigenlijk wel wenselijk? „Er wordt voetstoots vanuit gegaan dat dit onze toekomst is", aldus Stikker. „Ik zeg niet dat er geen nuttige toepassingen zijn van kunstmatige intelligentie. Maar we moeten de regie van onze toekomst niet uit handen geven."

Roep om actieve rol van de politiek

Hoe dan ook: het beroep op een meer actieve rol van de politiek groeit. En geheel los van de zorgen staan ook de schrijvers van de AI-plannen niet. Zo dringt AIC4NL aan op ontwikkeling van een faire AI-techindustrie die zich beweegt binnen alle Europese normen voor veiligheid in privacybescherming. En het Deltaplan van Prins en Bakker roept op om grip te houden op de AI-transitie en de samenleving weerbaar te maken.

In dat plan wordt zelfs gepleit voor een Nationaal AI Impact Instituut, dat doorlopend onderzoek moet doen en adviseren over de maatschappelijke, economische en veiligheidsgevolgen van AI. Ook willen de initiatiefnemers de instelling van een AI-Burgerberaad waarin „representatieve groepen burgers systematisch worden betrokken bij de voorbereiding van grote keuzes over AI".

Zo leggen de adviezen van alle experts nadrukkelijk een aantal belangrijke vragen bij de formerende partijen (CDA en D66) op tafel. Gaat Nederland nu echt geld vrijmaken om mee te doen in de AI-race? Laten ze de nauwelijks te stuiten technologische revolutie vooral over aan de markt? En in hoeverre gaat de nieuwe regering regie nemen over de ontwikkeling van AI in de Nederlandse samenleving en economie?

Drie AI-adviezen in één week

AI Deltaplan
Nationaal investeringsplan van wetenschappers en ondernemers in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, dat pleit voor investeringen van miljarden in energie-infrastructuur en rekenkracht in Nederland, in kennisontwikkeling en vergroting van aantrekkingskracht van Nederland voor AI-bedrijven. Tevens pleit dit advies voor onderwijs om Nederlanders beter vertrouwd te maken met AI en voor oprichting van burgerberaden om de maatschappelijke betrokkenheid te vergroten.

Pleidooi van AI Coalitie voor Nederland (AIC4NL):
Bedrijven en organisaties actief met AI dringen aan op investering van minimaal 5 miljard euro in komende vijf jaar in bouwen van eigen veilige en betrouwbare Nederlandse infrastructuur voor data en AI-rekencapaciteit, in het opbouwen van een Fair Tech AI-industrie die Amerikaanse en Chinese invloed terugdringt en in het versnellen van de AI-transitie bij strategische bedrijven en de overheid.

Onderzoek Invest -NL:
Onderzoek waarin wordt aangedrongen op gerichte investeringen in jonge AI-bedrijven. Nederland moet daarbij niet inzetten op een eigen AI-taalmodel, maar uitgaan van waar Nederlandse wetenschap en bedrijven zich nog in kunnen onderscheiden. Volgens het onderzoek vooral door de koppeling van fysieke technologie als nieuwe generatie chips en sensoren aan AI.

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

ACHTERGROND **KOSTENBESPARINGEN**

Zware jaren dreigen voor personeel nu banken duizenden banen schrappen

Bij ABN Amro verdwijnt een op de vijf banen, bij ASN een kwart. Allemaal voor de aandeelhouder - ook als dat de staat is.

Eva Smal

AMSTERDAM

ABN Amro schrapt komende jaren 4.200 banen, naast de duizend arbeidsplaatsen die dit jaar al zijn gesneuveld. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

Komende jaren stromen er duizenden voormalige bankmedewerkers de arbeidsmarkt op.

ABN Amro kondigde dinsdag aan dat er de komende drie jaar nog eens 4.200 banen worden geschrapt, naast de duizend al eerder dit jaar. Dat betekent dat in 2028 een op de vijf banen bij de bank is verdwenen.

ASN, tot voor kort ook actief als SNS Bank, BLG Wonen en Regiobank, schrapt volgend jaar 850 tot 950 arbeidsplaatsen. Dat is een kwart van het huidige personeelsbestand. Terwijl er dit jaar al 750 banen bij de staatsbank waren verdwenen.

De Nederlandsche Bank maakte eerder ook bekend functies te schrappen - hoeveel is nog niet bekend maar enkele honderden is geen rare gok. De centrale bank wil 10 procent op de kosten besparen, en dat gaat ten koste van ondersteunend personeel. En dan was er nog nieuws eind oktober dat ING tot eind volgend jaar 950 functies schrapt. Waarom wordt er zo hard ingegrepen?

De ingrepen bij de retailbanken zijn niet om economische tegenwind te doorstaan - de banken hebben door prima verdiensten afgelopen jaren voldoende vet op de botten. De stroppenpotten, om eventuele verliezen op slechte leningen op te vangen, zijn afgelopen tijd ook niet bijzonder extra gevuld. Nee, alle banken lijken zo vooral een kam door hun haar te willen halen om beter voor de dag te komen bij de aandeelhouders. Waarom vinden de banken dat zo nodig?

Bij ASN en DNB is die aandeelhouder de Nederlandse staat. DNB maakte door gestegen rente en meer toezichtstaken afgelopen jaar verlies. Nu heeft de bank reserves, maar bij aanhoudende verliezen zou de rekening bij de staatskas terecht kunnen komen. Aangezien financiële instellingen al met recht klaagden over de hoge toezichtbijdragen, is kostenbesparing dan de enige mogelijkheid om in te grijpen.

De Nederlandsche Bank draait verlies en gaat ook functies schrappen

---

ASN Bank is sinds 2013 in staatshanden, toen SNS Reaal werd genationaliseerd. Al die jaren werd de bank onvoldoende klaar geacht om zelfstandig een bestaan op te bouwen. De huidige ingrepen, waaronder naast het banenverlies het schrappen van veel merken, moeten de bank klaarstomen voor verkoop of een beursgang over een paar jaar - ook al is er overigens al meerdere keren in de Tweede Kamer een meerderheid geweest om de bank in de staatshanden te houden.

Hoge beurskoersen

De beursgenoteerde ABN Amro en ING waren afgelopen jaren juist al flink in trek bij de aandeelhouders. ABN steeg tot nu toe dit jaar met 95 procent op de beurs, na een aantal jaren dat de bank achterliep op Europese concurrenten. ING pluste sinds Nieuwjaarsdag van dit jaar meer dan 60 procent.

Net zoals alle banken hebben de twee afgelopen jaren geprofiteerd van de snel verhoogde rente van de Europese Centrale Bank. Een een groot deel van daarmee behaalde winsten zijn doorgespeeld naar de aandeelhouders in de vorm van dividend en aandeleninkoopprogramma's - met de hogere koersen als beloning tot gevolg.

Beide banken willen die koersen echter graag zo houden of verder omhoog krijgen. Als bescherming tegen overnames - toen de koers van ABN veel lager was, werd meermaals openlijk gesproken over avances van andere banken. En om wellicht zelf beter groei of een overname te kunnen financieren - zo wordt menig deal bekostigd met eigen aandelen.

Dan helpt het niet dat de verwachting is dat die rentewinsten komende tijd afnemen. En dus zijn banken op zoek naar andere manieren om de winsten en dus winstuitkeringen hoog te houden.

Alle banken zetten in op groei van de inkomsten, maar gezien de verzadigde bankenwereld is de vraag of alle banken dat ook lukt.

En dus wordt ook naar de kostenkant gekeken. Kunnen we voor elke euro die we verdienen, minder uitgaven doen? Dan blijft er ook meer winst over - of meer geld om te investeren in groei. Banken willen het liefst 55 cent of minder uitgeven, maar ze zitten daar vaak boven.

Aandeelhouders profiteren fors van schrappen banen

Koers ING en ABN Amro

Koersindex (31 dec 2024 = 0%)

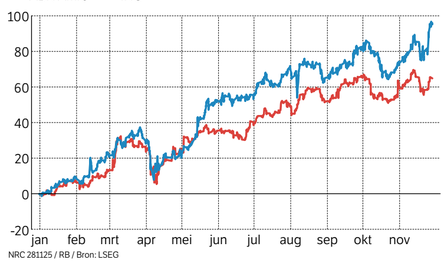

NRC 281125 / RB / Bron: LSEG

En kosten zitten voor een belangrijk deel in personeel. De banken geloven bovendien dat met verdere digitalisering de productiviteit van blijvend personeel omhoog kan, zodat in ieder geval minstens hetzelfde werk met minder personeel kan worden gedaan.

En bij slimme inzet van kunstmatige intelligentie, misschien zelfs meer. Bij bijvoorbeeld ABN Amro lopen meer dan honderd projecten om op verschillende plekken AI toe te passen, bij ING werd de opkomst van AI zelfs expliciet genoemd als reden voor de banenreductie.

Wat de aandeelhouder vindt van de ingrepen bij ASN en DNB, kunnen we nergens aan aflezen. Bij ABN en ING kunnen we dat wel: aan de beurskoers. Beide staan op de hoogste stand in jaren, ABN Amro met meer dan 29 euro zelfs op de hoogste stand sinds de herintroductie op de beurs tien jaar geleden. Dat is overigens ook zeer gunstig voor de staatkas: de staat is momenteel haar nog resterende aandeel van 30,5 procent aan het afbouwen naar 20 procent.

Zwarte cijfers dus op de beurs, maar zware jaren voor de bankmedewerkers. De banken hebben goede sociale plannen, personeel krijgt de tijd en eventueel opleidingsbudget om van 'baan naar baan' te gaan. Maar nieuw werken zoeken is niet per se makkelijk, ook al staan er enorm veel vacatures open. Die baankansen liggen namelijk vaak in andere sectoren, waar niet per se de vaardigheden van een bankmedewerker voor worden gevraagd. In een sector als de zorg zijn bovendien de lonen veel lager dan in de bancaire sector.

En als er al een vacature open staat die wel past, zijn er met jou duizenden collega's met dezelfde kennis en kunde.

Advertentie

Volvo EX30 vanaf € 34.995 (consumentenadviesprijs) of € 33.895 (fiscale waarde). Wijzigingen voorbehouden. Raadpleeg voor meer informatie de verkoopvoorwaarden op www.volvocars.nl. WLTP gecombineerd verbruik: 0 l/100 km (18,7 – 17,0 kWh/100 km), gem. CO_2-uitstoot resp. 0 g/km. Getoonde afbeelding Volvo EX30 Europa vanaf € 36.995.

Advertentie

Eenzaamheid kent geen grenzen

VINA: ‘DOOR MIJN ZIEKTE VOEL IK ME VAAK EENZAAM’

Eenzaamheid is overal – zeker ook in Nederland waar de donkere dagen dat extra voelbaar maken. Maar eenzaamheid kent vele gezichten. Voor mensen met lepra ontstaat het vaak door verstoting. Vina (19) uit Indonesië raakte zo haar sociale contacten en toekomstperspectief kwijt. Maar dankzij behandeling en steun van de Leprastichting vindt ze stukje bij beetje haar leven terug.

Vina had net haar middelbare school afgerond en droomde van een toekomst als secretaresse, toen plotseling rode knobbeltjes en vlekken op haar huid verschenen. Eerst in haar gezicht, daarna op haar armen en benen. Soms zwollen haar benen zo op dat ze nauwelijks kon lopen. In de bloei van haar jeugd, vol plannen en zich bewust van haar uiterlijk, wist Vina zich geen raad met de veranderingen. Ze had het gevoel dat iedereen haar vermeed en naar haar huid staarde, waardoor haar onzekerheid alleen maar toenam.

Van een vrolijk en opgewekt meisje veranderde Vina in iemand die zich eenzaam en afgewezen voelde. Niet alleen door vreemden, maar ook door de mensen die haar het meest dierbaar waren. „Ik moest mijn verdriet en teleurstelling helemaal alleen dragen en voelde me zó in de war,” vertelt ze. „Dus sloot ik mezelf op in mijn kamer. Ik vroeg mezelf af waarom ik op deze leeftijd aan zo’n ziekte moest lijden. Ik voelde me hopeloos.”

ONWETENDHEID ALS GROOTSTE VIJAND

Lepra is een van de oudste ziekten ter wereld en brengt vaak diepe eenzaamheid met zich mee. Vina’s ervaring is helaas herkenbaar voor velen. Mensen met lepra worden niet alleen gemeden vanwege zichtbare symptomen, zoals aangetaste ledematen, maar vooral door angst en onwetendheid over besmettelijkheid en verspreiding. „Het voelde alsof ik er niet meer bij hoorde,” zegt Vina. „Mijn familie hield afstand, mijn vrienden durfden me niet te bezoeken. Ik was totaal geïsoleerd.” Deze sociale uitsluiting versterkt de psychische tol: schaamte, angst en depressie stapelen zich op, waardoor patiënten zich steeds verder terugtrekken uit hun omgeving. In gemeenschappen waar lepra nog voorkomt, leidt dit tot een vicieuze cirkel van stigma en isolement, die even destructief is als de schade die de bacterie aanricht.

TIJDIGE BEHANDELING REDT LEVENS

Wat Vina niet wist, is dat lepra goed te behandelen is en dat een vroege diagnose cruciaal is. Veel mensen herkennen de symptomen niet, weten niet dat de ziekte besmettelijk is of durven zich niet te melden uit angst voor stigma. De gevolgen zijn groot: wie te laat wordt behandeld, kan blijvende lichamelijke beperkingen oplopen, zoals verlammingen of misvormingen van handen en voeten. Toch is er ook goed nieuws. Met een kuur van zes tot twaalf maanden kunnen patiënten volledig herstellen, mits ze de behandeling volledig afmaken. Veel mensen haken voortijdig af omdat ze niet direct verbeteringen zien. Vina zette wel door. Het medicijn werkte, maar nog belangrijker: ze begon weer te geloven dat ze erbij hoort. Tegelijkertijd beschermen preventieve behandelingen ook haar familie en omgeving, waardoor de keten van besmetting wordt doorbroken.

VAN EENZAAMHEID NAAR VERBINDING

Door medische zorg te combineren met voorlichting en sociale ondersteuning, pakt de Leprastichting niet alleen de ziekte aan, maar ook het stigma eromheen. Dankzij deze integrale aanpak kan Vina haar leven langzaam hervatten. Stap voor stap krijgt ze haar zelfvertrouwen terug en leert ze opnieuw verbinding te maken met de mensen om haar heen. „Ik hoop dat mijn lichaam snel helemaal beter wordt. Ik wil weer gaan werken, mijn dromen nastreven en uit deze moeilijke situatie komen,” zegt ze vastberaden. „Ik wil weer normaal met mijn vrienden kunnen omgaan en mijn situatie accepteren. Mijn droom is om secretaresse te worden, zodat ik mijn eigen geld kan verdienen en veel naar het buitenland kan reizen.”

EEN LEPRAVRIJE TOEKOMST

Het verhaal van Vina illustreert de transformerende kracht van tijdige interventie. Lepra is geen onvermijdelijk lot; het is een beheersbare aandoening die met de juiste zorg volledig kan worden uitgebannen. Door medische behandeling te combineren met sociale rehabilitatie, herstellen patiënten niet alleen lichamelijk, maar ook mentaal en sociaal. Ze krijgen de kans om weer volwaardig deel te nemen aan hun gemeenschap, naar school te gaan, werk te vinden en relaties op te bouwen. Dit voorkomt nieuw leed en doorbreekt generaties van stigma. In landen als Indonesië, waar lepra nog endemisch is, laten dergelijke successen zien dat een lepravrije toekomst binnen handbereik ligt – mits we blijven investeren in preventie.

EEN WERELD ZONDER LEPRA. HET MOET. EN HET KAN.

De Leprastichting werkt aan een wereld zonder lepra in 2040. Een wereld waarin niemand meer hoeft te leven met lepra of de ernstige lichamelijke en psychische gevolgen daarvan. Lepra berooft dagelijks honderden mensen van hun toekomst. Ze worden verstoten door hun omgeving, zelfs door hun eigen familie, en raken geïsoleerd. Hartverscheurend en onnodig, want lepra is te genezen én te voorkomen.

LEPRA STICHTING

SAMEN TEGEN EENZAAMHEID. SAMEN TEGEN LEPRA.

Het verhaal van Vina laat zien dat er hoop is. Lepra is te behandelen, te voorkomen én te overwinnen. Dankzij steun van donateurs werkt de Leprastichting toe naar een wereld zonder lepra in 2040. Het streven is om 50.000 mensen te helpen in deze donkere dagen.

WAAROM DONEREN HELPT

Deze resultaten zijn bereikt in 2024:

13.041 nieuwe leprapatiënten werden opgespoord en behandeld.

384.879 naaste contacten van leprapatiënten werden preventief behandeld.

6.031 gezondheidswerkers kregen voorlichting over lepra en zijn getraind op het voorkomen van handicaps en discriminatie.

Voor **24 euro** bescherm je al een gezin van **4 personen** tegen lepra.

Voor **50 euro** kunnen we één persoon die is getroffen door lepra behandelen en genezen.

En voor **120 euro** bescherm je **20 naaste contacten** van een persoon die is getroffen door lepra.

HELP OOK MEE

Of ga naar:
leprastichting.nl/doneertegeneenzaamheid/

Deze advertentie is gemaakt voor de adverteerder, die de inhoud heeft goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

WONINGMARKT

Een goede week voor woningbeleggers

Op de twee belangrijkste politieke knelpunten voor beleggers was er na maanden stilstand deze week volop beweging.

Sjoerd Klumpenaar

AMSTERDAM

Het is pas eind november, maar voor particuliere woningbeleggers was het alsof Pakjesavond en Kerst in dezelfde week vielen. Na maanden van stilstand kwam er eind deze week ineens volop beweging op de twee grootste thema’s die verhuurders dwarszitten, en die ervoor zorgen dat zij massaal hun huurwoningen verkopen.

Als eerste ging de Tweede Kamer woensdag alsnog in op een uitnodiging van demissionair minister Mona Keijzer (Volkshuisvesting, BBB) om in debat te gaan over eventuele versoepelingen van de Wet betaalbare huur.

Deze huurwet, opgesteld door Keijzers voorganger Hugo de Jonge (CDA) en van kracht sinds 2024, regelt huurprijsregulering voor een groot aantal middenhuurwoningen die voorheen in de vrije sector vielen. Aan de hand van een woningwaarderingsstelsel geldt er een huurplafond.

Particuliere verhuurders verzetten zich volop tegen de wet, die hun rendementen aantast. De sector voorspelde De Jonge een massale verkoopgolf van huurwoningen. Maar volgens De Jonge was het geen probleem als woningen die vóór 2022 waren opgekocht voor de verhuur, nu weer terug zouden vloeien naar de koopmarkt.

Mona Keijzer deed als minister dit voorjaar een poging de wet af te zwakken. Keijzer wilde onder meer de woz-waarde van woningen zwaarder laten meewegen, wat huurwoningen in steden flink duurder zou maken.

De oude Kamer zette Keijzer de voet dwars; de minister moest haar plannen maar als wetsvoorstel voorleggen. Keijzer stuurde daarop een Kamerbrief terug, die in feite de boodschap had: „Weet u dit zeker? Kunnen we er niet over praten?”

Op deze uitnodiging ging de Kamer woensdag alsnog in. Op 21 januari vindt er een debat plaats, waar Keijzer hoopt te horen hoe ze de zorgen van de Kamer kan verminderen. Er is dus weer een opening; de verhuurderslobby zal alles uit de kast halen om de nieuwe Kamerleden te overtuigen.

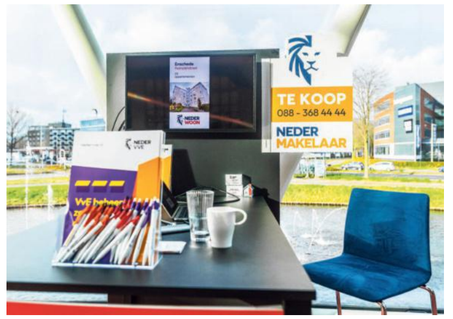

FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

Streep door verhoging ‘box 3’

De grootste overwinning voor particuliere woningbeleggers was donderdag, bij de behandeling van het belastingplan 2026. De stemming was het laatste moment om iets te doen aan een paar impopulaire lastenverzwaringen die klaarstonden voor 2026.

Een van de maatregelen is de hogere belastingdruk voor spaarders en beleggers tot 2028 in box 3, waarin onder meer beleggingen worden belast. Vanaf volgend jaar stond er voor hen een lastenverzwaring van 2,55 miljard euro op het programma.

Met name kleinere particuliere beleggers voelden dit als aanslag op hun rendement. Velen gaven de laatste tijd ‘box 3’ als reden om hun huurwoningen op de koopmarkt aan te bieden.

Hoe hard de particuliere huursector krimpt, bleek donderdag bij de publicatie van Kadastercijfers over de particuliere huurmarkt. In de afgelopen twee jaar kromp die met 11 procent of 35.000 huurwoningen, met name in de vier grote steden waar huurwoningen al schaars waren.

Met deze aantallen in het achterhoofd stemde een Kamermeerderheid in met een voorstel van ChristenUnie-Kamerlid Pieter Grinwis om de verhoging van de box-3-belasting te schrappen, en dat geld op te halen door een belastingvoordeel voor ongeveer een miljoen huizenbezitters met zeer kleine hypotheekschulden versneld af te bouwen.

Zo kan het snel gaan: was het vorige week tijdens het ledencongres van belangenvereniging Vastgoed Belang nog somberheid troef , nu gaan particuliere verhuurders toch ineens met een goed gevoel richting het einde van het jaar. „Vanavond een bescheiden feestje en morgen weer door!” jubelde directeur Edward Touw op LinkedIn.

Advertentie

Net haar huis verkocht. Met een leuke overwaarde. Duh. Sindsdien heeft ze het gevoel dat de ton tegen haar fluistert. ‘Doe iets met mij. Alsjeblieft. Ik verveel me.’ Haar personal trainer zweert bij crypto. Duitse staatsobligaties, zegt de buurman. Met BNR Nieuwsradio op de achtergrond spelt ze het FD van voor tot achter. Ga weg stemmetje, ga weg.

Nergens voor nodig, die onrust.

Beleg lekker bij BridgeFund.
Daar wordt jouw geld gespreid over 9.500+ Nederlandse mkb’ers.
Dat is super defensief voor wie van zeker houdt.
Krijg je een vaste jaarrente voor tot wel 5,75%.
Maandelijks uitgekeerd.
Lekker hoor.

Dus hup, naar bridgefund.nl/beleggen.

Vaste rente tot 5,75%
- Spreiding over 9.500+ mkb-bedrijven
- Optie voor maandelijkse rente-uitkering.

BRIDGE FUND
Make money smile

PLUIMVEESECTOR

Kippenboeren zitten klem door vogelgriep en stikstof. Hoe verder?

Kippenboeren produceren 1 miljard eieren minder, terwijl de vraag naar ei groeit. Een nieuw vaccin tegen vogelgriep biedt hoop.

Frederiek Weeda

Een doos eieren is duur op het moment - dertig procent duurder dan begin 2023. Eén reden is dat dit jaar bijna 10 procent van de pluimveehouders het bedrijf opdoekte en zich aanmeldde voor de uitkoopregeling van het Rijk, om de stikstofuitstoot te verminderen. Daarmee zijn in één jaar 1 miljard eieren verdwenen van de ongeveer 10 miljard die Nederland elk jaar produceerde. „Dan gaat de prijs omhoog", zegt Kees de Jong, voorzitter van de Vakgroep Pluimveehouderij van belangenbehartiger LTO.

Want de vraag naar ei groeit, vertelt hij. Het ei wordt gezien als een goedkoop en eiwitrijk alternatief voor vlees. Niet alleen in Nederland maar overal. Tweederde van de Nederlandse eieren wordt buiten Nederland opgegeten, vooral in Duitsland. Van veel eieren wordt ei-product gemaakt. Dan wordt het ei gesplitst in wit en geel - het geel naar het ene land en het wit naar het andere - bijvoorbeeld waar veel eiwitshakes worden gemaakt.

Het is een grote markt. In de verkoop van Nederlandse eieren gaat een ruime miljard euro om en in de verkoop van Nederlandse kuikens twee tot drie miljard euro. De Jong was zelf pluimveehouder tot negen jaar geleden toen een grote brand zijn bedrijf verwoestte. Een paar jaar later ging hij bij LTO werken.

Maar er is ook een actuele reden voor het duurdere ei: de vogelgriep rukt op. Bij kippen op de Veluwe, in Overijssel, Zeeland en Limburg is het virus afgelopen weken geconstateerd. Ook diverse bedrijven met leghennen zijn geruimd, dat moet omdat ze anders alsnog aan het virus zouden sterven. Er zullen waarschijnlijk meer ruimingen volgen. De Jong: „Er is een enorme golf gaande, afkomstig van besmette wilde vogels, voornamelijk watervogels."

Ophokplicht

De besmettingen gaan nadrukkelijk niét van pluimveebedrijf naar pluimveebedrijf, zegt Mieke Matthijs docent en onderzoeker in de veterinaire pluimveewetenschap (Universiteit Utrecht). „De Nederlandse veehouders werken sinds de eerste grote vogelgriepuitbraak in 2003 heel hygiënisch. Ze kleden zich om en douchen in veel gevallen voor ze de pluimveebedrijven ingaan. En nu geldt, sinds enkele weken, overal een ophokplicht. Dus de kippen zitten binnen zodat ze niet besmet worden van buiten." Toch is dat gebeurd, bij zeker vijftien commerciële pluimveehouders en enkele hobbykippenboeren. „Dat komt onder andere doordat wilde vogels 's nachts op het erf of ergens in een dak zitten, en dan kan een muis of rat het virus binnen verspreiden. Het is heel besmettelijk", aldus Matthijs.

Waarom zijn er meer besmettingen in Nederland dan in België of Duitsland? Omdat Nederland relatief veel open water heeft, zegt Matthijs. Sloten bij de veehouderijen, rivieren en kanalen. Daar leven watervogels die het virus nu verspreiden. Maar waarom er dit najaar weer zo'n heftige virus-variant is, dat weet niemand precies. Er bestaat sinds een jaar een effectief vaccin tegen het vogelgriepvirus, dat zowel de kip beschermt voor ziekte als ervoor zorgt dat de kip het virus niet verder verspreidt. Het vaccin is goedgekeurd door medicijnautoriteit EMA. Er is op dit moment één pluimveehouderij, van de 1.800 in Nederland, die zijn kippen heeft gevaccineerd. Dat is dan ook een proef, vertelt De Jong van LTO. „Een zeer hoopgevende maar ingewikkelde."

Nieuw vaccin

Dat zit zo: „We moeten heel transparant werken en aantonen dat het vaccin geen gevolgen heeft voor de volksgezondheid. Want desinformatie is overal aanwezig en de consument moet dus overtuigd worden dat eieren van een gevaccineerde kip geen probleem zijn." Alle eieren van dat ene bedrijf worden voorlopig alleen verkocht in Nederland.

Om producten van kippen en eieren te exporteren, was tot voor kort een 'niet-gevaccineerd'-verklaring nodig. Dat kwam voort uit wereldwijd beleid dat dieren met vogelgriep geruimd moesten worden. En dát kwam weer voort uit de zorg dat het vaccin wél de kip beschermde voor ziekte maar niét verhinderde dat de kip het virus verspreidt.

> Een muis of een rat kan het vogelgriepvirus binnen verspreiden
>
> **Mieke Matthijs** Universiteit Utrecht

Nu de EMA het nieuwe vaccin - dat ook het doorgeven van het virus verhindert - heeft goedgekeurd ligt de weg open om op termijn over te gaan op vaccinatie. Maar het wantrouwen bij een kleine vocale groep consumenten tegen vaccins is sinds de coronapandemie nog steeds aanwezig in sommige landen en daarom, zegt De Jong, willen de Nederlandse pluimveehouders zorgvuldig iedereen overtuigen dat het vaccin veilig is. „Ook al weten ze dat zelf al lang." Je wilt niet, zegt hij, dat in andere landen eieren op de markt worden gebracht van kippen die 'ongevaccineerd' zijn, als een soort keurmerk. Overigens krijgen alle kippen die eieren leggen al tientallen jaren andere vaccinaties voordat ze volwassen zijn en eieren gaan leggen.

Consument moet omslag maken

Omdat consumenten wereldwijd een „omslag" moeten maken naar een denkwijze dat vogelgriep via vaccinatie kan worden ingeperkt, zegt De Jong, moeten pluimveehouders voorzichtig handelen. Dat is de reden waarom vooralsnog bij één bedrijf, in Nederland, het proces is begonnen. De Jong heeft er vertrouwen in dat buitenlandse afnemers op termijn wel degelijk zullen meegaan in het vaccineren van de pluimeestapel. „We zien nu al interesse uit andere landen, zoals de Verenigde Staten, de VK en Japan, in hoe wij het nu aanpakken."

Eieren in de supermarkt zijn in twee jaar tijd 30 procent duurder geworden. FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

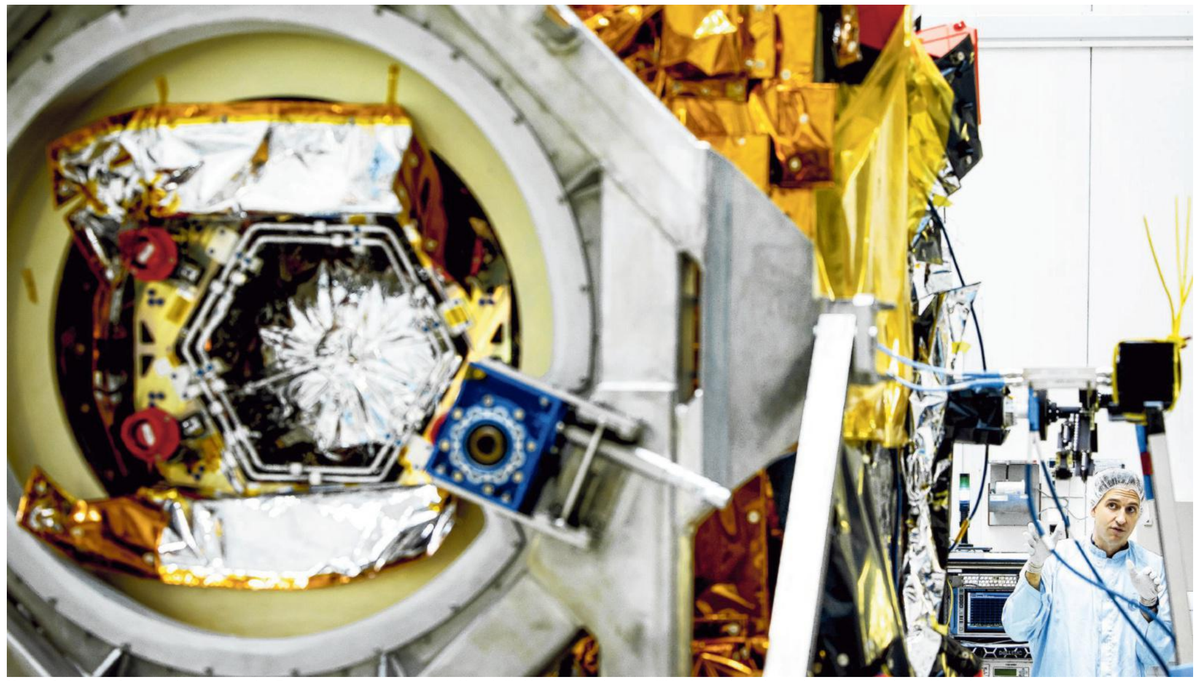

Hera-ruimtevaartuig in een cleanroom van het Europese ruimtevaartcentrum in Noordwijk. Met Hera worden mogelijkheden onderzocht om de aarde tegen planetoïden te beschermen. FOTO KOEN VAN WEEL/ANP

RUIMTEVAARTORGANISATIE ESA

Extra geld voor ESA. 'Voor Nederland belangrijk dat we op niveau betalen'

Onder dreiging dat het testcentrum verhuist uit Noordwijk komt er meer geld voor ESA.

Bruno van Wayenburg

AMSTERDAM

Josef Aschbachers dreigementen lijken te hebben gewerkt. In de aanloop naar de ministersconferentie, de driejaarlijkse bijeenkomst van de lidstaten van de Europese ruimtevaartorganisatie ESA, had de directeur Nederland duidelijk laten weten dat de voorgestelde bijdrage van 343 miljoen te laag was.

„Dit bedrag zit ver onder wat ik ik beschouw als passend voor Nederland", zei Aschbacher in een interview met *NRC*. Delen van ESTEC, het grote ESA-testcentrum in Noordwijk, zouden wel eens kunnen verhuizen naar minder gierige ESA-lidstaten, nog los van de contracten die de Nederlandse ruimtevaartindustrie zou mislopen.

En zie, op woensdag, de eerste dag van de grote geld-verdeel-vergadering in Bremen, kondigde minister Vincent Karremans (VVD) van Economische Zaken aan nog eens 109 miljoen extra vrij te maken. Daarmee komt de Nederlandse ESA-bijdrage op 453 miljoen euro voor de komende drie jaar (2026-2028).

Misschien hielp het daarbij dat de Nederlandse ruimtevaartsector een collectieve brandbrief had geschreven. Of dat ESA vorige week een investering aankondigde in een nieuw gebouw bij het astronautencentrum in Keulen, bedoeld voor personeel dat nu nog bij ESTEC werkt.

„Voor Nederland is het heel belangrijk dat we op niveau meebetalen", zegt een opgeluchte Joost Carpaij van het Netherlands Space Office, die Nederland in Bremen vertegenwoordigde. „Dat helpt niet alleen de Nederlandse industrie en het uitvoeren van de Nederlandse ruimtevaartagenda, maar het maakt Europa ook beter, veiliger en slimmer voorbereid op de toekomst." Maar is het genoeg om ESTEC te redden? „Ja", verwacht Carpaij.

Op het totaal van Europese ruimtevaartuitgaven waren de extra miljoenen overigens maar een schijntje. ESA haalde in Bremen toezeggingen van Europese ministers op ter waarde van 22,1 miljard euro, een groei van 32 procent ten opzichte van de vorige begroting in 2022 (17 procent gecorrigeerd voor inflatie). „Een geweldig succes voor Europa", juichte Aschbacher na afloop.

Ruimtevaartgrootmacht Duitsland betaalt 5,167 miljard, een verhoging van 45 procent (gecorrigeerd voor inflatie). Het land mag dan ook de eerste Europese astronaut leveren die met het Artemis-maanprogramma naar de maan reist (al zal deze Duitser alleen een baantje om de maan maken, en er niet landen). De twee andere Europese ruimtevaartreuzen, Frankrijk en Italië, zeggen respectievelijk 3,499 en 3,462 miljard euro toe, stijgingen van 15 en 13 procent.

Superstijger Polen verviervoudigde zijn bijdrage naar 731 miljoen euro, in ruil voor de vestiging van een Pools ruimtevaartcentrum voor veiligheid en *dual use*-ruimtevaarttechnologie. Dat is ruimtevaarttechnologie die voor zowel civiele als militaire toepassingen gebruikt kan worden: satellieten voor aardobservatie (satellietfoto's), voor communicatie en voor jamming-bestendige navigatie.

> De Nederlandse ruimtevaartsector had een collectieve brandbrief geschreven

Daarmee voelt Polen de ruimtevaart-tijdgeest goed aan. „De nadruk lag tijdens de conferentie op Europese autonomie en veiligheid", zegt Carpaij.

Met autonomie wordt bijvoorbeeld bedoeld dat Europa zijn eigen raketten en satellietnetwerken ontwikkelt. Zo is er de European Launcher Challenge, met subsidies voor Europese bedrijven die een kleine commerciële raket ontwikkelen om snel en goedkoop lichte satellieten te lanceren. De eerste lanceringen, vanuit Noorwegen en Schotland, staan volgend jaar gepland.

Defensietoepassingen

Voor het eerst heeft ESA, in 1975 opgericht voor puur civiele en vredelievende ruimtevaart, een mandaat gekregen om te werken aan defensietoepassingen. Het netwerk van communicatiesatellieten IRIS², nog grotendeels op de tekentafel, moet Europa minder afhankelijk maken van Starlink. Expliciet defensie-gerelateerd is ook het programma ERS (European Resilicence from Space), een constellatie van aardobservatiesatellieten die snel gedetailleerde satellietbeelden kunnen leveren, bijvoorbeeld bij rampen en ongelukken, maar ook voor militaire toepassingen. Lidstaten zegden meer financiering toe voor deze programma's dan ESA gevraagd had.

Dat was juist niet het geval voor het Human en Robotic Exploration-programma, waaronder astronauten vallen. „Dat heeft te maken met onzekerheid over de samenwerking met NASA en het vervolg op het ISS", zegt Carpaij. Het internationaal ruimtestation ISS, waar nu nog zeven astronauten wonen, stopt in 2030, en het vervolg daarop is onduidelijk. Ook de langere termijn van het Artemis-maanprogramma, de NASA-ESA-samenwerking die weer astronauten naar de maan moet brengen, staat op losse schroeven nadat NASA latere vluchten heeft afgezegd.

ESA-investeringen in wetenschap stijgen juist. Dit programma, waar lidstaten verplicht aan bijdragen, kwam uit op 3,787 miljard euro, en omvat onder andere de ruimte-röntgentelescoop New Athena en LISA, een zwaartekrachtgolvendetector in de ruimte die in 2035 gelanceerd moet worden.

Missie naar een ijsmaan

Nog verder in de toekomst ligt een missie rond 2042 naar de ijsmaan Enceladus van Saturnus. Onder een ijsschil van 10 km herbergt Enceladus een oceaan van vloeibaar water, dat af en toe door barsten naar buiten spuit in gigantische geiserpluimen. In die pluimen zijn organische moleculen gedetecteerd, en de Enceladus-oceaan lijkt daarmee een van de beste kandidaat-vindplaatsen voor (eencvoudig) buitenaards leven. In 2028 moet eindelijk ook ExoMars gelanceerd worden, een meermaals uitgestelde Europese Marsmissie.

Ook de nationale uitgaven voor pure defensie-ruimtevaarttoepassingen zitten in de lift. Eerder deze maand kondigde het Duitse ministerie van Defensie een investering aan van 35 miljard euro, onder andere bedoeld voor een Duits netwerk van communicatiesatellieten. Ook Frankrijk verhoogt zijn defensie-ruimtevaartbestedingen, van 4,2 naar 10,2 miljard euro. „De ruimte is niet langer een veilige plaats", zei de Franse president Emmanuel Macron begin november in deze aankondiging, „het is een slagveld geworden."

Advertentie

The Good Roll.

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wijd en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

50% RENDEMENT IN 5 JAAR*

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil.
Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

Certified B Corporation

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

ACHTER DE SCHERMEN

Wie krijgt voorrang: Musk of defensie?

De EU gaat satellietfrequenties verdelen en SpaceX meldt zich. Elon Musk wil mobiel internet aanbieden, maar dat kan botsen met een nieuwe 'dronemuur'.

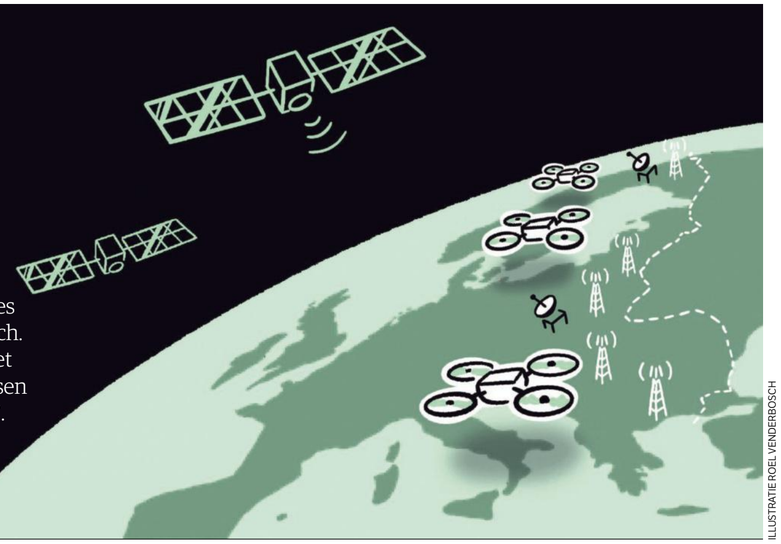

ILLUSTRATIE ROEL VENDERBOSCH

Marc Hijink is redacteur technologie en schrijft op deze plek over de achterkant van tech.

Zonder een nieuwe complottheorie de wereld in te helpen: wat heeft Elon Musk te maken met de treiterdrones die afgelopen week boven luchtmachtbasis Volkel en Eindhoven Airport zweefden?

Musks bedrijf SpaceX heeft het gemunt op de satellietfrequenties die Europa binnenkort opnieuw toewijst. Dit spectrum is al in gebruik om vliegtuigen van wifi te voorzien, zodat je - de horreur - ook op tien kilometer hoogte niet meer offline hoeft te zijn.

De MSS-band (Mobile Satellite Services) is een logische uitbreiding op Musks Starlink-netwerk, dat internet aanbiedt via draagbare satellietschotels. Maar je kunt MSS ook inzetten als extra afscherming tegen drones - of die nou door Moskou bestuurd worden, of door simpele hobbyisten.

Wie krijgt er voorrang, de Musk-telefoons of de muur tegen drones? Om die vraag te beantwoorden moet de klok eerst terug naar 2009. Toen gunde Europa de MSS-band voor achttien jaar aan Solaris en Inmarsat, twee Europese bedrijven die in handen kwamen van de Amerikaanse spelers EchoStar en Viasat. Er gebeurde weinig met de MSS-band, behalve voor de wifiverbinding in het vliegtuig.

De wekker loopt af: vanaf 2027 wordt het Europese satellietspectrum weer voor de komende twintig jaar toegewezen. Omdat SpaceX in november de licenties overnam van EchoStar (kosten: eerst 17 miljard dollar, daarna nog eens 2,6 miljard), is de kans groot dat Musk een groot deel van het Europese spectrum in handen krijgt. Want in de satellietwereld geldt: wie het eerst komt, het eerst maalt.

Met 9.000 satellieten rondom de aarde is Starlink de grootste aanbieder van internet uit de ruimte. Bijna 700 van die satellieten kunnen ook direct verbinding maken met telefoons. Ze maken gebruik van frequenties rond de 2 gigahertz; die zijn minder gevoelig voor atmosferische storingen dan de hogere golflengtes (10-20 GHz) waarmee Starlink de kleine schotels bedient. Denk maar aan de lage tonen van een basgitaar, die verder doordreunen dan het getingel van een triangel. Ook bij slecht weer of in een auto blijft de verbinding dus stabiel.

Simkaarten

Zo'n stabiele verbinding is belangrijk voor het besturen van drones. Wifi is makkelijk te verstoren en een gewoon 5G-netwerk heeft beperkte reikwijdte. 'Roamen' op buitenlandse netwerken is onzeker. Zo beperkt Rusland roaming van simkaarten, om te voorkomen dat Oekraïense drones via lokale netwerken naar Russische doelen gestuurd worden.

Met een pan-Europees MSS-netwerk kun je een onbevoegde drone vanaf vliegbasis Volkel tot aan de grens met Wit-Rusland achtervolgen. Dan moet Brussel de frequenties wel beschikbaar stellen en zoals het er nu naar uitziet, krijgen de commerciële toepassingen uit de VS de meeste bandbreedte. *Krijgen*, want het spectrum is gratis. Licentiehouders betalen alleen een kleine vergoeding voor het gebruik van de zendmasten.

Met een pan-Europees MSS-netwerk kun je een drone vanaf Volkel tot aan Wit-Rusland achtervolgen

De techreuzen ruiken hun kans: SpaceX zet de MSS-verbinding al in in landen met veel ruimte en weinig bereik, zoals de VS en Australië. Musk vroeg deze week toestemming bij de Amerikaanse toezichthouder, om zijn satellieten in Europa te testen. Apple doet ook mee met providertje spelen. In moderne iPhones zit een satellietradio voor noodsignalen en Apple investeert honderden miljoenen in satellietnetwerk GlobalStar, om straks spraak- en datadiensten aan te bieden.

IJzeren Gordijn

Krijgen de techreuzen het voor het zeggen boven ons hoofd? Na een consultatieronde publiceert de EU binnenkort de regels voor de herverdeling van de MSS-frequenties. Er is een lobby aan de gang om wat spectrum te reserveren voor defensieve toepassingen die Europa zelf beheert.

Een van de toepassingen komt van Ivent Mobile. Dit Nederlandse bedrijf ontwikkelt een netwerk voor een 'dronemuur' langs de Europese oostgrens. Je kunt van Finland tot aan Turkije bewakingsdrones en andere vliegende sensoren laten patrouilleren, terwijl het commandocentrum ze via twee netwerken bestuurt: vanaf de grond, via een stelsel van 75 antennes, en vanuit de ruimte via satellieten. Zodra de verbinding van beneden uitvalt, nemen satellieten het werk over. Het is een IJzeren Gordijn, tot hoog in de hemel.

Je kunt met deze techniek ook een veilige 'stolp' bouwen rondom kwetsbare plekken als luchthavens en militaire complexen - desnoods de plaatselijke kerstmarkt. Er zijn tien antennes nodig om heel Nederland, tot ver op de Noordzee, vanaf de grond te coveren. Duur is het niet: met 25 miljoen euro kom je al een heel eind, zegt Ernst Peter Hovinga van Ivent Mobile. Het ministerie van Defensie experimenteert al met MSS, voor drones die schepen van de Russische zwarte vloot spotten, voordat ze 'per ongeluk' zeekabels of pijpleidingen beschadigen.

De 2 GHz-frequenties van MSS zouden een goede en goedkope aanvulling zijn op IRIS2, een beveiligd satellietnetwerk dat Europa zelf gaat optuigen voor ruim 10 miljard euro. Maar de eerste IRIS-satelliet gaat pas in 2029 de lucht in. Ondertussen moeten we ons wel tegen drones beschermen.

Briesende Trump

Brussel kan in de aankomende selectieronde voor MSS eisen stellen aan de deelnemers zodat we niet afhankelijk zijn van de grillen van een andere grootmacht. Maar de Europese Commissie wil de bestaande regels niet volledig overhoop gooien; er staat vast een leger Amerikaanse advocaten of een briesende Trump klaar om zo'n beperking van een open markt aan te vechten.

Je zou de dronemuur kunnen bouwen op een Amerikaans netwerk, zoals Starlink. Maar om daar nou op te vertrouwen ... Musk weigerde in 2022 het Starlink-netwerk uit te breiden boven de Krim, om zo een aanval van Oekraïne op de Russische vloot te voorkomen.

Als Europa de licenties heeft toegewezen, besluit vervolgens elke lidstaat of die de gekozen MSS-partij toestaat binnen de eigen landsgrenzen. Dat is vergelijkbaar met de hetze tegen Huawei. Dat Chinese bedrijf werd geweerd uit de kern van mobiele netwerken: Brussel stelde daarom een richtlijn op, elk EU-land nam daarna zelf maatregelen om al dan niet te 'ontchinezen'.

Deze keer gaat het niet om China maar om de VS. Als de EU geen Amerikaanse commerciële satellietprovider vertrouwt als basis van de dronemuur, dan zal, zoals een expert het uitdrukt, „iemand in Brussel ballen moeten tonen". Oftewel: of strenge eisen stellen aan soevereiniteit, of zelf betalen zoals bij IRIS2 en Galileo, het Europese alternatief voor het Amerikaanse GPS-systeem. Die projecten kosten miljarden, maar dat is de prijs voor strategische autonomie in onzekere tijden.

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

Economen **Martijn Huysmans** (l.) en **Coen Teulings**. FOTO ROGER CREMERS

BELANG VAN INSTITUTIES

Aanvallen op de rechtsstaat zullen VS en China opbreken, zeggen deze economen

Economiestudenten leren niet goed hoe markten in de praktijk werken, vindt oud-directeur van het Centraal Planbureau Coen Teulings. Met collega-econoom Martijn Huysmans schreef hij een lesboek dat de rol van instituties centraal stelt. „De VOC maakte risicodeling mogelijk."

Mark Beunderman en **Egbert Kalse**

Econoom Martijn Huysmans valt even stil. „Nu ga ik toch datgene doen waarvan ik net zei dat het voor een econoom juist zo gevaarlijk is: de toekomst voorspellen", zegt hij.

Tafelgenoot en collega-econoom aan de Universiteit Utrecht Coen Teulings zegt: „Maar het is wél ergens op gebaseerd."

Huysmans: „Goed: op basis van ons boek is het onwaarschijnlijk dat het economisch lang goed gaat als je de democratie en de rechtsstaat ondergraaft. Dat geldt voor de Verenigde Staten onder president Donald Trump net zozeer als voor het China onder president Xi Jinping."

Universitair hoofddocent Huysmans (36) en hoogleraar en oud-directeur van het Centraal Planbureau (CPB) Teulings (66) zijn al bijna een uur in gesprek met *NRC* over hun nieuwe boek voor bachelorstudenten economie, *The Microeconomics of Market Failures and Institutions*. Daarin koppelen zij de economische theorie over onder meer markten, monopolies en concurrentie aan de grote lijnen in de geschiedenis. Hun centrale these: zonder instituties zou de wereld niet zo welvarend zijn als zij nu is.

Bij 'instituties' moet je denken aan verworvenheden als de rechtsstaat en de democratie. En aan allerlei organisaties, functies en procedures die daaruit voortvloeien, zoals onafhankelijke rechters, eigendomsregisters en verzekeringscontracten. Zonder die ankerpunten verliezen burgers en bedrijven het vertrouwen om met elkaar zaken te doen. En kunnen markten dus niet functioneren.

Dát, stellen de twee economen, moeten nieuwe generaties economen goed ingeprent krijgen. In het klassieke economieonderwijs krijgen studenten modelmatig uitgelegd hoe evenwicht tussen vraag en aanbod ontstaat, ze leren theorieën over consumptie en concurrentie. Te weinig gaat het over de vraag wat nodig is om de economie in de praktijk te laten werken, zeggen Huysmans en Teulings achter een kop koffie in het café van het Scheepvaartmuseum in Amsterdam.

Teulings: „Wat is het belang van een kadaster bijvoorbeeld? Dat lijkt futiel, maar het vormt de basis voor het eigendomsrecht op een huis of een gebouw. En nog veel belangrijker: door het kadaster kun je een huis als onderpand gebruiken. Een bank kan er een lening op verstrekken, zo kan een kapitaalmarkt ontstaan, en de kapitaalmarkt is een van de belangrijkste markten in een moderne economie."

Hun boek verschijnt in een tijd van antidemocratische tendensen, waarin instituties hard worden aangevallen. Trump zet justitie in om zijn politieke tegenstanders aan te pakken, schuift wereldhandelsregels terzijde, valt de onafhankelijkheid van de centrale bank aan en maakt zelfs statistieken tot inzet van zijn politieke machtsstrijd. China kent onder Xi een autocratisch bewind dat weliswaar tot nu toe economisch zeer succesvol is gebleken, maar waar democratie non-existent is en waar vrijheid toenemend wordt onderdrukt. Het is aan Europa, zullen Huysmans en Teulings tegen het einde van het gesprek zeggen, om zijn instituties wél overeind te houden.

Hoe kwamen jullie op het idee voor dit nieuwe lesboek?

Teulings: „In de tijd dat ik bij het CPB zat, kreeg ik beleidsvragen waar eigenlijk nauwelijks pasklare antwoorden op te geven waren. Moest Schiphol geprivatiseerd worden? En: kunnen jullie de kosten van allerlei regelgeving voor de economie in kaart brengen? Dat bleken vragen te zijn waar je maar weinig mee kunt als je een reguliere economieopleiding hebt gevolgd. Daaruit groeide de gedachte: het is goed is om heel serieus na te gaan denken over instituties. Waarom zijn die zoals ze zijn, welke rol spelen ze?

„Een tweede aanleiding was het boek *Guns, Germs and Steel* [1998] van de Amerikaanse geograaf en evolutionair bioloog Jared Diamond, dat in essentie ook over instituties gaat. Hij schrijft onder meer over het ontstaan van het geweldsmonopolie van de staat, het ontstaan van een politiemacht die voor veiligheid zorgt. Dat is tamelijk wezenlijk als je handel wil drijven: komt de ander naar de markt om handel met je te drijven of om je te beroven?"

Om de ontwikkeling van instituties te schetsen, gaan Huysmans en Teulings te rade bij andere vakgebieden, zoals geschiedenis, evolutionaire biologie, geografie, psychologie, politicologie en rechtswetenschap.

Veel economen die hun vakgebied op deze manier verbreden, zegt Teulings, doen dat omdat ze hun eigen vak „eigenlijk niet meer zo leuk vinden". „Wij vinden ons vak juist ontzettend leuk. De reden dat we breder kijken, is omdat we denken dat de economische discipline veel bij kan dragen aan de wetenschap als geheel én tegelijkertijd veel kan leren van andere disciplines."

Huysmans, die als politiek econoom al onderzoek had gedaan naar instituties, bood zich aan als co-auteur van het leerboek van bijna 300 pagina's. De illustraties daarin wijzen erop dat het geen standaard economieboek is. Tussen de lappen tekst, de wiskundige formules en oefeningen in zie je afbeeldingen over, onder meer, prehistorische agrarische gemeenschappen, oorlogsvoering in Mesopotamië, de bijbelse tien geboden en de Nederlandse VOC. Met zevenmijlslaarzen stappen de twee economen door de geschiedenis om grote institutionele doorbraken te beschrijven. Het geweldsmonopolie van overheden, het recht (inclusief eigendomsrechten), verzekeringen, de verzorgingsstaat, de democratie. Allemaal maakten ze, uiteindelijk, de markteconomie mogelijk.

Huysmans: „Veel economieboeken redeneren vanuit modellen, bijna fysicaachtig. Alsof de economie nu eenmaal zo werkt. En daar zit dan geen historische dimensie aan, het is een soort eeuwigdurende werkelijkheid. Maar onder die modellen zitten aannames, bijvoorbeeld over eigendomsrechten."

Waar ligt precies het verband tussen instituties en goed functionerende markten?

Teulings: „Dit is terug te voeren op een van de belangrijkste in de economische wetenschap gebruikte theorieën: die van het gevangenendilemma. Twee boeven worden opgepakt en apart van elkaar verhoord. Als ze beiden zwijgen, krijgen ze allebei twee jaar cel, als de een de ander verlinkt, wordt degene die verlinkt vrijgesproken en krijgt degene die verraden wordt vijf jaar cel. Praten ze allebei, dan krijgt elk van hen vier jaar cel. Zwijgen leidt dus voor beiden tot de best mogelijke uitkomst. De kern is uiteindelijk de waarde die mensen hechten aan een belofte, in dit geval de belofte om te zwijgen."

Vertaald naar de markt gaan die beloftes over, bijvoorbeeld, betalingen en leveringen van spullen of diensten. Teulings: „Vandaag beloof ik iets, maar houd ik me er morgen aan? Dat is onzeker, maar instituties kunnen mij eraan binden." Bij gebrek aan vertrouwenwekkende instituties ontstaan „marktimperfecties" of „marktfalen", staat in het leerboek.

Je ziet dat het scherpst op het niveau van de politiek, legt Teulings uit. „De politiek heeft grote moeite om zichzelf aan beloftes te binden die zijn vastgelegd in wetten. Als wetgevende macht kan zij de wet immers altijd weer wijzigen. [De Romeinse keizer] Nero zei het al: de wet is voor koeien, ik ben de keizer, voor mij geldt die niet. Daarmee ontstaat het idee van de onbetrouwbare overheid."

Huysmans: „Dit noem je de interventieparadox. Je wil als overheid iets veranderen, maar tegelijk neemt het vertrouwen in die overheid af als die zichzelf niet bindt aan bestaande afspraken. Als een overheid als onbetrouwbaar wordt gezien, gaan bedrijven minder investeren."

Teulings: „Neem het voorbeeld van de dieselauto's die niet meer welkom zijn in de centra van grote steden. Veel bedrijven hebben daarop geanticipeerd door nieuwe, dure, elektrische bestelwagens aan te schaffen. Als die maatregel weer wordt ingetrokken, of uitgesteld, zoals gebeurd is, zijn die investeringen voor niks geweest."

Huysmans: „Met de verplichte vervanging van cv-ketels door warmtepompen heb je hetzelfde gezien. Daar is een hele sector voor in beweging gekomen: fabrikanten van pompen zijn gaan opschalen, nieuwe pompen gaan ontwikkelen, mensen zijn opgeleid om die pompen te installeren. En dan wordt zo'n besluit teruggedraaid. Dat is funest op de lange termijn."

Teulings: „De rechterlijke macht speelt hier een belangrijke rol. Die moet de politiek helpen zich aan eerdere beloftes te houden. Niet tot in het oneindige natuurlijk, niemand is tot het onmogelijke gehouden. Toen in 1924 de Hoogovens in IJmuiden begonnen, hadden we nog nooit van de schadelijke effecten van CO_2-uitstoot gehoord. Dat weten we nu wel en dus gaan we de regels veranderen."

De plek van het interview is niet willekeurig gekozen: het Scheepvaartvaartmuseum. Dat staat op de Oostelijke Eilanden in Amsterdam, waar de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) haar werven en pakhuizen had. Die VOC wordt tegenwoordig vooral bekritiseerd als instituut van kolonialisme en slavernij, maar in het boek van Teulings en Huysmans wordt de organisatie besproken als bron van institutionele innovatie. De VOC, opgericht in 1602, gaf aandelen uit en stelde kooplieden zo in staat om de risico's van verre, gevaarlijke vaarten naar Azië te delen. Die risicospreiding maakte deze vaarten beter financierbaar.

Waarom is die VOC zo'n belangrijk voorbeeld?

Teulings: „Als je kijkt naar de economische ontwikkeling in de wereld, dan is er de laatste tweehonderd jaar iets opmerkelijks gebeurd. Duizenden jaren lang was de welvaartsgroei ongeveer gelijk aan nul, maar sinds 1800 is de welvaart met een factor twintig toegenomen. Bij ons in de Lage Landen begon de groei eerder. België liep een eeuw voor, maar toen Nederland in 1585 de Schelde afsloot, begon voor Nederland de periode van ongekende economische bloei. En cruciaal daarbij was de VOC en dan met name de mogelijkheid om risico's te gaan delen."

Huysmans: „Kijk, mensen zijn over het algemeen risico-avers. Wat de VOC mogelijk maakte, was dat welvarende individuen hun geld konden steken in de hele onderneming met meerdere schepen, in plaats van één schip te financieren. Als dat ene schip verging, was de investeer-

Lees verder op pagina E15 »

cv
Coen Teulings

Coen Teulings (1958) is universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht. De econoom was eerder hoogleraar in Cambridge, Amsterdam en Rotterdam. Teulings was tussen 2006 en 2013 directeur van het Centraal Planbureau. Hij publiceerde onder meer over de arbeidsmarkt, onderwijs, steden en inkomensongelijkheid.

cv
Martijn Huysmans

Martijn Huysmans (1989) is universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek op het raakvlak van politiek en economie. De politiek econoom promoveerde in Leuven en is gespecialiseerd in de Europese integratie. Hij deed onderzoek in Rome en in Stanford (VS).

Advertentie

Branded content

Waardecreatie belangrijkste drijfveer voor duurzame transformaties bij bedrijven

***Don't say it, but show it*. Veel grote bedrijven schreeuwen niet meer van de daken dat ze duurzaam te werk gaan. Tegelijkertijd geven ze aan dat het een strategisch onderwerp is dat ze helpt om geld te besparen en hun toekomstbestendigheid te vergroten. Hebben we te maken met een omslag? Een stille revolutie? Of is er wat anders aan de hand?** Tekst: Menno de Boer, beeld: Getty Images

Binnen het bedrijfsleven is het aantal duurzame koplopers afgelopen jaar flink afgenomen: van 7 procent naar 1 procent. En ondanks alle goede intenties heeft slechts 21 procent van de bedrijven een gedetailleerd transitieplan met tussentijdse doelen ontwikkeld én daar geld voor vrijgemaakt. Wie alleen naar die uitkomsten van een recent Capgemini-rapport kijkt, zal al snel tot de conclusie komen dat bedrijven ernstig tekortschieten als het gaat om hun inspanningen op het vlak van duurzaamheid. Maar wie ook de rest van dat rapport leest, komt erachter dat het verhaal toch wat genuanceerder ligt.

Essentieel voor de toekomstbestendigheid

Geopolitieke spanningen en het feit dat steeds meer consumenten kritisch kijken in hoeverre bedrijven hun duurzaamheidsclaims daadwerkelijk waarmaken. Het zijn vooral deze ontwikkelingen die ervoor zorgen dat bedrijven momenteel een afwachtende houding hebben en zich behoedzamer opstellen. Maar, dat betekent niet dat duurzaamheid geen belangrijk thema meer voor ze is. Integendeel! Drie op de vier ondervraagden ziet duurzaamheid als een essentiële voorwaarde om de toekomstbestendigheid van hun bedrijf te vergroten.

Strategie is nog een struikelblok

Bedrijven zijn zich dus bewust van de kansen, maar weten dat nog niet goed te vertalen naar strategische plannen en concrete activiteiten. „En dat terwijl duurzaamheid niet langer een *nice to have* is, maar een strategisch thema", benadrukt Pieter van den Herik, Sustainable Business Developer bij Capgemini.

De juiste technologie inzetten

Een robuuste strategie ontwikkelen, begint met het goed in kaart brengen van de huidige situatie en het grondig analyseren van de beschikbare informatie. Een aanpak dus waarbij datatechnologie een belangrijke rol speelt.

„Technologie en duurzaamheid kun je sowieso niet los van elkaar zien", geeft Van den Herik aan. „In de overgang naar een meer digitale én duurzame economie zetten we als Capgemini dan ook technologie in om positieve milieueffecten te realiseren, kosten te verlagen en de weerbaarheid van bedrijven op de lange termijn te vergroten."

Grootste barrières

Grote vraag: wat zijn voor bedrijven de grootste barrières om de kansen op het vlak van duurzaamheid daadwerkelijk te benutten? Ook dat hebben de onderzoekers van Capgemini gevraagd. En wat blijkt: de ondervraagden ervaren budgetbeperkingen, gebrek aan data en organisatorische silo's als grootste beperkingen om tot een duurzamere bedrijfsvoering te komen. Interne oorzaken dus. Daarnaast ziet twee op de drie geopolitieke spanningen als een vertragende factor.

Gamechanger?

Dus nee, in de huidige situatie is het zeker niet makkelijk om een bedrijf ingrijpend te verduurzamen. Des te opvallender dus dat maar liefst twee op de drie ondervraagden 'waardecreatie' als belangrijkste drijfveer noemt, waarbij bijna de helft aangeeft dat investeringen in duurzaamheid sneller rendement opleveren dan traditionele investeringen. Vooral dat laatste zou weleens een gamechanger kunnen worden.

Routekaart

Duurzame ambities vertalen naar concrete, haalbare acties. Dát is op dit moment voor veel bedrijven de grootste uitdaging. Hoe te beginnen? Het Capgemini-rapport geeft daarbij al zeven concrete aanbevelingen

1. Start met maatregelen te nemen die op de korte termijn al tot zichtbare resultaten leiden. Oftewel: knip de langetermijnplannen op in meetbare en haalbare stappen. Die concrete resultaten zijn de beste manier om duurzaamheidsclaims te ondersteunen.
2. Besteed extra aandacht aan de manier waarop je als bedrijf over duurzaamheid communiceert. Presenteer informatie over dat onderwerp op een begrijpelijke en laagdrempelige manier, gebaseerd op goede onderbouwing. Beschrijf daarbij, waar nodig, ook de juiste context. Dus maak het voor consumenten makkelijker om een beeld te krijgen van wat je als bedrijf doet op het vlak van duurzaamheid. Ook belangrijk: deins er vooral niet voor terug om aan te geven welke uitdagingen er nog zijn.
3. Zorg dat klimaatplannen ook echt uitvoerbaar zijn in de praktijk. Het opstellen van een strategie en planning geven vaak een goed gevoel, maar organisaties merken pas de echte impact wanneer ze ervoor zorgen dat medewerkers in hun dagelijkse werk daadwerkelijk de juiste stappen kunnen zetten.
4. Zet in op circulariteit om de afhankelijkheid van hulpbronnen te verminderen. Alles wijst erop dat veel kritieke mineralen en andere belangrijke hulpbronnen steeds minder goed verkrijgbaar zijn. Als bedrijf is het dus zaak om zo snel mogelijk over te schakelen naar een circulaire werkwijze, waarbij het cruciaal is om daarbij de hele waardeketen mee te nemen.
5. Investeer in infrastructuur van de volgende generatie. Die upgrade helpt je als organisatie om je voor te bereiden op toekomstige omstandigheden, en met name om de toenemende klimaatrisico's het hoofd te bieden.
6. Zorg intern voor een betere samenwerking tussen verschillende afdelingen en teams. De complexe uitdagingen waar bedrijven mee te maken hebben en krijgen, vragen namelijk om een gezamenlijke aanpak. Dat betekent ook dat er nieuwe functieprofielen nodig zijn, waarin meer nadruk ligt op vaardigheden die een bedrijf toekomstbestendig maken.
7. Ontwikkel robuuste datasystemen en verantwoorde AI. Die digitale technologie heb je als bedrijf niet alleen nodig om de voortgang op het vlak van duurzaamheid goed te kunnen monitoren, maar ook om die voortgang te versnellen. Bij de inzet van AI moet er – naast de eisen op het vlak van ethiek en transparantie – ook aandacht zijn voor de duurzaamheid van het systeem.

Positief gestemde pionier

Naast de onderzoeksresultaten en aanbevelingen, hebben de onderzoekers van Capgemini ook enkele voorlopers op het gebied van duurzaamheid geïnterviewd, waaronder Paul Polman. Als CEO van Unilever (van 2009 tot 2019) was hij een van de eersten die duurzaamheid centraal stelde in de bedrijfsstrategie. In „*A World in Balance*" legt hij uit dat de kosten van niets doen hoger zijn dan de kosten van actie ondernemen; een enorme economische kans. Er zijn ook minder compromissen nodig dan voorheen. Investeerders, consumenten en werknemers belonen volgens Polman steeds vaker organisaties die duurzame bedrijfsmodellen hanteren. Deze bedrijven zijn veerkrachtiger, aantrekkelijker voor investeerders, winstgevender en een magneet voor talent.

Wat betekent dit alles?

Grote vraag is nu in hoeverre grote bedrijven duurzaamheid daadwerkelijk op een strategische manier gaan inzetten en hoe dat zich de komende periode vertaalt naar hun investeringen, bedrijfsvoering en activiteiten. Capgemini blijft een actieve rol spelen om samen met klanten de business voordelen van duurzaamheid te realiseren.

Tastbare impact

Capgemini is een wereldwijde partner voor business en technologische transformatie, die organisaties helpt hun dual transition naar een digitale en duurzame wereld te versnellen en tegelijkertijd tastbare impact te creëren voor ondernemingen, de samenleving en hierin ook partijen te verbinden.

Scan de QR-code en lees meer over onze impact op: capgemini.nl/duurzaamheid

Capgemini

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Het interview vindt plaats in het Scheepvaartmuseum, op de Oostelijke Eilanden in Amsterdam. De VOC had daar haar werven en pakhuizen. In het boek van Teulings en Huysmans wordt de organisatie besproken als bron van institutionele innovatie. FOTO ROGER CREMERS

» **Vervolg van** pagina E13

der voorheen zijn geld kwijt. Maar door in de VOC te investeren, via de voorlopers van wat nu aandelen zijn, werd het risico op schipbreuk gespreid over de hele vloot, terwijl de verwachte rendementen gelijk bleven."

De ontluikende kapitaalmarkt, voegt Huysmans toe, ging verder dan alleen de VOC. Waterschappen gaven obligaties uit om dijken te financieren. Eeuwigdurende obligaties van hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams (tegenwoordig: Stichtse Rijnlanden), uitgegeven na een dijkdoorbraak in 1624, leveren nog steeds rente op: vorig jaar mocht de eigenaar van een van deze obligaties, de New Yorkse beurs NYSE, 299,42 euro incasseren. Het gaf het waterschap in Huysmans' woorden „het vermogen om zich te verbinden in de tijd": de belofte om de dijk te herstellen, werd ook een belofte om in de toekomst rente te betalen. „Wie van het herstel van de Lekdijk profiteerde, is al dood, maar het rechtssysteem overleefde. En er wordt nog steeds doorbetaald."

De opkomst van de VOC ging wel gepaard met grootschalige slavernij. Dus het oplossen van een 'marktimperfectie' ging wel ten koste van de mensenrechten.

Huysmans: „De manier waarop wij de VOC bespreken, past binnen het economische verhaal over het ontstaan van instituties. Maar gelukkig zijn er ook ontwikkelingen die daar los van staan. En dan denk ik aan de latere afschaffing van de slavernij. Dat mensen gaan nadenken: wat vinden wij van de menselijke kant hiervan? Dat kan helemaal niet, dat is helemaal niet in overeenstemming met de mensenrechten. En dat onderschrijven wij natuurlijk volledig."

Als econoom bekijkt Huysmans de afschaffing van de slavernij (in Nederland in 1863, in de meeste Europese landen eerder) ook van een financiële kant. „Hoe dat gegaan is, is even interessant als onethisch: door herstelbetalingen aan slavenhouders. Dat gold voor Nederland, maar ook bijvoorbeeld voor Frankrijk, dat Haïti (in 1825) dwong tot een 'schadevergoeding'. Gelukkig hadden sommige mensen de morele overtuiging om de slavernij te beëindigen, maar helaas is dat waarschijnlijk alleen mogelijk geweest met die compensatie."

De liberale democratie, staat in het boek, is de beste basis voor een goed functionerende economie, onder meer omdat ze rechtszekerheid biedt en omdat belastingen er over het algemeen lager zijn dan in dictaturen. Nu staat de liberale democratie in de VS en elders zwaar onder druk. Waarom reageren de financiële markten daar niet op?

Teulings: „Dat is een interessante kwestie: waarom reageren de miljardairs niet, waarom worden zij niet wantrouwig?"

Huysmans: „Nou ja, de makkelijkste verklaring is dan de *animal spirits*, het sentiment op de beurs. Dat is een soort omgekeerd gevangenendilemma: iedereen heeft er baat bij dat de koersen hoog blijven. En zolang iedereen meedoet, is dat het beste voor iedereen. Totdat één iemand gaat verkopen."

Teulings: „Maar wat er nu in de VS gebeurt, is heel ernstig, ik ben daar eigenlijk buitengewoon somber over. Als je ziet hoe Trump en zijn entourage de staatsmacht gebruiken om zich te verrijken, dan functioneert de machtenscheiding in de VS niet meer. Vroeg of laat gaat dat ten koste van het investeringsklimaat. Ik denk dat we ons in Europa moeten realiseren wat er op het spel staat en ik zie dat op dit moment onvoldoende terug. Het is van cruciaal belang dat hier de democratische instituties overeind gehouden worden, inclusief de scheiding der machten."

> We moeten ons in Europa realiseren wat er op het spel staat

En China? Dat werd rijker, staat in jullie boek, doordat het zich vanaf de jaren negentig openstelde voor marktconcurrentie. Maar het is autocratisch gebleven en perkt vrijheden alleen maar verder in.

„De gedachte van economen en politieke wetenschappers was dat het land vanzelf politiek ook opener zou worden. Dat leek misschien even zo te zijn, maar dat zie je nu helemaal niet meer. Dat een topman van een Chinees techbedrijf een tijdje zomaar kon verdwijnen [Jack Ma van de Ant Group, onderdeel van Alibaba], heeft een effect op andere Chinese ondernemers. Die worden ook bang dat als ze hun kop te veel boven het maaiveld uitsteken, ze uit de weg geruimd of gearresteerd kunnen worden. Dus vroeg of laat zal dit het land ook economisch opbreken.„

Sluiten hedendaagse instituties nog aan bij de werkelijkheid? Jullie beschrijven in het boek het belang van mededingingswetten. Maar die lijken bot, als je kijkt naar de toegenomen macht en invloed van Big Tech.

Teulings: „Big Tech plaatst ons inderdaad voor nieuwe problemen. Ze zijn de verpersoonlijking van de *winner-takes-all*-samenleving. Bedrijven als Google en Meta zijn zó ontzettend groot geworden, ze zijn duizenden miljarden waard en hebben een machtspositie gekregen die vergelijkbaar is met die van Standard Oil [het oliemonopolie dat door de Amerikaanse regering in 1911 werd opgebroken]. Deze bedrijven hebben voor de samenleving ontzettende waardevolle technologie, maar dat geeft ze ook een disproportionele macht.

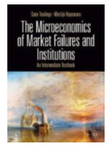

Coen Teulings en Martijn Huysmans, *The Microeconomics of Market Failures and Institutions. An Intermediate Textbook*. Springer Nature, 2025. E-book € 17,99 Paperback €38,99

„Vanuit Amerikaans perspectief zijn het Amerikaanse bedrijven die het gewoon economisch gezien heel goed doen. De VS gaan daar niet tegen optreden. Europa kan dat wel doen.

„Een tweede punt over de sociale-diabedrijven is dat ze bijdragen aan de ondermijning van de democratie. Je mag als platform nu alles plaatsen, zonder dat je duidelijk hoeft te maken wie de boodschapper van berichten is. Hier moet je dus een institutie creëren: Europa kan harde eisen stellen aan openbaarheid bijvoorbeeld."

Hieraan zie je toch hoe ingewikkeld het is? Europa blijft maar degene die alles volgens de regels en instituties wil doen. Maar Europa wordt links en rechts economisch ingehaald door de VS en door China. Daar zitten we dan met onze instituties.

Huysmans: „Het is geen toeval dat die grote techbedrijven allemaal Amerikaans zijn en niet Europees. Ik denk dat Europa vooral intern veel te streng is naar zichzelf toe. Dat Europa een spoorfusie tussen het Duitse Siemens en het Franse Alstom blokkeerde, is een veelzeggend voorbeeld. We zouden meer van dat soort samenwerkingen binnen Europa toe moeten staan."

Nu de grootmachten VS en China permanent de bestaande orde bestrijden, zal het de kunst zijn op een vreedzame manier uit het huidige „vechtevenwicht in de wereldeconomie" te komen, vult Teulings aan. „Dus zonder dat er daadwerkelijk met bommen gegooid gaat worden."

Hoe dan? „Dat kan alleen maar door verder te blijven bouwen aan de internationale rechtsorde. Het hoekje waarin het Westen zich bevindt, wordt steeds kleiner. Amerika is ook niet meer zo mooi en zo aardig als we dachten. Dat betekent dat Europa met grootmachten buiten het traditionele Westen moet gaan praten. Eerst en vooral met China, en vervolgens met India. Ik snap alle weerstand tegen de autocratie China. Maar we zullen bruggen moeten slaan naar opkomende machten."

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

FOTO WALTER HERFST

WEBWINKELS

59 keer per jaar een pakket voor de deur: onze bestelhonger groeit en groeit

Nederlanders kopen graag bij webshops. Sinds het bestellen tijdens de coronapandemie een vlucht nam, is het koopgedrag blijvend veranderd.

Timo Nijssen en **Yordi Dam**

Ding dong - daar gaat de deurbel. Alweer, denk je. Een pakketbezorger geeft je een kartonnen doos of papieren zak met daarin spullen, besteld bij een webshop. Eigenlijk weet je niet meer precies wat je ook alweer gekocht had. Terwijl je 's avonds laat op je telefoon aan het scrollen was, kwam je duim net iets te dicht bij de koopknop. En nu ben je weer een pakketje rijker, terwijl je schuldbewust denkt aan de stapel dozen die echt echt vandaag teruggebracht moeten worden naar het pakketpunt. Of de bezorger ook wat pakketjes voor de buren mag afgeven?

Nederlandse huishoudens kregen in 2024 gemiddeld 59 pakketten per jaar thuisbezorgd. Gemiddeld, dus als je nu denkt: dit gaat niet over mij, dan staan daar mensen tegenover die nog veel meer bestellen. Dit is nog buiten brievenbuspakketjes gerekend, daarvan werden er vorig jaar 71 miljoen afgeleverd.

Sinds de fysieke winkels tijdens de coronalockdowns hun deuren moesten sluiten, is het koopgedrag van Nederlanders veranderd. Werden er in 2019 in totaal nog 282 miljoen pakketten bij consumenten thuisbezorgd, in 2021 was dat aantal geëxplodeerd naar 504 miljoen. Na de pandemie nam de besteldrift weliswaar licht af, maar terug naar de oude niveaus gingen de bezorgcijfers niet meer.

Sinds corona bestellen Nederlanders fors meer

Gemiddeld aantal afgeleverde pakketjes per huishouden*, per jaar

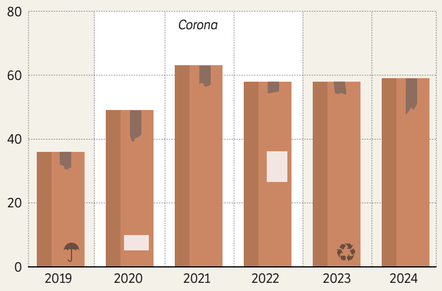

*Door consumenten bestelde pakketjes. Berekening: totaal aantal pakketjes gedeeld door totaal aantal huishoudens
NRC 291125 / YD, BL / Bron: ACM, CBS

Vier op de vijf pakketjes werden vorig jaar aan huis bezorgd. Voor bezorgdiensten is dat relatief kostbaar: als iemand niet thuis is, zijn de kilometers voor niks gereden. Ze proberen ontvangers te stimuleren om voor alternatieven te kiezen: ophalen bij een servicepunt, of in een onbemande pakketkluis.

Verreweg meeste pakketjes worden thuis bezorgd

Afleverlocatie pakketjes als percentage van het totaal, per jaar

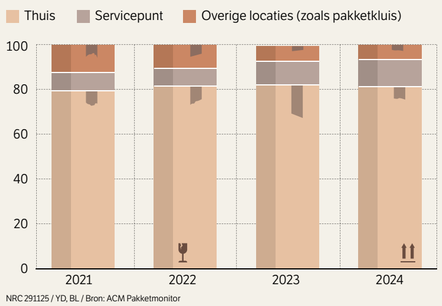

NRC 291125 / YD, BL / Bron: ACM Pakketmonitor

Het aantal afhaalautomaten neemt snel toe: vorig jaar waren er vijf keer zoveel als in 2021. Maar tot een grote gedragsverandering leidt dat nog niet. Kiezen voor een pakketpunt of -automaat wordt vaak gepromoot als duurzamere optie. De bezorger kan de pakketjes immers sowieso afgeven en hoeft geen tweede keer met dezelfde bestelling te rijden. Maar dat geldt alleen als ontvangers hun pakketje vervolgens te voet of met de fiets ophalen, als ze met de auto naar het pakketpunt gaan, doen ze de milieuwinst meteen teniet.

Er kwamen de laatste jaren geen servicepunten bij

Steeds meer pakketkluizen in Nederland, aantal servicepunten vlakt af

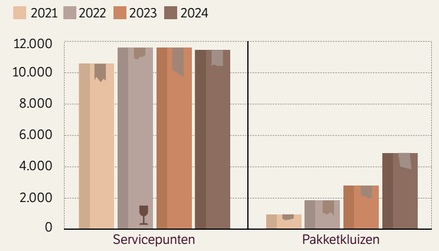

NRC 291125 / YD, BL / Bron: ACM Pakketmonitor

De meeste pakketten worden door de oranje-witte busjes van PostNL bezorgd, met als grootste concurrent DHL. Daarnaast is er nog een reeks aan kleinere spelers actief. Bij ruim twee op de drie pakketjes wordt de levering trouwens niet door de bedrijven zelf gedaan, maar door onderaannemers.

De eigen bezorgdiensten van webshops zijn in de cijfers niet meegenomen, terwijl winkeliers daar juist steeds meer op inzetten. Coolblue heeft al tijden een eigen vloot van felblauwe busjes, bol experimenteert sinds kort ook met een eigen bezorgdienst. Amazon heeft zelfs een eigen luchtvaartmaatschappij en kondigde onlangs een investering aan in zijn Nederlandse logistiek. Vinted laat klanten inmiddels ook pakketjes opsturen zonder dat de inhoud eerst via het eigen tweedehandskledingplatform is verkocht.

PostNL heeft het grootste marktaandeel

Marktaandeel grootste pakketbezorgers, in procenten, 2024

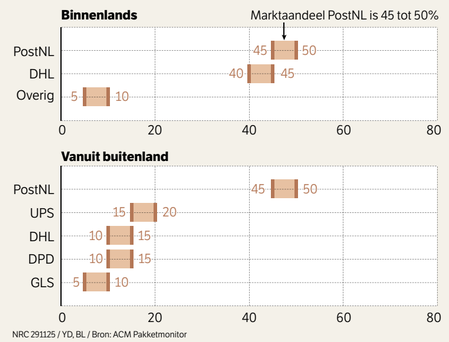

NRC 291125 / YD, BL / Bron: ACM Pakketmonitor

De afgelopen jaren is er een tsunami aan pakketjes uit China naar Europa gekomen, aangejaagd door de populariteit van de spotgoedkope webshops Shein en Temu. Die toestroom wordt almaar groter, afgelopen september lag de totale waarde van Chinese pakketjes dit jaar al hoger dan in heel 2024.

Waarde van bestelde pakketjes uit China groeit

Totale waarde van bestelde Chinese pakketjes die naar EU-landen zijn gestuurd, in miljarden dollars

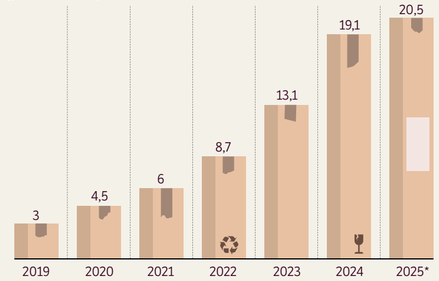

* Cijfers t/m september
NRC 291125 / YD, BL / Bron: Trade Data Monitor via Reuters

Op zowel Europees als landelijk niveau worden er pogingen gedaan om barrières op te werpen in de vorm van pakjestaksen en importheffingen. Erg voorspoedig loopt dat nog niet, er is veel frustratie over de Europese stroperigheid.

Iedere dag komen er zo'n 12 miljoen pakketjes uit China de EU binnen, waarvan een kwart via de Nederlandse (lucht)havens. Dat maakt het voor de Douane onmogelijk om nog goed te controleren wat er binnenkomt, waardoor ook onveilige producten bij mensen thuis belanden.

De 3 miljoen pakketjes die in Rotterdam en op Schiphol aankomen, blijven niet allemaal in Nederland. Een groot deel heeft een eindbestemming in andere EU-landen. Nederlanders plaatsen verreweg hun meeste bestellingen nog altijd bij Nederlandse webwinkels, hoewel het aandeel van Chinese webshops snel groeit. „Het gaat om de snelheid van de groei, het tempo waarop de markt betreden wordt door Chinese partijen", zei directeur Marlene ten Ham van brancheorganisatie Thuiswinkel.org daar in maart over tegen *NRC*.

China's aandeel in de online aankopen wordt groter

Online aankopen in Nederland*
Uitgesplitst naar herkomstland, gemeten in kwartaal 2, 2025

Herkomstland pakketje	% van alle aankopen	Verschil t.o.v. '24 (%)
Nederland	**85**	**–2**
China	6	18
Duitsland	4	16
VS	1	–13
België	1	84
Gr.-Brittannië	1	–21
Frankrijk	1	–26

*Besteld voedsel of boodschappen zijn niet meegeteld
NRC 291125 / YD, BL / Bron: Thuiswinkel Markt Monitor

Webshoppen is de afgelopen jaren onmiskenbaar gegroeid. Tegelijkertijd wordt er ook nog heel veel in fysieke winkels gekocht. Minder dan 30 procent van de aankopen wordt online gedaan. Als je boodschappen - die mensen nog altijd vooral in traditionele supermarkten kopen - ook meerekent, daalt het aandeel van webwinkels zelfs naar 11 procent.

Genoeg ruimte voor groei dus, denken veel webwinkeliers. Die pakketbezorger kan het de komende jaren nog veel drukker krijgen.

Dit artikel is gebaseerd op gegevens uit de ACM Post- en Pakketmonitor, de Thuiswinkel Markt Monitor en cijfers van de Chinese douane.

REPORTAGE **PAKKETBEZORGER**

Met de app in de ene hand en een pakket in de andere vliegt Colin door de straten

Colin (25) bezorgt 200 pakketten per dag bij mensen thuis. Hij vliegt door de wijk met zijn witte Mercedesbus. De rapmuziek knalt uit het raam, hij scant, rent, geeft af en rent terug. „Het is pure focus.”

Frederiek Weeda

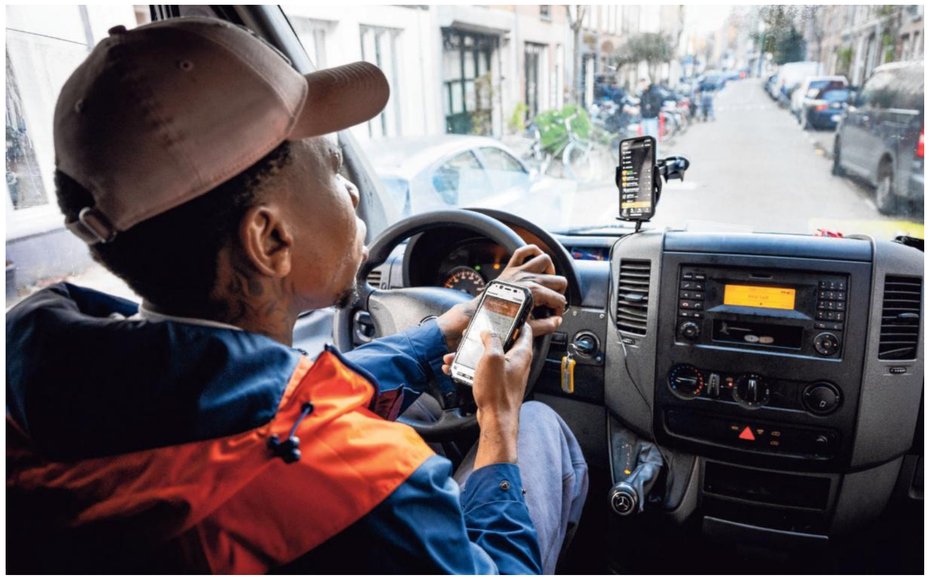

Pakketbezorger Colin rijdt rond via een onderaannemer voor PostNL. FOTO'S SIMON LENSKENS

Colin voelt zich soms net Max Verstappen. Als hij met zijn witte busje achteruit scheurt in een smalle straat, tussen de geparkeerde auto's. Rechts achter hem een fietser - bam, Colin stapt op de rem - links van hem een scooter. Twee tellen wachten en dan weer door, recht achteruit naar het adres waar hij net aan voorbij was gereden. „Ik vlieg”, zegt hij. Onveilig? „Nee, ik ben een topcoureur. Veiligheid gaat voor alles.”

In zijn hand heeft hij de PostNL-app, met instructies: Kuipersstraat, bovenverdieping, pakket van Zalando. Dat ligt achter in zijn busje, met 199 andere pakketten. Hele stapels dozen en zakken van bol, Keukenkruiden, Pampers, Praxis, Levi's, Bloomon, medische apparatuur. Hij zoekt tussen de pakketten bij de achterdeur. Scant het pakket - administratie - en rent naar een voordeur. Belt aan. Wacht. Geeft het pakket aan de persoon die opendoet. Zegt niks. En rent weer naar zijn busje. De motor gaat nooit uit. Hij vliegt.

Colin Middellijn wil niemand tot last zijn. „Ik begin nooit een gesprek, maar ik sta er wel voor open.” Soms ziet hij iemand bovenaan de trap staan die oud is of zwanger en van wie hij vermoedt dat ze moeilijk naar beneden kan - dan brengt hij het pakket zelf naar boven via de trap. Hij komt hier elke dag, dus hij maakt ook liever geen vijanden, zegt Colin. Hij helpt mensen. En ach, hij is fit, dus hij vindt het niet erg om een trap op te vliegen.

Vijf minuten stilstaan op straat is prima, zegt Colin, langer niet. Dan gaan mensen toeteren. Meestal parkeert hij op de stoep, als het kan, tussen de lantaarnpalen, vuilniscontainers, fietsen, bloembakken en paaltjes. Een gordel draagt hij niet, dat kost tijd. Hij springt uit de bus, zoekt een pakket, scant het, en rent naar een voordeur. 200 keer per dag. „Elke handeling wordt geregistreerd”, legt hij uit. „Want het is fraudegevoelig.”

Het is focus, zegt Colin. Pure focus. „Ik doe alles elke dag precies hetzelfde. Zo maak ik geen fouten.” 's Ochtends legt hij de pakketten die bij het einde van zijn route horen ver in de bus. Bij de deur stapelt hij alle pakketten voor het eerste deel van de route. Hij kan dit werk zo snel dat hij 200 pakketten in vijf uur aflevert. En deze stadswijk is heel dichtbevolkt, dat helpt. Vaak gaan er vijftien pakketten naar één straat.

Colin bezorgt ongeveer 1.200 pakketten per week. Omdat hij niet in dienst is, maar zzp'er, kunnen dat er nog meer zijn. Hij neemt graag meer hooi op zijn vork omdat hij per bezorgd pakket wordt betaald. Zijn ogen glinsteren: „Wel 1.500 of 1.800! Dat verwacht ik wel rond Black Friday.” Dat haalt hij in de dagen voor Black Friday inderdaad: ruim 250 pakketten per dag.

Muziek

Lopen is geen wijsheid, zegt Colin. Je loopt dus niet met een pakket naar een adres vijftig meter verderop als je niet zeker weet dat er open wordt gedaan. „Dan draag je iets voor niets.” Dus rijdt hij, zoals alle pakketbezorgers, telkens tien meter - van stop naar stop.

Als de geadresseerde niet opendoet, belt hij aan bij de buren. Er is vrijwel altijd wel iemand in de omgeving die het pakket kan aannemen.

De onderaannemer voor wie hij werkt was meteen onder de indruk van hem. Colin (25) liep drie dagen mee met een bezorger en mocht toen zelf op pad. „Ik beviel goed.” Sinds enkele weken heeft hij een eigen wijk, in Amsterdam.

Hij staat om zes uur 's ochtends op en rijdt dan van Amsterdam-Zuidoost naar het distributiepunt van PostNL, aan de rand van de stad. Tussen kwart over zeven en kwart over acht krijgt hij, net als alle andere bezorgers, een lading pakketten voor zijn wijk. Dan tankt hij diesel, koopt een Surinaams broodje, bekijkt zijn route en rijdt naar zijn wijk.

Het Mercedesbusje, dat van de onderaannemer is, neemt hij ook 's avonds mee naar huis. Het busje is zijn kantoor. Uit de speakers schalt continu rap van Nederlandse artiesten zoals Eves Laurent: *De Ploff*! Arabische Zon. Entourage. Colin vindt zijn muziek belangrijk, hij zoekt voortdurend nieuwe nummers op Spotify. Op de vloer van de bus liggen lege blikjes Red Bull en papieren zakjes van KFC - soms pauzeert hij tien minuten om wat te eten. „Anders raak je de focus kwijt.”

Niemand in de straat lijkt de harde muziek in het busje te horen of Colin te zien. Met zijn vaalroze pet, een jas van PostNL, tatoeages tot in zijn nek, een joggingbroek en Nikes hoort hij bij de straat. Alleen als hij de weg even blokkeert, reageren passanten - en zelfs dan niet altijd.

Colin wordt betaald per pakket. Hij verdient er goed mee, vindt hij. Ongeveer 1,50 euro per adres, en 15 cent per pakje - dus één pakje voor één adres levert bruto 1.65 euro op en twee pakjes voor hetzelfde adres 1,80 euro. Hij werkt zes dagen per week en draait zo'n 1.800 euro omzet. Daar gaan wel wat kosten vanaf zoals diesel en verzekeringen maar dan nog houdt hij zeker 6.000 bruto per maand over in dit tempo.

Het gaat hem niet om het geld, vertelt Colin. „Ik denk niet aan zaken die mij niet helpen bij het vervullen van mijn taak.” Hij wil een goed leven leiden en dat doet hij zo. Colin gelooft in God en denkt graag over het leven na.

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week lunch NRC mee bij een bedrijf. Deze week: Gelukszaak Bekker.

Nederland Lunch Rubriek De Bedrijfskantine PostNL pakketpunt Gelukszaak Bekker. FOTO SIMON LENSKENS

Bij Gelukszaak Bekker valt altijd wat te snaaien

Een PostNL-bezorger sleept drie volgeladen karren uit een witte bestelbus. In een sliert denderen de tientallen pakketten richting Gelukszaak Bekker. Vanuit de etalage van de gemaks- en tabakszaak wuift een poltergeistachtige sinterklaaspop.

Binnen sluist de bezorger de karren langs de carrousels met wenskaarten en een rij met klanten die hun pakket op de post willen doen. Jennifer Schorel (30) en Natasja Doets (53) groeten de bezorger vanachter een muur van dozen. „Dit is vaste prik, elke dag komt hij hier met drie karren. 's Avonds gaan er weer drie mee terug”, zegt Natasja. Met een scanner in de hand werkt Jennifer zich door de berg karton: „Rond Black Friday kan je hier niet meer lopen.”

Eigenaar Chris Bekker (56) staat ook achter de toonbank. De winkel is al 115 jaar in de familie en is een begrip in Heemskerk. Achterin de zaak heeft broer Henk Bekker een herenkapsalon. Veertien jaar geleden begon Chris met de post. „Een wereldzaak met de service van een dorpswinkel”, zegt Chris. Zo noemde een vaste klant de winkel ooit, Chris was het er wel mee eens.

Natasja vangt vandaag de rij met klanten op die iets op de post willen doen. Dennis Sanders (51) heeft een hengelsportwebshop en komt dagelijks naar Gelukszaak Bekker. „Ik zie de dames hier vaker dan m'n eigen familie”, zegt Dennis. Nonchalant gooit hij een envelop op de weegschaal van Natasja en pakt achter de kassa zelf zijn bonnetje.

Een vrouw in een rode regenjas keuvelt over het weer. In een vloeiende beweging trekt Chris haar onuitgesproken bestelling uit de wand met rookwaren en scheurt een kraslot van een rol. „Ja, we kennen elkaar nou wel. Mevrouw hier was tien toen mijn vader zestig jaar geleden die sinterklaaspop in de etalage zette”, zegt Chris. De vrouw werpt drie blikken Panter-sigaren in haar boodschappentrolley en vertrekt.

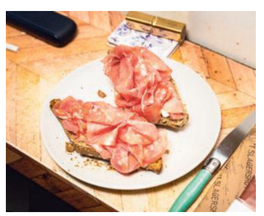

Naam bedrijf: Gelukszaak Bekker
Locatie: Heemskerk
Branche: Gemakszaak / Tabakszaak
Jaaromzet: Laat het bedrijf liever achterwege
Aantal werknemers: 5
Kosten lunch: Regelt ieder voor zich

'Een wereldzaak met de service van een dorpswinkel'

Een half jaar geleden riep Chris het aantal inkomende pakketten vanuit PostNL een halt toe: niet meer dan honderd per dag. „De winkel ging eraan kapot, en wij ook”, zegt Jennifer. Bijna de helft van de pakketten gaat ook weer retour, ziet Jennifer. „Mensen denken niet meer na, ik krijg hier bestellingen van Holland & Barrett binnen, dat zijn onze buren. Dan kan je toch net zo goed even naar dié winkel toe.” Ze is bijna door de drie karren heen en gaat zo lunchen.

In een rommelig hok van anderhalve vierkante meter belegt Jennifer een broodje met truffelmayonaise en een berg rookvlees. Op de smalle bar staan een Senseo-apparaat en drie flessen bleek. Tegen een witte deur staat een opklapkruk. „Dit is de voordeur van Henk, die woont hierboven. Onze kantine is dus eigenlijk twee aan elkaar gespijkerde houten platen midden in de zaak. Kijk maar, daarboven is het gewoon open.” Jennifer vindt het gezellig dat ze tijdens de lunch kan horen wat er in de winkel gebeurt.

Het broodje rookvlees is ook haar ontbijt. En er is altijd wat te snaaien bij Gelukszaak Bekker. Jennifer: „Vorige week kwam Truus, vaste klant, een doos Merci brengen. De dag erop kreeg Chris tien euro fooi, daar halen we dan taart van.”

Rondom de feestdagen sturen alle loterijen zakken met oliebollen naar de winkel. Vorig jaar werd het winnende lot van de oudejaarstrekking verkocht bij Gelukszaak Bekker. 15 miljoen. Het personeel vierde de hele week feest. Jennifer: „De magnumfles Moët staat nog op de toonbank, de winnaar heeft zich helaas nooit gemeld.”

Emma Vos

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

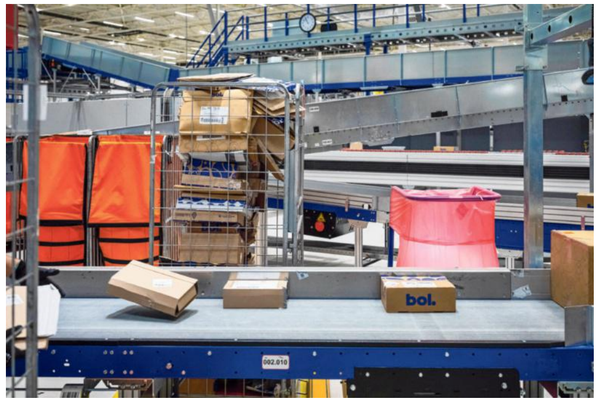

Een lopende band in het retourencentrum van bol in Waalwijk. FOTO WALTER HERFST

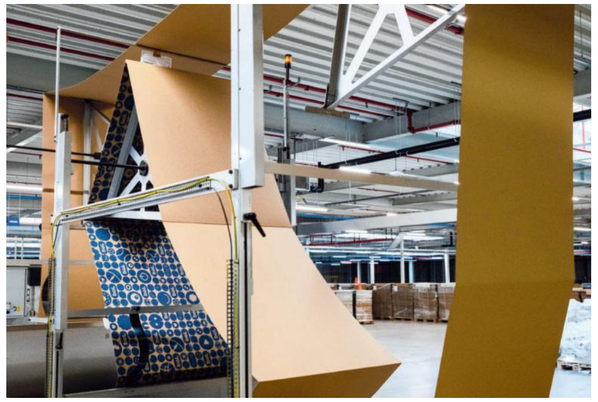
Bol vouwt het karton **zo strak mogelijk** om de producten heen. FOTO MERLIN DALEMAN

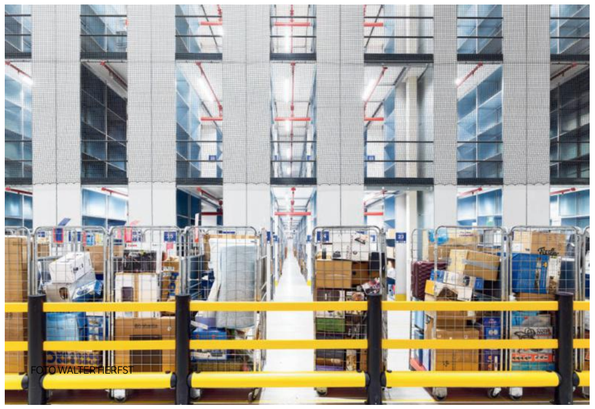
„Het retourencentrum is **veel minder een fabriek**". FOTO WALTER HERFST

In het retourencentrum worden **23.000 pakketjes** per dag verwerkt. FOTO WALTER HERFST

REPORTAGE **WEBWINKEL**

In de pakkettenfabriek van bol wordt een product maar drie keer door een mens aangeraakt

Vandaag besteld, morgen in huis, belooft bol. Ook als het op één dag om 500.000 pakketjes gaat. Wat gebeurt er nadat een klant op de bestelknop heeft gedrukt?

Timo Nijssen
WAALWIJK

Sjjjjt, klinkt het, sjjjjt. Achter een hekwerk doemen gigantische stellingkasten op, wel 40 meter hoog, vol grijze plastic bakken gevuld met, ja, wat eigenlijk? Of wat niét? Het zouden koptelefoons kunnen zijn, Legobouwpakketten, scheerapparaten, sekspeeltjes, voordeelverpakkingen douchegel. Producten die het eindeloze assortiment van webwinkel bol vormen. Wat er precies ligt, is door de spijlen van het hek lastig te zien. Lampen branden er niet.

De donkere rekken zijn het werkterrein van 2.160 robots, die geen licht nodig hebben om hun werk te doen. Het is niet de bedoeling dat mensen hier naar binnen stappen, incidenteel bezoek van onderhoudsmonteurs daargelaten. Dit is de 'shuttle', een apparaat waarin bol in zijn geautomatiseerde distributiecentrum producten opslaat. De spullenmachine is een soort XXXL-versie van een frisdrankautomaat, gevuld met 850.000 grijze kratten vol spullen.

Langs de planken schieten een soort skateboards heen en weer met een snelheid van 30 tot 40 kilometer per uur – daar komt het suizende geluid vandaan. Wanneer een product nodig is, stoppen ze precies op de juiste plek om de bak uit het apparaat te halen. Afhankelijk van het formaat passen er wel 7 miljoen producten in de automaat.

> Het is fijn dat Black Friday steeds eerder begint, dat haalt de druk er voor ons af
>
> **Safak Tuna**
> logistieke operatie

Bij de grootste webwinkel van Nederland worden al snel getallen genoemd die zo hoog zijn dat het lastig wordt je die voor te stellen. Vorig jaar verkochten bol en de externe handelaars die op het bolplatform actief zijn samen voor 5,9 miljard euro aan klanten in Nederland en België. Het assortiment bestaat uit 51 miljoen producten. Dat zijn er bijna drie per Nederlander – en van ieder uniek product kunnen er dan weer duizenden exemplaren op voorraad liggen. Hoe ziet dat er in de praktijk uit?

Met die vraag ging *NRC* naar een bedrijventerrein in Waalwijk. Daar staat aan een straat met de naam Pakketweg het bol fulfilment center (BFC), een gigantische blauwe doos die 100.000 vierkante meter beslaat. Met alle verdiepingen bij elkaar kom je op 240.000 vierkante meter. Binnen worden producten opgeslagen en verzonden „tot de grootte van een airfryer", zegt director logistieke operatie Safak Tuna tijdens een rondleiding door het grootste en belangrijkste distributiecentrum van bol. Speelgoed, sokken, koffiecupjes, wasmiddel en stekkerdozen, in totaal 12 miljoen exemplaren.

Dat is veel, maar nog geen 51 miljoen. Het grootste deel van dat assortiment bestaat namelijk uit boeken, die bol vanuit onder andere het Centraal Boekenhuis naar klanten laat opsturen. Daarnaast zijn er op bol 45.500 externe verkopers actief, van kleine ondernemers tot grote merken als Brabantia. Zij kunnen hun logistiek helemaal uit handen geven en hun spullen naar het BFC brengen, maar hun aanbod kan ook in eigen distributiecentra liggen. Zelf heeft bol nog een ander centrum in Waalwijk en twee loodsen voor producten die niet als gewoon pakketje verzonden kunnen worden. Een wasdroogrek bijvoorbeeld, of zwaar witgoed.

16.000 bestellingen per uur

Overdag is het bij bol relatief rustig, de drukte komt pas na kantoortijden. „Dan wordt er meer besteld", zegt Tuna. Op piekmomenten rond Black Friday krijgt de webwinkel tot wel 48.000 bestellingen per uur binnen, die de rest van de avond en nacht moeten worden weggewerkt. Per uur kan het BFC tot 45.000 bestellingen de deur uit doen. Tuna noemt het „een soort fabriek" waar „productie gedraaid" wordt van ieder jaar weer meer pakketjes.

Medewerkers werken er in shifts, van 7 uur 's ochtends tot 2 uur 's nachts. Op piekmomenten werken er circa 2.500 mensen. Het personeel op de vloer is niet in dienst van bol zelf, maar werkt via uitzendbureaus voor partnerbedrijf Ceva Logistics. Dat runt wereldwijd distributiecentra, in Nederland ook voor onder meer de Bijenkorf en Zalando.

Eigenlijk is Tuna geen fan van periodes waarin extra gestunt wordt met aanbiedingen. „Het is fijn dat Black Friday steeds eerder begint, dat haalt de druk er voor ons af. Logistiek gezien heb je liever dat de vraag het hele jaar door gelijk is verdeeld." Zijn afdeling heeft zeggenschap om de commerciële koers van het bedrijf bij te sturen. „Je wilt niet dat er met Black Friday te veel bulkdeals zijn voor zware dingen als wasmiddel."

Drie menselijke aanrakingen

Voor middernacht besteld, de volgende dag in huis, belooft bol bij de meeste producten. Om dat waar te kunnen maken, is de logistieke operatie verregaand geautomatiseerd. Producten die in de grijze bakken van de shuttle opgeslagen liggen, worden maar drie keer door een menselijke bol-medewerker vastgepakt.

De eerste keer is dat is bij de *inbound*-afdeling: een lange loods waar vrachtwagens pallets met spullen lossen. Die worden uitgepakt, de artikelen worden los in de grijze bakken gestopt. Mensenwerk, en dat zal volgens Tuna voorlopig zo blijven. „Dit is het moeilijkst te automatiseren." Elk pallet en elk product is weer net anders van vorm, en leveranciers bezorgen het niet iedere keer op dezelfde manier.

Is een product in een bak gelegd, dan bepaalt software waar het in de stellingkasten komt. In de shuttle wachten de producten tot ze door een klant gekocht worden. Soms dezelfde dag nog, maar er kunnen ook maanden overheengaan.

Wanneer een product verkocht is, komt de grijze bak weer uit de opslagrekken. Niet direct zodra de klant op de bestelknop heeft gedrukt; het is vaak efficiënter een tijdje te wachten tot meer producten uit dezelfde bak zijn besteld, zodat de shuttle maar één keer op en neer hoeft.

De krat gaat naar een werkstation, waar de tweede mens staat met wie de producten in contact komen. Een rood lampje licht de producten uit die de medewerker uit de bak moet pakken. Ze worden gescand en in een andere bak gelegd, deze keer van blauw plastic.

De blauwe kratten worden gevuld met producten van verschillende klanten. Alles gaat weer door elkaar: viltstiften, fitness-elastieken, knuffels. De blauwe bak gaat op een lopende band naar het eindpunt: inpakken en verzenden.

Daar staat de derde medewerker. Die haalt de producten uit de krat, scant ze en legt ze op een lopende band. Scheermesjes, badslippers, meerdere exemplaren van dezelfde elektrische tandenborstel. Een machine vouwt er een bruine strook karton omheen, precies op maat, en plakt er een adressticker op. Via lopende banden gaat het pakketje naar het inpandige sorteercentrum van PostNL.

Naast de in 2022 opgeleverde shuttle bestaat het distributiecentrum uit een vijf jaar ouder deel dat niet gerobotiseerd is. Daar staat geen robot die de producten op het juiste moment weer uitspuugt, maar worden de spullen door mensen met de hand bij elkaar gesprokkeld.

Zij hoeven volgens Tuna niet voor hun baan te vrezen. Mensen blijven nodig omdat ze flexibeler inzetbaar zijn dan robots. „We hebben niet continu de piekcapaciteit nodig." Genoeg robots en machines neerzetten om er ook de allerdrukste dagen volledig mee af te handelen, zou betekenen dat een deel van de apparaten de rest van het jaar stilstaat. Daar zijn ze te kostbaar voor: ook als ze niet gebruikt worden, lopen afschrijving en onderhoudskosten gewoon door. Dan huurt bol liever wat extra uitzendkrachten in om de drukke periodes te overbruggen.

> Soms krijg je na 29 dagen een stofzuiger retour en zit-ie vol hondenharen
>
> **Safak Tuna**
> logistieke operatie

FOTO WALTER HERFST

Retourzendingen beoordelen

Vlak naast het distributiecentrum heeft bol nog een blokkendoos: het bol retourencentrum (BRC). En hoewel de twee loodsen naast elkaar staan, is het door hun enorme formaat 1.200 meter lopen van de ene naar de andere ingang.

In de hal staan metalen karren vol slordig dichtgeplakte vuilniszakken en verzakte kartonnen dozen, het ruikt er naar oud papier. Bol vouwt bij het verzenden het karton zo strak mogelijk om de producten heen – hoe minder lucht vervoerd wordt, hoe efficiënter. De pakketjes die bol terugkrijgt, zijn een stuk rommeliger. Hier en daar prijkt het glimlachende logo van concurrent Amazon op een doos.

Het is hier een stuk rustiger dan bij het verzendcentrum. Dat verwerkt op de drukste dagen dit jaar ruim 500.000 pakketjes per dag, het BRC krijgt er hooguit 23.000 terug. Medewerkers hebben minder tijdsdruk, retourzendingen moeten uiterlijk binnen drie dagen verwerkt worden. „Dit is veel minder een fabriek", zegt Tuna. „Waar het bij het BFC om snelheid gaat, draait het hier om precisie."

De pakketten worden op een lopende band gegooid en gaan door een scanapparaat heen. Dat leest aan de barcode op het etiket af welke producten de klant online als retour heeft aangemeld, en stuurt het pakketje naar een verwerkingslijn.

Bij een van de 150 werkstations scannen medewerkers het pakket en pakken ze het uit. Op een scherm is te zien wat er in het pakket zou moeten zitten. Een medewerker pakt een doosje wierrook uit en een keramieken bord om de geurstokjes in te steken. Op het scherm verschijnt een serie vragen: zitten er krassen op de wierrookhouder? Ze bekijkt het bord van alle kanten en besluit van niet. Het product is nog als nieuw, en kan terug in de verkoopvoorraad.

Via het scherm geeft het systeem ook instructies: bij een make-updoosje moet het spiegeltje opgepoetst worden. Soms is er meer dan een schoonmaakdoekje nodig. Producten met meer gebruikssporen of bijvoorbeeld functies die met bluetooth werken, gaan naar de afdeling *refurbishment*. Daar controleren medewerkers of slimme apparaten wel volledig gewist zijn. Een toetsenbord wordt er grondig gepoetst, plastic zakjes waar onderdelen in zitten, worden zo nodig vervangen.

Bij veel retourzendingen is er met het product zelf niks aan de hand, maar is onderweg de doos wel beschadigd. Tot twee jaar geleden werden die artikelen dan afgekeurd, inmiddels plakt bol een sticker over de beschadiging heen en wordt het artikel alsnog als nieuw verkocht. Te kapotte dozen worden vervangen door nieuwe van kaal karton. „Dat kan niet bij elk product", zegt Tuna. „Wel bij een printer, maar bij Lego is de originele doos onderdeel van de ervaring."

Zelfs wc-papier komt terug

Door het centrum staan her en der rolkarren met verwerkte producten. Een stapel Nespresso-apparaten, airfryers, maar ook een pak wc-papier. „Alles wat wij verkopen, kan in principe terugkomen. Maar dat je bij wc-papier denkt: het is toch niet helemaal wat ik dacht…"

Na de controle kan 70 procent van de teruggestuurde artikelen weer als nieuw verkocht worden, zegt Tuna. Artikelen die afgekeurd worden, gaan terug naar de leverancier of naar een opkoper. Producten die incompleet zijn – een mokkenset waarvan er één kapot is – doneert bol aan kringloopwinkels.

„Minder dan één procent moeten we vernietigen, dat is echt de allerlaatste optie. Dan moet het product echt helemaal kapot zijn, een spiegel die gebroken is bijvoorbeeld."

Fraudehoek

Verderop in het retourencentrum zit wat Tuna de „fraudehoek" noemt: de afdeling *investigations*. „Je ziet hier de andere kant van de samenleving." Een medewerker laat een pakketje zien waar volgens het etiket een Sonosspeaker van 159 euro in zou moeten zitten, maar dat in werkelijkheid een fles Robijn wasverzachter bevat. „Mensen zijn heel gehaaid", zegt Tuna. „Waarschijnlijk heeft zo'n fles ongeveer hetzelfde gewicht en hopen ze dat we alleen daarnaar kijken."

Bij een ander pakket is te zien dat niet altijd sprake is van kwade opzet. Een klant zou een set bamboe tandenborstels terugsturen, maar in de kartonnen envelop zit een game. „Dat is gek", zegt Tuna. „Die game is waarschijnlijk duurder dan de tandenborstels. Dat moet verder uitgezocht worden." De klantenservice op het hoofdkantoor in Utrecht wordt ingeseind om contact op te nemen met de klant. Tot er duidelijkheid is, blijft de game in een archiefkast liggen.

Sommige klanten zoeken wel erg de grenzen op van de ruime retourmogelijkheden, ziet Tuna. Ze 'lenen' producten voor een paar weken en sturen het dan gebruikt terug. „Dan krijg je na 29 dagen een stofzuiger retour en zit-ie vol hondenharen. Dat is geen fraude, want je mag een product uitproberen. Maar ik denk wel: kom op, dit kan niet. Maar die klant krijgt zijn geld wel terug."

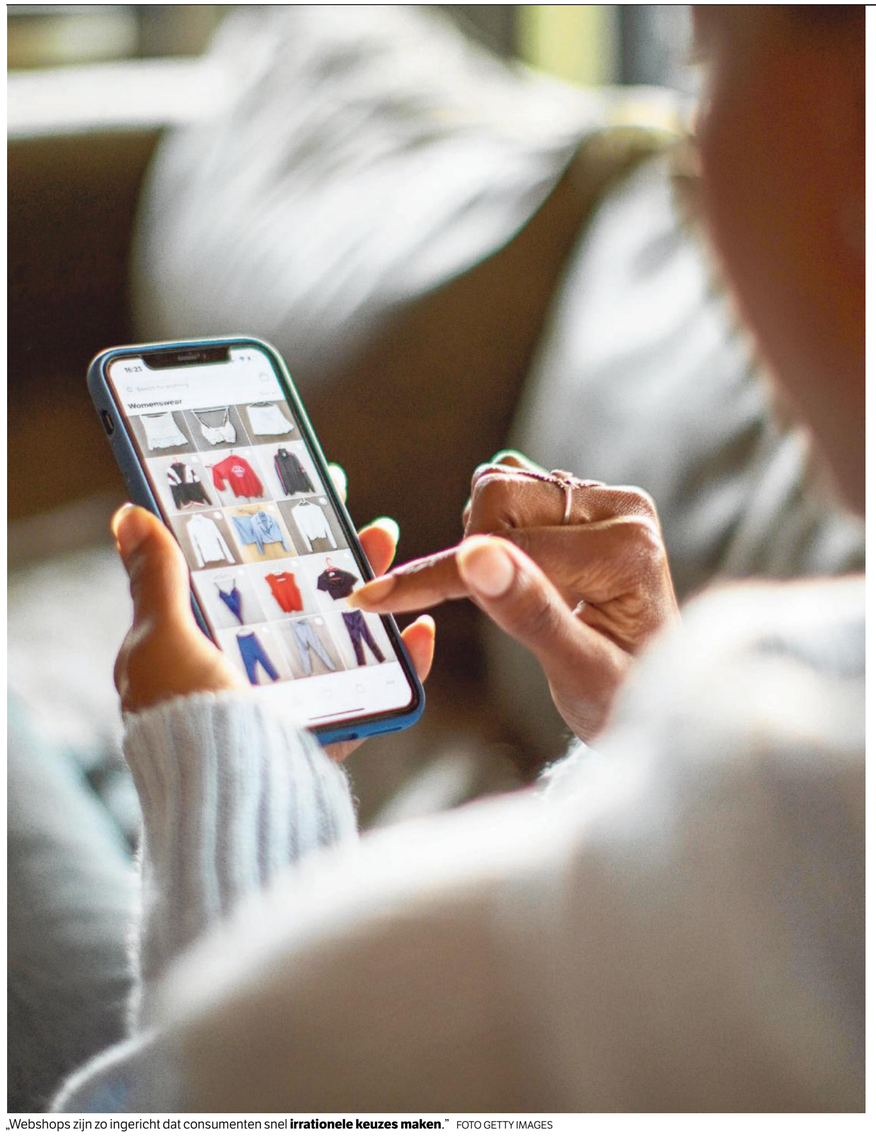

„Webshops zijn zo ingericht dat consumenten snel **irrationele keuzes maken**." FOTO GETTY IMAGES

Webshops zien alles: 'Of je twijfelt, gevoelig bent voor korting, of vaker impulsaankopen doet'

INTERVIEW
CHANTAL SCHINKELS
E-COMMERCE-EXPERT

Meldingen dat er nog maar twee paar schoenen beschikbaar zijn, tellers die suggereren dat de korting bijna afloopt, advertenties op tijdstippen dat je er ontvankelijker voor bent: webshops gebruiken tal van trucs om consumenten sneller en meer te laten kopen.

Juliette Vasterman

Ja, zelf trapt ze er ook weleens in. Deze week nog zag ze een paar sneakers met Black-Fridaykorting. „Ik ben dol op sneakers, en onder de advertentie stond: 'nog één paar op voorraad'. Toen heb ik ze meteen gekocht." En dat terwijl e-commerce-expert Chantal Schinkels (40) donders goed weet hoe bedrijven er met slimme verleidingstechnieken voor zorgen dat we kopen. En blijven kopen.

Onlangs schreef ze er het boek *Het koopinfuus* over. „We bestellen aan de lopende band kleding, schoenen, verzorgingsproducten, woonaccessoires, keukengerei, hebbedingen, noem maar op. En ook vaak spullen die we niet nodig hebben, maar waarvan we toch denken: als ik dit niet bezit, is het leven niet compleet", zegt Schinkels, die twaalf jaar functies bekleedde in de online retail. „Ja, ik ken alle trucjes, maar soms ben ook ik vatbaar en even niet opgewassen tegen alle manipulatie van webshops, apps en socialemediakanalen die precies weten hoe ons brein werkt."

Want hoe werkt ons brein, waarom kopen we zo graag?
„Ons brein hunkert naar dopamine. Als we wat kopen, krijgen we een klein shotje en voelen we ons even gelukkig. Wist je dat elke stap in het aankoopproces online ons een klein geluksmomentje geeft? Zelfs het vullen van een winkelmandje en het ronddraaiende laad-icoontje dat aangeeft dat je betaling wordt verwerkt, geven al een gevoel van beloning. En omdat het moment zo kort is, wil je gauw weer meer. En koop je opnieuw wat.

„De valkuil om iets te kopen is groot wanneer we gestrest, moe of verdrietig zijn. Je bent op zoek naar een beloning en je weerbaarheid staat op zijn laagst. Daarbij komt dat mensen online overprikkeld raken van alle pop-ups, meldingen en aanbiedingen. Er komt zo veel informatie binnen, waardoor we minder goed nadenken en beslissen op de automatische piloot. Wie moe en afgeleid is, klikt sneller."

Webshops trekken van alles uit de kast om ons sneller te laten klikken. Neem ons mee: je scrolt online, en wat gebeurt er dan?
„Het begint allereerst bij gemak. Je zit lekker op de bank, telefoon in de hand, de online winkels zijn dag en nacht open. Geen rijen, geen verkopers. Je kunt rustig neuzen. En ondertussen doet de webshop er alles aan om betrouwbaar en toegankelijk over te komen. Je kunt gratis retourneren, het pakketje ligt morgen op de mat en als je even krap zit, kun je later betalen. Adres- en betaalgegevens zijn meestal automatisch ingevuld. Vaak is één klik genoeg om een bestelling af te ronden. Alle drempels zijn weg en er is nauwelijks een moment waarop je bewust stilstaat bij de vraag: heb ik dit eigenlijk nodig?

„Maar er is meer. Webshops zijn zo ingericht dat consumenten snel irrationele keuzes maken. Bedrijven denken heel goed na over de manier waarop producten gepresenteerd worden, welke knoppen waar staan, welke kleur ze hebben en hoe groot de foto's zijn. Het duurste product of het product waar de meeste marge op zit, staat vaak bovenaan. Want mensen kiezen vaak het eerste wat ze zien. En een dure winterjas wordt naast een nóg duurdere gezet, waardoor de jas ineens redelijk geprijsd lijkt. De 'koop nu'-knop is fel gekleurd en groot, terwijl de 'annuleer' of 'terug'-knop klein en grijs is."

En jij zag bij de sneakers de tekst 'nog één paar op voorraad' staan?
„Ja, dat is ook een slimme manier om mensen snel te laten kopen. Je ziet het geregeld: meldingen die schaarste en sociale druk suggereren. Plots verschijnt er dan een venster met '26 mensen bekijken dit nu', of afteltimers die benadrukken dat een korting bijna afloopt. En onder producten staat dat er 'nog maar twee stuks op voorraad' zijn. Of het waar is, dat weten we niet. Met deze truc spelen bedrijven in op verliesaversie: mensen haten het gevoel iets mis te lopen nóg sterker dan ze genieten van een goede deal.

„En er zijn nog véél meer misleidende trucs, de zogenoemde *dark patterns*. Zo hebben webshops soms duurdere opties al voor je aangevinkt, zoals premium verzending, een extra garantie, cadeauverpakking of een maandabonnement in plaats van een eenmalige aankoop. Vaak zijn er van die pop-ups die maar blijven terugkomen tot je toegeeft. Ook maken bedrijven het je lastig om je af te melden voor nieuwsbrieven. En de knop om een abonnement op te zeggen is vaak verstopt. Sommige sites gebruiken zelfs schijnschaarste, zoals 'uitverkochte' kleuren die niet bestaan, om je het gevoel te geven dat je snel moet beslissen."

Bedrijven beïnvloeden ons koopgedrag en tegelijkertijd verzamelen ze data over ons, die ze opnieuw gebruiken om ons naar die koopknop te sturen?
„Ja, bij alles wat je online doet, laat je een spoor achter. Dus je klikgedrag, hoelang je bij een advertentie blijft hangen, je locatie, het tijdstip waarop je shopt, eerdere aankopen en zelfs welke influencers je volgt, bedrijven zien het allemaal. Uit die microdata kunnen ze opvallend veel afleiden: of je twijfelt, of je gevoelig bent voor korting, of je vaker impulsaankopen doet en of je op dit moment extra vatbaar bent voor impulsieve beslissingen.

> De webshop van een winkel kan er op mijn telefoon heel anders uitzien dan op de jouwe

„Techbedrijven als Facebook gebruiken sentiment- en gedragsanalyse: op basis van likes, reacties, scrollgedrag en kijktijd kunnen algoritmes inschatten hoe iemand zich voelt. Als het systeem denkt dat je ontvankelijker bent, tonen algoritmes juist op die momenten meer advertenties. Omdat de kans op een klik of aankoop dan groter is.

„En al die data maken weer hyperpersonalisatie mogelijk. Dat houdt in dat de webshop van een bepaalde winkel er bij mij op mijn telefoon heel anders uitziet dan bij jou op je mobiel. Ik krijg andere producten voorgeschoteld, de banners zijn bij jou misschien groter dan bij mij, we krijgen andere aanbevelingen - want die zijn gebaseerd op koopgeschiedenis. Zelfs de prijzen kunnen verschillen. Volgens EU-onderzoek bevat 97 procent van de populairste websites minstens één vorm van manipulatie."

We bestellen dus massaal online; dan zullen de webshops wel goud geld verdienen.
„Dat zou je denken. Maar veel bedrijven staan onder zware druk. De marges in e-commerce zijn dun: webshops verdienen vaak maar een paar procent per bestelling. Ze maken pas winst als ze enorme volumes draaien. Daarom proberen ze consumenten dus voortdurend te verleiden om zoveel mogelijk te kopen. En dan denk je: maar dat gebeurt toch? Ja, maar we sturen onze aankopen ook massaal terug en dat kost geld: het transport, de spullen controleren, opnieuw verpakken. Het is niet voor niets dat sommige bedrijven hun artikelen vernietigen, omdat dat voordeliger is. Daarbij hebben webshops hoge kosten aan distributie- en sorteercentra, personeel, opslag en klantenservice. Grote spelers pompen ook miljoenen in advertenties."

In je boek stel je overconsumptie aan de kaak, maar ook schuldenproblematiek en milieuvervuiling.
„De prikkel om zoveel mogelijk omzet te draaien is veel groter dan de prikkel om ethisch te handelen. Dat leidt tot overconsumptie, en tot klimaatproblemen en verslavingen. Online koopverslaving lijkt in veel opzichten op een gokverslaving: het gaat consumenten niet meer om het product zelf, maar om het proces, om die korte dopaminekick. En intussen komen mensen in financiële problemen door achteraf betalen en impulsieve aankopen, terwijl retourstromen, verpakkingen en snelle levering enorme milieukosten met zich meebrengen."

En je bent bezorgd over de toekomst, want de online-shopverleidingen worden nóg groter?
„Ja, ik ben bang voor de opkomst van *gamification* in webshops. Temu is daar natuurlijk een voorbeeld van, die Chinese webshop voegt spelelementen toe aan online shoppen. Je kunt aan een virtueel rad draaien, er gaan schatkistjes open, je krijgt coupons en punten die je kunt verdienen door te klikken of te kopen. Het is één groot rad van fortuin en Nederlandse webshops kijken mee. Die denken: zonder dat spelelement halen we die grote omzetten niet meer.

„Daarnaast zie ik dat *live shopping* groeit, vooral via TikTok. In China is het al de standaard: influencers presenteren producten in livevideo's, kijkers kunnen met één klik kopen. De hele ervaring is ontworpen op impulsaankopen."

Wat kunnen we zelf doen om ons te wapenen?
„Laat je spullen 24 uur in je mandje staan. Dat haalt de impuls eruit. Let wel, bedrijven sturen je geheid twee dagen later een mailtje met de boodschap dat je product in de aanbieding is. Zet meldingen uit op je telefoon, verwijder shopping-apps, klik niet automatisch op akkoord bij cookies. Laat niet overal informatie achter. Als bedrijven je geboortedatum of telefoonnummer willen weten: vul random wat getallen in. En als koopgedrag je leven beheerst of als je financieel in de problemen komt: zoek hulp. Een online koopverslaving is net zo erg als alle andere verslavingen."

Advertentie

nrc webwinkel

Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAEF
Elektrische messenslijper

Adviesprijs 99,99
84,99

› Maak je messen weer vlijmscherp in enkele seconden
› Van keukenmessen tot gekartelde messen
› Veilig en eenvoudig te gebruiken

PRESTIGIO
Elektrische wijnopener

CADEAU-TIP

Adviesprijs 77,90
49,-

› Opent flessen moeiteloos met één druk op de knop
› Ergonomisch, snel en eenvoudig in gebruik
› Inclusief foliesnijmes, beluchter en vacuümstopper

Bekijk alle aanbiedingen online › nrcwebwinkel.nl/cadeaus

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

Sanny: „Ik ken zoveel mensen van mijn leeftijd die 'even' iets gingen doen en toen al hun ribben braken, of een heup. Dingen kosten gewoon tijd." FOTO'S MONA VAN DEN BERG

'Ik zou tegen mensen willen zeggen: ban haast uit je leven'

De grote passie van Sanny de Zoete (71) is linnen damast. Ze verkoopt haar tafellakens en servetten vanuit haar woning annex winkel in Delft. Dat werk en privé daarmee door elkaar lopen, vindt ze helemaal niet erg.

'Mijn liefde voor linnen damast begon zo'n veertig geleden. Ik was in een textielsorteerbedrijf en trok een wit, linnen lapje uit zo'n bak. Het was een huishouddoekje met een patroon van gestileerde roosjes in Jugendstil-stijl. Ik vond het mooi dat je zo iets kunstigs verwerkt in een dagelijks gebruiksvoorwerp.

„Ik ging me erin verdiepen en werd geraakt door de verfijnde schoonheid van linnen damast, de historie, de veelzijdige patronen, het vakvrouwschap dat erin zit. Dat alles maakt dat ik er al veertig jaar dol op ben. Ik heb tien jaar een linnenzaak gehad hier in Delft, van 2003 tot 2013. Nu komen mensen op afspraak bij mij thuis. Ik laat zelf tafellakens en servetten ontwerpen. Het linnen laat ik weven in Noord-Ierland, daar maken ze de mooiste kwaliteit. Linnen is het materiaal, damast is de manier van weven.

„Als klanten bij me thuis komen, zet ik een mooi houten rek in de keuken waar de tafellakens overheenhangen. De servetten leg ik op tafel. Mensen mogen aan het linnen voelen - ja, juist! Linnen is hartstikke sterk, dat is het leuke. Ik heb servetten uit de achttiende eeuw die ik dagelijks gebruik en gewoon in de was gooi. Dat is nog eens duurzaam.

„Mensen denken dat linnen damast iets voor rijke mensen is, maar dat is helemaal niet waar. Het is van paleis tot rijtjeshuis, zeg ik altijd. Letterlijk het paleis, trouwens. Mijn tafellakens met druivenrankendessin liet ik maken voor koningin Beatrix. Bij het NAVO- topdiner afgelopen juni werden ze weer gebruikt.

„Doordat mijn woning ook mijn winkel is, zijn werk en privé hier totaal verweven. Dat vind ik helemaal niet erg. Vroeger, als mensen in mijn winkel kwamen voor een tafellaken, moest ik tussendoor steeds andere mensen helpen. Dat gaf stress. Nu kan ik alle tijd nemen. Mensen blijven een uur of twee, minimaal. Zo'n laken kost ook al gauw 700 euro. Een mooie set met servetten erbij 1.000 à 1.200 euro. Dus dat is best een aankoop."

> **Ik heb servetten uit de achttiende eeuw die ik dagelijks gebruik en gewoon in de was gooi. Dat is nog eens duurzaam**

„Mijn dagen beginnen laat. Ik ben een echt avondmens, dus als het meezit, lig ik om half twee op bed. Dan slaap ik zonder wekker tot ik wakker word; één van de grote genoegens van eigen baas zijn. In bed drink ik dan een kopje thee, werk wat mails weg en maak de puzzels uit *NRC*, Vorto en Precies Vier. Daarna ga ik aan het werk.

„Mijn werkdagen zijn heel verschillend. Soms heb ik een afspraak met een klant. Ik heb de laatste jaren ook gewerkt aan mijn boek. Een groot overzichtswerk over tafellinnen. Dat verschijnt in het voorjaar van 2026. Maar ik ben ook veel in het Huis Van Gijn in Dordrecht geweest, waar ik de linnengoedcollectie heb geïnventariseerd met de conservator. Zo is elke dag weer anders.

Veteranenziekte

„Als ik geconcentreerd werk moet doen, werk ik volgens de Pomodoro-methode. Dat houdt in: 25 minuten werken, 5 minuten pauze. Dan ga ik even iets naar de vuilcontainer brengen, of een broodje halen. Dat werkt fantastisch. Als ik twee uur achter elkaar schrijf, krijg ik hoofdpijn. Maar door die pauzes kan ik het wel 10, 12, 14 rondjes volhouden.

„Dat heb ik lang niet gekund. Ik kreeg in 2005 de veteranenziekte, na een besmetting met de legionellabacterie. Veel van wat al die mensen met long Covid nu hebben, herken ik van toen: ik was moe, kon me niet concentreren, had pijn in mijn benen, in mijn lijf. Zeven jaar ben ik daar ontzettend beroerd van geweest. Uiteindelijk heb ik een training gevonden, via het platform Ander Leven, die handvatten biedt om je stresshormonen te kalmeren. Daar ben ik enorm van opgeknapt. Want nu kan ik gewoon weer hele dagen bezig zijn. Dat is geweldig.

„Mijn streven is om mijn stressniveau niet te hoog te laten komen. Daarom duik ik iedere dag om vier uur 's middags voor een uurtje de hangmat in. Die hangt boven mijn bed. Tijdens mijn ziekte luisterde ik dan naar van die meditatieve, troostende babbels. Nu lees ik een boek, altijd non-fictie. De memoires van Ahmed Aboutaleb bijvoorbeeld.

„Ik zou tegen mensen willen zeggen: ban haast uit je leven. En het woord 'even' uit je vocabulaire. Ik ken zoveel mensen van mijn leeftijd die 'even' iets gingen doen en toen al hun ribben braken, of een heup. Dingen kosten gewoon tijd. Ruim die tijd er dan ook voor in."

Eerste keer AOW

„Van geld heb ik vroeger wel stress gehad. Ik ben altijd financieel onafhankelijk geweest, dat heb ik altijd belangrijk gevonden, maar ik heb nooit zoveel verdiend dat ik iets opzij kon zetten voor een arbeidsongeschiktheidsverzekering of pensioen. Daar heb ik me vaak druk over gemaakt.

„Tot ik ziek werd en die periode óók ben doorgekomen. Vanaf toen weet ik: ik overleef het wel. Ik heb altijd de huur kunnen betalen, heb mijn hele leven te eten gehad. Al was het wel een opluchting toen ik voor het eerst AOW kreeg. Oh! Het pakketje op mijn rug werd gelijk een kilo lichter. Dus het verlicht wel, financiële zekerheid.

„Ik woon alleen, maar 'alleenstaand' vind ik maar een gekke term. Ik ben niet een losgelagen, alleenig ding. Ik voel juist heel veel verbinding met alles en iedereen. Ik heb vroeger wel relaties gehad, maar nu heb ik daar geen behoefte meer aan. Ik wil me helemaal niet meer voegen naar iemand. Ik kan goed voor mezelf zorgen en ben gezegend met de verworven vrijheden van mijn generatie vrouwen.

„Vroeger zei ik dat ik vanwege die vrijheid zelf geen kinderen wilde, maar ik ben heel blij dat het toch is gebeurd. Ik heb een zoon en een kleindochter van 10. Ze wonen in Rotterdam Noord, da's hier vlakbij. Ik heb lang iedere week opgepast. Nu kom ik meestal gewoon langs om samen te eten, te kletsen en spelletjes te doen. Dat is wel het leven. De cirkel van het leven. Dat vind ik heel mooi."

Jette Pellemans

IN HET KORT

Sanny de Zoete (71) studeerde kunstgeschiedenis en haalde haar ondernemersdiploma textiel. Tien jaar had ze een eigen winkel in Delft in antiek en design linnengoed. Nu ontvangt ze klanten bij haar thuis en zet ze haar kennis over linnen damast in voor boeken, tentoonstellingen en lezingen.
Sanny woont alleen in een huurhuis in het centrum van Delft. Haar inkomen is ongeveer 2.000 euro euro, bestaande uit inkomen uit haar werk, AOW en nog een beetje pensioen van een vroegere baan in loondienst.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

„Ik verstuur zelf nooit Tikkies. Ik heb wel een ingekomen Tikkie: voor de sponsorloop van mijn kleindochter. Daar heb ik 50 euro voor overgemaakt."

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

„Elke dag. Ik ga altijd naar de Ekoplaza, behalve voor een paar vaste producten die ik bij de Albert Heijn haal."

Wat is je laatste grootste uitgave?

„Een koppelingsplaat en -kabel voor mijn auto. 1.447 euro."

Tweedehands of liever nieuw?

„Ik ben blij dat ik nieuwe kleding kán kopen; heel veel jaren had ik daar geen keuze in. Nu koop ik kleding die lang mee gaat. In de zomers alleen maar linnen kleding. In de winter wollen vesten van het merk INTI. Die zijn gemaakt van baby-alpacawol."

Waar spaar je voor?

„Voor het spaarbankboekje van mijn kleindochter. Voor mezelf zou ik het niet weten."

Ruim je vaak het huis op?

„Als er klanten langskomen, heb ik een goede stok achter de deur het huis op te ruimen. Ik was wel elke dag af en maak altijd mijn bed netjes op."

Wat was echt een miskoop?

„Een wc-borstel. Ik koop niet graag goedkope dingen, maar nu had ik toch zo'n raar plastic ding gekocht. Het werkt voor geen meter. Ik wil gewoon zo'n ouderwetse wc-borstel met van die harde kokosharen, maar die kan ik nergens vinden."

Wie bedenkt wat je gaat eten?

„Ik eet doordeweeks aardappelen, met vlees of vis en de groente waar ik dan trek in heb. Op zaterdag eet ik garnalen met spaghetti. Dat is mijn feestmaal."

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Het is geen schuldgevoel, maar waar ik wel last van heb, is overbodig verpakkingsmateriaal – bijvoorbeeld bij tandenragers of per stuk verpakte theezakjes. Terwijl ik zó mijn best doe dat te vermijden."

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Oh, ik heb massa's tips! Maar laat ik noemen dat we meer aandacht zouden mogen hebben voor textiel in huis. Al die huizen tegenwoordig hebben zulke knoertharde vloeren en wanden. Dat klinkt hol. Een ruimte met gordijnen, vloerkleden en een tafelkleed voelt meteen veel fijner."

Geboren

Geboren!

Ottelie Thérèse Lammerts van Bueren

Claire van Doeveren &
Herman Lammerts van Bueren

22 november 2025

Dolgelukkig zijn wij met de geboorte van onze zoon en broertje

Boris Jaap Brasser

Philip en Liselotte Brasser-Cortenraad
Sophie en Olivier

Haarlem, 24 november 2025

Geboren!

Sem Eline Bien Carrière

Suzanne Beijderwellen & Daan Carrière

Amsterdam, 22 november 2025

Geboren!

Pomme Marijn Korteweg

Justine, Julian & Emanuel
Korteweg - van Berckel

Amsterdam, 17-11-2025

Geboren!

Tomas Roos Martins

Lucas & Camila Roos - De Oliveira Martins

Amsterdam, 19 november 2025

Geboren!

Maurits Philip Sander van der Scheer Moors

Laura Moors en Loran van der Scheer

Rotterdam, 17 november 2025

Huwelijken

Getrouwd!

Quirine van der Sloot & Lennart Scholtus

Las Vegas, 22 november 2025

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Overleden

Intens verdrietig om de grote leegte die hij achterlaat, maar dankbaar voor de mooie jaren die wij samen hebben gehad, delen wij u mede dat na een afnemende gezondheid en een liefdevolle verzorging wij afscheid hebben moeten nemen van 'mein lieber Gerrit', onze broer, neef en oom

Gerrit Waller

* Utrecht, 4 januari 1943 — † Amerongen, 26 november 2025

Elisabeth J. Waller-Wohlleben

Anne-Marie de Pagter-Waller

Hetty Bobisch-Waller

Ietje Waller (†)

Neven en nichten

De uitvaartdienst zal plaatsvinden op donderdag 4 december 2025. Voor meer informatie kunt u mailen naar info@alfineuitvaarten.nl

Correspondentie:
Alfine Uitvaarten
T.a.v. Elisabeth Waller - Wohlleben
De Kolk 15, 3962 GC Wijk bij Duurstede

Tot ons grote verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van onze lieve en eigenzinnige echtgenoot, vader, schoonvader en grootvader. Wij zijn dankbaar voor de tijd die wij met hem hebben mogen doorbrengen.

dr. Herman Neering
Dermatoloog

Amsterdam, 16-12-1940 — Overveen, 21-11-2025

Overveen
Anke Neering - van Dongen

Haarlem
Bas en Marleen Neering - Reen
Sophie, Lotte, Rijk

Den Haag
Vincent Neering
Leonore, Victor, Anne

Barcelona
Maarten Neering

Wij nemen afscheid van Herman in besloten kring.

correspondentieadres:
Bausch&Schultz uitvaarten
T.a.v. familie Neering
Kerkhofstraat 18, 2011 BK Haarlem

Ze was een levensgenieter pur sang.

Francis Maria Weitjens

Dalfsen 16.11.1936 — Amsterdam 27.11.2025

Coen Kleipool †

Yorick & Anne
Reina & Niels

Diane
Maya

En familie

Frances wordt in besloten kring begraven.

'Als het donker is,
worden de sterren zichtbaar.'

Bedroefd nemen we kennis
van het overlijden van

Stijn Franken

Strafrechtadvocaat, hoogleraar
en auteur

Onze gedachten zijn bij zijn gezin,
familie, vrienden en collega's.

Namens allen van
Singel Uitgeverijen / Uitgeverij Lux,

Paulien Loerts en Eduard Richter

Wij gedenken een bevlogen, inspirerende, onderlegde, humorvolle en vooral warme collega. Rust zacht

Stijn

We vergeten je niet.

Patrick, Robert, Sander en alle collega's van Cleerdin & Hamer Advocaten

---

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Stijn Franken

Stijn was van 1998 tot 2010 onze kantoorgenoot, vraagbaak en moreel kompas. Dat laatste is hij voor veel collega's altijd gebleven.

Wij wensen zijn vrouw, kinderen en naasten veel sterkte met het gemis.

Prakken d'Oliveira Human Rights Lawyers
Linnaeusstraat 2-A
1092 CK Amsterdam

Intens verdrietig zijn wij door het plotseling overlijden van mijn lieve vrouw en onze lieve mama.

Michelle Fisser

Amsterdam, 23 januari 1973 — Malaga, 21 november 2025

Philip, Maurits, Anne-Kate & Noor

"Geef je moeder vandaag een extra dikke knuffel, daar hield onze moeder ook altijd van"
Maurits & Anne-Kate

Here comes the sun

Dag lieve

Michelle

Karin, Ernst, Suzanne, Hans, Talia, Joyce, Dejan, Willem, Marike, Jack, Herald, Anouk, Julius, Sofia, Pleun, Noor, Janna, Noah, Mijntje, Madelief, Joep, Lieke, Thijs, Eline

---

Het leven gevierd

Enorm verdrietig, zo onwerkelijk
dat jij er niet meer bent.
Voor altijd in ons hart.

Michelle Fisser

We hebben intens van je genoten!

Hank, Maarten, Wessel, Heleen, Job, Thijs, Lot, Noud, Janneke, Arnoud, Saskia, Jan

---

Met intens verdriet moeten wij afscheid nemen van onze lieve, sprankelende

Michelle Fisser

onze onvergetelijke Maximer.

We zullen haar puurheid, liefde en energie voor altijd in ons meedragen.

Onze gedachten zijn bij Philip, Maurits en Anne Kate in het dragen van dit onmetelijke gemis.

In eeuwige vriendschap,
Dispuut Maxim

"Compliance is niet iets wat je er even bijdoet. Als beroepsgroep kunnen we écht iets betekenen voor de maatschappij."

Michelle Fisser
1973 - 2025

Deze woorden zijn uitgesproken door Michelle Fisser, een bevlogen compliance professional, een inspirerende voorzitter en bovenal een warm en bijzonder mens.

Haar betrokkenheid, expertise en toewijding aan de Vereniging voor Compliance Professionals (VCO) hebben een diepe en blijvende indruk gemaakt. Ze laat een leegte achter binnen de vereniging en in het bredere compliance-veld, een leegte die moeilijk te vullen is.

Wij zullen haar ontzettend missen. Niet alleen om haar kennis en leiderschap, maar vooral om wie zij was als persoon.

Onze gedachten zijn bij haar familie, vrienden en iedereen die haar van dichtbij heeft mogen kennen. Wij wensen hen alle kracht en troost in deze moeilijke tijd.

Namens het bestuur, de raad van advies en alle leden van de Vereniging voor Compliance Professionals.

Hoe fijn en mooi was ons leven samen.
Het is tijd om afscheid te nemen van mijn Mas, onze Pep en Opa

Martien Hendrik Joeke Heep

* De Krim, 10 oktober 1941 — † Den Haag, 26 november 2025

Riksta Heep-Hoekstra
Elze Marian en Olivier
Perrine en Bérénice
Roald en Ellen
Puck en Fien

De crematie vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres: Cees Laseurlaan 147, 2597 GC Den Haag

Na een lang leven hard werken – en ook genieten van het leven! –
is in aanwezigheid van haar drie kinderen rustig overleden

Ellen Derksen
17 oktober 1936 ~ Den Haag ~ 17 november 2025

Lid in de Orde van Oranje-Nassau ⁘ ere-voorzitter St. Tong Tong ⁘ decennialang drijvende kracht achter de Pasar Malam van Tong Tong in Den Haag (Pasar Malam Besar, Tong Tong Fair) ⁘ Professor Teeuw Prijs 1998 ⁘ gepensioneerd psycholoog/psychotherapeut bij Riagg Noordhage ⁘ voormalig bestuurslid St. Pelita ⁘ oud-docent psychologie Opleiding Fysiotherapie Leiden

We zullen haar goede zorgen voor ons missen.

Haar dochter:	Michèle Boon
Haar pleegkinderen:	Leslie Boon
	Robin Boon
Haar schoonkinderen:	Florine Koning
	Justin Dykstra
	Monique Boon
Haar kleinkinderen:	Indigo, Galang, Saffron, Wulan

De begrafenis heeft op maandag 24 november in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Engelen & Spoor Uitvaartverzorging,
t.a.v. Familie Boon, Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ Den Haag

Too soon gone, yet he lived more than most ever do

Randolph Philip Baron Mackay

Naarden, 23 juli 1977 Heemstede, 21 november 2025

Heemstede Frederique Mackay - Beins
Valentine
Reinoud
Alexander

Bussum Yvonne Wyers

Naarden Patrick en Fleur Mackay - Bijl
Philine
James
Willem

Aeneas Mackay †

Correspondentieadres:
Frederique Mackay - Beins, p/a Funeral Company Gooi
Keucheniusstraat 6, 1271 BN Huizen

Het afscheid van Randolph heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Diep geschokt en intens verdrietig
zijn wij door het plotselinge overlijden
van onze fantastische schoonzoon,
zwager en oom

Randolph Mackay

Helga
Dolf en Elianne
Sascha en Reinier
Oscar en Floor
Dominique en Berend
Neefjes en nichtjes

Hij laat een leegte na die nooit
op te vullen zal zijn.

Verslagen nemen wij afscheid
van ons petekind, onze innig geliefde neef

Randolph Philip Baron Mackay

Bussum
Frank en Markell Wyers - Blauwkuip

's-Gravenhage
Floris Wyers

Naarden
Eric en Janine Wyers - Siertsema

's-Gravenhage
Saskia en Jochem van den Bosch - Wyers

"Geliefd bij zo velen, onvergetelijk voor ons"

Diep bedroefd zijn wij door het onverwachte
overlijden van onze dierbare, innig geliefde neef

Randolph baron Mackay
"Rannie"

Jip en Coco Wyers-Heijnen
Vanessa en Hendrik Jan Onnes-Wyers
Barbara en Oswald Bentinck van Schoonheten-Wyers
Henriëtte en Alexander Polak-Wyers

Marie-Rose en Put † van Heeckeren van Kell-Wyers
Hermance en Joost Gransberg-van Heeckeren van Kell

Warm van hart
Groot gevoel voor humor

Met intens verdriet nemen wij afscheid
van onze grote vriend

Randolph Philip Baron Mackay

"Vriendschap In Alle Tijden"

Frederik Doodeheefver
Hein Meurer
Tim van Geloven
Harm Engelkens
Daan Mulders
Michiel Taminiau
Rogier Wijsmuller
Dennis Akkaya
Michiel Johannisse
Peter Kan
Estien Bicker

Met groot verdriet nemen wij afscheid van

Randolph

Voor onze vriendin Frederique, en voor Valentine,
Reinoud en Alexander zullen wij er altijd zijn.

Jetske, Rob, Merel, Patrick en kinderen

Intens gelachen, groots gemis

Randolph Mackay

Cécile & Charlie
Stephanie & Eric
Annerijn & Maarten
Karin & Robin
Hiske & Michiel
Willemijn & Matthijs

Bedroefd hebben wij afscheid moeten nemen van

Randolph Philip Baron Mackay

Randolph was de fantastische echtgenoot van onze geliefde partner en collega-advocaat Frederique Mackay-Beins en de toegewijde en liefdevolle vader van Valentine, Reinoud en Alexander. Randolph zal voor hen een blijvende inspiratie zijn.

Wij wensen zijn vrouw Frederique, zijn kinderen, familie en allen die hem missen heel veel sterkte toe bij het dragen van dit enorme, onverwachte verlies en bij het voortzetten van een leven zonder deze geweldige persoon.

Namens alle collega's van
De Vos & Partners Advocaten

Wij zijn diep bedroefd door het onverwachte overlijden van onze dierbare vriend

Randolph Mackay

De mooie herinneringen die wij samen hebben gemaakt in de sneeuw, de zon en op het water koesteren wij in ons hart. Lieve Frederique, Valentine, Reinoud en Alexander we staan om jullie heen.

Laurens en Kim Maussen – van Duin
Hans Smit en Moises Sanchez

Wij zijn diep bedroefd door het onverwachte overlijden van onze dierbare vriend

Randolph Mackay

Laurens en Kim
Menno en Jantien
Olivier en Caroline
Roy en Madelon
Jochem en Sanne
Erik en Lena
Redmar en Mirte
Ronald en Saskia
Sjoerd en Ameike

Joost en Hilde
Arnold en Cynthia
Peter en Céline
Robert en Marit
Roel en Pauline
Maurice en Kirsten
Mark en Frederieke
Rogier en Merel
Pieter Paul en Jetske

De herinnering aan zijn authentieke persoonlijkheid dragen wij voor altijd mee in onze harten. Wij zijn er voor Frederique, Valentine, Reinoud en Alexander.

De Bennebroekse vrienden

Dag is het laatste woord...

Elisabeth Wiea Rietema - Goeman
- Liesje -

12 augustus 1938 Musselkanaal
25 november 2025 Groningen

Geliefde echtgenote van
Simon Petrus Rietema (overleden 25 maart 1994)

Peter Rietema
Jaap Rietema, Marinda Hall
Hans en Judith Rietema

Kleinkinderen

Wij nemen afscheid van onze moeder en oma op woensdag 3 december om 15.00 uur in de aula van crematorium 'Oost-Groningen', Acacialaan 61 te Winschoten.

Correspondentieadres:
Burg. Schönfeldsingel 13, 9671 CE Winschoten.

Gestorven

Ad Heinen
Adrianus Johannes

☆ 21 september 1933 † 21 november 2025
's-Hertogenbosch 's-Hertogenbosch

We hebben in familiekring
afscheid genomen van Ad.

Correspondentieadres:
Dorien de Nijs Uitvaartbegeleiding
t.a.v. Familie Heinen, Taalstraat 36, 5261 BE Vught

Met respect en waardering
voor wat hij heeft betekend voor
het boekenvak nemen wij afscheid van
onze voormalige vicevoorzitter en erelid

Ad Heinen

oud-eigenaar van Boekhandel Adr. Heinen.
Hij zal worden herinnerd als een aimabel
boekverkoper, met een open blik en
een jonge geest voor wie lezen
het hoogste doel was.

Wij wensen de nabestaanden
veel sterkte met het verlies.

Namens leden, bestuur en directie van
de Koninklijke Boekverkopersbond

Mireille Pondman, voorzitter
Sanne Muijser, directeur

Koninklijke Boekverkopersbond

Je ging zo stil, zo zacht, een afscheid zonder woorden

Diep bedroefd zijn we door het plotseling overlijden
van onze lieve moeder, schoonmoeder, zus en schoonzus

Jeanne Leeuwenburg

* Ouderkerk aan den IJssel, 20 maart 1941 † Zeist, 23 november 2025

Marieke
Janine en Gert
Rieke en Willem Koudijs-Leeuwenburg
Joke Leeuwenburg
Jaap en Eveline Leeuwenburg-Grijseels

In liefde losgelaten, voor altijd in onze gedachten en in ons hart

Het afscheid van Jeanne vindt plaats op maandag 1 december 2025
om 15.00 uur in de aula van crematorium Zeister Bosrust,
Woudenbergseweg 46, te Zeist. Wij vinden het fijn
als u één onverpakte bloem meeneemt.

Corr.adr.: Amandi Uitvaartzorg, v. Reenenweg 88, 3702 SM Zeist
T.a.v. Mevr. Leeuwenburg

Met groot verdriet geven wij kennis van
het overlijden op 20 november jl.
van ons zusje en schoonzusje

Marleen Vintges-van Veelen

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Namens broers, zuster, zwager en schoonzusters

Tot ons intense verdriet is onze lieve en zorgzame man, vader en opa overleden.
Wij zullen hem heel erg missen.

Mr. Henri Adriaan Bentfort van Valkenburg

Oegstgeest 31 augustus 1934
Barendrecht 25 november 2025

B. Bentfort van Valkenburg-Stapensea

Henri Bentfort van Valkenburg
Yvette Bentfort van Valkenburg-Grimbergen
Victor
Tobias

Floor Rupert-Bentfort van Valkenburg
Jochem Rupert
Bente en Melvin
Jade
Liane

Correspondentieadres:
Hoge Limiet 175
3053 KT Rotterdam

De begrafenis vindt in familiekring plaats bij het 'Groene Kerkje' te Oegstgeest.

Mijn lief, onze dierbare vriend, is onverwacht snel aan zijn laatste reis begonnen.

Nicholas Tom van Eek

Maracaibo, 3 februari 1951
Amsterdam, 26 november 2025

Constant Barbas
Doryan Daamen
Florentine Heurman
Tim Barbas
Brent Jochems

Naar de wens van Nicholas zal het afscheid in kleine kring plaatsvinden.

Begin 2026 organiseren wij een bijeenkomst om herinneringen uit te wisselen, om te vertellen over het Rijksmuseum Van Eek Fonds op Naam en over de overdracht van zijn bijzondere collectie aan het museum. Verhalen over de tuin in Dorset, de festivals in Edinburgh, Avignon en Aix en zoveel meer delen wij dan graag met elkaar.

Meer informatie daarover kunt u ons vragen via: herdenkingnvaneek@gmail.com

---

Opeens weg, met nog zoveel samen te beleven.
Toch voor altijd bij ons.

Carla van Overvest-Freijzer

weduwe van Derk van Overvest

Tilburg, 5 mei 1952 Oegstgeest, 25 november 2025

Karlijn en Jolijn
Julie en Valerie

Hidde

Derk en Shay
Livia, Boris en Simcha

De samenkomst wordt gehouden op woensdag 3 december om 13.30 uur in Het Groene Kerkje, Haarlemmerstraatweg 6 in Oegstgeest.

Mijn leven was prachtig. Omringd
door vele vrienden over de hele wereld
Het einde kwam te snel en onverwacht
Ik ga nu rusten naast mijn moeder,
in mijn geliefde dorp Wassenaar
Mooier kan het niet!

Vaarwel mijn liefste,
dank voor de 33 mooie jaren.

Hans C.J. Kortekaas

* Leiden, 20 maart 1939 † Wassenaar, 21 november 2025

Andrea Kortekaas - Botter
Sandy en Saartje 🐾

Lous Botter - Groen
Harm en Irmgard Botter - Bokkerink
Anna-Fien
Derk

U bent van harte welkom om afscheid te nemen van Hans op zaterdag 6 december om 13.00 uur in de R.K.- Kerk Onbevlekt Hart van Maria, Marlotkerk, Bloklandenplein 15, 2594 CL, Den Haag.

Aansluitend is er de gelegenheid om herinneringen op te halen en het glas te heffen in Kasteel de Wittenburg, Landgoed de Wittenburg 1, 2244 BV Wassenaar.

Hans wil géén bloemen !!

Onze dank gaat uit naar Stichting Vrienden van Hospice Wassenaar voor de geweldige verzorging en ontzorging en Stichting Wens Ambulance die ervoor gezorgd heeft dat Hans afscheid kon nemen in Frankrijk.

U kunt de dienst ook volgen middels livestream:
www.bsgmedia.nl/hanskortekaas

De grafbijzetting is in besloten kring.

Correspondentieadres: Stijl en Traditie
Bezuidenhoutseweg 215, 2594 AK 's-Gravenhage

Met droefenis hebben wij kennisgenomen van het overlijden van voormalig lid van onze vakgroep

P.R. (Ronald) Schütte

Hij zal worden herinnerd als een innovatief en uiterst handvaardig algemeen chirurg en grondlegger van de huidige longchirurgie in ons ziekenhuis.

Wij wensen de familie veel sterkte toe met dit verlies.

Chirurgen en oud-chirurgen vakgroep Heelkunde,
Albert Schweitzer ziekenhuis Dordrecht

Tot ons grote verdriet is

Roelof Johan Veenstra

overleden

mijn man, onze papa,
grote broer, zwager, oom

Sneek, 4 december 1962
Hoofddorp, 25 november 2025

Inka Nanninga, Jurrit en Nanne

Friso Veenstra en Yvonne Kanters
Famke Veenstra en Roy ter Maat
Marion Nanninga
Sterre Veenstra en Zeger Veenstra

Correspondentie: t.a.v. Roelof Veenstra
Immanuel Baan Uitvaartbegeleiding
Kruiskamp 100, 3814 PE Amersfoort

Met grote verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze zeer gewaardeerde collega

Roelof Veenstra

Op 3 december zou Roelof 35 jaar werkzaam zijn op de KSH. Hij heeft bij ons gewerkt als docent natuurkunde, teamleider en examensecretaris.

Het gemis zal ontzettend groot zijn.

Onze gedachten gaan uit naar de familie en vrienden.

Namens alle collega's en de leerlingen van de KSH,
Daan Fens, Rector

ksh

Intens dankbaar voor de warme, trouwe en allesomvattende vriendschap.

Roelof Veenstra

1962 - 2025

Voor altijd in ons hart.

Tineke & Frans-Erik
Derk
Merel & Sam

Helen & Edwin
Vincent & Inge
Daniel

Und die Seele unbewacht
Will in freien Flügen schweben,
Um im Zauberkreis der Nacht
Tief und tausendfach zu leben

Beim Schlafengehen, Herman Hesse

Na een rijk leven vol van liefde, dans en muziek is na een ongelijke strijd van ons heengegaan mijn lieve vrouw, onze moeder, schoonmoeder en oma

Bärbel Annegret Fleischmann-Helbich Barbara

Bad Steben, 18 juni 1940
Schiedam, 21 november 2025

Klaus Fleischmann
Peter Fleischmann & Let Oeseburg
Jesse, Noor en Anna

Andreas Fleischmann & Myra Groenink
Thomas, Jasper en Chiara

Correspondentieadres:
Frederik Uitvaartverzorging
T.a.v. Familie Fleischmann
Burgemeester Honnerlage Gretelaan 363A
3118 BA Schiedam

De crematie heeft inmiddels plaatsgevonden.

Tot ons groot verdriet is
onze oud-medewerker

Hein de Kloet

plotseling overleden.

Hein is een van de grondleggers van de esthetische restauratieve tandheelkunde in Nederland en is voor onze Verwijspraktijk, onze verwijzers en alle dankbare patiënten van onschatbare waarde geweest. Ook zijn gedrevenheid en zijn bereidheid om zijn kennis over te dragen aan de tandheelkundige professie zijn van grote betekenis geweest. Wij gaan zijn professionele adviezen en inspiratie enorm missen.

Graag wensen wij Floor, Thijs, Michiel, Pim en hun familieleden veel sterkte.

Alle (oud-)medewerkers van de Verwijspraktijk voor Tandheelkunde Amsterdam

---

In memoriam

In dankbare en liefdevolle herinnering

Christine Lindemann

Echtgenote van Theodorus Hubertus Corten †

14 mei 1930
28 november 2024

Altijd in onze gedachten
Eeuwig in ons hart

Dorus †
Irmgard

Advertentie

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • Recruitment • Consultancy

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Projectmanager

Bedrijf | De Marne Vastgoed ontwikkelt sinds 2005 hoogwaardige, duurzame bedrijfsruimtes door heel Nederland. Met meer dan 1.500 gerealiseerde units bieden zij ondernemers ruimte om te groeien. Functie | Als Projectmanager ben jij de spil in het realiseren van ambitieuze projecten. Je begeleidt het hele traject vanaf de eerste schets tot de laatste handtekening. Je schakelt moeiteloos met onder andere architecten, constructeurs, gemeenten, aannemers én kopers. Klaar om impact te maken?

Zwolle | Vastgoed | Hbo
+5 jaar | Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Finance Manager

Bedrijf | Zorgboodschap is dé totaalleverancier van eten en drinken voor de zorg. Vanuit Sassenheim - Lisse bedienen ze dagelijks meer dan 250 zorglocaties. Innovatie en groei staan centraal. Functie | Als hands-on Finance Manager leid je het financiële team en combineer je strategie met actie. Je optimaliseert processen & digitalisering en levert inzichten voor besluitvorming. Je werkt nauw samen met directie en bent actief betrokken bij strategische keuzes. Bouw mee aan groei, professionalisering en een toekomstbestendige organisatie!

Sassenheim - Lisse | Wholesale | Hbo
+5 jaar | Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

Licensing Director

Bedrijf | Studio Piet Boon is een internationaal bekroonde ontwerpstudio gespecialiseerd in exterieurs, interieurs en productontwerp. Met een multi-disciplinair team ontwerpen ze exclusieve woningen, zakelijke projecten en producten wereldwijd. Functie | Leid als MT-lid het wereldwijde licentiebeleid van Studio Piet Boon. Bouw strategische partnerships, stuur 15 fte aan, beheer 4 flagship stores en 700 dealers. Ontwikkel groeikansen, analyseer trends en vertaal visie naar commerciële successen. Rapporteer direct aan de CEO. Maak impact in een rol waar design en business samenkomen.

Oostzaan | Design | Hbo+/wo
+10 jaar | Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Paul de Fouw, +31 6 513 399 55

Senior Tendermanager

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelings-bureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. Functie | Als Senior Tendermanager leid je complexe tendertrajecten van strategie tot gunning. Naast jouw expertise in aanbestedingen binnen het publieke domein, breng je ook waardevolle ervaring mee uit de profitsector. Dankzij jouw brede achtergrond kun je tenderprocessen verrijken met inzichten uit verschillende markten, zo onderscheidt YER zich met creatieve en resultaatgerichte oplossingen.

Randstad | Staffing | Hbo
+5 jaar | Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

Advertentie

nrc webwinkel›

NRC REIZEN

Het nieuwe **Grand Egyptian Museum** ontdekken - met context van onze deskundigen

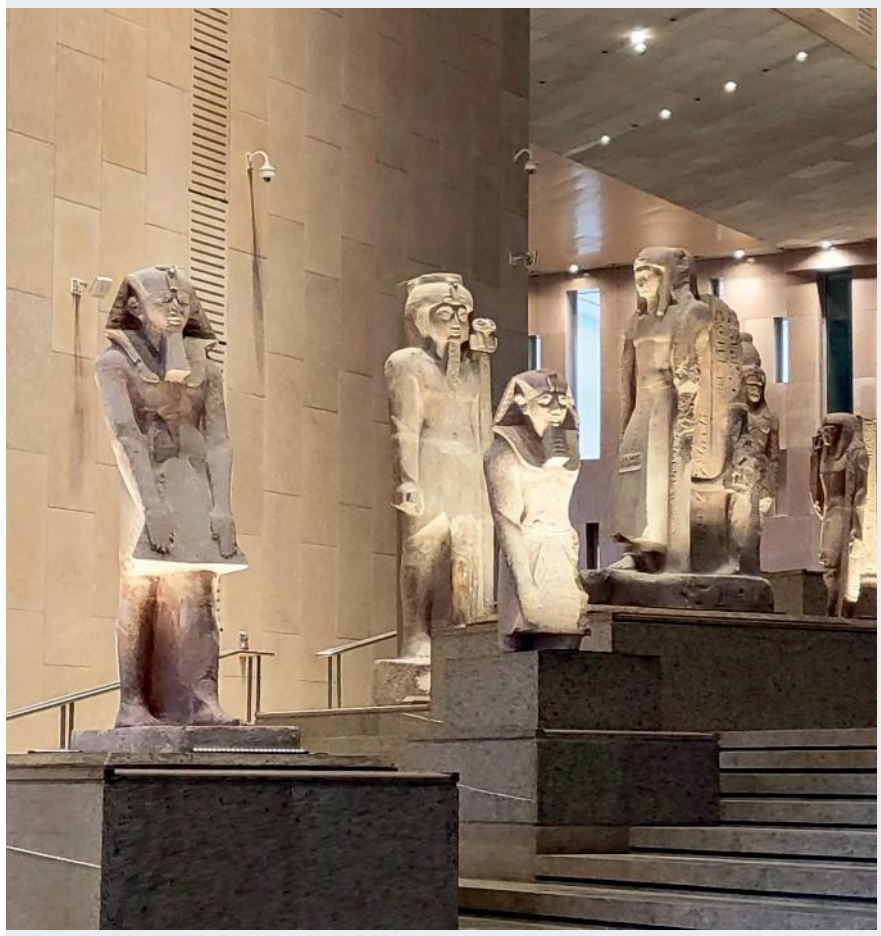

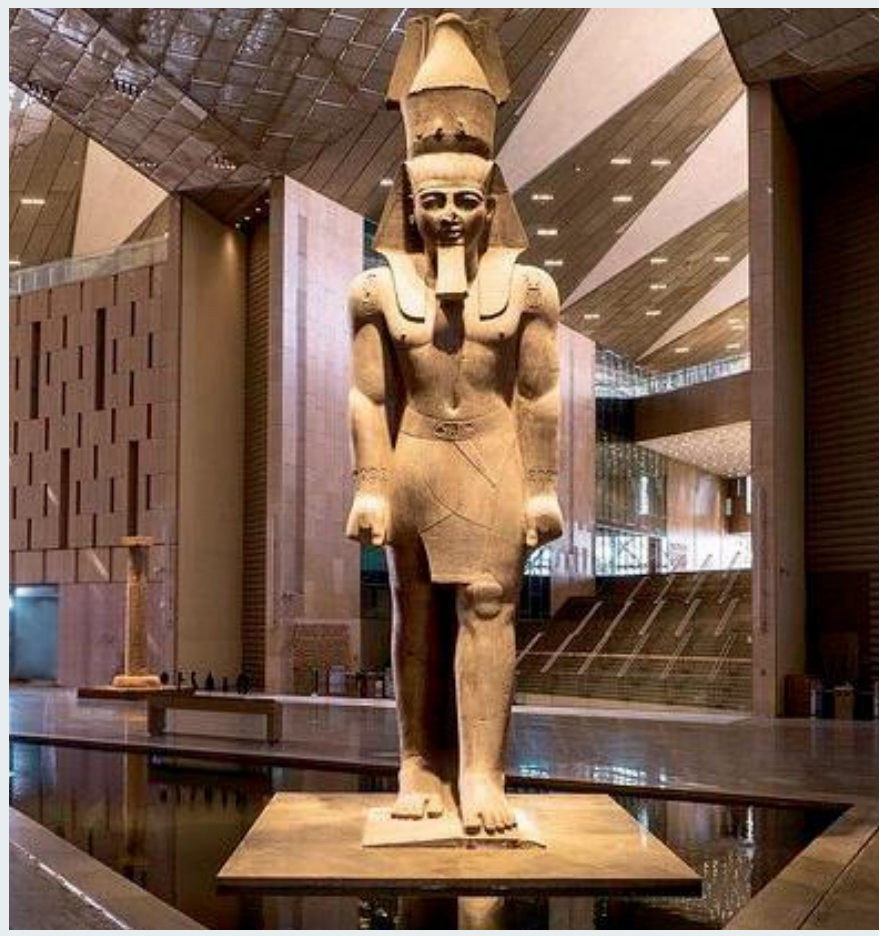

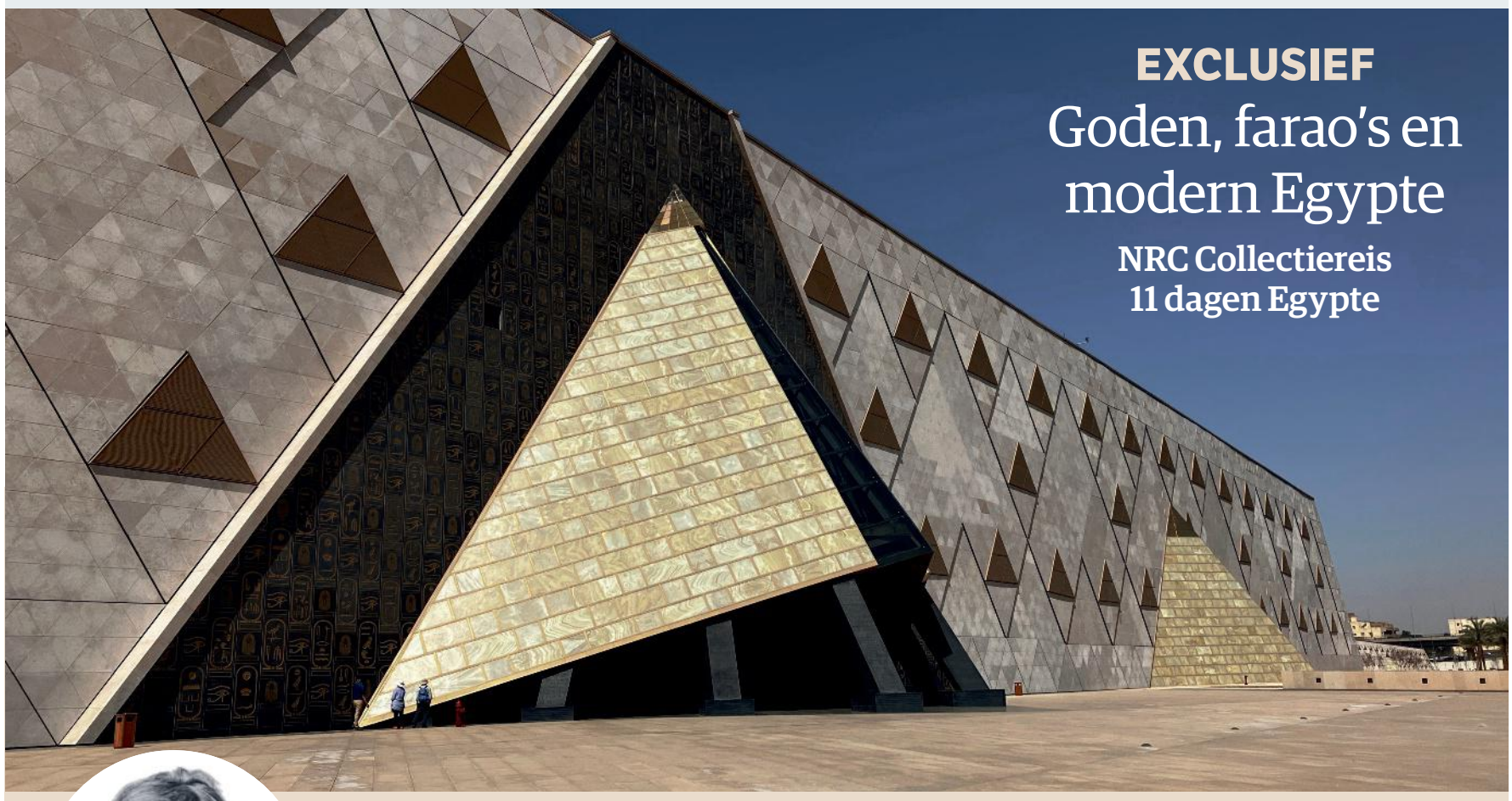

"Het splinternieuwe Groot Egyptisch Museum vertegenwoordigt het glorieuze verleden van Egypte. Vanuit zijn nieuwe administratieve hoofdstad speelt Egypte nog steeds een belangrijke rol in het moderne Midden-Oosten."
Carolien Roelants, oud Midden-Oostenredacteur van NRC

Bekijk **hier** het Egypte reisprogramma

Advertentie

nrc webwinkel

NRC REIZEN

Goden, farao's en modern Egypte

11 dagen Egypte:
17 t/m 27 oktober 2026

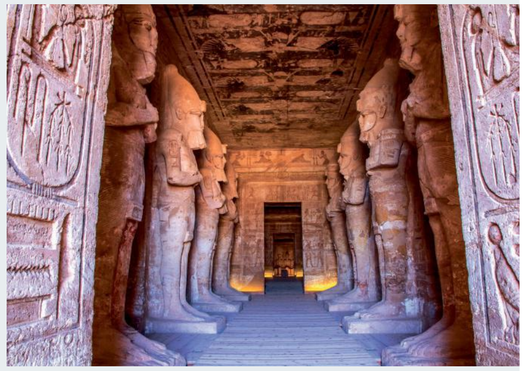

Verkrijg uit eerste hand nieuwe inzichten tijdens uw reis

Een **11-daagse reis** naar Caïro en de Nijl, waarin experts het oude én moderne Egypte duiden vanuit hun eigen perspectief. Met bijdragen van: **Carolien Roelants**, oud-Midden-Oosten-redacteur van NRC, **Joris Luyendijk**, journalist, schrijver en antropoloog, **dr. Karel Innemeé**, egyptoloog en archeoloog.

Joris Luyendijk
journalist, schrijver, antropoloog gespecialiseerd in de Arabische wereld

dr. Karel Innemeé
historicus, egyptoloog en archeoloog

Maak kennis met de experts

Advertentie

nrc webwinkel

NRC REIZEN

Reis mee met de experts

NRC Reizen zijn kleinschalige, inhoudelijke reizen in goed gezelschap. Correspondenten en deskundigen plaatsen wat u ziet in context, waardoor elke bestemming aan betekenis wint.

China – toekomstdroom of schrikbeeld? **9-daagse NRC Collectiereis**
"China doet alles op zijn eigen manier, het is fascinerend om te zien hoe dat uitpakt. Je betreedt een andere wereld die je nooit meer zult vergeten." - **Garrie van Pinxteren**

Nederlandse sporen in Brazilië **10-daagse NRC Collectiereis**
"Brazilië blijft voor mij een unieke en intense ervaring. Het land, de diverse mix van mensen en culturen, het is fascinerend." - **Nina Jurna**

Van oude sagen tot hedendaags Ierland **7-daagse NRC Collectiereis**
"Ierland is een land van paradoxen. Groot en klein. Eén en verdeeld. In de EU en erbuiten. Trots en bescheiden. Superinternationaal en hyperlokaal." - **Peter Vandermeersch**

Ontdek **hier** het NRC Reizen aanbod

Advertentie

nrc webwinkel›

NRC REIZEN

Een gevarieerd reisaanbod voor elke reiziger

NRC Reizen biedt een gevarieerd aanbod van reizen waarin cultuur, geschiedenis en actualiteit centraal staan en samenkomen. Iedere reis kenmerkt zich door de bijzondere thema's, unieke bestemmingen en inhoudelijke bijdrage van deskundigen.

Oman - stille kracht van het Midden-Oosten
9-daagse reis

Carolien Roelants
oud Midden-Oostenredacteur van NRC

Italië - achter de façades: exclusieve kunst en villa's rond Rome
6-daagse reis

Ine Roox
NRC-correspondent in Italië

Spanje – Gaudí, Modernisme, Catalonië
8-daagse reis

Merijn de Waal
NRC-redacteur

Fascinerend Istanbul
4-daagse reis

Melvyn Ingleby
NRC-correspondent in Istanbul

Bezoek **hier** de NRC Reizen website voor vertrekdata en prijzen en doe vrijblijvend uw boekingsaanvraag.

Of neem vrijblijvend contact met ons op via **020 751 79 65** of **nrc@experiencetravel.nl**

Over NRC Reizen: NRC Reizen is een samenwerking van Mediahuis NRC B.V. met reispartner Culture by Experience Travel. De redactie van NRC is op geen enkele wijze betrokken bij de inhoud of samenstelling van de reizen. De reizen worden begeleid door deskundigen, van wie een deel verbonden is aan NRC. Aangesloten bij ANVR, SGR en het Calamiteitenfonds

Ontdek **hier** het NRC Reizen aanbod

Een nieuwe mens in een nieuwe wereld

Zeven ideeën om ons beter voor te bereiden op een veel warmere planeet.

ILLUSTRATIE KAMAGURKA

& VERDER

2

Wil je een goede literaire smaak, dan moet je eerst alsof doen, schrijft *Thomas Hogeling*

6

Lezersbrief: opgroeien zonder smartphone kan niet iedereen zich veroorloven

7

Menselijk en bestuurlijk falen smelten prachtig samen in de statiegeldcrisis, ziet *Frank Huiskamp*

nrc ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HIJINK

Verdacht openbaar lezen

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Het papieren boek is in de mode en dat is blijkbaar problematisch. Want je ziet dan wel jonge, hippe mensen in het openbaar een zware pil als *Infinite Jest* van David Foster Wallace lezen, maar doen ze dat wel om de juiste reden? Genieten ze van het boek? Begrijpen ze het? Lezen ze het überhaupt wel? Of is de roman slechts een trendy accessoire? Zien we een boekenwurm, of is er sprake van *performative reading*?

Al sinds het begin van de zomer zie ik beelden voorbijkomen van nogal zelfbewuste types – overwegend mannen – met de juiste kleding op de juiste terrassen, met de juiste soort koffie en vooral: met het juiste boek. Je kunt het een online trend noemen; een *meme*, zo je wil.

Merlijn Schoonenboom legde vorige week in *NRC* uit dat performatief lezen altijd al gebeurt; op veertiende-eeuwse schilderijen zien we al staatsmannen poseren met belangrijke filosofische werken. In 2025 zijn het celebrity's en influencers op TikTok en Instagram, maar een boek werkt nog steeds statusverhogend. Nu ik dat had geleerd, wilde ik meer weten. Of zoals Gen Z het zou formuleren: ik raakte *literally obsessed*. Ik kwam terecht op #booktok, keek video-essays over *performative reading* en las blogs van boekenliefhebbers die worstelen met het fenomeen. Boekblogger Claudine schrijft bijvoorbeeld dat ze in een Amsterdams café wat tijd te overbruggen had en dus haar boek erbij pakte. „Het was een grote, knalrode *hardback*, en dus nogal een opvallend ding. […] Ik voelde me een beetje gegeneerd: zag dit er niet heel aanstellerig uit?"

Het is verdrietig dat Claudine zo denkt en het is de schuld van die trend. Want die trend is niet zozeer het performatieve lezen zelf, of zelfs maar lezen in het openbaar – nee, de eigenlijke trend is het online afzeiken ervan. Het overgrote deel van de filmpjes van *performative readers* op sociale media zijn grappig bedoelde sketches. Waar je in dat soort filmpjes eerst steeds het cliché zag van de overdreven hipsterbarista die niet begrijpt wat je bedoelt met een 'gewone kop koffie', zie je nu ongeveer hetzelfde typetje, maar dan in de horeca met een moeilijk boek. Kijk nou wat een aansteller, zeggen de filmpjes, wat een poseur – gelukkig zijn we zelf niet zo.

Ik haat die trend. Ik haat de humor en ik haat de boodschap erachter, namelijk dat het een probleem is als iemand een beetje pretentieus doet. Dat je alleen literatuur mag lezen uit intrinsieke motivatie. De kritiek op de mannelijke *performative reader* die ik het meest zie, is dat hij het alleen doet om indruk te maken op vrouwen. Wat is daar mis mee? Weet je hoeveel prachtige kunst puur en alleen om die reden bestaat? Waarom zou je daar cynisch over doen? Als je 's ochtends een roodborstje in de tuin hoort fluiten denk je toch ook niet 'wat een aansteller, hij doet dit alleen maar omdat-ie wil neuken'?

De kritiek op pretentie past in een bredere trend. In zijn essay *Echte pretentie* noemt schrijver Joost de Vries het omgekeerd snobisme. De snob vindt zichzelf superieur vanwege zijn verfijnde smaak, maar de omgekeerde snob is net zo erg, want die denkt „dat zijn gewoonheid hem eerzamer maakt dan mensen met een hoge sociale status". De omgekeerde snob voelt zich dus net zo goed superieur.

> *De omgekeerde snob voelt zich net zo goed superieur*

In een individualistische maatschappij wordt het verdacht gemaakt als je iets niet puur voor jezelf doet. Wie iets goeds probeert te doen, moet naar beneden worden gehaald door degene die daar niet de moeite voor neemt. De veganist is daarom een deuger en wie demonstreert is een drammer.

Een boek lezen in het openbaar is dus ook verdacht, want je doet het waarschijnlijk alleen om indruk te maken. Dat is niet authentiek, het is nep. Maar er bestaat geen duidelijke scheidslijn tussen authentiek en niet-authentiek. Om iemand met een goede literaire smaak te worden, moet je eerst een tijdje doen alsof. In het begin voelt dat misschien wat pretentieus maar daar moet je je niet door laten afleiden, want dan lukt het niet. Het is eigenlijk net als met slapen: je gaat eerst liggen, je doet je ogen dicht – je *pretendeert* te slapen. En op een gegeven moment slaap je gewoon.

Hoe moeten we omgaan met de opwarming van de aarde?

Hoe moeten we omgaan met de opwarming van de aarde? Die vraag legde oprichter van ideeënplatform Beste-ID *Jos Baijens* voor aan ruim honderd wetenschappers, ondernemers en andere denkers. *NRC* selecteerde er zeven.

Illustraties **Kamagurka**

Lees verder op pagina 4 »

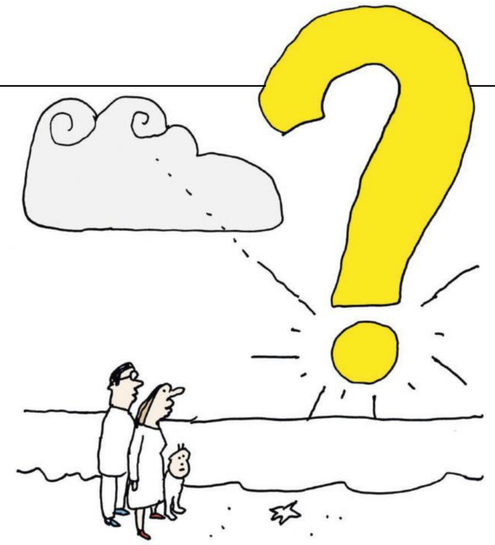

Schoonheid in onzekerheid

Hoe moeten we omgaan met de opwarming van de aarde? Deze vraag laat zich op verschillende manieren interpreteren. 'Omgaan met' kunnen we enerzijds zien als 'een oplossing zoeken voor'. Welke aanpak biedt een antwoord op de klimaatopwarming en zorgt ervoor dat we als mensheid kunnen blijven bestaan? Is dat een technologische quick fix, zoals het uit de atmosfeer halen van CO_2, of vraagt het om gedragsverandering? Anderzijds kan 'omgaan met' ook slaan op onze gevoelens. Is wanhoop een gepast gevoel? Of eerder acceptatie, misschien zelfs defaitisme?

Vanuit mijn bureau in het *Research Institute for Humanity and Nature* in Kyoto denk ik na over deze vragen. Ik ben hier voor drie maanden als *visiting researcher* om te werken aan de ethiek van diepzee-exploratie. In gesprekken met wetenschappers die het microbioom op de zeebodem en zelfs in de aardkorst onder de zee onderzoeken, leer ik eerst en vooral de complexiteit van het systeem aarde kennen.

Ons referentiekader voor het klimaat bevindt zich bovengronds: we stoten te veel broeikasgassen uit, we kappen te veel bomen die de longen van onze aarde zijn. Wat we daarbij vergeten is dat ook de zee een cruciale rol speelt, en dat er nog enorm veel onbekend is over wat zich in de diepe zee afspeelt en hoe dat het klimaat beïnvloedt. Het is moeilijk voor te stellen, maar ook wij landbewoners zijn verbonden met microben in de diepe zee, verweven in een web van afhankelijkheden. Technologie zoals AI kan ons misschien helpen dat web tot op zekere hoogte in kaart te brengen. Maar ik begrijp dat er grenzen zijn aan wat we kunnen vatten. Het systeem aarde is misschien gewoon te ingewikkeld, hoeveel kennis we ook verzamelen.

Omgaan met klimaatopwarming is daarom in de eerste plaats omgaan met onzekerheid. Te simpele oplossingen gaan voorbij aan deze complexiteit. Nee, massaal investeren in CO_2-opslagtechnologieën gaat de wereld niet redden. Een massale gedragsverandering evenmin. We zullen moeten aanvaarden dat dé oplossing niet bestaat, dat ook de wetenschap tegen haar eigen grenzen botst, en dat we een tijd van onzekerheid tegemoet gaan.

Dat brengt ons bij de tweede interpretatie van de vraag. Hoe moeten we ons daarbij voelen? Moet deze onzekerheid ons angstig maken? Dat is waarschijnlijk onvermijdelijk. Toch valt me in mijn gesprekken met Japanse wetenschappers op hoe vaak ze het woord 'schoonheid' gebruiken. In onvoorspelbaarheid, complexiteit en onzekerheid schuilt ook iets moois. We kunnen niet anders dan inzien dat we iets oneindig kostbaars aan het verliezen zijn. Maar tegelijk geeft die schoonheid en complexiteit ook hoop: misschien maakt juist het loslaten van onze behoefte aan controle en zekerheid ons wendbaarder. Niet weten waar we naartoe gaan, kan ons opener maken voor wat zich aandient. In tijden van existentiële dreiging blijven er zo mogelijkheden om creatief om te gaan met wat voorhanden is.

Kristien Hens *is hoogleraar bio-ethiek aan de Universiteit Antwerpen.*

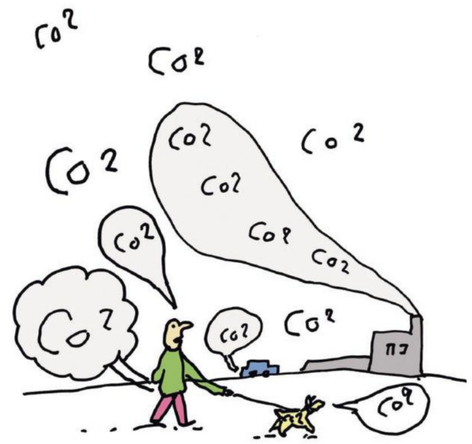

In ons blikveld

Waarom lukt het ons als mensheid maar niet om goed voor onze omgeving te zorgen? Waarom verkiezen we gemak, economische groei en ontkenning boven een leefbare planeet?

Een deel van het antwoord ligt er volgens mij in dat veel mensen geloven dat er een grens bestaat tussen henzelf en hun omgeving. Dat is duidelijk een illusie: onze lichamen huisvesten microplastics en PFAS en door onze CO_2-uitstoot die de temperatuur doet stijgen maken muggensoorten met nieuwe ziektes hun introductie in Nederland.

Hoe kan het dat we toch niet doordrongen raken van onze fundamentele verstrengeling met de omgeving? De onzichtbaarheid van vervuiling zal hierin meespelen – zelfs huisafval verdwijnt via ondergrondse containers zo snel mogelijk uit zicht. Een ander obstakel is het moderne mensbeeld, beïnvloed door Descartes, waarin het 'zelf' begrensd is.

In de Middeleeuwen bestond er een ander beeld van het zelf. Dat was relationeel en poreus. Het zelf werd niet alleen gedefinieerd ten opzichte van anderen, maar transformeerde ook constant in relatie tot andere mensen, de wereld en God. Dat kon zowel negatief als positief uitpakken. Anderen konden je de verdoemenis in leiden, maar ook verlossing brengen.

Dat brengt een verantwoordelijkheid voor de relatie met de ander en de wereld met zich mee. Je moet zorg dragen voor alles en iedereen onder je hoede. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een vijftiende-eeuws verhaal over een jonge vrouw die naar Amersfoort reist om in het klooster in te treden. Onder de bezittingen die ze vanuit huis heeft meegebracht, is een klein Mariabeeldje van klei. Omdat ze zich schaamt voor het simpele voorwerp, gooit ze het onderweg in de gracht. Die daad van veronachtzaamheid zet een hele keten aan gebeurtenissen in gang. Maria verschijnt aan een andere vrouw die ze maant het beeldje uit het water te redden, waar het is blijven drijven zonder met de stroom meegevoerd te zijn. Eenmaal aan wal verricht het beeld wonderen, waardoor het in de kerk wordt geplaatst en pelgrims aantrekt. Eindelijk wordt ze op de gepaste wijze verzorgd en vereerd. In ruil daarvoor redt ze mensen van ziektes, ongelukken en overstromingen.

Op wonderen kunnen we niet wachten. Maar als CO_2 net als het Mariabeeldje zou weigeren uit ons blikveld te verdwijnen, zouden we niet om onze verstrengeling met de omgeving heen kunnen. We moeten manieren vinden om onze uitstoot zichtbaarder en tastbaarder te maken. Dan kunnen we mensen misschien nog aanzetten tot zorg.

Lieke Smits *is kunsthistoricus en postdoctoraal onderzoeker bij de Universiteit Leiden.*

Een nieuwe mens in een nieuwe wereld

Het lijkt helaas onmiskenbaar dat reguliere klimaatadaptatie en -mitigatie te laat komen. We reduceren emissies, we bouwen dijken, we vergroenen steden – maar de curve van opwarming buigt niet. Nadenkend over deze dystopische toekomst, kwam ik uit bij een vergaand scenario. Misschien moeten we erkennen dat niet het klimaat zich moet voegen naar onze leefwijze, maar wij onszelf naar het klimaat. De mens zelf wordt dan het object van verandering.

In een wereld waar temperaturen structureel boven de 45 graden zullen stijgen, droogte de voedselketen gaat ontwrichten en delen van de aarde door overstromingen onbewoonbaar worden, is overleven niet langer een kwestie van gedrag, maar van biologie en technologie. We kunnen niet eeuwig blijven koelen, pompen en compenseren. We zullen moeten herontwerpen. De volgende stap is dan ook niet langer aanpassing *aan* de omgeving, maar aanpassing *van* de mens.

Denk aan bio-engineering die onze stofwisseling aanpast om beter te functioneren bij hogere lichaamstemperaturen, of genetische modificaties die de huid verdikken en UV-bestendiger maken. Ademfilters en implantaten die hitte detecteren en het lichaam automatisch laten transpireren of juist zorgen dat het vocht vasthoudt. Nanobots die zuurstof efficiënter verdelen in het bloed bij luchtvervuiling of schaarste aan zuurstof in dichtbevolkte, oververhitte steden. De mens als zelfregulerend ecosysteem – deels biologisch, deels technologisch.

Ook sociaal kunnen we ons radicaal herconfigureren. Misschien leven we ooit wel in ondergrondse nederzettingen, met volledig omgekeerde dag-nachtritmes. Werk, onderwijs en zorg verlopen via symbiotische netwerken waarin mens en AI samen beslissen over energieverbruik, voeding en mobiliteit.

We zouden ons voedsel kunnen aanpassen. Meer gericht op verkoelend, vochtvasthoudend en energierijk eten, waarbij ook de teelt ervan gericht is op gewassen die weinig vocht nodig hebben. We ontkomen dan misschien ook niet aan herdefinitie van wat wij verstaan onder comfort en normaliteit. We zullen hitte, wateroverlast of schaarste accepteren als onderdeel van het dagelijks leven, met nieuwe normen voor wat 'goed leven' betekent. Individualiteit maakt plaats voor collectieve overlevingsintelligentie.

Waar adaptatie en mitigatie het verleden proberen te repareren, richt modificatie zich op de toekomst: een nieuwe mens in een nieuwe wereld. We kunnen blijven hopen op herstel van het oude klimaat, maar misschien is het moediger om te accepteren dat de mens zichzelf heruitvindt, passend in een extremer geworden klimaat.

Kees Machielse *is lector Transitie van de Haven aan de Hogeschool Rotterdam*

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

» **Vervolg van** pagina 3

Klimaatrouw als voorwaarde voor verandering

We leven in een tijd waarin de feiten ons blijven inhalen. Rapport na rapport toont aan hoezeer de klimaatverandering versnelt, maar onze maatschappelijke reacties lopen achter. De sociologe Kari Marie Norgaard beschreef dit treffend als ‘sociaal georganiseerde ontkenning’: we erkennen de crisis op intellectueel niveau, maar houden haar op afstand in ons dagelijkse leven. Niet uit onwetendheid, maar omdat het emotioneel en cultureel ontwrichtend is om de volle werkelijkheid toe te laten.

Juist daarom moeten we ecologische rouw serieuzer nemen dan we tot nu toe durven. Rouw om soorten en ecosystemen die verdwijnen, om gekoesterde landschappen die teloorgaan, om toekomsten die ons langzaam ontvallen. Deze rouw vormt geen hinderpaal voor handelen, maar een voorwaarde. Ze scherpt onze aandacht, maakt zichtbaar wat anders onder het tapijt verdwijnt, en doorbreekt de verlammende spreidstand tussen weten en leven.

Dat vraagt dat we onze ecologische emoties niet wegduwen, maar ze open en onverschrokken tegemoet treden - niet individueel, maar samen. Pas wanneer rouw culturele vorm krijgt - in rituelen, taal en de publieke ruimte - kunnen we de collectieve verdoving doorbreken die effectief klimaatbeleid frustreert. Psychologen wijzen er al langer op dat emoties bepalend zijn voor gedrag: ze negeren maakt ons niet rationeler, maar versterkt enkel onze inertie.

Gelukkig ontstaan er steeds meer plaatsen waar deze rouw gedeeld wordt. De Remembrance Day for Lost Species is zo’n jaarlijkse gelegenheid om het verlies van soorten door menselijk toedoen - van habitatvernietiging tot klimaatverandering - publiek te erkennen. In Gent vindt die dag, 30 november, een optocht plaats, aangevoerd door de Rode Rebellen van Extinction Rebellion in samenwerking met de universiteitsbibliotheek, die een parallel trekt tussen zorg voor cultureel en natuurlijk erfgoed. We maken zichtbaar dat ecologische rouw geen louter individuele aangelegenheid is, maar ook een bron van morele en maatschappelijke betrokkenheid: een weigering om verlies te normaliseren en een uitnodiging om verantwoordelijkheid te nemen.

Ook het herinneringsactivisme van Climate Justice for Rosa laat zien wat samen rouwen kan betekenen. Die organisatie, waar ik als bestuurslid actief ben, eert de nagedachtenis van een tienermeisje dat om het leven kwam tijdens de Europese overstromingen van juli 2021. CJfR realiseerde onder meer al een reeks symbolische interventies in het Brusselse stadsbeeld - van een guerrilla-monument voor klimaatslachtoffers op de stoep van het federaal parlement tot nachtelijke lichtprojecties op allerlei iconische gebouwen - die de menselijke tol van klimaatontwrichting onder de aandacht brengen. CJfR zet trauma en verdriet om in aanhoudende maatschappelijke druk: door beleidsmakers aan te spreken op nalatigheid, door slachtoffers en nabestaanden een stem te geven, en door het verhaal van Rosa aanwezig te houden in het collectieve geheugen als moreel appel.

Omgaan met de klimaatopwarming vraagt niet enkel een technologische transitie, maar ook - en misschien wel in de eerste plaats - een affectieve transitie. Hoe klein of experimenteel ecologische rouwrituelen vandaag ook lijken, ze geven mensen taal en houvast, en sijpelen via gesprekken, onderwijs en media de bredere samenleving in. Zo kan geleidelijk een maatschappelijke normverschuiving plaatsvinden. Pas wanneer we onze ecologische emoties serieus nemen, kan de politiek van ontkenning plaatsmaken voor een politiek van verantwoordelijkheid en zorg.

Stef Craps *is hoogleraar Engelse letterkunde aan de Universiteit van Gent*

Uitsluitend nog houten huizen en kantoren

Alles wijst erop dat we de ambitie van het klimaatakkoord van Parijs, om de opwarming tot maximaal 2 graden Celsius te beperken, niet halen. De EU brengt de ambitie voor 2040 drastisch terug, Trump trekt zich terug uit het klimaatakkoord en de jaarlijkse CO_2-uitstoot was in 2024 groter dan ooit. Een sprankje hoop is dat de uitstoot van China na 2026 af lijkt te zullen nemen, maar de laatste inschattingen zijn dat we met de huidige maatregelen koersen op een opwarming van rond de 2,5 graden. Met andere woorden, er zal een *overshoot* zijn: de hoeveelheid CO_2 in de atmosfeer zal bijna zeker flink te ver doorschieten.

We merken nu al aan alle extremen - extreme droogte, regenval, hitte, oceaanwatertemperatuur - dat het klimaat drastisch en snel verandert. Het is niet ondenkbaar dat delen van India of Afrika in essentie onbewoonbaar zullen worden door de hitte. Dus we moeten al het mogelijke eraan doen om de opwarming te beperken. Oftewel, we moeten na de bijna onvermijdelijke *overshoot* de CO_2-concentratie weer aanzienlijk omlaagbrengen.

Er zijn mogelijkheden om CO_2 uit de lucht te verwijderen en op te slaan, maar de meeste technieken staan nog in de kinderschoenen en zijn duur. Een bijzonder voorstel - en in mijn ogen het meest overtuigende idee tot nu toe - om de volgende eeuw de CO_2-concentratie terug te brengen, komt van klimaatwetenschapper John Schellnhuber. Hij is voormalig directeur van het klimaatinstituut in Potsdam en nu directeur van IIASA in Wenen. Hij stelt voor om in de komende eeuw de transitie te maken naar gebruik van hout in de bouw. Niet wat méér gebruik van hout, maar vrijwel uitsluitend gebruik van hout om huizen en kantoren te bouwen.

Op die manier onttrekken we CO_2 aan de atmosfeer, en slaan we die op in onze leefwereld. Weliswaar niet voor eeuwig, maar zeker in combinatie met recycling van bouwmateriaal voor zo’n lange tijd, dat het echt zoden aan de dijk zet. Bovendien draagt ook het niet gebruiken van cement en beton significant bij aan de vermindering van de uitstoot van broeikasgas.

Laat er geen misverstand over bestaan, de transitie naar een bijna uitsluitend op hout gebaseerde bouw is een enorme uitdaging, en de herbebossing die ervoor nodig is, is immens. Het gaat dan al gauw om ongeveer 10 miljoen vierkante kilometer, berekende Schellnhuber.

Maar hij laat zien dat het in principe mogelijk moet zijn om op deze manier de *overshoot* van de CO_2-concentratie waar we op afkoersen, uiteindelijk weer terug te brengen tot het niveau dat de opwarming tot ‘slechts’ 2 graden beperkt. Tegelijkertijd illustreert de analyse van Schellnhuber dat elke investering in het terugbrengen van de uitstoot nú, in het niet valt bij wat nodig is om toekomstige *overshoot* weer ongedaan te maken.

Wim van Saarloos *is emeritus hoogleraar theoretische natuurkunde aan de Universiteit Leiden*

Meedogenloze aarde

Zondagochtend luister ik vaak naar *Vroege Vogels* tijdens het maken van het ontbijt, vooral omdat er prachtige muziek te horen is. Maar de ‘fenolijn’, bedoeld voor luisteraars om waarnemingen door te geven over jaarlijks terugkerende natuurverschijnselen, is ronduit irritant: „Zaterdag rond half vijf waren we in de tuin aan het werk en de eerste kraanvogels kwamen weer over richting het zuiden. Geweldig!”, meldt Cecile uit Mechelen. En: „Vanochtend deed ik een rondje in de tuin en toen zag ik tot mijn grote vreugde dat de rozemarijn weer in bloei staat. Ook het knoopkruid bloeit nog. En ik zag in de tuin ook nog een grasklokje”, vertelt Charlotte uit Zwolle.

Zo maakt het radioprogramma glashelder waarom de strijd tegen de klimaatcrisis tot mislukken gedoemd is: we beschouwen de natuur als iets ‘teers’. In *Vroege Vogels* wordt de natuur neergezet als een lieflijke maar kwetsbare oude dame die ons mededogen moet oproepen. Bezorgde opa’s en oma’s verenigd in Grootouders voor het Klimaat roepen met zachte proteststem op tot bescherming van vroege vogels en zeldzame laatbloeiers. Natura is vrouwelijk, de natuur feminien, en dat is een zwaktebod, volgens de Denker der Nederlanden, David van Reybrouck, in navolging van (wetenschaps)filosoof Bruno Latour.

De metafoor van een vrouwelijke, kwetsbare natuur is een onderschatting van de meedogenloze oerkracht van ‘Moeder Aarde’. De natuur vernietigt voortdurend haar eigen kinderen en kleinkinderen door ze tot een harde onderlinge strijd om schaarse hulpbronnen en maximalisatie van reproductie te dwingen. De mens is geen dader, geen geweldenaar die de natuur dreigt te vernietigen, maar het weerloze slachtoffer ervan. De wrede natuur moet niet beschermd worden maar met kracht bestreden. Denk bijvoorbeeld eens aan de malariamug, maar een paar millimeter groot, die een half miljoen moorden per jaar pleegt. Dat gebeurt vooral in de armere gebieden op de wereldbol waar veel natuurrampen plaatsvinden.

Hoogste tijd om de mens tot een exotische beschermde soort uit te roepen als we niet willen dat die nog in deze eeuw uitgestorven raakt. Het recente rapport van de *Lancet Countdown on Health and Climate Change* schatte de gemiddelde jaarlijkse hittegerelateerde sterfte wereldwijd op meer dan een half miljoen. Rook van bosbranden geeft wereldwijd ongeveer 154.000 sterfgevallen. In het jaar 2022 waren naar schatting meer dan 2,5 miljoen doden het gevolg van luchtvervuiling buitenshuis, veroorzaakt door fossiele brandstoffen opgestookt door kortzichtige bondgenoten van de dodelijke natuur.

Een dergelijk frame - de natuur is wreed - zal brede lagen van de bevolking louter en alleen al uit lijfsbehoud mobiliseren voor een krijgshaftige strijd tegen een gemeenschappelijke vijand. Die strijd wordt niet gewonnen in de tuinen van bevoorrechte zestigers onder de banier van natuurbescherming.

Marinus van IJzendoorn *is honorair hoogleraar pedagogiek aan University College London*

Alle overige bijdragen kunnen worden gelezen op www.beste-id.nl.
Elk jaar publiceert Jos Baijens daar denkers over één urgent vraagstuk.

Gekke henkie gaat liever het schip in

We koersen bij huidig beleid af op 3 graden opwarming (plus of min een graad) in 2100. Het is volkomen onduidelijk wat dat specifiek in elke willekeurige regio gaat betekenen. Meer of minder regen? Meer of minder droogte? Meer of minder hitte- en koudegolven, overstromingen, stormen, hagel, sneeuw of mist? De problemen gaan in ieder geval de mensen dáár het hardste raken waar de gemeenschappen, economieën en landen er het minst op toegerust zijn. Juist in Sub-Sahara-Afrika en de armere delen van Azië en Zuid-Amerika gaan we met de temperatuurstijging naar voor de huidige wereldbevolking onbekend terrein.

Dat gaat natuurlijk zijn effecten hebben. Dichtbevolkte delen van de wereld worden wellicht onbewoonbaar en in ieder geval een stuk minder productief. Dan raken mensen vanzelf op drift. Op een dunbevolkte planeet met grote aaneengesloten continenten zou dat niet meteen een probleem zijn. Maar in de moderne wereld van grenzen, hekken en natiestaten is het een uiterst explosieve situatie.

De eerste klimaatvluchtelingen zijn al gesignaleerd en Australië heeft grootmoedig aangeboden om de inwoners van verdrinkende atollen op de Stille Oceaan op te vangen. Maar dat is nog maar het begin. Wat als grotere archipels en dichtbevolkte delta’s in zee verdwijnen of met de regelmaat van de klok door zware stormen geteisterd worden? Als woestijnen zich uitbreiden naar landbouwgebieden en steden? Als droogte natuurbranden gaat aanjagen?

Als die apocalyptische toekomst zich ontvouwt, zijn er grofweg twee richtingen. Ofwel de mensheid verenigt zich en biedt de uitdagingen het hoofd door solidair ruimte te maken in de nog leefbare delen van onze planeet, ofwel we slaan elkaar de koppen in in een strijd van allen tegen allen om het voortbestaan. Wat dat betreft stemt het verleden niet optimistisch over de toekomst. Hoe we *zouden moeten* omgaan met de opwarming van de aarde is, ben ik bang, niet hoe we *zullen* omgaan met die opwarming. Er liggen enkele speltheoretische puzzels onder deze problemen die volgens mij nog niemand heeft gekraakt.

Mitigatie, het voorkomen van klimaatverandering door het afbouwen van emissies, is economisch, juridisch, ethisch en volgens het gezond boerenverstand het slimste wat we kunnen doen. Maar helaas geldt bij mitigatie dat individuele inspanningen veel kosten, terwijl ze datzelfde individu nagenoeg niets opleveren. Zelfs met 18 miljoen mensen in Nederland of 500 miljoen in de EU slaan we geen deuk in de emissies, laat staan de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. En gekke henkie is nu eenmaal geen dief van zijn eigen portemonnee, dus gaan we dan liever met z’n allen het schip in.

Adaptatie, ons aanpassen aan de komende klimaatverandering, is wel *incentive compatible*. De kosten én baten komen bij dezelfde beperkte groep mensen terecht: als Nederland zich aanpast, plukken we daar ook zelf de vruchten van. Maar zoals met de reddingsboten op de Titanic moet je dan nog wel zien te voorkomen dat iedereen bij je aan boord klimt als het schip echt begint te zinken. En dat gaat, zo leren de geschiedenis en de speltheorie, alleen met grof geweld. Iemand die niets te verliezen heeft, zet immers alles op het spel.

De kansen om de opwarming nog onder de veilig geachte 1,5 graden te houden slinken snel. We doen niet wat we zouden moeten doen. En het huidige geopolitieke klimaat warmt zo mogelijk nog sneller op. Mitigatie lijkt achter de horizon te verdwijnen terwijl ook adaptatie mét internationale solidariteit en/of een genereus migratiebeleid voor velen een brug te ver is. Wat er dan overblijft, is het recht van de sterkste. Het is dan ook niet het einde van de mensheid, maar het einde van onze menselijkheid die mij het meest zorgen baart.

Mark Sanders *is hoogleraar Internationale Economie aan de Maastricht University*

INBOX

BRIEVEN

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

Smartphonevrij opgroeien werkt niet voor iedereen

We zijn in Nederland bezig met een groot sociaal experiment. We willen kinderen de technologie verbieden die hun wereld structureert, en noemen dat „bescherming”. Het initiatief Smartphonevrij Opgroeien presenteert dat als dappere keuze voor het weerloze kind. Maar welk kind precies? Wat wringt is niet dat er zorgen zijn over algoritmes, verdienmodellen en verslavingsmechanismen. Die zorgen zijn terecht. Wat wringt, is dat dit initiatief deze zorgen vertaalt naar één simpele conclusie: haal die telefoon weg, en de problemen verdwijnen.
Wie praat met gezinnen die leven met schulden, laaggeletterdheid, een woud aan loketten en constante onzekerheid, ziet hoe digitale problemen niet losstaan van de rest van het leven. Ze zijn er een uitvergrote versie van. Dit is sociaal-digitale ongelijkheid. Voor hoogopgeleide kapitaalkrachtige ouders is een smartphoneverbod een luxeproject, of zelfs een opvoedstijl. Zij hebben alternatieven. Er is een laptop op de slaapkamer, een tablet aan de keukentafel, ouders die helpen met huiswerk en bijspringen als er een foutmelding op het scherm verschijnt. Hun kinderen blijven hoe dan ook aangesloten.
Voor kinderen die het moeilijker hebben, werkt hetzelfde verbod anders. Geen eigen kamer, geen laptop, een vol huis, ouders die zelf worstelen met digitale systemen en al genoeg aan hun hoofd hebben. De smartphone is daar vaak de enige persoonlijke ruimte, de enige infrastructuur die wél in de jaszak past. Wie daar de stekker uittrekt, haalt niet alleen TikTok weg, maar ook toegang tot DigiD, klasapps, huiswerk, baantjes, en hele sociale ecosystemen.
Voor hen is de smartphone tegelijk speelplaats, spreekkamer en loket. Wie uitgerekend daar de telefoon weghaalt, bestrijdt vooral symptomen. De structurele ongelijkheden waar deze gezinnen dagelijks doorheen moeten laveren, blijven keurig intact, of worden zelfs versterkt.
Met andere woorden: het is niet de smartphone die ongelijkheid veroorzaakt, het is ongelijkheid die mede bepaalt wie voor smartphones en sociale media wordt beschermd, en wie wordt uitgeknepen.
Er is een alternatief. Niet terugtrekken uit de digitale wereld, maar die wereld pedagogisch, sociaal en politiek herverdelen. Investeren in mediacoaches op school, structurele ondersteuning van ouders en verzorgers, toegankelijke lokale plekken waar kinderen samen kunnen leren scrollen én kritisch kijken. En, misschien wel het meest radicaal: kinderen zelf serieus nemen als competente burgers die kunnen meedenken over hoe een gezonde digitale jeugd eruit ziet. Het echte probleem is niet dat sommige kinderen een smartphone hebben. Het echte probleem is dat sommige kinderen alléén een smartphone hebben. Zolang we dat niet onder ogen zien, zijn verbodsprojecten vooral een dure manier om ongelijkheid te camoufleren.
Alexander Smit Hengelo

WONINGBOUW

Complexer dan dit

Wat gebeurt er als je een probleem isoleert, versimpelt en reduceert tot een eendimensionale opgave waarvoor je vervolgens één enkele oplossing bedenkt en dat massaal uitrolt? Precies, dan worden de problemen groter. Laat dat nu de belangrijkste reden zijn waarom het aandeel ‘prefab-woningen’ in de totale bouwstroom stagneert. Dat laatste wordt voor het gemak even vergeten in het opiniestuk *Standaardwoningen bouwen, zo komen we uit de crisis* (22/11).
Nederland kampt niet alleen met een tekort aan woningen, maar heeft ook te maken met vergrijzing, tekort aan elektriciteit, een dreigend (landelijk) verkeersinfarct, het gezond houden van de bevolking, en dan laten we alles wat te maken heeft met klimaatverandering nog even buiten beschouwing. Daarnaast zijn veel wijken, buurten en gebouwen dringend aan vernieuwing toe en worstelen veel dorpen en kleinere stedelijke kernen met draagvlak voor hun voorzieningen.
Een gedifferentieerde benadering van de woningbouwopgave - van nieuwbouw tot verdichting, renovatie en splitsing - biedt enorme kansen om onze problemen in de volle breedte aan te pakken.
Standaardisatie is daar zeker een onderdeel van. Maar het massaal uitrollen van een standaard-eindproduct, zoals gesuggereerd wordt, is niet de ultieme oplossing.
Mijn verzoek is dan ook om nader te onderzoeken hoe door middel van een slimme financiering de aanpak van de woningopgave kan bijdragen aan de bredere ruimtelijke, infrastructurele en maatschappelijke uitdagingen van Nederland.
Frederik Vermeesch Amsterdam

AH-HAAT

De foute oom

Dag Tessa, wees gerust, je bent niet de enige AH-hater (22/11)! Los van het dubieuze bedrijfsmodel met zijn permanente misleiding en minachting van de klant ben ik jaren geleden al helemaal genezen van Appie. Die naam alleen al, trouwens. Doet me te zeer denken aan een foute oom die je stiekem wel een beetje mag vanwege zijn onaangepastheid.
Coen Eggen Kelmon-Beek

AH-HAAT

Haat is te sterk

Met toenemende frustratie las ik de column *Ik haat de Albert Heijn* van Tessa Sparreboom (22/11). Die frustratie is niet zo raar, want ook zij deelt haar frustratie. Over alles wat deze supermarkt is, of juist niet. Dat mag. Columnisten zijn vrij in hun mening. Ik moest bij de wel erg sterke taalkleuring ‘haat’ denken aan mijn zoon, Gen-Z, die graag in vergelijkbare overdrijvingen praat. Ik herken dus die, wat mij betreft, belachelijke overdrijvingen. Hekel aan, afkeer van of tegenzin zijn een stuk milder en dekken ook prima de lading.
M.M.C.J van Hemmert Nijverdal

OVERGANG

Geen fout

In het artikel over hormoonsuppletie bij overgangsklachten (22/11) wordt stress genoemd in een enkel zinnetje „En stress is een enorme boosdoener.”
Waarom krijgen we geen serieuze informatie over het effect van stressvermindering op overgangsklachten? En waarom zo weinig over leefstijl, voeding, slaaphygiëne, schermgebruik, relatieproblematiek en zingeving?
De vanzelfsprekendheid waarmee gesproken wordt van een vermeend „tekort/gebrek aan oestrogeen” in en na de overgang vind ik nogal onthutsend. Vrouwen zijn ná hun vruchtbare jaren óók toe aan een ander leven, met minder geslachtshormonen en met meer zelfzorg: meer ruimte voor ontspanning, autonomie, voor de behoeften van hun ziel.
De menopauze is geen fout van de natuur die we kunnen rechtzetten met medicatie, maar een biologisch, psychologisch, sociaal en cultureel belangrijke periode in vrouwenlevens. Een overgang die ons voorbereidt op een volgende levensfase, met wijsheid en innerlijke rust.
Lisette Thooft Rotterdam

GEERT MAK

Greep krijgen op heden

„De geschiedenis herhaalt zich maar is tegelijk anders”, staat in het intro boven de beschouwing van Geert Mak (21/11).
Sterker nog, de geschiedenis herhaalt zich constant, maar nooit op dezelfde manier. We gebruiken historische beschouwing om te proberen door parallellen greep te krijgen op het heden. En Mak is een meester in het hanteren van die spiegel.
Juist deze week lekt in Washington de schets van een plan uit van 28 punten voor een trumpiaanse vrede in de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Eerder een protocol voor onvoorwaardelijke overgave dan een vredesvoorstel. Nota bene opgesteld in overleg met diplomaten van de Russische agressor, buiten de Oekraïense overheid om.
Wordt dit het ‘*peace for our time*’-moment van Trump? De uitspraak waarmee de Britse premier Neville Chamberlain Sudetenland uitleverde aan Hitler? Om zo de rest van Tsjechië te redden van de Duitse agressie. We weten allemaal hoe dat is afgelopen.
Kunnen wij Trump nog als bondgenoot zien? Of moeten we in Europa nu echt op eigen benen gaan staan?
Hans van Dijk Amersfoort

GEERT MAK

Andere feiten

Tegenover het retorisch geweld van Geert Mak, die in zijn in *NRC* geciteerde dankwoord voor de Jean Améry-prijs uitkomt bij het in twijfel trekken van Israëls legitimiteit, hier een paar feiten. „Wij, in het Westen, vinden de keuze voor Palestina als Joods thuisland vanuit historisch en religieus oogpunt volkomen logisch”, schrijft Mak. „In de rest van de wereld werden daar direct al de nodige vragen bij gesteld.” Het gaat er niet om wat deze of gene ervan vindt, maar wat de feiten zijn. En de feiten zijn dat ‘Palestina’ de naam is die door de Romeinen op Judea, het land van de Joden, is geplakt en dat het zionisme een eeuwenoude wens is van Joden om terug te keren naar het land waaruit zij verdreven zijn.
Mak citeert Ibn Saoed, de eerste koning van Saoedi-Arabië, die in 1945 tegen de Amerikaanse president Roosevelt zei: „Welke schade hebben de Arabieren berokkend aan de Joden in Europa? Het zijn de ‘christelijke’ Duitsers die hun huizen en hun levens hebben afgepakt. Laat de Duitsers betalen.” Zou de Saoedische koning niet geweten hebben dat de Palestijnse leider Amin al-Hoesseini, de Grootmoefti van Jeruzalem, tijdens de Tweede Wereldoorlog in Berlijn zat en van daaruit pronazi en anti-Joodse radiopropaganda op de Arabische wereld richtte? En zou hij nooit gehoord hebben van de Farhoed, de in 1941 door Iraakse nazi’s georganiseerde pogrom in Bagdad die aan 180 Joden het leven heeft gekost? En dat het voor de Palestijnen zeer voordelige maar door hen afgewezen delingsplan van de Peel-commissie in 1937 mogelijk honderdduizenden Joden van de Holocaust had kunnen redden?
En kende Mak deze feiten niet toen hij de Saoedische koning in zijn dankwoord citeerde?
Heere Heeresma jr. Amsterdam

De menopauze is geen fout van de natuur

Lisette Thooft
Rotterdam

205 brieven (geplaatst 11) + **97** artikelen (geplaatst 14) = **302** inzendingen (geplaatst 25)

COLUMN
FRANK HUISKAMP

Doffe statiegeld-ellende

Met drie plastic tassen trok ik door de snijdende herfstkou naar het winkelplein in mijn buurt. Blikjes en flesjes die liever drie weken eerder al waren ingeleverd, de geur in mijn keuken hield de afgelopen dagen het midden tussen een middelbareschoolkantine en een Delfts studentenhuis. Er ligt sinds enige tijd een vestiging van Droppie, een winkel volledig toegerust op ‘dingen die mensen snel willen wegflikkeren’, bedoeld ter verlichting van de inlevering in supermarkten. Het was tegen sluitingstijd, de medewerkster haalde een reclamebord naar binnen. Ze keek naar mijn plastic tassen, naar mij, terug naar de tassen.
„U komt zeker voor statiegeld.”
Komen mensen hier voor iets anders, dacht ik.
„De machine is kapot, sorry! Apart wel, die is eigenlijk nooit kapot.”
Apart inderdaad. Een kapotte statiegeldautomaat in een winkel die zijn bestaan rechtvaardigt als inleverpunt voor statiegeld is toch een beetje als een snackbar waar de frituur kapot is. Maar goed, geen probleem natuurlijk, ware het niet dat dit mijn derde statiegeldbedevaart met deze tassen in een week was. Luxe hoor, drie supermarkten op honderd meter van elkaar, alleen werken in geen ervan de automaten.
In het grote verhaal van de wereldproblematiek is de statiegeldcrisis een voetnoot, maar het is fascinerend hoe menselijk en bestuurlijk falen hierin zo prachtig samensmelten. Er is overduidelijk een overkoepelend probleem dat iedereen erkent - zwerfafval - maar de inzameling van minstens 90 procent wordt bij lange na niet gehaald en er wordt van hogerop wanhopig aan knopjes gedraaid om te kijken of dé magische ingreep gevonden kan worden. Het onderliggende probleem van het in 2022 ingevoerde statiegeld op kleine flesjes en blikjes is natuurlijk dat ons land er door de gehaaste introductie nog helemaal niet op ingericht was, zeg maar zoals Hugo de Jonges ‘Dansen met Janssen’ of Songfestivaldeelnemers Mia en Dion.

Er zijn nog steeds lang niet genoeg inleverpunten, en de machines die er zijn, zijn veelal gedateerde en kwetsbare flesje-voor-flesje-ondingen in supermarkten. Wel zijn er botsende belangen: winkels willen niet meer ruimte opgeven voor nieuwe dure automaten, de fabrikanten, aangesloten bij statiegeldstichting Verpact, hebben er vooralsnog baat bij als er zoals de afgelopen jaren in totaal honderden miljoenen euro’s niet-geïnd statiegeld terugvloeit.
De Inspectie Leefomgeving en Transport (ILT) dreigt al langer met boetes, maar drong als belangrijkste nieuwe maatregel aan op een verhoging van het statiegeld. Om ons, mensen van vlees, bloed en microplastics, te stimuleren. Waaruit een complete overschatting van de mens bleek.
Die is gemankeerd, een lui gemaksdier. Er zit geen onwil in ons, maar iets mag best wat extra geld kosten, als het maar geen moeite kost. Hoe bedoel je we moeten de aangekoekte andijvie uit elk smoothieflesje leegschrapen of de supermarktautomaat krijgt een beroerte? Hoe bedoel je we kunnen AI ons uit een depressie laten praten, maar zo’n automaat weet na een deukje niet meer of je net een flesje of een tuinstoel hebt ingeleverd?
Voor die 15 cent per flesje ondergaat de mens het enorme gedoe inderdaad niet graag genoeg, want het is troep, en troep is ongemak en ongemak moet zo snel mogelijk weg. Ik denk dat een verdubbeling - inmiddels van de baan - daaraan weinig had veranderd, zolang je nog drie keer voor niets langs inleverpunten kan slenteren met je plastic tassen. We hebben het over mensen hè, die, als ze het kunnen lijden, met liefde twintig euro neerleggen voor een lauwe hamburger met slappe friet als die bij ze thuisbezorgd wordt, die met liefde een deelscooter van straat plukken bij de geringste tegenwind.
Niet om de mens nu te sparen van zijn verantwoordelijkheid, maar soms is het effectiever om in te spelen op zijn makken. De mens wil bulkautomaten, overal, op elke hoek. Machines slimmer dan hij wil zijn. En de mens wil niet de hoofdverantwoordelijkheid in een crisis, als die voor een groot deel ergens anders ligt.
Een van de twee automaten in de Albert Heijn bleek na drie dagen weer te werken. Me verontschuldigend voor de hoeveelheid schoof ik uitgedeukt flesje voor flesje naar binnen. Het geld hield ik voor het eerst zelf. Voor het ongemak.

Voor die 15 cent ondergaat de mens het enorme gedoe inderdaad niet graag genoeg

Frank Huiskamp is redacteur van NRC. Hij vervangt Josette Daemen.

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
Volodymyr Zelensky

WAAROM
Er wordt deze week in Genève, Angola, Abu Dhabi en Washington onderhandeld over een vredesakkoord.

HOE
Pen en inkt

Siegfried Woldhek

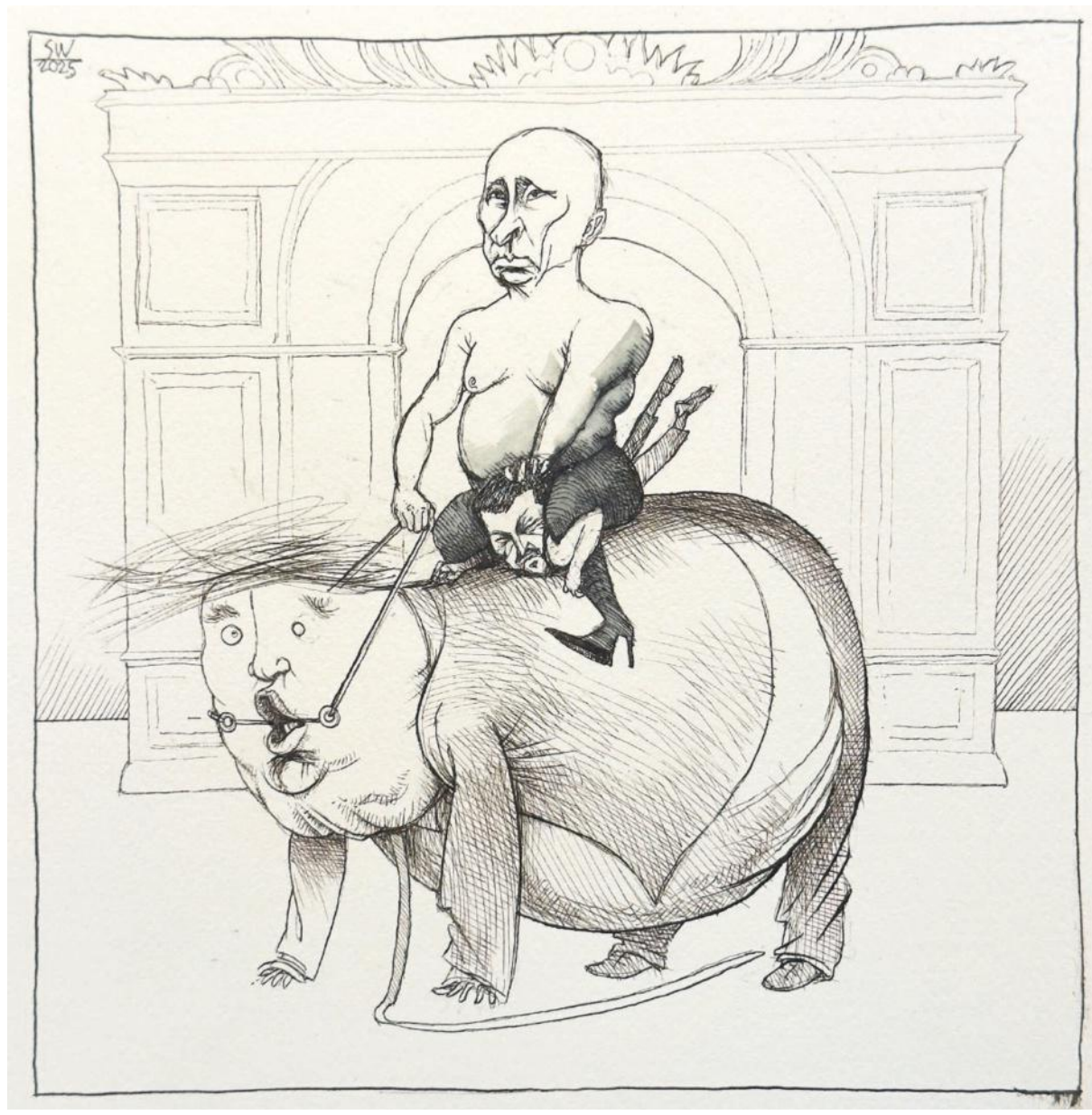

OOGOPSLAG

Kwennie Cheng Kwennie Cheng visualiseert wekelijks het nieuws.

WETENSCHAP

FOTO GETTY IMAGES

Een schat aan taal en cultuur uit oude kranten

4/7

& VERDER

2/3
IJsvogel
Die blauwe kleur voegt iets toe wat geen enkele andere vogel heeft

8/9
Jong geleerd
Dankzij een plantaardig dieet hoeft de reumapatiënt minder pillen te slikken

10/11
Exoplaneet
Hoe de James Webb telescoop een planeet met een atmosfeer onderzoekt

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

VOGELS KIJKEN

‘De ijsvogel is een troost tegen alle ellende in de wereld’

De ijsvogel, met zijn fonkelende kleuren, is de mooiste vogel van Nederland. Tenminste, dat vinden Saskia van Loenen en Jean-Pierre Geelen. Ze schreven er een boek over, vol verhalen over deze vogel. „Hij kan per jaar wel 28 jongen krijgen.” NRC ging met het duo op zoek naar ijsvogels in Amersfoort.

Tekst **Nienke Beintema** Fotografie **Corné van Oosterhout/ijsvogels.nl**

Natuurlijke nestelplekken zijn in Nederland in de loop der tijd schaars geworden.

Jean-Pierre Geelen en Saskia van Loenen schreven een „eerbetoon aan het blauwe wonder”. FOTO NIENKE BEINTEMA

Het blijft spannend: je wéét dat er soms eentje zit, maar het is elke keer weer de vraag of je hem vandaag zult zien. Misschien - als je heel goed oplet. Als je gericht speurt met je verrekijker, en soms juist even in de rondte kijkt. Als je je oren spitst en geduld hebt. „En een portie geluk”, zegt Saskia van Loenen. „Want vaak zit ‘ie er ook gewoon níét”, zegt Jean-Pierre Geelen.

En zij kunnen het weten, want ze komen hier vaak, in dit grote park in Amersfoort. Altijd op zoek naar de ijsvogel. De fraaie viseter met zijn fonkelend blauwe rug en feloranje buik, die nu eens als een schicht over het water vliegt en dan weer roerloos op een takje zit. Die soms lijkt weg te vallen tegen de achtergrond van riet en water, en soms juist heel opvallend schittert in het zonlicht.

Deze beide fans („zeg maar gerust dat we verslaafd zijn”) schreven er een boek over, *De ijsvogel*, dat op 27 november verschijnt in de succesvolle Vogelserie van uitgeverij Atlas Contact. Geen wetenschappelijke monografie, maar een „eerbetoon aan het blauwe wonder”, schrijven ze zelf in de inleiding. Een verzameling van eigen ervaringen, „de verhalen, de betovering en de wetenschap.”

Magische kleur

Ze vertellen erover terwijl we met een verrekijker op een bruggetje staan in stadspark Elisabeth Groen. Hier kronkelt een lint van oude landgoederen in het dal van de Heiligenbergerbeek. „Vanuit het centrum van Amersfoort loop je alleen maar in het groen, helemaal tot in natuurgebied Den Treek”, vertelt Van Loenen. Zij is eindredacteur bij *NRC*; Geelen is natuurjournalist bij *de Volkskrant*. Twee doorgewinterde natuurliefhebbers die, naast hun chaotische krantenbanen, samen de tijd hebben genomen om een boek te schrijven.

Waarom de ijsvogel? „Ja, omdat het de mooiste is, hè? Die kleuren, die zijn echt fenomenaal”, zegt Geelen. Van Loenen: „Sommige andere vogels in Nederland zijn ook heel mooi. Pestvogel, goudvink, en zelfs bijeneters, tegenwoordig. Die zijn wel een geduchte concurrent. Maar ja, die hebben niet dát blauw.” Die blauwe kleur voegt iets toe wat geen enkele andere vogel heeft, merkt ze op. „Een kleur die bijna niet in de natuur voorkomt, en die iets magisch heeft, iets buitenaards bijna, iets wat maakt dat je hart telkens een sprongetje maakt als je er een ziet.”

En dat zit hier dan gewoon langs de sloot, zegt Geelen droog. „Maar wist je dat zijn veren eigenlijk helemaal niet blauw zijn? Ze zijn vooral grijs. Ja, er zitten wat blauwe vlekken op de puntjes. Maar dat schitterende blauw, dat zie je alleen als de zon er op een bepaalde manier op valt.”

Dat heeft te maken met zogeheten structuurkleuren, vertellen de auteurs in het boek. De nanostructuur van de ijsvogelveer zorgt ervoor dat het zonlicht op allerlei manieren wordt weerkaatst. Onder een bepaalde hoek treedt er interferentie op: de golven van het weerkaatste licht vallen met elkaar samen, waardoor ze elkaar bij bepaalde golflengten - oftewel kleuren - versterken of juist uitdoven. Een iriserend effect, dat je ook ziet in het zwartblauw van de ekster, het blauwgroen van de wilde eend en het paarsgroen van zeepbellen en parelmoer.

Intussen is in het park nog geen ijsvogel te zien. Wel een overvliegende sperwer, keuvelende staartmeesjes en het melodieuze gefluit en gerasp van een groepje spreeuwen in de hoge boomtoppen. Geelen en Van Loenen zijn overal op gespitst en weten alles ook meteen te benoemen. „Maar het zou wel leuk zijn als die ijsvogel zich nu even laat zien”, zegt Van Loenen, die zich verantwoordelijk lijkt te voelen voor het welslagen van onze missie.

Blij en gelukkig

Het is niet alleen zijn uiterlijk dat de ijsvogel zo boeiend maakt, haasten beide auteurs zich te zeggen. Het is ook zijn levensverhaal dat zo magisch is. „In 1979 hadden we minder dan dertig broedpaartjes in ons land”, vertelt Geelen. „Nu zijn het er vele duizenden. Dat vinden wij prachtig, maar het is wel heel paradoxaal: de reden zijn de veel zachtere winters. Die zijn natuurlijk totaal niet de bedoeling van Moeder Natuur, maar dit is een bijeffect waar wij dan maar van genieten.”

Ondanks zijn naam houdt de ijsvogel namelijk helemaal niet van kou. De verklaring voor zijn naam zit hem waarschijnlijk in het feit dat de vogels zich in strenge winters massaal verzamelen bij wakken. Dan zijn ze voor mensen makkelijker te zien. „Bij twee, drie weken strenge vorst gaan ze bijna allemaal dood”, zegt Van Loenen. „Want ze hebben open water nodig om hun visjes te kunnen vangen. Naar het zuiden trekken doen ze nauwelijks. Als het plotseling gaat vriezen, wordt de populatie in één klap gedecimeerd.”

Hoe kan het dan dat ze het toch redden in onze streken? „Dat komt door hun voortplantingsstrategie”, antwoordt Van Loenen. „Ze kunnen wel vier legsels per jaar hebben, met tot wel zeven jongen per legsel. In theorie dus 28 nakomelingen per jaar. Daardoor kan de populatie zich ook heel snel weer herstellen. Er zijn er altijd wel een paar die de kou overleven.”

De zon komt tevoorschijn en geeft een gouden glans aan de laatste herfstkleuren van het jaar. We speuren met onze kijker de rietkragen af, en ook de takken die de oude beuken boven het water laten hangen. „En, hebben jullie hem al gezien? Zit ‘ie er?”, vraagt een voorbijganger op de brug, die onze verrekijkers ziet. Waar zou hij op doelen? Dat kan hier van alles zijn. „De ijsvogel! Die zit hier altijd”, verduidelijkt de man enthousiast.

„Oh, zien jullie hem? Waar zit hij dan?”, vraagt een andere passant die net

Ondanks zijn naam houdt de ijsvogel helemaal niet van **winterkou**. CORNÉ VAN OOSTERHOUT/IJSVOGELS.NL

komt aanlopen en blijkbaar het woord ‘ijsvogel’ opving. „Nee, nee, we zijn nog hard op zoek”, antwoordt Geelen. „Succes!”, luidt het joviale antwoord. Geelen, als iedereen weer is doorgelopen: „Zo leuk, hè: werkelijk iedereen vindt ijsvogels leuk.” Van Loenen: „De ijsvogel brengt mensen bij elkaar.”

Het is een vogel waar je „blij en gelukkig” van wordt, merkt ze op. „Mensen die dat gevoel niet kennen, die benijd ik niet.” Heel veel mensen in Nederland hebben nog nooit een ijsvogel gezien, weet Geelen. „Ik tref ze weleens in een vogelkijkhut. Dan doe ik even extra mijn best om een ijsvogel voor ze te vinden. En als dat dan lukt, en ik ze door mijn kijker laat kijken, dan zie je ze naar adem happen. Fantastisch om mee te maken.” Van Loenen: „Het is een troost tegen alle ellende in de wereld.”

Reigersnavel

Maar vandaag zit hij er dus mooi niet, hier in het park. We lopen een eindje door, naar een kijkwand van wilgentenen die is neergezet op een heuveltje. In de kijkwand zit een gleuf die uitzicht biedt op het achterliggende water. „Hier om de hoek broeden ieder jaar ijsvogels”, weet Van Loenen. „In de oever van de beek, maar je kunt het hiervandaan niet zien.”

> Je hart maakt telkens een sprongetje als je er een ziet
>
> **Saskia van Loenen** NRC-eindredacteur

Natuurlijke nestelplekken zijn in Nederland in de loop der tijd schaars geworden. IJsvogels hebben verticale wandjes nodig waarin ze hun nestgangen en -holten kunnen uitgraven. Bijvoorbeeld steil afgeslagen rivieroevers, of de schijven van zand en wortels die ontstaan wanneer een grote boom omwaait. Maar rivieren werden rechtgetrokken en bedijkt en dode bomen veelal opgeruimd. „Tegenwoordig zie je op steeds meer plekken kunstmatig aangelegde wandjes”, vertelt Geelen. „Die werken prima. Je ziet er vaak meteen ijsvogels bij.” De wandjes zijn gemaakt van hout of beton met gaten erin, en daarachter stevig zand. Liefst een flinke hoeveelheid, want de nestgangen, elk met aan het eind een nestholte, zijn soms wel een meter lang. Van Loenen: „Precies zo lang dat een reiger niet met zijn snavel bij de jongen kan komen.”

Spanning

Geelen en Van Loenen groeiden allebei niet op als vogelaar; wel als natuurliefhebber. „Ik wilde altijd dierenarts worden”, vertelt Geelen. „Maar daar bleek ik te stom voor.” Beiden lachen hartelijk. „Ja, ik kan niet anders zeggen. En als je het dan niet meer weet, ja, dan ga je dus de journalistiek in.” Weer die stereolach. „Toen ik de School voor Journalistiek deed, woonde ik in huis met jongens die biologie deden. Die namen mij mee naar buiten. Ik heb zo’n beetje het laatste wilde korhoen gezien, op de heide van Kampina in Brabant.” Hij is even stil. „Maar uiteindelijk is het me toch gelukt om die ouwe dierenliefde te verweven met mijn journalistiek.”

De ijsvogel
Jean-Pierre Geelen en Saskia van Loenen. Uitg. Atlas Contact, 26,99 euro.

Van Loenen was als kind al dol op dieren. „Ik zag altijd als eerste reeën en konijnen. Ik had heel goeie ogen.” Geelen: „Die heeft ze nog steeds.” Van Loenen: „Maar de schoolbiologie was een desillusie. Daar kwam geen dier in voor. Dus dat vak heb ik meteen laten vallen. En toen kwamen mijn wilde jaren.”

Het kwam pas weer goed toen Van Loenen en Geelen elkaar leerden kennen en samen naar buiten gingen, de eerste tien jaar „gewoon als vrienden” - inmiddels zijn de twee een stel. Van Loenen: „Wij vonden elkaar totáál op natuurvlak. Ik had geen andere vrienden die naar vogels keken. En hij kan wandelen in stilte, wat ik ook heel fijn vind.” Van een van haar eerste salarissen kocht Van Loenen een vogelboek. En van Geelen leerde ze de fijne kneepjes in het veld.

De zon zakt weg achter de bomenrij. De tijd is op. Het is ons niet gelukt vandaag een ijsvogel te zien. „Maar eigenlijk is dat niet zo erg”, relativeert Van Loenen. „Alleen al het idéé dat hij hier elk moment voorbij kan vliegen, voegt iets toe aan zo’n landschap. Het geeft een soort spanning aan elke wandeling.” Geelen: „En het blijft wel natuur, hè. Geen dierentuin. Het zou ook niet leuk zijn als het voorspelbaar werd.” Van Loenen: „Des te leuker als je er wél een ziet. Ik denk dat ik mij bijna al mijn ijsvogels nog kan herinneren. Ook al worden het er steeds meer.”

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

Interieur van een **drukkerij** uit de zeventiende eeuw. BEELD BETTMANN ARCHIVE

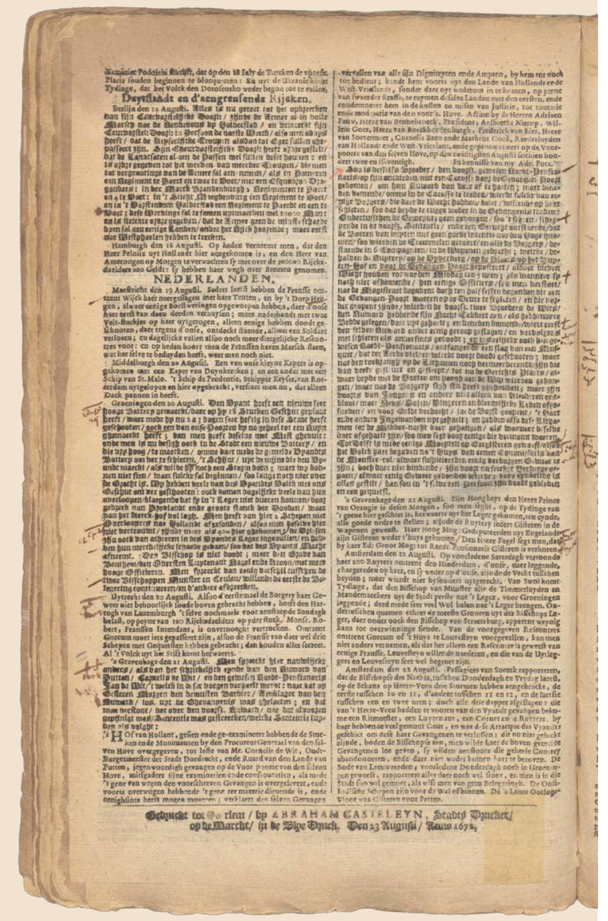

Oudste Nederlandse krant, verschenen in 1618 in Amsterdam

TAALKUNDE

Oude ‘couranten’ werpen nieuw licht op 17de-eeuwse taal

Driehonderd vrijwilligers hebben handmatig in vijf jaar vijfduizend kranten uit de zeventiende eeuw getranscribeerd. Het leverde projectleider Nicoline van der Sijs een schatkist aan materiaal op over de kinderjaren van de Nederlandse krant: stadsbewoners die in advertenties hun verloren dochtertje zochten, de nierstenen van de paus en opstanden van slaafgemaakten.

Berthold van Maris

De allereerste Nederlandse krant was een ‘courant’. Hij verscheen in 1618 in Amsterdam. In de loop van de zeventiende eeuw ontstonden er vervolgens een heleboel couranten, met namen als *Oprechte Haerlemsche courant*, *Haegse Post-tydinge* en *Tijdinghe uyt verscheyde quartieren*.

Sinds kort heeft het Instituut voor de Nederlandse Taal vijfduizend edities van zulke zeventiende-eeuwse couranten op zo’n manier online gezet, dat ze uiterst gemakkelijk doorzoekbaar zijn. Het gaat in totaal om 110 duizend krantenartikelen, met een gezamenlijke omvang van 19 miljoen woorden. Iedereen kan erin zoeken. Je hoeft alleen maar ‘couranten corpus’ in te typen, en dan beland je daar vanzelf.

Nicoline van der Sijs, de taalkundige die het project leidt, zegt dat die vele miljoenen woorden interessant zijn vanwege de zeventiende-eeuwse taal die erin wordt gebezigd. „En daarnaast is het ook historisch, economisch en cultuurhistorisch interessant.”

Zelf heeft Van der Sijs vooral een zwak voor de advertenties uit die tijd. Allerlei aspecten van het alledaagse leven sijpelen daar in door. „Je ziet advertenties van gewone mensen die iets kwijt zijn: een hond, of geld, of hun kind. Die laten dat weten in de krant en betalen daar ook voor. Wat mij opviel is dat er nogal eens kinderen vermist werden. Daar kun je je ook wel iets bij voorstellen, Amsterdam bijvoorbeeld was heel druk. Je kind loopt daar de hele dag rond, en opeens ben je haar kwijt. Dan zet je in de krant: meisje vermist, en vervolgens beschrijf je haar helemaal.”

Ook vermiste hondjes worden in detail beschreven. „*Een kleyn Romeyns Hontje, het fatsoen* [uiterlijk] *van een Hasewint, seer fraey en wel gemaeckt, zijnde een Reutje* [mannetje], *het Hair bleeck fuelje mort* [geelbruin], *met een Witte Streep op de Borst, en in de Neck een wit Pleckje, de grootte van een Dubbeltje*.”

„Zo schattig”, zegt Van der Sijs. Als taalkundige slaat ze vooral aan op de verkleinwoordjes in deze advertentie: ‘hontje’, ‘reutje’, ‘pleckje’, ‘dubbeltje’.

Statenbijbel

„Je hoort vaak dat de Statenbijbelvertaling aan de bron zou staan van het Standaardnederlands. Ik vrees dat dat op scholen nog steeds wordt verteld. Maar het Nederlands van deze kranten wijkt nogal af van het Nederlands van de Statenbijbel. In de Statenbijbel zijn de verkleinwoorden altijd op -ke. In de kranten is het vrijwel altijd -je of -tje.„

Ook slaat Van der Sijs aan op het woord ‘vereering’ in de laatste zin van zo’n advertentie. Dat is de beloning die de eerlijke vinder krijgt. „‘Vereering’ laat allereerst zien dat woorden in de zeventiende eeuw heel andere betekenissen konden hebben dan nu. Maar wat ook leuk is: door in al deze kranten op dat telkens terugkerende ‘vereering’ te zoeken, kun je meer te weten komen over wat zo’n hondje waard was, en wat geld überhaupt waard was in die tijd.”

Driehonderd vrijwilligers hebben handmatig al die vijfduizend kranten getranscribeerd. Dat heeft vijf jaar in beslag genomen. Het moest wel met de hand gebeuren, want de OCR (Optical Character Recognition) bakte er niks van. De couranten zijn deels opgemaakt in de romeinse lettertypen die we nu nog steeds gebruiken, en deels in gotische lettertypen die daarna in onbruik zijn geraakt. Vooral met die gotische letters had de software erg veel moeite. ‘October’ werd gelezen als ‘Oftob;r’, ‘Majesteyt’ als ‘JBaajtfkpt’, en ‘geschreven’ als ‘jgtftlf?e*’. Hopeloos dus.

Vandaar dat er vrijwilligers werden ingeschakeld om de kranten te lezen (te ontcijferen) en zorgvuldig over te tikken. Het waren vooral oudere, hoogopgeleide mensen die het leuk vonden om te doen: een soort close reading van oude teksten.

Sinds kort - want de ontwikkelingen gaan snel - is er software die het zeventiende-eeuwse drukwerk wél redelijk goed transcribeert. Dat levert een leesbaar resultaat op, waarin de vrijwilligers de laatste fouten rechtzetten.

Alle transcripties zijn vervolgens ’taalkundig verrijkt’, wat automatisch gebeurt. Elk woord wordt gekoppeld aan een neutraal trefwoord. Dus ‘doot’, ‘doodt’, ‘doet’ en ‘dood’ worden allemaal gekoppeld aan ‘dood’, waardoor je als je het moderne ‘dood’ als zoekwoord neemt, automatisch ook op alle andere oude spellingsvarianten van dat woord kunt zoeken.

Daarnaast is van elk woord de woordsoort vastgesteld: van zelfstandig naamwoord tot rangtelwoord. „Daardoor kun je preciezer zoeken”, legt Van der Sijs uit. „Misschien wil je meer weten over armoede in die tijd. Dan zoek je op ‘arm’, maar alleen ‘arm’ als bijvoeglijk naamwoord, omdat je anders ook terecht komt bij het lichaamsdeel arm.”

Italiaans marmer of Franse oorlog

Van der Sijs geeft nog een ander voorbeeld van die manier van zoeken. Ze heeft onlangs bekeken wat voor zelfstandige naamwoorden er volgden na de bijvoeglijke naamwoorden ‘Italiaans’, ‘Frans’, ‘Duits’ en ‘Engels’. „Bij ‘Frans’, ‘Duits’ en ‘Engels’ vond ik vooral woorden die te maken hebben met oorlog. En ook al was de Franse cultuur in die tijd erg belangrijk voor ons, daarvan vind je in de kranten weinig terug. Terwijl het woord ‘Italiaans’ wél heel vaak combineert met culturele termen zoals marmer en kunst.”

Wat moet je je voorstellen bij een krant uit de zeventiende eeuw? „Geen plaatjes, alleen tekst. Zoveel mogelijk op één pagina. Heel dicht gedrukt, aan twee kanten van een vel papier. Later werden dat twee vellen papier.”

De nadruk lag op buitenlands nieuws. „Logisch, want er was veel internationale onrust. De Tachtigjarige Oorlog, de Dertigjarige Oorlog. Maar er was ook ruimte voor binnenlands nieuws. Bijzonder, want in andere landen mocht dat vaak niet. Daar had je een sterke censuur en staatstoezicht, terwijl er in de Republiek persvrijheid was. Niet voor honderd procent, want je kon achteraf ter verantwoording worden geroepen door het stadsbestuur. Maar dat gebeurde niet zo vaak. Overigens waren die kranten met binnenlands nieuws wel wat voorzichtiger. Als je in oorlog bent ga je niet vertellen waar de troepen gelegerd zijn.”

En als er iemand vermoord werd in de stad? Haalde dat de krant? „Ja, dat stond er wel in. Maar dan meestal in de vorm van een mededeling vanuit het stadsbestuur: opsporing verzocht. En soms was er iets gestolen en dan liet men dat heel gedetailleerd weten: dit en dit en dit is gestolen. En als mensen dronken in de gracht vielen en nog geïdentificeerd moesten worden: weet iemand wie dit is?”

In het begin kwam zo’n krant één keer in de week uit. Later werd dat twee keer, nog later drie. De berichtgeving was heel feitelijk. Geen opinie. Van der Sijs: „Tegenwoordig gaat het in de kranten heel erg over de toekomst, en dat staat mij persoonlijk een beetje tegen, want ik vind het niet zo interessant wat er misschien gaat gebeuren. Ik heb altijd de krant gelezen om te begrijpen wat er nú gebeurt en dat in een context te begrijpen. Dat vind ik wel een belangrijk verschil met die zeventiende-eeuwse kranten. Die speculeren nauwelijks over de toekomst. Ze sluiten een bericht vaak af met ‘*dat sal den tijdt leeren*‘, of ‘*d’uytcomste leert den tijdt*‘.”

Handelaren en diplomaten als correspondent

Hoe kwamen ze aan het nieuws? „Er waren heel veel handelaren en diplomaten die langere tijd in het buitenland verbleven. Zij werden gebruikt als correspondenten. Dat was een soort bijbaan. Dus die schreven voortdurend brieven, over wat ze hadden gehoord of meegemaakt in de stad waar ze zaten, maar ook over het achterland. We weten alleen heel weinig van wie dat waren, er staan nooit namen bij.”

Deze brieven werden bewerkt tot nieuwsberichten. Bijvoorbeeld: „Men verstaet met de leste Brieven uyt Italien, dat de Paus…”, waarna het laatste nieuws over de paus volgde, hij had last van nierstenen.

Ook werd er bij binnengekomen schepen geïnformeerd, wat zij wisten. „Schepen hebben een lading, maar ze brengen ook ’tijdinge’,” zegt Van der Sijs. Bijvoorbeeld vanuit Middelburg op 31 maart 1679: „*Met de Schepen van Suriname gekomen, heeft men particulariteyt* [bijzonderheden], *dat den Heer Heynsius als Gouverneur den 21 December aldaer was aengekomen, vindende die Colonie in een bedroefden staet, also* [omdat] *d’Indianen in een Oproer wel 100 Slaven en 40 Blancken hadden doodt geslagen, 5 Moolens verbrandt en verscheyde Plantagien geruineert*.”

Roland de Bonth, taalkundige bij het Instituut voor de Nederlandse Taal, is verantwoordelijk voor de technische kanten van het project. Hij stelde een boekje samen met bijzondere woorden die de vrijwillers hem toestuurden.

Dat zijn voor een deel woorden die in de zeventiende eeuw een heel andere betekenis hadden. Een ‘advertentie’ was een bericht. Als mensen „*alle bedenkelyke Vreugde teekenen*” toonden, dan betekende dat alle denkbare vreugdetekenen. Iemand ‘matsen’ was iemand doodslaan. En ’tracteren’ betekende onderhandelen.

Ook zijn er in de kranten woorden aangetroffen die nog niet bekend waren. Ergens in een optocht liep ooit een ‘litiermeester’ mee, en in een lijstje van gestolen sieraden wordt een ‘Juweel-Boot’ genoemd.

Maar De Bonths speciale belangstelling gaat uit naar sommige grammaticale constructies. Zoals: tweeledige en eenledige ontkenningen.

Lees verder op pagina W7 »

Advertentie

Volg ons via:

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

Gemeente Hoeksche Waard	**Teammanager Beleid en Beheer Openbare Ruimte**	Maasdam	29310
Gemeente Zuidplas via Galan Groep	**Twee Bestuursadviseurs**	Nieuwerkerk aan den IJssel	29429
KB, nationale bibliotheek	**Privacy Officer**	Den Haag	29424

consultancy

CAOP	**Senior Adviseur Openbaar Bestuur**	Den Haag	29397
Metropoolregio Rotterdam Den Haag	**Strategisch Adviseur Ruimtelijke Economie**	Rotterdam	29431

directie / management

CJG Rijnmond	**Directeur Jeugd & Gezin**	Rotterdam.	29418
Countus via TwynstraGudde Executive Search	**Lid Raad van Bestuur - CIOO (RA)**	Zwolle	29422
De Sleutels via ADJ	**Teamleider Vastgoedkwaliteit**	Leiden	29420
Fortune Coffee via BeljonWesterterp	**Operationeel Manager**	Zoetermeer	29399
Gemeente Hengelo via Bestman · Bestuur & Management	**Concerndirecteur**	Hengelo	29412
Gemeente 's-Hertogenbosch via Merwede Executive Search	**Afdelingshoofd Wonen en Grondzaken**	's-Hertogenbosch	29346
Hogeschool Windesheim via ADJ	**Directeur domein Gezondheid en Welzijn**	Zwolle	29417
INCO Groep B.V. via BeljonWesterterp	**Operationeel Directeur**	Alkmaar	29401
PWN	**Manager Drinkwater Distributieprojecten**	Velserbroek	29421
Result Laboratorium	**Afdelingshoofd Laboratorium**	Dordrecht	29388
Rio Mints & Sweeteners via YellowApple Recruitment	**Supply Chain Manager**	Utrecht	29416
Woonbron	**Portfolio Manager**	Rotterdam	29430

finance

Gemeente Olst-Wijhe	**Financieel Adviseur**	Wijhe	29386
Ministerie van Klimaat en Groene Groei	**Adviseur Financiën en Programmagelden**	Den Haag	29426
Provincie Noord-Holland	**Strategisch Financieel Adviseur**	Haarlem	29425

finance

Viisi N.V. via YER	**Consultant**	Amsterdam, Utrecht, Den Haag	29419
YER	**Senior Accountant**	regio Amsterdam	29392

human resources

Gemeente Heerde	**Orthopedagoog/ Gedragswetenschapper**	Heerde	29427

inkoop / logistiek

STILL Intern Transport B.V. via YER	**Accountmanager**	Almelo/Zwolle/ Hoogeveen	29389

IT

Gemeente Leusden	**Chief Information Security Officer (CISO)**	Leusden	29435
Search4Solar via YER	**E-commerce Platform Specialist**	Barendrecht/ hybride	29390

juridisch

Allianz Direct via Legal People	**Legal Counsel**	Rotterdam	29406
CAOP	**Juridisch Adviseur Arbeidsrecht**	Den Haag	29423
De Rechtspraak	**Rechter in Opleiding**	Landelijk	29433
De Rechtspraak	**Raadsheer in Opleiding**	Landelijk	29434
Gemeente Amsterdam	**Juridisch Adviseur Erfpacht**	Amsterdam	29413
Ministerie van Buitenlandse Zaken	**Onderzoeksspecialist Integriteit**	Den Haag	29428

projectmanagement

Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten	**Kwartiermaker Projectmanagent P&O**	Utrecht	29411
Waterschap Rijn en IJssel	**Contractmanager Projecten**	Doetinchem	29415

RvC / RvB / RvT

SKPO via Vanderkruijs - connecting identities	**Lid College van Bestuur**	Eindhoven	29432

sales / commercieel

YER Nederland B.V.	**Contracts & Service Specialist**	Amsterdam	29363
YER Nederland B.V.	**Management Assistant**	Amsterdam	29366

technologie / techniek

Shurgard Nederland B.V. via YER	**Construction Manager**	Landelijk	29394

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

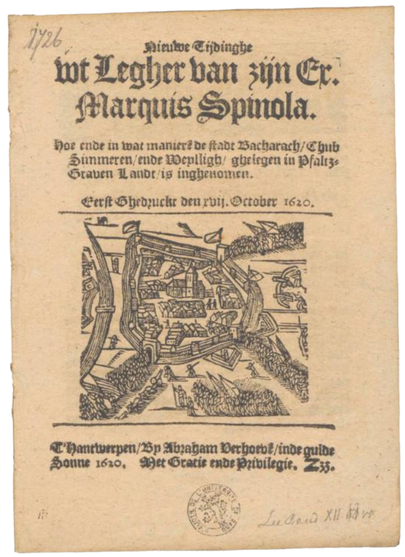

De krant Nieuwe Tijdingen van 17 oktober 1620.
BRON DELPHER

De couranten over wolven: *'door den grooten honger zijn rasende, (...) vernielende veel Menschen'*

» **Vervolg van** pagina W5

Die komen in die tijd nog naast elkaar voor. Een krant kon schrijven: „*De Cardinalen in 't Conclave en konden niet resolveren tot het kiesen van een Paus.*" Maar het woordje 'en', dat hier samen met 'niet' een tweeledige ontkenning vormt, kon ook worden weggelaten. Hoe zat dat? En hoe veranderde dat in de loop der tijd?

Ook slaat De Bonth aan op een zin waarin „*sijne Excellentie over dit sijn Huwelijck gecongratuleert en gefeliciteert*" wordt. „Dit zijn huwelijk" in plaats van „dit huwelijk van hem". Dat kom je overal tegen in die kranten, zegt hij. „Dit ons Coningrijck", „dit ons Leger", „dit sijn reys".

„Allerlei dingen die taalkundigen ooit beweerd hebben over het zeventiende-eeuws kunnen we nu statistisch onderzoeken. Kijken of het wel klopt."

Wolvenplaag

Je kunt op allerlei details inzoomen, maar het wordt pas echt interessant als het iets toevoegt aan het grotere verhaal van de Nederlandse taal.

Zoals de vraag of de Statenbijbelvertaling nu wel of niet een belangrijke rol heeft gespeeld in het ontstaan van het Standaardnederlands. Nicoline van der Sijs heeft daar indringend naar gekeken. „De statenbijbelvertalers deden hun werk voor hetzelfde publiek als waar deze kranten voor geschreven werden. De bijbel moest door veel mensen worden gelezen, de krant ook. Dus je zou verwachten dat de kranten keken naar de stijl van de Statenbijbel."

De bijbelvertalers hadden een soort 'stijlboek', een in het Latijn geschreven handleiding waarin allerlei regels werden gegeven voor de spelling van het Nederlands, en ook voor grammaticale dingen.

„De kranten volgen die regels niet", zegt Van der Sijs. Dus denkt ze dat de rol van de Statenbijbelvertaling voor de vorming van het Standaardnederlands niet zo heel groot was. En misschien was de rol van de gretig gelezen couranten wel groter dan gedacht.

Ondertussen zijn de kranten ook geweldig historisch materiaal. Zoek op 'wolf' (en dus ook op wolff, wolve en wulf) en je vindt scheepsnamen zoals 'de Vliegende Wolf' en 'de swarte Wolf'. Maar ook: „*Wt Italien werdt geschreven, dat binnen Romen opte Plaets een Wolf jongen geworpen heeft, 'twelck sy voor een wonderlijk teken houden.*" En: „*Wy hebben alhier Brieven uyt Loven* [Leuven], *dat men aldaer hoort van veel ongelucken, van alle kanten uyt het landt, van de Wolven, dewelcke door den grooten honger zijn rasende, ende met getal hun by een voegen, ende achter het Landt* [overal] *loopen, vernielende veel Menschen.*"

Wie een bijna-ooggetuigeverslag wil lezen van de moord op Johan en Cornelis de Witt vindt in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 23 augustus 1672 een bericht van de correspondent in Den Haag: „*Men spreeckt hier nauwelijckx anders, als van het schrickelijck eynde*" van de broers De Wit, schrijft hij, „*'t welck in deser voegen verhaelt werdt*", waarna de moord beschreven wordt en het vervolg daarop. De lijken werden „*van veele gesleurt, tot na* [naar] *de Gerichts Plaets, alwaer beyde met de Voeten om hoogh aan de Wip wierden gehangen, waerna de Borgery sigh stil heeft gehouden; maar zijn voorts van Iongens en andere niet alleen van Kleederen ontbloot, maar Neus, Ooren, Vingeren en diergelijcke Leden afgesneden, en voor Geldt verkocht, jae de Borst geopent, 't Hart ende andere Ingewanden uytgehaelt.*" Dichter dan dit verslag kom je er niet bij.

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 30 NOVEMBER 2025

Bekijk alles

NEDIS
Convectorkachel
40% korting

ADVIESPRIJS
~~99,95~~
59,95

3 NIVEAUS, TIMERFUNCTIE EN TURBOMODUS

- Ideaal om een ruimte tot 20 m² te verwarmen
- Bediening via app, digitaal paneel of afstandsbediening
- Bekijk meer verwarmingen van Nedis online

PYREX
Bewaarschalen
Tot 22% korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~43,35~~
33,95

RECHTHOEKIGE SCHALEN IN 3 FORMATEN

- Gemaakt van borosilicaatglas met glazen deksels
- Bestand tegen temperaturen van - 40°C tot + 350°C
- Bekijk meer keukengerei van Pyrex online

EZEEFOX
Radiator ventilator
Tot 42% korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~59,95~~
34,95

VERSNELT HET OPWARMEN VAN RUIMTES

- Slimme sensor zorgt voor automatisch in-/uitschakelen
- Eenvoudige plaatsing; magneten en uitrekbare armen
- Energiezuinige en efficiënte verwarmingsoplossing

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

JONG GELEERD

‘Plantaardige voeding biedt een beter pakketje’

Arts Carlijn Wagenaar ontdekte als student de kracht van leefstijl en behandelt nu patiënten met onbewerkte, plantaardige voeding. „Kleine aanpassingen hebben al effect.”

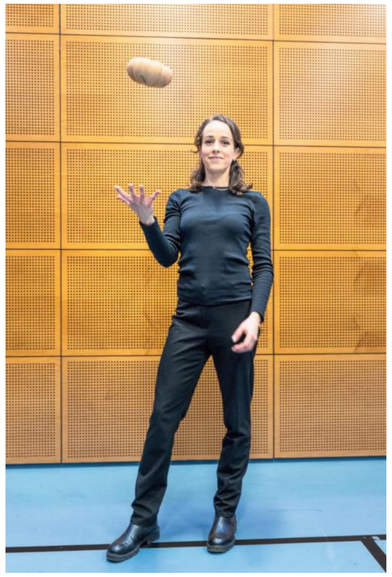

Carlijn Wagenaar in de gymzaal van zorginstelling Reade in Amsterdam.

FOTOGRAFIE JOOST RUTTEN

Nog geen half jaar was de toen 17-jarige Carlijn Wagenaar uit Wellesley, Massachusetts (VS) naar Blaricum verhuisd, toen plotseling haar kerngezonde vader, hoogleraar bewegingswetenschappen aan de Universiteit Utrecht stierf. Ze stortte zich tijdens haar studie geneeskunde in Groningen op haar geliefde atletiek - als tiener was ze vijfde geworden op 800 meter hardlopen in de competitie van de staat Massachusetts. En om haar prestaties te verbeteren zocht ze verwoed naar een optimaal voedingspatroon. „Om grip te krijgen op alle veranderingen, denk ik”, zegt ze met een licht Amerikaans accent. Haar ogen worden even nat.

Op een trainingskamp in Portugal, in mei 2017, zette ze de knop om: ze schrapte vlees, vis, zuivel en ei van haar menu en at alleen nog plantaardig. „Misschien toeval, maar dat jaar heb ik mijn beste tijd ooit gelopen.”

Een plantaardig voedingspatroon bleek de meeste gezondheidsvoordelen te bieden. Niet alleen voor haar eigen gezondheid en sportprestaties. Wagenaar (nu 30) promoveerde op 5 november aan de Universiteit van Amsterdam op onderzoek naar het effect van plantaardige voeding en een gezonde leefstijl op chronische ontstekingsziekten zoals reuma en artrose.

Een promotietraject bij de zogeheten Plants for Joints-studie was op haar lijf geschreven. Die voerde Wendy Walrabenstein uit in de Amsterdamse revalidatie- en reumakliniek Reade, in samenwerking met het Amsterdam UMC. „Plants for Joints bestond uit twee studies, met 77 patiënten met reumatoïde artritis en 64 met artrose in hun heup of knie. Die studies tonen aan dat mensen met reuma die vier maanden lang plantaardige voeding eten en andere gezonde leefstijlaanpassingen maken, minder last krijgen van pijn en zwelling dan patiënten die de gewone behandeling krijgen. Ook mensen met artrose hebben minder pijn en stijfheid, ze functioneren beter.”

„Reumatoïde artritis is een auto-immuunziekte waarbij het immuunsysteem de gewrichten aanvalt. Ongeveer 1 procent van de bevolking heeft die ziekte. Bij artrose speelt een onstekingsproces in het hele gewricht. Dat komt veel vaker voor, bij ongeveer 8 procent van de bevolking.”

Medicatie afbouwen

Wagenaar volgde voor haar onderzoek beide groepen patiënten nog twee jaar. „Na die vier maanden moedigden we mensen aan om, als de ziekteklachten verminderd waren, samen met hun reumatoloog de medicatie af te bouwen. Na één jaar kon de helft van de reumapatiënten met minder medicijnen toe of er zelfs mee stoppen. In de hele groep nam de dosering gemiddeld af met 62 procent. Dat was stevige medicatie, ontstekingsremmende ‘*biologicals*’ of prednison. Die gaan vaak gepaard met bijwerkingen en zijn duur.” Ook de verbetering bij de mensen met artrose bleef aanhouden. „Dat is essentieel want er zijn voor artrose weinig behandelopties, alleen pijnstilling of oefentherapie. En anders een operatie voor een kunstheup of -knie.”

De deelnemers hielden het programma goed vol, zegt Wagenaar. „Ze zijn erg gemotiveerd: als ze ermee stoppen komt de pijn terug.”

Het leefstijlprogramma omvat niet alleen plantaardige voeding, maar ook adviezen en steun om meer te bewegen, ontspannen en te slapen. Of alleen de planten de sleutel tot een betere gezondheid vormen of één van die andere onderdelen, dat is niet te zeggen. „Alles werkt op elkaar in. Mensen die dankzij de voeding minder last van pijn en zwelling hebben, gaan vaak meer bewegen. Stress kan klachten uitlokken, dus oefeningen voor stressvermindering zorgen ook voor meer beweging. Maar in de dagboekjes die deelnemers bijhielden zagen we wel dat in hun voedingspatroon de grootste verandering plaatsvond. Dus ik denk dat het grotendeels met de voeding te maken heeft.”

Een volledig plantaardig voedingspatroon kan meer gezondheidsvoordelen bieden dan andere gezonde eetpatronen, zoals het veelgeroemde mediterrane dieet, zegt Wagenaar. „Studies naar de Zevendedagsadventisten in Loma Linda, in de VS, maken dat duidelijk. Zij leven vanuit hun geloof gezond, bewegen veel, roken niet, drinken weinig alcohol. De onderzoekers hebben die mensen opgesplitst op basis van hun voedingspatroon. Van alleseters tot veganisten en de diverse varianten daartussen, zoals mensen die alleen weinig of geen vlees eten, of alleen eieren en zuivel.”

In die studies zie je heel mooi dat elk stapje de gezondheid verder verbetert. „Hoe dichter op een volledig plantaardig voedingspatroon, hoe lager het gewicht is, hoe beter allerlei bloedwaarden en hoe lager het risico op veelvoorkomende chronische ziekten zoals hart- en vaatziekten en diabetes.”

Is vlees zo slecht?

Is vlees dan zo slecht? Dat niet per se, zegt ze. „Maar plantaardige voeding biedt een beter pakketje: met meer vezels, minder verzadigd vet, en meer ontstekingsremmende stoffen.”

Het voedingspatroon omgooien hoeft niet zo rigoureus als ze zelf deed. „Kleine aanpassingen hebben al effect. Als je in een eetpatroon 5 procent van de verzadigde vetten, in vlees en zuivel, vervangt door meervoudig onverzadigde vetten of volle granen, dan zie je een lager risico op hart- en vaatziekten. En als je 3 procent energie uit dierlijke eiwitbronnen vervangt door plantaardige eiwitten, verlaagt dat het risico op overlijden tot 34 procent, laten studies zien.”

Wat nu precies het ontstekingsremmende effect van een gezonde leefstijl veroorzaakt, is nog niet duidelijk. „In mijn onderzoek vond ik aanwijzingen dat bepaalde stressmaten wat verminderd waren, zoals het stresshormoon cortisol in speeksel. Mogelijk heeft dat bijgedragen aan de verbetering van de klachten. Maar dit moeten we in een grotere groep mensen onderzoeken.”

Overgewicht

„Gewichtsverlies speelt ook een belangrijke rol, de deelnemers hadden vaak overgewicht. Maar het verklaart niet alles. Daarom heb ik gekeken naar het effect op de darmflora. Een vezelrijk voedingspatroon kan bijdragen aan een gezond darmmicrobioom. Een gezond microbioom is divers, met een goede balans tussen gunstige en ongunstige bacteriesoorten. Als dat uit balans is, kan de darmwand ‘lek’ raken voor bepaalde stoffen of bacteriën, en dat kan bijdragen aan ontsteking ergens anders in het lichaam, zoals de gewrichten.”

„Bij mensen met reumatoïde artritis zag ik dat na vier maanden op het leefstijlprogramma de darmwand beter bepaalde eiwitten tegenhoudt. En er waren verbeteringen in de balans van microben. Maar, heel gek, in de controlegroep zagen we een grotere diversiteit van darmmicroben. We weten nog niet zo goed wat dit betekent.”

Wagenaar speurt verder. Maar ook zonder verklarend mechanisme blijft staan dat patiënten minder pijn en ontsteking hebben dankzij de leefstijlaanpassingen.

Plants for Health

Dat met een gezonde eet- en leefstijl ziektes zijn te voorkomen, leerde ze niet tijdens de opleiding geneeskunde. „Dat vond ik gek. Met medestudenten heb ik in 2014 een cursus opgezet, voor Stichting Student en Leefstijl, van tien avonden. Die wordt nu bij elke opleiding geneeskunde aangeboden.” Ook richtte Wagenaar in 2021 samen met collega’s de Nederlandse tak op van de internationale vereniging van zorgprofessionals voor voeding (Physicians Association for Nutrition, PAN), en organiseerde ze twee keer de tweejaarlijkse conferenties van die vereniging.

Met Walrabenstein en reumatoloog Dirkjan van Schaardenburg zette Wagenaar een bedrijf op waarmee ze het leefstijlprogramma online aanbieden, Plants for Health, en samen schreven ze een boek. „We bieden het niet alleen aan voor mensen met reuma of artrose, maar ook voor mensen met overgewicht of andere chronische aandoeningen waarbij ontstekingsprocessen spelen.”

Het zou haar objectieve wetenschappelijke blik kunnen beïnvloeden, realiseert ze zich. „Dat is een conflict of interest, belangenverstrengeling. We blijven natuurlijk objectief naar de data kijken. Maar we willen winst kunnen maken om te kunnen groeien en zoveel mogelijk mensen te helpen. Farmaceutische bedrijven zijn ook geen stichtingen. Wij hopen dat ons programma uiteindelijk vergoed zal worden door zorgverzekeraars, als aanvullende behandeloptie.”

WIE IS CARLIJN WAGENAAR?

- ***Geboortejaar***
  1995, in Amsterdam
- ***Reist graag***
  Naar vrienden en familie in de VS en Kenia
- ***Snelste tijd***
  400 m hardlopen in 57,24 seconden
- ***Won ook***
  Een prijs voor edelsmeden, met een gehamerde zilveren ketting.
- ***Eet soms tóch***
  Een verse roombotercroissant. „Van een echte Franse bakker.”

Advertentie

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/verwarming

nrc
ZATERDAG 29 NOVEMBER & ZONDAG 30 NOVEMBER 2025

BUITENAARDS LEVEN

Het uur van de waarheid voor de planeet die op de aarde zou lijken

Exoplaneet Trappist-1e biedt voorlopig de beste kans om te zien of aarde-achtige werelden rond kleine sterren levensvatbaar zijn. Nieuwe beelden van de James Webb-telescoop moeten antwoord geven op die vraag.

De James Webb ruimtetelescoop heeft de voorlopig beste kandidaat voor buitenaards leven in het vizier

Hoe de Webb-telescoop kan meten of er leven mogelijk is op een verre exoplaneet

1 Als exoplaneet Trappist-1e de Trappist-1 ster passeert, absorbeert zijn atmosfeer specifieke kleuren van het licht van deze ster.

2 Welk licht geabsorbeerd wordt, is afhankelijk van de moleculen in de atmosfeer van die planeet. Watermoleculen vangen bijvoorbeeld ander licht op dan koolstofdioxidemoleculen.

3 Om het grillige licht van Trappist-1 eruit te filteren, is er nu een nieuwe techniek: de transit van planeet 1e wordt vlak na een transit van de planeet 1b gemeten.

4 Met berekeningen op basis van deze twee planeten wordt de ruis van de ster weggefilterd. Zo wordt beter zichtbaar welke moleculen de exoplaneetatmosfeer bevat en dus of er leven mogelijk zou kunnen zijn.

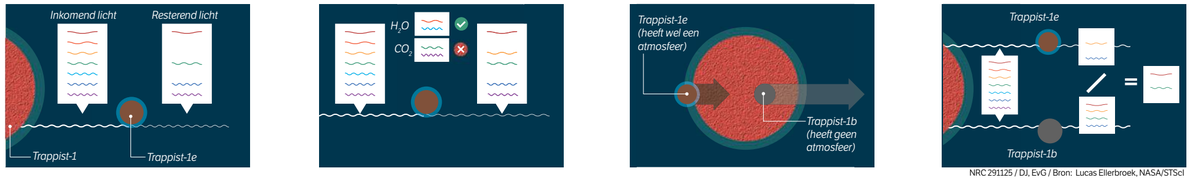

NRC 291125 / DJ, EvG / Bron: Lucas Ellerbroek, NASA/STScI

Lucas Ellerbroek

„Er zijn twee mogelijke uitkomsten, en beide zijn enorm”, zegt sterrenkundige Natalie Allen in een videogesprek vanaf de Johns Hopkins Universiteit in Baltimore. Naast haar knikt Nestor Espinoza, haar promotor en medeleider van hun onderzoeksteam. Ze werken aan een van de meest ambitieuze projecten van de James Webb-ruimtetelescoop (JWST): de zoektocht naar een atmosfeer rond de rotsplaneet Trappist-1e. De eerste vier waarnemingen zijn inmiddels binnen en twee artikelen verschenen, maar de grootste vraag - heeft deze planeet een atmosfeer? - blijft vooralsnog onbeantwoord. Nog eventjes, niet lang meer. Vijftien nieuwe Webb-waarnemingen moeten komend jaar de knoop doorhakken.

Exoplaneten (planeten rond andere sterren dan de zon) komen rond bijna elke ster voor, afgelopen jaren zijn er duizenden gevonden. Het Trappist-1-systeem geldt daarbij als een van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten. Het is een miniatuurkopie van ons zonnestelsel: zeven planeten, alle ongeveer zo groot als de aarde, die rond een kleine rode dwergster cirkelen. In ons eigen zonnestelsel zou het hele systeem binnen de baan van Mercurius passen. Het stelsel werd in 2017 ontdekt met Trappist, een koppel telescopen ontwikkeld in België (vandaar de naam; de opvolger heet Speculoos). De wereld reageerde euforisch. Als ergens in de kosmos een tweede aarde te vinden was, dan moest het hier zijn.

Kroonjuweel

Binnen dat compacte systeempje geldt Trappist-1e als het kroonjuweel: iets kleiner dan de aarde en gelegen in de ‘bewoonbare zone’, de gordel rond een ster waar vloeibaar water kán voorkomen. De term garandeert geen bewoonbaarheid; dat hangt af van de aanwezigheid van een atmosfeer, die bepaalt hoeveel warmte een planeet vasthoudt en hoe het klimaat eruitziet. Ons eigen zonnestelsel laat dat treffend zien. Venus, aarde en Mars liggen alle drie in de bewoonbare zone, maar kunnen nauwelijks verschillender zijn. Venus heeft een dikke atmosfeer, het oppervlak is gloeiend heet. Mars heeft zijn lucht grotendeels verloren en is een kale rotswoestijn. En de aarde? Zonder atmosfeer zou het hier gemiddeld zo’n twintig graden onder nul zijn. Pas met een stabiele, beschermende atmosfeer wordt een planeet een potentieel leefbare wereld.

Trappist-1e draagt daarom een bijzondere last. Niet omdat onze hoop op het vinden van buitenaards leven ervan afhangt, maar omdat deze wereld een testgeval is: kunnen kleine rotswerelden rond rode dwergsterren hun atmosfeer behouden? Mede-onderzoeksleider Espinoza formuleert het onomwonden: „*This is it*. Dit is hét sleutelsysteem waarmee we deze vraag kunnen testen.”

Trappist-1 is een rode dwergster, het meest voorkomende stertype in de Melkweg. Rode dwergen zijn klein (Trappist-1 is ongeveer zo groot als de planeet Jupiter), koel en tien keer talrijker dan zonachtige sterren. Juist daardoor zijn ze geliefde doelen voor planetenjagers: bij een kleine ster laat zelfs een dunne atmosfeer een merkbare schaduw achter.

Van de bijna vierhonderd bekende planeten rond rode dwergen ligt een groot deel relatief dichtbij de aarde. Hoe dichterbij, hoe meer sterlicht onze telescopen opvangen, en hoe beter we kleine afwijkingen kunnen meten. Trappist-1 staat op een ‘comfortabele’ veertig lichtjaar: dichtbij genoeg om de atmosfeer van een rotsplaneet *in principe* zichtbaar te maken.

Maar rode dwergen hebben een keerzijde: ze zijn actief. Ze spuwen felle uitbarstingen en UV- en röntgenstraling die een kwetsbare atmosfeer kunnen wegblazen. Bovendien staan planeten er zo dicht op dat ze getijdenvergrendeld raken: één kant eeuwig dag, één kant eeuwig nacht. Alleen een stabiele atmosfeer kan die extremen temperen.

Lakmoesproef

Daardoor vormt Trappist-1e een echte lakmoesproef. Als deze planeet bij deze ster en op deze afstand geen atmosfeer blijkt te hebben - wat betekent dat dan voor al die andere kandidaat-aardes rond rode dwergsterren?

Het bestaan van een atmosfeer rond een verre planeet kan worden vastgesteld via transmissiespectroscopie: wanneer een planeet voor haar ster langsschuift, zeeft haar atmosfeer een minuscuul deel van het sterlicht eruit. Dat ontbrekende licht - soms maar enkele duizendsten van een procent - bevat de vingerafdrukken van moleculen zoals CO_2, water of methaan. Om deze flintertjes licht te onderscheiden, wordt de detectielimiet van de ruimtetelescoop opgezocht. Espinoza: „We schrijven onze eigen scripts om de Webb-data te verwerken, want de standaardsoftware is niet bedoeld voor zulke kleine signalen.”

De eerste vier transits van Trappist-1e leverden een duidelijke niet-detectie op: de karakteristieke ‘bult’ die CO_2 in het spectrum zou veroorzaken, ontbreekt. Daarmee wordt een Venusachtige, CO_2-rijke atmosfeer zeer onwaarschijnlijk. Ook een ijle Mars-achtige atmosfeer past slecht bij de gegevens. Ana Glidden van het Massachusetts Institute of Technology, hoofdauteur van het artikel over de atmosferische interpretatie zegt: „De observaties sluiten verrassend veel nog niet uit. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat er een oceaan van water bestaat op het oppervlak. Maar we kunnen met vertrouwen zeggen dat een dikke of dunne CO_2-atmosfeer niet waarschijnlijk is.” Andere scenario’s blijven wel overeind: een kale rotsplaneet, een stikstofrijke lucht zoals op aarde, of een troebele smogatmosfeer zoals op Saturnusmaan Titan. „Maar ook een bewoonbare planeet behoort nog steeds tot de mogelijkheden”, zegt Glidden.

In het spectrum verscheen bovendien een klein bobbeltje rond de golflengte waar methaan zich zou kunnen verraden. Dat gas krijgt al snel aandacht omdat het op aarde deels door leven wordt geproduceerd, al zijn er ook volledig natuurlijke, niet-biologische bronnen. Juist daarom kan elk mogelijk methaansignaal buiten ons zonnestelsel een mediastorm veroorzaken - en is uiterste voorzichtigheid geboden. Het team besloot het bobbeltje bewust niet te benadrukken in het persmateriaal. Glidden: „We wilden absoluut voorkomen dat mensen denken dat we methaan hebben gevonden. De kans is groter dat het instrumentruis is, of een restant van het sterspectrum.” Ze wijst erop dat methaan bij dit type planeet snel wordt afgebroken door UV-straling en niet lang genoeg in zulke hoeveelheden kan blijven bestaan om waarneembaar te zijn. „Het is erg onwaarschijnlijk dat dit methaan van de planeet is”, concludeert ze.

Die voorzichtigheid komt niet uit de lucht vallen. In 2023 leidde een zwakke spectrale bult bij de planeet K2-18b tot wereldwijde koppen over mogelijke biosignaturen - waarna collega-sterrenkundigen de claim snel corrigeerden. Onder hen de Leidse astrofysicus Ignas Snellen, die destijds hard aan de bel trok. Nu prijst Snellen de voorzichtige aanpak van het Trappist-1-team. Tijdens het interview ziet hij pas na enig turen het subtiele methaan-bobbeltje in de grafiek: „Oh wacht, er zit inderdaad een klein piekje.”

Volgens Snellen is de terughoudendheid van het team volledig terecht. De metingen zijn op het randje van detecteerbaarheid; atmosferische kenmerken van een duizendste procent gaan schuil tussen instrumentele ruis en de grillen van een actieve dwergster. „Hun aanpak laat zien dat ze goed begrijpen waar de valkuilen zitten”, zegt hij. Precies de bedoeling, zegt Allen: „Zelfs als je iets ziet, is het aan ons om eerst te onderzoeken of het betrouwbaar is, voor we er iets over zeggen.”

Grilligheid ster neutraliseren

De komende vijftien Webb-waarnemingen moeten het spectrum van Trappist-1e veel duidelijker maken. Om de grilligheid van de ster - de grootste hindernis - te neutraliseren, hanteert het team een nooit eerder geprobeerde aanpak: ze gebruiken een andere planeet als ‘masker’. De binnenste planeet, Trappist-1b, die vrijwel zeker geen atmosfeer heeft, dient als referentie. Door haar spectrum te delen door dat van Trappist-1e hopen de onderzoekers de ‘vingerafdruk’ van de veranderlijke ster weg te filteren. Allen: „Als je de twee transits vlak na elkaar meet, vóór de ster tijd heeft om te veranderen, kun je in principe het sterlicht uit het signaal van de planeet verwijderen.”

Het is een gedurfde strategie: een investering van 130 uur Webb-tijd, een astronomisch kostbaar budget. Maar de mogelijke opbrengst is groot. Dit project bepaalt mede hoe ver transmissiespectroscopie kan worden opgerekt en hoe onderzoek naar rode dwergen verder moet.

Het analyseren van de gegevens is uiterst delicaat. Een enkel spectrum van een rotsplaneet kost onderzoekers al maanden werk; nu gaat het om negentien transits met twee verschillende telescoopinstrumenten. Glidden: „We zoeken de limiet op van JWST om elk van de planeet afkomstig signaal op te vangen.” De kleinste fluctuatie in de ster - een vlek, een stervlam, een tikje instrumentruis - kan lijken op een atmosferische handtekening. Allen vult enthousiast aan: „Het wordt de grootste exoplaneetdataset waar we ooit aan hebben gewerkt. Het duurt minstens een jaar om daar alles uit te halen.”

Volgens Snellen wordt de bestaande technologie op de proef gesteld: „Je loopt bij dit soort kleine planeten echt tegen de grenzen aan van wat de James Webb kan.” Nieuwe doorbraken zullen komen van de volgende generatie telescopen, bijvoorbeeld van de European Extremely Large Telescope in Chili, met een reuzenspiegel van 39 meter breed. Daarmee wordt directe beeldvorming mogelijk: het sterlicht wordt zó sterk onderdrukt dat het zwakke licht van een planeet zichtbaar wordt. „Met de ELT kunnen we het sterlicht op de positie van de planeet onderdrukken met een factor duizend of meer”, zegt Snellen. „Dat is een enorme sprong voorwaarts.”

De komende maanden worden beslissend. Zodra de laatste vijftien transits binnen zijn, begint een langdurige analyse. Maar tegen het einde van volgend jaar, verwachten Allen, Espinoza en Glidden, weten we waarschijnlijk of Trappist-1e een atmosfeer heeft - of dat deze zich voorlopig niet laat zien.

Hoe het antwoord ook uitpakt, het verandert het vakgebied. Trappist-1e, de kleine wereld die altijd met dezelfde kant naar haar ster gericht staat, is uitgegroeid tot een van de belangrijkste testbanken voor de vraag die astronomen al decennia bezighoudt: hoe vaak komt een wereld zoals de onze eigenlijk voor? Glidden denkt dat het naïef zou zijn te veronderstellen dat leven alleen op aarde is ontstaan. „De Copernicaanse revolutie leerde ons dat de aarde niet het centrum van het heelal is - en waarom zou het dan de enige plek zijn waar leven kan ontstaan? Er zijn zóveel andere werelden. Pas nu beginnen we echt hun bewoonbaarheid te onderzoeken.”

> Je loopt bij dit soort kleine planeten tegen de grenzen aan van wat de James Webb kan
>
> **Ignas Snellen** astrofysicus

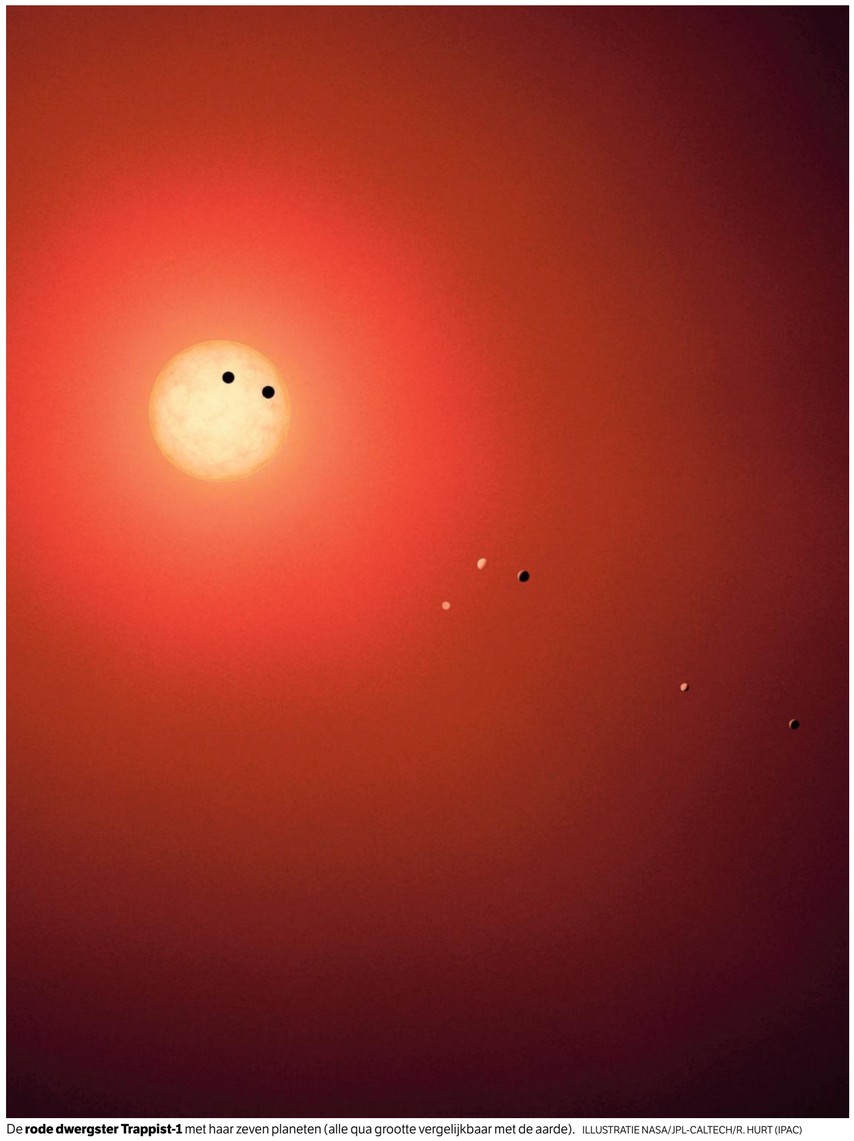

De **rode dwergster Trappist-1** met haar zeven planeten (alle qua grootte vergelijkbaar met de aarde). ILLUSTRATIE NASA/JPL-CALTECH/R. HURT (IPAC)

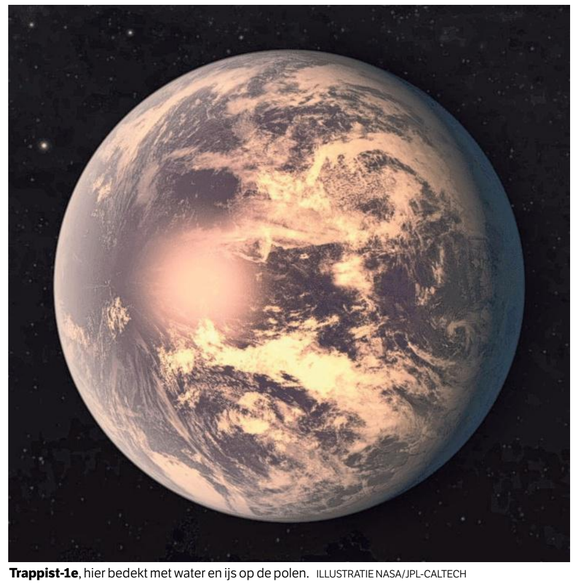

Trappist-1e, hier bedekt met water en ijs op de polen. ILLUSTRATIE NASA/JPL-CALTECH

Advertentie

nrc webwinkel ›

Ontdek de mooiste aanbiedingen

GRAYPANTS
Wick tafellamp

CADEAU-TIP

› Draagbare en draadloze sfeermaker
› Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
› Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

FREDERIK ROIJÉ
Vogelhuis

› Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
› Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
› Een blikvanger in elke tuin

HAY
Trapje

› Helpende hand in huis
› Multifunctioneel en design in één
› Van opstapkruk tot bijzettafel

Puzzelbord met draaisysteem

CADEAU-TIP

Adviesprijs
v.a. 139,95
119,-

› Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
› Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
› Voor optimaal puzzelplezier

Bekijk alle aanbiedingen online › nrcwebwinkel.nl/cadeaus

WETENSCHAP IN BEELD

Wekelijks een opmerkelijk beeld van een wetenschappelijke gebeurtenis

Boren naar het oude klimaat

Het „klimaatgeheugen”, dat is wat een internationaal team van onderzoekers eind september zocht in de onherbergzame Pamir-gebergten van Tadzjikistan. Drie weken later daalden ze af met het resultaat: grote witte koelboxen, genummerd en dichtgesjord met spanbanden, met daarin ronde staven ijs. Gestapeld zijn de staven twee keer 105 meter hoog en spannen ze de complete dikte van de Kon Chukurbashi ijskap, van het sneeuwoppervlak tot het onderliggende gesteente.

Ijskappen geven een unieke inkijk in het verleden omdat ze in honderden jaren laagje voor laagje zijn gegroeid. Als je weet uit welke tijd een ijslaag stamt, weet je ook hoe de wereld er toen ongeveer uitzag. Luchtbellen in het ijs bevatten monsters uit de vroegere atmosfeer. Daaromheen ligt stof dat ooit in het ijs is neergedwarreld, evenals pollen uit allang verdwenen natuur. Soms zijn zelfs bacteriën in het ijs bewaard gebleven.

„We zijn in een race tegen de klok om deze natuurlijke archieven veilig te stellen, voordat ze door klimaatverandering smelten en voorgoed beschadigd raken”, zei onderzoeker Evan Miles, de leider van de expeditie, voorafgaand aan het vertrek. Met hulp van acht Tadzjiekse dragers brachten de onderzoekers achthonderd kilo aan apparatuur, eten en tenten naar het onderzoeksgebied op 5.800 meter. Daar moesten ze een sneeuwstorm en temperaturen van zestien graden onder nul doorstaan. Nadat ze twee keer tot de allerdiepste ijslaag waren doorgedrongen met een boor die draait op zonne-energie, daalden ze weer af naar het kamp op 5.100 meter.

Eén van de twee ijspilaren zal uiteindelijk naar Antarctica verscheept worden. Wetenschappers hebben daar vorige maand het *Ice Memory Sanctuary* (een reservaat voor ijsgeheugen) geopend, waar ook monsters uit andere ijskappen naartoe gaan. Bij vijftig graden onder nul blijft het klimaatgeheugen daar ook voor toekomstige generaties bewaard.

Tekst **Felix Voogt**

Foto's **AFP / Prakash MATHEMA**

Advertentie

nrc webwinkel›

CORTAZU

Veelzijdige gevoerde jas

Adviesprijs
v.a. ~~169,-~~
139,-

› **Volledig winddicht, waterafstotend en ademend**
› **Gevoerd - ideaal als warme (tussen)jas**
› **Uiteenlopende handige features**

Volledig winddicht, waterafstotend en ademend, biedt deze gevoerde jas comfort en maximale bewegingsvrijheid tijdens outdoor activiteiten. De gevoerde jas is perfect om te dragen als warme jas of als tussenlaag bij koudere omstandigheden. Gemaakt om er aan de buitenkant goed uit te zien, terwijl de binnenkant vol zit met handige features. Verkrijgbaar met en zonder capuchon.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/cortazu

OVER DE HORIZON

ROBBERT DIJKGRAAF

FOTO BART MAAT

Militair haasje-over

COLUMN

Wat is op dit moment de meest innovatieve regio van Europa? Het pijnlijke antwoord is: Oekraïne.

Het slagveld aan Europa's oostgrens heeft zich in rap tempo ontwikkeld tot een laboratorium voor het arsenaal van de toekomst. De omloopsnelheid van nieuwe wapens, traditioneel vele jaren, is daar nu minder dan twee weken. Als er maandag een nieuwe drone wordt gelanceerd dan is er woensdag al een Russische tegenmaatregel en moeten de ingenieurs onmiddellijk aan de slag voor een volgende versie.

Het is een bekend gezegde dat generaals op het slagveld de vorige oorlog voeren en de volgende uitvinden. Een van de pijnlijke lessen van vandaag is dat je dure, complexe wapensystemen kunt uitschakelen voor een fractie van de kosten. Een tank van vele miljoenen valt gemakkelijk ten prooi aan een drone van duizend euro. Op het water worden de slagschepen van de Russische Zwarte Zeevloot uitgeschakeld door de maritieme drones van Oekraïne. Peperdure straaljagers met even dure raketten jagen op drones uit de hobbywinkel. Het is een asymmetrische strijd tussen groot en klein. En klein lijkt aan de winnende hand.

De oorlog in Oekraïne geeft een doorkijk naar het slagveld van de toekomst. Dat zal volstrekt transparant zijn. Alles en iedereen is dag en nacht te zien. In dit glazen strijdtoneel is nauwelijks plaats voor mensen. Wie gaat straks nog in een tank of een straaljager zitten? Wordt het een strijd van machines tegen machines?

Dit alles gebeurt op het moment dat de Europese NAVO-partners hebben besloten tot een radicale verhoging van hun defensiebudgetten. Op termijn gaat alleen Duitsland al 100 miljard euro extra per jaar besteden. Dat is veel en vooral nieuw geld. De wereld kijkt met interesse naar deze plotselinge kooplust. Wat gaat Europa aanschaffen?

Hier ligt een grote kans om militair haasje-over te springen naar de technologie van de 21e eeuw, vergelijkbaar met hoe in delen van de wereld nooit vaste telefoonlijnen zijn geïnstalleerd omdat men direct naar mobiele telefonie overstapte. Oekraïne kan de kickstart van een nieuwe Europese defensie-industrie worden. Want is het wel verstandig tientallen miljarden te investeren in gigantische wapensystemen als vliegdekschepen en bommenwerpers als dit de dinosauriërs van onze tijd zijn, wachtend op de inslag van een digitale asteroïde. De toekomst lijkt toe te behoren aan kleine, zelflerende autonome wapens. Ook de lange tijdslijnen van ontwerp, productie en inzet zijn kwetsbaar. Het eerste concept van de F-35 dateert uit de jaren '90 en de straaljager wordt verwacht door te vliegen tot 2070. Wat gaat er ondertussen allemaal technologisch veranderen?

Europa moet weer wennen aan de combinatie van onderzoek en oorlog. Het opbouwen van een moderne defensie-industrie vraagt ook een cultuuromslag binnen de wetenschap. In de Verenigde Staten weet men niet anders. In de naoorlogse jaren heeft altijd de helft van het Amerikaanse federale onderzoeksgeld een militaire bestemming gehad. Zonder deze innige verstrengeling van het militair-industrieel complex was er geen Silicon Valley of internet geweest. Ook in Israël kan de bloeiende startup-cultuur niet losgezien worden van de militaire macht.

Binnen de Europese Unie is het vooral Frankrijk met zijn nucleaire *force de frappe* dat een naadloze verbinding kent tussen wetenschap en defensie. Aan het hoofd van de prestigieuze École polytechnique, het Franse MIT, staat een generaal en op 14 juli marcheren de studenten in uniform over de Champs-Élysées om in hun woorden „de sterke band tussen defensie en de natie te bevestigen".

Aan de andere kant van het spectrum vinden we Duitsland. Vanwege vanzelfsprekende historische redenen is er veel aarzeling in de Bondsrepubliek om de wetenschap in te zetten voor militaire doeleinden. Sommige universiteiten verbieden dit zelfs expliciet in hun constitutie. Zo'n *Zivilklausel* staat alleen niet-militair onderzoek toe. De *Zeitenwende* na de Russische invasie van Oekraïne vraagt naast het loslaten van de grondwettelijk opgelegde begrotingsdiscipline ook een omslag in de even stevig verankerde academische cultuur. Sommige universiteiten hebben sinds kort hun burgerclausule herschreven.

Het is een interessante vraag waar Nederland zich in dit spanningsveld gaat plaatsen, ook gezien onze sterke positie in hightech. Een concrete vraag is welk percentage van de defensiebegroting naar onderzoek en innovatie zal gaan. Hierover is geen expliciete NAVO-norm afgesproken, maar het aandeel ligt in Europa nu rond een schamele 1 procent, tegenover 15 procent in de Verenigde Staten. Alleen al die Amerikaanse militaire onderzoeksgelden zijn met 140 miljard dollar per jaar bijna het dubbele van de totale Duitse defensiebegroting. Zouden we dit voorbeeld volgen, dan gaat het in ons land gauw om extra miljarden voor onderzoek.

Wetenschappers kunnen niet vroeg genoeg bij dit debat betrokken zijn

Vele sleuteltechnologieën zullen een cruciale rol spelen, niet alleen AI en drones, maar ook gebieden als robotica, cyber, quantum en ruimtevaart. Maar belangrijker is dat alle wetenschapsterreinen zich hierin mengen, met name de sociale en geesteswetenschappen. De razendsnelle ontwikkeling van de volgende generatie arsenaal roept namelijk vele ethische en morele vragen op. Als gevechten worden uitgevoerd door autonome machines, wat is dan de rol van de mens? Wat betekent het als een soldaat op de startknop drukt en een zwerm AI-drones lanceert? En wat doen deze krachten met Europa's waarden en normen, ook gezien de bloederige geschiedenis van ons continent.

Wetenschappers kunnen niet vroeg genoeg bij dit debat betrokken zijn. De diepgaande vragen over oorlog en vrede moeten snel een antwoord krijgen, want de wapenwedloop aan Europa's oostgrens gaat de toekomst van onze veiligheid en het wezen van onze samenleving bepalen.

Vergeet niet: in dit domein mag Oekraïne dan nummer één zijn, Rusland is waarschijnlijk nummer twee.

Natuurkundige **Robbert Dijkgraaf** is universiteitshoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

DURF TE VRAGEN

Mogen doppen en deksels mee de glasbak in?

Flessen inleveren zonder doppen of kurken is beter.
FOTO PATRICIA REHE/ANP

Het is een vaste gewoonte: in de bijkeuken laat ik *de doppen op de lege potten en flessen*, tegen de geurtjes, schimmel en ongedierte. Bij de glasbak draai ik ze eraf, om ze thuis gescheiden weg te gooien. Maar hé zeg: alle andere mensen bij de glasbak laten de doppen er gewoon op! En dat is helemaal prima, lees ik op de afvalsite van de gemeente. Waarom? Verstoren al die doppen het recyclingproces niet?

Nee, zegt Edwin Frijters van Maltha Glasrecycling, onderdeel van recyclingbedrijf Renewi. „Onze hele keten is erop ingericht om alles wat níét glas is, eruit te halen en waar mogelijk weer te verwerken tot nieuwe grondstof.”

Het glas dat gemeenten inzamelen, gaat bij Maltha eerst door een breker heen. Vervolgens komt het op een lopende band terecht. De ijzerhoudende metalen worden er tussenuit gevist met magneten. Een hete droger zorgt ervoor dat etiketten en etensresten loskomen van het glas en worden afgezogen.

Dan is het de beurt aan de andere metalen, zoals aluminium en koper. „Daarvoor gebruiken we een *eddy current*”, vertelt Frijters. *Eddies* zijn wervelingen, de *current* is een elektrische stroom. Kort gezegd wekt een ronddraaiende magneet een circulaire, elektrische stroom op in de voorbijkomende metalen doppen. Die stroom wekt op zijn beurt een eigen magnetisch veld op, dat wordt afgestoten door de ronddraaiende magneet. Daardoor worden de metalen uit de recyclingstroom geduwd.

Vervolgens vallen de scherven door een zogeheten zigzagshifter heen. „Daarin botsen de materialen tegen de wanden”, vertelt Frijters. „Tegelijkertijd wordt er van onderaf lucht doorheen geblazen. Die luchtstroom blaast de lichtere deeltjes eruit, zoals kurk en kunststof. Het glas valt naar beneden. Keramiek, steen en porselein, samen ook wel KSP genoemd, halen we eruit met lichtdetectie. Alles wat niet lichtdoorlatend is, wordt uit de stroom ‘geschoten’ met luchtdruk.”

Makkelijk maken

Het maakt dus eigenlijk niet zoveel uit wat je allemaal in de glasbak gooit? „Jawel”, zegt Frijters. „Scheiding aan de bron is altijd beter.” Dat wil zeggen: wat er niet in komt, hoeft er ook niet uit. En bij het eruit halen gaan ook materialen verloren. „De metalen doppen kunnen we goed recyclen, want dat is een vrij zuivere stroom. Kunststof is veel lastiger. De plastics zijn heel verschillend van kwaliteit, en er zit soms ook nog glas tussen. Dus het plastic gaat naar de vuilverbranding, met glas en al: een verliespost van kostbare materialen.”

Waarom is de richtlijn dan niet gewoon dat je de doppen eraf moet draaien? „We moeten het mensen een beetje makkelijk maken”, antwoordt Frijters. „En we hébben de technieken om die doppen eruit te halen.” Kortom: jammer van de grondstoffen die verloren gaan, maar het gaat erom dat zo veel mogelijk mensen hun glas in de glasbak gooien. Als je de doppen erop mag laten, werkt dat drempelverlagend. Tenminste, dat is de aanname, want voor zover Frijters weet is dat nooit onderzocht. „Maar we weten hoe lastig het voor consumenten is om recyclingstromen goed te scheiden.”

En, wat is het raarste dat zijn bedrijf ooit in een glasbak heeft aangetroffen? „Een matras. Ja, dan moet je wel echt je best doen. En helaas passen ook lachgasflessen door zo’n gat.”

Dan vallen al die doppen dus nog wel mee. Maar wie het aankan om ze gescheiden weg te gooien, is dus wel degelijk extra goed bezig.

Nienke Beintema

GOED BETER BEEST

Vroege vogel | Arabische babbelaar | *Argya squamiceps*

Overdag is het te heet en ’s nachts is het te gevaarlijk vanwege roofdieren. De Arabische babbelaars in de Arava-woestijn in het zuiden van Israël zitten klem tussen twee kwaden. Dan zit er meer één ding op: vroeg uit de veren en op tijd weer op stok. En dat is precies wat de vogel doet. Alle dagelijkse bezigheden moeten gebeuren in twee keer drie kwartier, het eerste bij zonsopgang en het laatste bij zonsondergang.

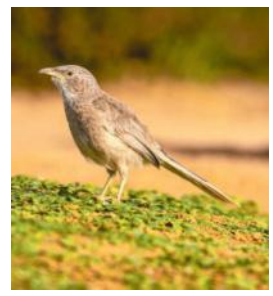

De Arabische babbelaar.
FOTO ANP / SPL

Arabische babbelaars zijn groepsdieren die sociaal kwetterend (vandaar hun naam) bij het eerste licht op zoek gaan naar voedsel. Insecten, bessen of bladeren, alles is goed, want in de kale woestijn met een schraal aanbod kun je niet kieskeurig zijn. Als de uilen en de slangen vroeg in de ochtend hun schuilplaatsen opzoeken moeten de babbelaars snel toeslaan, voordat de zon weer zo hoog aan de hemel staat dat het niet meer is uit te houden. In de avond is er weer zo’n kort moment.

Israëlische biologen inventariseerden hoe deze vogelsoort reageert op klimaatverandering. Ze constateren dat de gemiddelde zomertemperatuur in de Arava-woestijn in de afgelopen 31 jaar met 2 graden steeg. Waarschijnlijk in reactie daarop is de Arabische babbelaar tijdens de laatste elf zomers 8,8 minuten eerder aan zijn dag begonnen. Steeds verder teruggedrongen in de schemer, waarin het minder makkelijk is voedsel te zoeken en het gevaar van roofdieren groter is. De onderzoekers vrezen dat het niet goed afloopt voor de vogelsoort, het zal niet lang meer duren of al zijn speelruimte is op.

Sander Voormolen

Een verpleegkundige bereidt een coronavaccin voor in Bordeaux, februari 2022.
FOTO: ANP / EPA

OPHEF

Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Blad negeert kritische peer review over coronavaccinstudie

Niet publiceren, was het advies van de Duitse biochemicus Rolf Marschalek aan het wetenschappelijke tijdschrift *Autoimmunity*. De redactie had hem tot tweemaal toe gevraagd als onafhankelijk onderzoeker een paper te beoordelen voor publicatie - de *peer review*.

„Zeer ontdaan”, was Marschalek dan ook toen hij het tijdschrift in september opensloeg en daar die studie ongewijzigd aantrof. Officieel gepubliceerd. Hij trok aan de bel bij de website *Retraction Watch*, die de wetenschappelijke integriteit van publicaties in de gaten houdt.

Het gaat om een onderzoek naar de coronavaccins van Pfizer en Moderna. De drie auteurs claimen dat ze daarin méér dan de maximaal toegestane hoeveelheid dna-fragmentjes gevonden hebben, daarin achtergebleven door het productieproces. De actieve stof in de vaccins is mrna. De achtergebleven dna-fragmentjes zouden voor bijwerkingen kunnen zorgen, stellen ze.

Maar hun meetmethode is niet goed. En hun eigen bevindingen laten juist zien dat er helemaal geen verband is, schrijft de reviewer.

De drie onderzochten 32 flesjes van 16 productiepartijen van de coronavaccins. Al direct in het eerste deelonderzoek gaat het fout. Ze turven voor elk vaccinmonster het aantal bijwerkingen dat is gemeld. De Amerikaanse overheid houdt dat bij in de zogeheten VAERS database. Bij het monster dat veruit de meeste bijwerkingen gaf, troffen de auteurs veruit de minste dna-fragmentjes. Sowieso komen slecht 3 van de 32 monsters net iets boven de maximale norm uit van 10 nanogram dna.

„Als ik de auteur van het paper zou zijn, dan zou ik hier onmiddellijk mijn persoonlijke aanname corrigeren en stoppen met werken aan dit artikel. Het moet iets anders zijn dat dit hoge aantal gerapporteerde bijwerkingen veroorzaakt”, schrijft Marschalek in zijn rapport.

Een tweede probleem: een van de twee gebruikte methoden om dna te meten, Qubit fluorimetrie, is bewezen onbetrouwbaar in deze situatie. Die kleurt namelijk niet alleen dna aan, maar ook rna. Het is dan ook onmogelijk om een hoeveelheid van 10 nanogram dna aan te tonen in een oplossing met minstens 3.000 keer zoveel rna erin (in een dosis vaccins zit 30 of 50 microgram mrna).

In de eerste ronde adviseert Marschalek de auteurs nog om aanvullende onderzoeken te doen. Bijvoorbeeld om niet die Qubit-methode te gebruiken. Óf om, zoals het hoort, eerst het rna uit de oplossing te verwijderen voordat ze dna gaan meten.

Bij de tweede ronde blijkt dat de auteurs nauwelijks iets hebben aangepast. Het sterkt Marschalek in zijn beeld dat het artikel „een ‘missie’ is voor de ‘anti-vaxx-gemeenschap’.” Zijn advies: weg ermee.

Maar de uitgever besloot anders. En de onterecht gepubliceerde informatie wordt al meegewogen door de adviescommissie voor vaccinaties van de Amerikaanse centra voor infectieziektencontrole CDC tijdens bijeenkomsten over de veiligheid van Covid-19-vaccins.

De uitgever, Taylor & Francis, heeft na aandringen van Retraction Watch een pop-up geplaatst bij het gewraakte artikel, die vermeldt dat het ‘in onderzoek’ is.

Niki Korteweg

Punt.

nrc webwinkel›

De meest **bijzondere wijnen** voor de feestdagen

Vanaf 8,95 per fles

Van een **bekroonde Barbera** tot exclusieve kisten en **wereldberoemde icoonwijnen.**

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

Luxe kerst wijnpakket

Saint-Émilion Grand Cru, Rioja Reserva & Pouilly-Fumé

Luxe wijnen die elk moment van het kerstdiner bijzonder maken. Van feestelijke start tot rijke finale: met dit luxe kerstpakket zit je goed van voorgerecht tot kaasplank.

Geniet van een uitstekende Pouilly-Fumé (2 flessen) van de klassieke oogst 2024. Een indrukwekkende wijn met een opwekkende frisheid. Perfect bij vis en oesters, wit vis of als aperitief. Maak elk (vlees)gerecht nóg lekkerder met een satijnzachte Saint-Émilion Grand Cru (2 flessen) uit topjaar 2022.Verleidelijke van smaak en afkomstig van een mini-chateau van slechts 2 hectare. 12 maanden gerijpt op Franse eiken vaten. En ontdek een nieuwe, krachtige vijf jaar oude Rioja Reserva (2 flessen): rijk aan bosfruit, vanille en ceder. Een prachtige Reserva van gerenommeerde Bodega. 24 maanden gerijpt op Franse en Amerikaanse eiken vaten.

Inclusief **gratis** schenktuit

Adviesprijs per pakket
~~115,-~~
90,00

Fijne **feestdagen**

Van feestelijk aperitief tot het laatste glas bij het diner: dit is het mooiste wat de wijnwereld te bieden heeft, speciaal voor jullie samengesteld.

Luxueuze kisten, wijnen die je met elke slok verrassen en warme momenten creëren. De feestmaand is het moment om te genieten van wat écht bijzonder is. Ontdek in deze kerstspecial luxe en karaktervolle wijnen op fraaie houten kisten – per zes of per drie flessen – waaronder een gelimiteerde Saint-Émilion Grand Cru die iedere liefhebber zal doen watertanden.

Van internationaal bejubelde klassiekers tot nieuw ontdekte parels, allemaal met zorg gekozen voor deze tijd van het jaar. Schenk een bekroonde Barbera voor maar 9 euro per fles of een Loire Sauvignon Blanc voor slechts 8,95.

Wij wensen jullie fijne feestdagen en een voorspoedig 2026.

Proost!

NRC Webwinkel

Korting tot wel 25%

Adviesprijs per fles
~~45,-~~
34,95

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

Van aperitief **tot dessert**

De lekkerste wijnen bij het diner

Montelliana

Asolo Prosecco Superiore DOCG

Italië, Veneto

Asolo Prosecco DOCG, geproduceerd in het heuvelachtige gebied van de Colli Asolani in de Veneto-regio, staat bekend om zijn elegante en frisse smaak met fruitige en bloemige aroma's. **Een levendige prosecco met zachte bubbels, die wereldwijd wordt gewaardeerd om zijn verfijnde kwaliteit.**

Druiven: 100% glera

Adviesprijs per fles
~~12,95~~
10,95

2024 La Perle

Sauvignon Blanc

Frankrijk, Loire

Lekkere strakdroge witte Loire met een knipoog naar Pouilly-Fumé. We proefden 50 Sauvignon Blanc-wijnen uit de Loirestreek, waaronder de beroemde appellaties Sancerre en Pouilly-Fumé. Één wijn sprong eruit door zijn verleidelijk stuivende smaak met krijtachtige mineraliteit à la Pouilly-Fumé. Bekroond met een 8,5 van De Grote Hamersma. Lekker bij oesters, witvis en asperges.

Druiven: 100% sauvignon blanc

Adviesprijs per fles
~~11,90~~
8,95

2023 Vino Antorino

Primitivo

Italië, Puglia

Rijke, bekroonde primitivo van Montedidio. Het wijnhuis verwierf recent ook enkele kwaliteitswijngaarden in Toscane, Lazio en Puglia. Uit dat laatste gebied komt deze rijke Vino Antorino Primitivo die werd bekroond met 98/99 van Luca Maroni en een gouden medaille in Frankfurt. Deze winter lekker bij rijke pasta's, ossobucco, gegrild vlees en Parmezaanse kaas.

Druiven: 100% primitivo

Adviesprijs per fles
~~12,99~~
9,99

2014 Château Patris Querre

Saint-Emilion Grand Cru

Frankrijk, Bordeaux

Zeldzame en schitterend gerijpte Saint-Émilion Grand Cru op het niveau van een Cru Classé. Robert Parker voorspelde het al: "I can see it aging with style." En dat klopt. Deze wijn heeft zich ontwikkeld tot iets uitzonderlijks. Satijnzacht en gelaagd met rijke tonen van truffel, rijp bosfruit, cederhout, rozen, tabak en een vleugje cacao. 18 maanden gerijpt op 100% nieuw Frans eiken vaten. Deze feestdagen heerlijk bij beef wellington, gerechten met eend of bij een plankje met gerijpte kazen.

Druiven: 100% merlot

Adviesprijs per fles
~~20,00~~
16,00

2024 Dom. Roland Sounit, Marguerite Dupasquier

Chardonnay

Frankrijk, Bourgogne

Rijke én frisse Bourgogne Chardonnay van de uitstekende oogst 2024. Afkomstig van Domaine Roland Sounit, sinds 4 generaties een traditioneel Bourgogne domein met 16 hectare in Rully in de Côte Chalonnaise. De Chardonnay-stokken worden hier relatief laag gesnoeid waardoor de druiven extra geconcentreerd zijn. De druiven worden streng gesorteerd en rijpen deels op eiken vaten. Lekker bij zalm, quiche, coquilles en romige risotto met paddenstoelen.

Druiven: 100% chardonnay

Adviesprijs per fles
~~23,95~~
18,00

2022 Leon Grimm

Grand Cru Ollwiller

Frankrijk, Elzas

Internationaal bekroonde Grand Cru Riesling vol ziltig fris fruit. De Grand Cru Ollwiller is een zeldzame, zuidelijk gelegen wijngaard in de Elzas, bekend om zijn vulkanisch-zandstenen bodem. Hij levert krachtige, minerale Rieslings met finesse en bewaarpotentieel, afkomstig van perfect gelegen zuidhellingen bij Wuenheim. Lekker bij gamba's met gember, zuurkool, milde curry's en Munster, kip met rieslingroomsaus.

Druiven: 100% Riesling

Adviesprijs per fles
~~22,50~~
16,95

2023 Tenuta Valleselle

Ripasso

Italië, Veneto

Verleidelijke Ripasso van specialist Tinazzi die rijker smaakt dan veel Amarones. Boordevol zoete kersen, bosbessen, cacao en vanille. Vol, rond en soepel met die rijke, romige stijl die doet denken aan Amarone. Denk aan kersenbonbons, melkchocolade, ceder, vanille en een zwoele, lange afdronk. Een Valpolicella Ripasso met body, balans én charme. Luxe in elke slok. Perfect bij gegrild vlees, stoofpotten, pasta bolognese of gewoon 's avonds op de bank.

Druiven: 90% corvina, 10% rondinella

Adviesprijs per fles
~~18,00~~
14,00

2011 Smith Woodhouse

Late Bottled Vintage port

Portugal, Douro

Majestueus rijke LBV Port die smaakt als een rijpe Vintage Port, verpakt op luxe kist met 2 flessen. Deze Late Bottled Vintage Port (LBV) is gemaakt van een strenge selectie druiven uit het voor Port uitstekende oogstjaar 2011. De wijn is ongefilterd voor extra rijkdom en rijpte 4 jaar op eikenhouten vaten. Stroperig, krachtig en boterzacht van smaak met cassis, kersen, pruimenlikeur, vijgen, cacao en toast. Lekker bij blauwe kazen, walnoten en chocolade.

Druiven: touriga franca, touriga nacional

Adviesprijs per kist
~~70,00~~
55,00

*Minimale afname 6 flessen

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

De mooiste kerst kisten

Geniet van pure luxe

Dit is kerst verpakt in een (luxe) kist. Zes bekroonde Zuid-Italiaanse wijnen van gerenommeerd wijnmaker Mario Ercolino. Zijn droom: topwijnen maken met de rijkdom van Zuid-Italië. Nu verpakt op exclusieve houten kist. Om van te genieten tijdens de feestdagen én leuk om weg te geven.

Adviesprijs per kist
~~99,95~~
79,95

97 Luca Maroni
› 2021 Montedidio “Collection” **Amor Lazio Syrah** IGT

vivino 4.0 · 96 Luca Maroni
› 2021 Montedidio “Collection” **Stuni Merlot** Puglia IGT

96 Luca Maroni
› 2021 Montedidio “Collection” **San Domino Primitivo** Puglia IGT

MONTEDIDIO
› 2023 Montedidio “Collection” **Ponti Chardonnay** Puglia IGT

97 Luca Maroni
› 2021 Montedidio “Collection” **Quattro Gradi Sud** Toscana IGP

vivino 3.7
› 2022 Montedidio “Collection” **Positano Campania Bianco** IGP

Paolo Guidi
Barolo
Italië, Piemonte

Geniet deze feestdagen van deze unieke Barolo Collectie van Paolo Guidi. Oogstjaren 2018, 2019 en 2020 gelden voor Barolo als excellent: zo geeft Robert Parker’s The Wine Advocate de jaargang 2019 zelfs 96/100 punten: “Extraordinary”. Perfect bij (wild)gerechten met truffel en winterschotels met bospaddenstoelen.

› **1 x 2020 Barolo D.O.C.G., Paolo Guidi**
› **1 x 2018 Barolo Riserva D.O.C.G., Paolo Guidi**
› **1 x 2019 Barolo ‘Cru’ Bussia D.O.C.G., Paolo Guidi**

Druiven: nebbiolo

Adviesprijs per kist
~~109,95~~
89,95

2020 Château Nouret
Medoc Cru Bourgeois
Frankrijk, Bordeaux

Overrompelend lekker! Cru Bourgeois van Grand Cru Classé-niveau.

Château Nouret ligt in de noordelijke Médoc, vlakbij Civrac en Bégadan en op steenworp afstand van het beroemde, hoog aangeschreven Château La Tour de By waar het zeker wat van weg heeft. Verbluffend lang en verfijnd volop smeltende kersen zoals in een mooie Margaux, inclusief florale toets en zwoele specerijen.

Druiven: merlot, cabernet sauvignon

Adviesprijs per kist
~~89,99~~
69,99

2016 Finca del Marquesado
Rioja Gran Reserva
Spanje, Rioja

Een prachtig ontwikkelde, krachtige Rioja uit 2016 van de gerenommeerde Bodega Conde de Valdemar.

Door Wine & Spirits gerekend tot de vijf beste Rioja-bodega’s van de afgelopen 25 jaar. Heerlijk bij lamsbout, ibericoham, hartige tapas en oude kazen.

Druiven: 87% tempranillo, 8% garnacha, 3% graciano, 2% maturana

Adviesprijs per kist
~~105,00~~
79,99

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

Grote Ribera **met Grand Cru-allure** op kist

Met 91/100 punten van topproducent

Grote Ribera met Grand Cru-allure van topproducent Diaz Bayo. In het rijke jaar 2023 bekroond met 91/100 punten van de Guía Peñin. Gemaakt van tempranillo-stokken op 900 meter hoogte.

Hier worden de druiven langzaam perfect rijp door de koele nachten. De wijn is gemaakt door 4e generatie wijnmaker Isaac Fernández Montaña, een neef van Mariano García die het beroemde Vega Sicilia groot maakte.

De wijn is fluweelzacht en krachtig tegelijk vol bosfruit, ceder, mokka. Met een aantrekkelijk vleugje zoete boersheid en een 'ziltzoet' karakter waarmee-ie doet denken aan de grote Grands Crus van Bordeaux.

Lekker bij gegrild vlees, hartige tapas, bloemkoolsteak met paddenstoelensaus en belegen kazen.

Adviesprijs per kist
~~90,00~~
69,95

Italië van noord **naar zuid**

Piemonte Prestige Collectie

Antico Monastero

Barolo, Barbaresco, Nebbiolo d'Alba & Roero Arneis

Italië, Piemonte

Met deze Piemonte Prestige Collectie ontdek je vier topwijnen van de familie Bosio, een opkomend kwaliteitsproducent uit Piemonte. Een krachtige Barolo uit het beste jaar van de eeuw en een complexe Barbaresco. Beide nu al verleidelijk lekker en beoordeeld door James Suckling met 92/100 en 93/100 punten. Twee wijnen voor bij het mooiste braadstuk of wild dat je kunt vinden. De Nebbiolo d'Alba is een soort sappige 'mini-Barolo' en de Roero Arneis is rijk van smaak vol knapperig fris fruit – heerlijk als aperitief, bij vitello tonnato en bij alles uit de zee.

- **Unieke Piemonte collectie**
- **Inclusief Barolo en Barbaresco**
- **Topwijnen van kwaliteitsproducent**

Druiven: arneis, nebbiolo

Adviesprijs per pakket
~~120,00~~
90,00

Compagnia Geschenkdoos

Montedidio

Italië, Sicilië

Verras familie, vrienden of jezelf met deze weelderige, bekroonde wijnen van inheemse Siciliaanse powerdruiven. Drie karaktervolle wijnen voor liefhebbers van rijke, zuidelijke smaken - drie prachtige flessen in een feestelijke verpakking.

De Nero d'Avola is fluweelzacht vol aardbei, kers en cacao. De Nerello Mascalese biedt kracht en romigheid met tonen van zwarte kers, Crème de Cassis en Italiaanse specerijen. En de Grillo verrast met witte perzik, citrus en een frisse mineraliteit. Alle drie de wijnen zijn culinair breed inzetbaar én heerlijk om 'op zichzelf' te drinken.

- **Prachtig kerstgeschenk**
- **Van topwijnmaker Mario Ercolino**
- **Zuid-Italiaanse power wijnen**

Druiven: grillo, nero d'avola, nerello mascalese

Adviesprijs per pakket
~~55,00~~
45,00

Maximaal **genieten**

100 punten, 100% kerst

Deze populaire, weelderige Torre Il Cerreto, Governo uit Toscane kreeg maar liefst 100/100 punten van de Italian Wine Guy en 98 punten van Luca Maroni.

Weelderig van smaak vol zijdezacht zoet rood- en zwart kersenfruit, specerijen en cassis met een vleug mokka. Krachtig, maar toch heel soepel met een lang aanhoudende afdronk.

Door een deel van de druiven voor de vinificatie eerst in te laten drogen (Governo methode), wint de wijn aan rijkdom en kracht. Met deze indrukwekkende Toscaan vol weelderig fruit als resultaat.

Maak indruk op de kersttafel met deze 100 punten Toscaan. Verleidelijk lekker.

Druiven: 70% sangiovese, 30% merlot

Altijd laag
9,95
Per fles

Rijk & **bekroond**

2023 Stopfer 'Ried Steinberg'

Grüner Veltliner

Oostenrijk, Wagram

Rijke grüner veltliner, gemaakt door de ambitieuze ambachtelijke wijnmaker Thomas Stopfer en afkomstig van de Ried Steinberg-wijngaard.

Ontdek een rokerig bouquet vol citrusfruit, groene kruiden, peper en witte perzik. Rijk en mineraal van smaak met fris tropisch fruit, citrus, groene appels en een licht ziltige afdronk. Meerdere malen op rij bekroond door Falstaff, het toonaangevende wijntijdschrift van Oostenrijk. Ook dit jaar kreeg de wijn opnieuw de hoogste score tot nu toe met 92/100 punten.

Druiven: 100% grüner veltliner

Adviesprijs per fles
~~17,95~~
13,95

92 Punkte falstaff

2016 Tenuta del Cerro

Còlpetrone Memoira Montefalco Sagrantino

Italië, Umbrië

Complexe Montefalco Sagrantino die smaakt als een gerijpte Barolo.

Montefalco ligt in Umbrië vlak naast Toscane en verkreeg zijn D.O.C.G.-status in 1992. Hier maakt men van de druif sagrantino krachtige bewaarwijnen die vaak worden vergeleken met Barolo. Zoals deze Montefalco van Tenuta del Cerro die naam maakte met Brunello, Vino Nobile en Chianti. En dus ook met Montefalco Sagrantino, want deze wijn werd meerdere malen bekroond door internationale vakjury's.

Druiven: 100% sagrantino

Adviesprijs per fles
~~18,00~~
14,00

London Wine Competition LWC Gold · 92 Punkte falstaff · Mundus vini Gold · James Suckling 92 · Bibenda

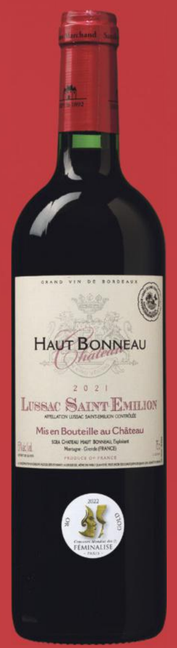

2021 Château Haut Bonneau

Lussac Saint-Émilion

Frankrijk, Bordeaux

Stevige, rijke Lussac Saint-Émilion van een familiedomein dat stamt uit 1822.

Afkomstig van een perceel van slechts 1,5 ha. met 60 jaar oude merlot-stokken. Daaraan ontleent de wijn zijn rijke fruit met een vleug typische Saint-Émilion kruiderij. Bekroond met een gouden medaille in Lyon en 88/100 punten van de beste sommelier ter wereld, Andreas Larsson. Stevig en rijk vol kersen, bosbes en ceder met een mooie fraîcheur en een voor Saint-Émilion typische vleug peperkoek.

Druiven: 100% merlot

Adviesprijs per fles
~~14,95~~
11,50

Médaille Lyon Or · Gold · Féminalise Gold · 88 pts Tasted 100% Blind By Andreas Larsson

2023 Ward Valley 'Stony Beach'

Sauvignon Blanc

Nieuw-Zeeland, Marlborough

Deze Ward Valley Stony Beach Sauvignon Blanc komt van de zuidgrens van de Marlborough-vallei, volgens de getalenteerde wijnmaker James Leary 'a special place within a special place'.

Onder andere bekroond met 92/100 punten van Master of Wine Bob Campbell én 93+/100 punten van de onafhankelijke Nieuw-Zeelandse wijnbeoordelingswebsite Wine Orbit. Deze kerst fantastisch als aperitief of bij alles wat er uit zee op tafel staat.

Druiven: sauvignon blanc

Adviesprijs per fles
~~16,99~~
14,99

Wine Orbit 93/100 · 89 Points · Raymond Chan 93 · Bob Campbell 91

Minimale afname 6 flessen

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

ICOONWIJN
Verfijnde wijnen voor de kenner

Icoonwijnen voor kerst

Verpakt per 3 flessen

2023 Domaine Jean-Marie Bouzereau Meursault 'Les Narvaux'

Intens geconcentreerde Meursault

Prestigieus domein uit topjaar

Les Narvaux komt van het prestigieuze familiedomein Jean-Marie Bouzereau, al tien generaties gevestigd in het hart van Meursault. Deze Meursault van de topoogst 2023 is intens geconcentreerd en heel levendig vol limoen, sinasrasp, witte perzik en ceder. Zijn uitgesproken mineraliteit dankt de wijn aan de kalkrijke Les Narvaux-wijngaard, die hoog in de heuvels ligt boven de Premiers Crus Genevrières en Les Poruzots.

100% chardonnay

Slechts enkele tientallen flessen beschikbaar.

Adviesprijs per fles ~~89,95~~
69,95

vivino 4.2

Verpakt per 3 flessen

2020 Macán Rioja Clásico

Laatste flessen

Wereldklasse Rioja van Rothschild & Vega Sicilia

Spanje, Rioja

Deze 2020 Macán Rioja Clásico is het resultaat van een joint venture tussen de iconische Domaines Benjamin de Rothschild en Vega Sicilia – de absolute top van Spanje. Op de kaart in sterrenrestaurants wereldwijd en deze kerst nog beperkt beschikbaar.

Een fluweelzachte, zeer geconcentreerde Rioja rijk aan kersen, cassis en ceder in een luxe omlijsting van vanille. Het beste van Rioja, Ribera en Bordeaux gecombineerd. Nu al heel mooi, zal zich met flesrijping nog verder ontwikkelen.

Druiven: 100% tempranillo

Adviesprijs per fles ~~55,00~~
44,95

2023 Antinori Tenuta di Biserno

Maremma Magie van Antinori

Insoglio del Cinghiale Italie, Toscane

Een briljante icoonwijn van drie wijnlegendes. Tenuta Biserno is het geesteskind van Lodovico Antinori (Ornellaia & Masseto), zijn grote broer Piero (aan het hoofd van het Antinori-imperium) en de wereldberoemde oenoloog Michel Rolland. Hun Insoglio del Cinghiale is een krachtige maar elegante Toscaanse blend van syrah, cabernet franc, merlot en petit verdot. Internationaal geprezen pure Maremma magie.

Druiven: merlot, syrah, cabernet franc, petit verdot

Adviesprijs per fles ~~29,95~~
27,95

Verpakt per 3 flessen

2023 Domaine Sylvain Langoureau

Van de beste wijngaard van Saint-Aubin

Saint-Aubin Premier Cru 'En Remilly' Frankrijk, Bourgogne

Uitzonderlijke Premier Cru 'En Remilly' van het gerenommeerde Domaine Sylvain Langoureau. 'En Remilly' wordt gezien als dé beste wijngaard van Saint-Aubin, geroemd om zijn kalkrijke en stenige bodems, die bijdragen aan de mineraliteit en complexiteit van de wijn. Gelegen direct naast Chevalier Montrachet Grand Cru. 10 maanden gerijpt in de beste eiken vaten voor nog meer rijkdom. Rijk en gelaagd met rijpe peer, appel, een hint van honing en een lange, minerale afdronk. Verbluffende Bourgondische finesse!

Slechts enkele tientallen flessen beschikbaar.

Druiven: 100% chardonnay

Adviesprijs per fles ~~49,95~~
44,95

vivino 4.1

Verpakt per 3 flessen

Verpakt per 3 flessen

2017 San Polino

Unieke top Brunello

Brunello di Montalcino 'Helichrysum' Italië, Toscane

Ontdek nu de pracht van **Brunello di Montalcino Helichrysum uit 2017,** een sublieme wijn van het gepassioneerde wijnhuis San Polino. Deze donker robijnrode wijn betovert met intense aroma's van zoete kersen, rozen, ceder en aardse truffel. De smaak? Complex, vol en krachtig, maar met een zijdezachte elegantie en een lange, verfijnde afdronk. Deze Brunello is bijzonder gewild, zeer schaars en wordt geschonken in verschillende sterrenrestaurants. Na 8 jaar rijping is de wijn nu prachtig op dronk (karafferen aanbevolen) met bewaarpotentieel tot 2035.

Druiven: 100% sangiovese

Prijs per fles
75,00

*Minimale afname 3 flessen

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

Hamersma Selectie
Wijnpakket
9 wijnen, stuk voor stuk uitstekend beoordeeld

Een pakket met zekerheid én verrassing: ideaal aan tafel tijdens de feestdagen. Daarom zijn wij best een beetje trots op deze selectie wijnen die hoge rapportcijfers krijgen van De Grote Hamersma. Zes verschillende wijnen in één pakket, samen goed voor negen flessen, allemaal goed geproefd en met een dikke voldoende naar huis gestuurd.

Van de zwoele **Casa Mia Nero d'Avola** tot de frisse Zuid-Franse **Rex Blanc**. Plus de stoere Spanjaard **Heredad del Barón Barrica Monastrell**. Feestelijk bubbelen doe je met de elegante **Montelliana Prosecco Superiore DOCG**. En voor wie het iets lichter mag: de soepele **Santa Aurelia Sangiovese** en de ranke **Loire La Perle Sauvignon Blanc**.

Adviesprijs per pakket
~~100,00~~
85,00

Spectaculaire **Saint-Émilion**
Grand Cru collectie
Gepromoveerd tot Grand Cru Classé

Speciaal voor NRC selecteerden onze wijnexperts deze spectaculaire **Saint-Émilion Grand Cru collectie**. Afkomstig van een château dat recent is gepromoveerd tot **Grand Cru Classé**. Het gaat om jaargangen 2019, 2020 en 2021 van **Château Rol Valentin, Saint-Émilion Grand Cru**. Een buurchateau van de prestigieuze **Cru Classé Château Valandraud**. Overladen met **internationale topscores**, mede dankzij adviseur Stéphane Derenoncourt (o.a. Pavie-Macquin, Clos Fourtet).

Na z'n promotie tot **Grand Cru Classé** is de prijs van Rol Valentin fors gestegen. Door ons netwerk in Bordeaux beschikken wij nu echter over een partij kisten voor een **bijzonder scherpe prijs**.

Maak indruk op vrienden en familie tijdens de feestdagen, succes gegarandeerd. **Let op: beperkt beschikbaar.**

Adviesprijs per kist
~~170,00~~
135,00

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/wijnselectie**

NIX18

nrc webwinkel›

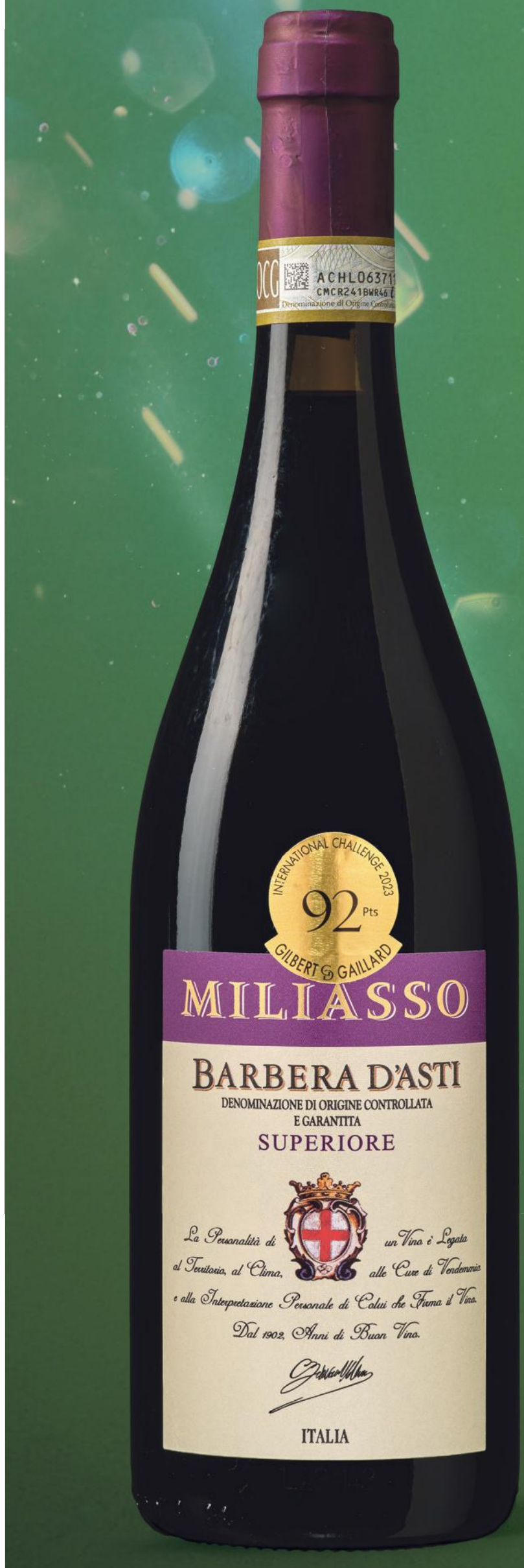

Bekroonde

Barbera Superiore

2023 Miliasso

Barbera d'Asti Superiore DOCG

Italië, Piemonte

Met goud bekroonde authentieke Italiaanse wijn uit Piemonte, dé streek van de kostbare witte truffel en van 's werelds grootste wijnen. Krachtig, maar zeer toegankelijk. Een powerwijn die barst van het rijpe en romige bosfruit, kersen, een vleugje cacao, Italiaanse kruiden en die typische Piemontese aardsheid. Een authentieke Barbera Superiore met karakter en finesse.

Om van te genieten voor, tijdens en na het diner. Proost vooraf met een klein borrelplankje, serveer bij tal van (vlees)gerechten met veel kruiden en smaak of geniet na van een geweldige avond met een glas op de bank. Dit is jouw wijn.

- **Gouden Barbera**
- **Powerwijn die barst van het fruit**
- **Om van te genieten voor, tijdens en na het diner**

Druiven: 100% barbera

Adviesprijs per fles
~~12,00~~
9,00

nrcwebwinkel.nl/wijnselectie